85/1

Dokumentum

POLITIKAI VITAKÖR

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

NÉGY ÉVTIZED

Tények és adatok az életkörülmények alakulásáról

Negyven év – amit korábban egy emberöltőnek mondottak – egy ország életében rövid időszak. Negyven békében eltöltött év már ennél sokkal többet jelent, hiszen a békés körülmények kedveznek a gazdasági fejlődésnek, a társadalmi előrehaladásnak. Az a negyven esztendő, ami alatt a magyar gazdaság békében és a szocialista építés útján haladt, meghatározó jelentőségű, nem hasonlítható össze az ország történetének bármely korábbi időszakával. Lényegesen jelentősebb forradalmi jellegű átalakulások mentek végbe. E negyven év alatt megváltozott értékrendünk, megváltoztak a gazdasági alapok és az ehhez tartozó felépítmény. Megváltozott a társadalom összetétele, a lakosság képzettsége, új tevékenységek alakultak ki, növekedett a társadalmi mobilitás.

Az ország lakosságának életszínvonala számottevően nőtt, a fejlődés e területen még jelentősebb volt, mint a gazdaságban. Nemcsak a lakosság átlagos életszínvonala növekedett kiemelkedő mértékben, hanem ezen belül az egyes osztályok és rétegek életszínvonala is. A kizsákmányoló osztályok felszámolásával alapvetően megváltozott a társadalom osztályszerkezete, s ezen belül a különböző rétegek élethelyzete is. E nagy jelentőségű módosulások az életszínvonal főbb mutatói: a **jövedelmek** és a **fogyasztás** mellett éreztették hatásukat az **életmódban** és az **életkörülményekben** is.

Hogyan éltünk az elmúlt negyven évben? Volt-e mindig munkánk? Mennyi volt a jövedelmünk és mire költöttük? Hogyan alakultak életkörülményeink? Ezekre a kérdésekre valóban objektív választ a statisztika ad. Éppen ezért a következőkben a tények és adatok tükrében nézzük az elmúlt negyven év eredményeit a társadalom és különböző rétegei életszínvonalának javulásában.

Készült Nyitrai Ferencné dr. A magyar gazdaság 40 éve című kötete alapján, amely a közeljövőben jelenik meg a Kossuth Könyvkiadó gondozásában.

AZ ELSŐ TIZENÖT ÉV NÉHÁNY ADATA

Már a felszabadulás sok tekintetben új helyzetet teremtett, hiszen a földosztással megszűnt hazánk a „hárommillió koldus országa" lenni. Alapjaiban változott meg a magyar munkásosztály helyzete is, különösen az államosításokat követő időszakban. Az alkotmány nemcsak a munkához való jogot biztosította, hanem a gazdasági fejlődés lehetővé tette azt is, hogy mindazok, akik munkát akartak vállalni és arra képesek voltak, már a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején elhelyezked-

tek. Gyakorlatilag az ötvenes évek során létrejött az országban a **teljes foglalkoztatottság,** ezen belül a munkaképes korú nők közel teljes körű foglalkoztatása is.

A lakosság életszínvonalát az ötvenes évek elején folytatott gazdaságpolitika és annak egyes ingadozásai nemcsak előrevivően érintették. Az igen szigorú begyűjtés, az időszakonként túlzott mértékű iparosítás korlátozta az életszínvonal-javulás kibontakozását. Emellett azonban volt előrehaladás — ha nem is a tervezett mértékben — **a lakossági jövedelmek növekedésében.** A munkások és alkalmazottak reálbére 1950 és 1956 között 17%-kal növekedett, az egy főre jutó személyes reáljövedelmük pedig 26%-kal nőtt (az összlakosság egy főre jutó reáljövedelme pedig 22%-kal). Hasonló mértékben bővült a lakosság egy főre jutó fogyasztása. A parasztság egy főre jutó reáljövedelme lassabban nőtt, mint a munkásoké, 1956-ban 14%-kal haladta meg az 1950. évi színvonalat.

Az életszínvonal emelkedése érzékelhető volt néhány, kiemelten fontos élelmiszer egy főre jutó **fogyasztásának** alakulásában is. Míg az 1934—1938-as évek átlagában a magyar lakosság átlagosan évenként 33,2 kg húst fogyasztott, 1956-ban már 40,7 kg-ot. Az egy főre jutó évi tojásfogyasztás 93 db-ról 125 db-ra emelkedett. A zsiradékok egy főre jutó fogyasztása az 1934—1938-as évek átlagában mindösszesze 17 kg volt évenként, 1956-ban már 22,6 kg. Számottevően, közel két és félszeresére bővült a cukorfogyasztás. Tejből és tejtermékből azonban kevesebbet fogyasztottak ebben az időszakban: 1956-ban évenként átlagosan egy főre 91 kg tej jutott, szemben a felszabadulás előtti évek átlagosan közel 102 kg-os fogyasztásával.

Már ezekben az években jelentős változás következett be a lakosság **szociális ellátottságában.** Társadalombiztosításban 1938-ban mindössze 2,8 millió fő részesült, nemcsak a saját jogon biztosítottakat, hanem azok családtagjait is beszámítva. Ezzel szemben 1956-ban a társadalombiztosításban részesülők száma elérte a 6,3 millió főt, tehát a lakosságnak közel kétharmadát. Az ellátottság más mutatói is növekedtek: míg 1938-ban 10 000 lakosra átlagosan 12 orvos jutott, az ötvenes évek közepén 14 orvos. Lényegesen nőtt a gyermekintézmények száma: 1956-ban már több mint 2500 óvoda volt, szemben az 1938. évi 1140-nel. Ezzel párhuzamosan bővült az iskolahálózat, különösen a középiskolák és a felsőfokú oktatási intézmények köre. A kötelező nyolcosztályos iskola lerakta az általános műveltség alapjait. A középiskolák minden réteg számára megnyíltak, s a felsőfokú oktatási intézményekbe egyre nagyobb számban vették fel a munkások és a parasztok gyermekeit. A felsőfokú intézményekbe átmenetileg be lehetett jutni érettségi bizonyítvány nélkül, rövidített idő alatt megszerezhető szakérettségivel, amellyel sok, igen jó képességű, de korábban anyagi okokból tanulni nem képes fiatal élt. Az életkörülmények változását jelzi, hogy a kormányzat már ebben az időszakban nagy figyelmet fordított a népművelésre. A könyvek, a művelődési intézmények látogatása rendkívül olcsó, így a lakosság minden rétege számára elérhető volt.

Az életszínvonalban és az élet-

körülményekben az igazán jelentős és látványos fejlődés az MSZMP politikája nyomán következett be. Az elmúlt több mint negyedszázadban az életszínvonal növelésében mind az ország összlakossága, mind az egyes rétegek számára új lehetőség nyílott, és a fejlődés időszaka kezdődött meg, amelyet most több szempontból vizsgálunk.

FOGLALKOZTATOTTSÁG, MUNKAKÖRÜLMÉNYEK

A hatvanas évek eleje óta a teljes foglalkoztatottság stabilizálódott. A nyolcvanas évek elején a munkaképes korú férfi népességből az aktív keresők aránya 87%, a munkaképes korú nők között pedig 71%. Bár ezek az arányok látszólag távol vannak a 100%-tól, gyakorlatilag a munkába bevonhatók teljes köre dolgozik.

A munkaképes korú férfiak között mintegy 12% az olyan korkedvezményes és rokkantnyugdíjas, aki már nem dolgozik vagy középfokú-felsőfokú iskolák nappali tagozatán tanul, s ezért még nem dolgozik. Mindössze 1% az úgynevezett „egyéb eltartottak" aránya, akik valamilyen okból nem képesek dolgozni.

A munkaképes korú nők között jelentős a gyermekgondozási segélyen levők száma, valamint a közép- vagy felsőfokú iskolákban tanulóké; együttes arányuk — bár évről évre valamelyest ingadozik – 15% a munkaképes korúak összlétszámán belül. Az úgynevezett „egyéb eltartottak" zöme olyan háztartásban dolgozó nő, akinek vagy több gyereke van, vagy a családi lekötöttsége olyan mértékű, hogy nem tud munkát vállalni.

A női foglalkoztatottság jelentősen változott az elmúlt két, két és fél évtizedben. A nők nagyobb mértékben kerestek adminisztratív, ügyviteli és egyéb nem fizikai munkát, aminek hatására a nem fizikai foglalkozásúak között a nők aránya ma 58—60%, a fizikai foglalkozásúak körében 37%.

Változott az elmúlt húsz évben az aktív keresők összetétele **a munkavégzés jellege** szerint. Míg 1960-ban még az összes aktív kereső 83%-a fizikai dolgozó volt, a nyolcvanas évek indulásakor már csak 69%-uk. A nem fizikai dolgozók aránya viszont a húsz évvel korábbi 17%-ról 31%-ra növekedett.

A gazdaság összetételének változása érzékelhető a **foglalkozási struktúrában.** Az elmúlt 20—25 év alatt a mezőgazdasági jellegű munkát végzők száma és aránya egyaránt csökkent, ugyanakkor az ipari és a szolgáltató tevékenységi körök száma jelentősen növekedett.

Módosult a szellemi foglalkozásúak összetétele is. A hatvanas évek során a műszakiak létszáma növekedett nagyobb mértékben, ez az irányzat a hetvenes évek elején kissé fékeződött, s az egészségügyi, szociális és kulturális munkakörben foglalkoztatottak száma növekedett gyorsabban. A közgazdászok létszáma a hetvenes években nőtt jelentősebben.

Fejlettségi előrehaladásunkat jelzi, hogy a szakképesítést vagy betanulást igénylő fizikai munkát végzők aránya igencsak növekszik: 1970-ben még 67% volt, 1980-ra már 83%-ra nőtt.

A nem fizikai munkakörökben

dolgozók iskolai végzettsége is számottevően növekedett. 1970-ben a nem fizikai munkakörben foglalkoztatott aktív keresők 20%-ának volt felsőfokú, 45%-ának pedig középiskolai végzettsége. Tíz évvel később, 1980-ban már kedvezőbbek voltak az arányok: a nem fizikai foglalkozásúak 26%-a rendelkezett felsőfokú, 50%-a pedig középiskolai végzettséggel.

Változott a szellemi foglalkozásúak összetétele a szervezeti rendben elfoglalt helyüket tekintve is: a nyolcvanas évek indulásakor a szellemi foglalkozásúak 9%-a volt vezető beosztású és 17%-a volt irányító beosztásban a közvetlen termelésirányítókkal együtt. Ezek az arányok nemcsak azt jelzik, hogy a gazdaság szerkezete bonyolultabbá vált, hanem azt is, hogy szervezeti rendünk is igényelte a többszintű vezetést. (Bérezési rendszerünk ugyanis jobban ismeri el a magasabb beosztást, mint a szakképzettséget.)

A munkahely-változtatást, a **munkaerő-forgalmat** a hatvanas évek közepéig erős adminisztratív kötöttségek akadályozták. Ezeket a Munka Törvénykönyvének 1967. évi módosítása oldotta fel, aminek természetes következménye volt a korábbinál lényegesen gyorsabb munkaerőmozgás. Ebben az időszakban még bőven volt munkaerő, hiszen az ötvenes évek elején született nagy létszámú korosztályok ekkor léptek munkaképes korba. A munkaerőmozgást fokozta a vidéki ipartelepítés, s megkezdődött a termelőszövetkezetek kiegészítő és melléküzemágainak tevékenysége is. Mindezek együttes hatására a hatvanas évek végén a munkaerőmozgás aránya meghaladta a 22%-ot, ami azt jelenti, hogy egy éven belül átlagosan minden ötödik dolgozó munkahelyet cserélt. A hatvanas évek végén, a hetvenes évek indulásakor több intézkedést hoztak e nagymérvű fluktuáció visszaszorítására. Módosították a szabályozórendszert, néhány foglalkozási csoportra kötelező munkaközvetítést vezettek be, a gyakran munkahelyet változtatók bérét korlátozták. Az intézkedések révén a hetvenes évek közepére az éves fluktuáció már 16—18%-ra csökkent, a hetvenes évek második felében pedig tovább mérséklődött.

A munkahely-változtatásokat elsősorban a munkavállalók kezdeményezték, ennél jóval kisebb mértékben a munkáltatók. Ez a sajátosság a munkaerőhiány egyik kedvezőtlen kísérő jelensége.

A **kötelező heti munkaidő** lényegesen csökkent az elmúlt két és fél évtizedben. A hatvanas évek elején a heti 48 órás munkaidő volt az általános. Ebben az időszakban csupán 350 000 embert foglalkoztattak rövidebb munkaidőben, főként egészségre ártalmas munkahelyeken, például a bányászatban, a kohászatban, a vegyiparban, az építőanyag-iparban. A munkaidő csökkentéséről 1968-ban döntött a kormány. Két év alatt 1,7 millió dolgozó munkaidejét mérsékelték, főként az iparban és az építőiparban. A mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás állami szektorában 1978 végéig vezették be a 44 órás munkahetet. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben ilyen előírást nem hoztak. Újabb munkaidő-csökkentésre az iparban, az építőiparban és az államigazgatás területén 1984-ben került sor, amikor a munkahetet 42 órában állapították meg. A gazda-

ság többi területén a munkaidőt fokozatosan kell csökkenteni. Mind a hatvanas évek végén, mind a nyolcvanas évek elején a munkaidőt a gazdálkodó egységeknek zömében saját erőből kellett csökkenteniük a termelékenység és a hatékonyság növelésével, s természetesen a dolgozók bérének mérséklése nélkül.

A munkaidő-csökkentés a **munkarend** megváltoztatásával is együtt járt. A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején a munkaidő-csökkentést a kéthetenkénti egy szabad szombat kísérte azokon a helyeken, ahol ilyen ütemezésben lehetett dolgozni. A kéthetenkénti szabad szombatos munkarend a szocialista szektor fizikai dolgozóinak mintegy felére vonatkozott. Emellett több mint 600 000-en voltak, akik heti hat munkanapot teljesítettek, de csaknem félmillióan — főként az építőiparban — már ekkor is heti ötnapos munkarendben dolgoztak. Figyelemre méltó, hogy mintegy félmillió fizikai dolgozó pihenőnapja nem mindig vasárnapra vagy szombat—vasárnapra jutott, s 25 000 olyan fizikai dolgozó volt az országban, akik sohasem vasárnap vagy szombat—vasárnap kapták meg pihenőnapjukat.

A munkakörülményeket jelzi a **műszakrend** is, amely Magyarországon meglehetősen alacsony műszakszámot jelent. A hetvenes évek közepén a szocialista szektorban — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek nélkül — közel másfél millió fizikai dolgozó egy műszakos munkarendben végezte munkáját, 470-en dolgoztak két műszakban . és mintegy 290 000-en három vagy négy műszakban. Az iparban 1976—1982 között az egy és két műszakban dolgozók aránya valamelyest csökkent, a három és négy műszakban dolgozóké nőtt, az utóbbiaké 7,9%-ról 8,7%-ra.

A munkavégzésre és a munkakörülményekre nagymértékben hat, hogy a dolgozó milyen távolságra lakik munkahelyétől. Az **ingázók** száma 1960 és 1970 között jelentősen nőtt: míg 1960-ban az aktív keresők 13%-a ingázott, 1970-ben már közel 1 millióan, és számuk a nyolcvanas évek elején 1,2 millió volt. A nyolcvanas évek elején a fizikai foglalkozásúak közül minden negyedik, a szellemiek közül pedig minden hatodik dolgozott a lakóhelyén kívüli településen.

A **munkakörülmények** a gazdaság fejlődésével számottevően javultak az elmúlt két és fél évtizedben. Az iparban a gépek mellett dolgozók hányada növekedett, de még a nyolcvanas évek elején is mindössze 30% körüli volt. Jelentős a szakképzettséget alig, de általában nagy erőkifejtést igénylő egyszerű kézimunka aránya. Mindez jelzi az anyagmozgatás, a szállítás gépesítésének hiányosságait.

A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején az iparban foglalkoztatott fizikai munkások több mint 10%-a szalagszerűen szervezett termelésben dolgozott, főként olyan ágazatokban és tevékenységi körökben, amelyekre a tömeg- vagy a nagy sorozatú gyártás a jellemző. Ezek közé tartozott a növekvő jelentőségű híradás- és vákuumtechnika, a műszeripar, s a kevésbé növekvő ágazatok közül a fémtömegcikkipar és a ruházati ipar. Az építőiparban a legnehezebb folyamatokat az elmúlt két évtizedben gépesítették, így ebben az ágazat-

ban is növekedett a géppel dolgozók aránya.

Hasonló volt a helyzet a mezőgazdaságban, ahol a hetvenes évek elejéig már csaknem teljesen gépesítették a nehéz mezőgazdasági munkák zömét. Az új technológiák, a termelési rendszerek elterjedése, a korszerű állattenyésztési telepek kialakítása, a nagyfokú gépesítés lehetővé tette, hogy a korábban oly jelentős szezonális csúcsokat csökkentsék a legnehezebb mezőgazdasági időszakokban, az aratás és a betakarítás idején is. Bár kétségkívül kedvező volt a változás, a munkaidő napjainkban is hosszabb a mezőgazdaságban, mint az iparban vagy az építőiparban. A termelőszövetkezeti közös gazdaságok egy fizikai dolgozójára általában havi több mint 180 munkaóra teljesítése jut, nem számítva a háztájiban végzett munkát.

A LAKOSSÁG JÖVEDELMÉNEK ALAKULÁSA

A lakosság **reáljövedelme** az ellenforradalmat követő időszak óta számottevően növekedett: 1960 és 1980 között több mint kétszeresére, évenként átlagosan 4%-kal. Ezen belül az egyes tervidőszakokban eltérő volt a jövedelemszínvonal emelkedése. Különösen gyorsan — évenként átlagosan 6,2%-kal — nőtt a lakosság reáljövedelme a harmadik ötéves tervidőszakban (1966—1970), míg ezt megelőzően 1960 és 1965 között a reáljövedelem évi átlagban 3,3%-kal nőtt.

A negyedik ötéves tervidőszakban (1971—1975) évenként átlagosan 4,5%-os, az ötödik ötéves tervidőszakban (1976—1980) pedig mérsékeltebb, évenként átlagosan 1,8%-os volt a fejlődés. Ez az utóbbi átlagszám úgy alakult ki, hogy a hetvenes évek közepétől kezdve az addiginál is gyorsabb ütemben nőtt a reáljövedelem, sőt esetenként gazdasági lehetőségeinket is meghaladóan, majd 1979-ben a növekedés megállt, s a reáljövedelem az előző évihez képest valamelyest (0,2%-kal) csökkent.

A reáljövedelem, illetve ezen belül a munkajövedelmek alakulását a hatvanas években a reálbér emelkedése mellett a foglalkoztatott létszám növekedése is befolyásolta. A legutóbbi években azonban már **a reálbér vált meghatározóvá** a jövedelmek alakulásában. A munkások és alkalmazottak reálbére 1960—1980 között 56%-kal növekedett. A hetvenes években a fizikai foglalkozásúak reálbére valamelyest gyorsabban nőtt, mint a szellemi foglalkozásúaké. A mezőgazdasági szövetkezetek dolgozóinak reálkeresete egészen a hetvenes évek első feléig gyorsabban nőtt, mint a bérből és fizetésből élők reálbére, a hetvenes évek második fele óta azonban párhuzamosan alakult a mezőgazdasági szövetkezetek dolgozóinak reálkeresete a munkások és alkalmazottak reálbérével. A hetvenes évektől kezdődően a munkajövedelmeknek jelentős hányadát a háztáji, kisegítő és egyéni gazdaságokból nyerték. Ez az arány csökkenő: 1970-ben a munkajövedelmek 18%-a származott ilyen forrásból, az évtized végén pedig már csak 14%-a. Kétségtelen azonban, hogy a lakosság életszínvonalát és a családok helyzetét meghatározó tényezők között ma is nagy

szerepe van a háztáji, kisegítő és egyéni gazdaságoknak.

Az elmúlt húsz esztendőben a **keresetek és a jövedelmek differenciáltsága** nem növekedett, noha ennek igényét számos politikai állásfoglalás és kormányhatározat is megfogalmazta. A különböző keresetek között inkább nivellálódás következett be. Ezt a tendenciát jellemzi, hogy a foglalkoztatott létszám legtöbbet kereső 10%-ának összes keresete a hetvenes években több mint négyszerese volt a legalacsonyabb jövedelmű 10% keresetének, a nyolcvanas évek indulásakor pedig már a 3,8-szeresét sem érte el.

Nivellálódás következett be a vezetők és a beosztottak bérei között. Kiegyenlítődés tapasztalható a különböző keresetű rétegek kereseti színvonala között is. Jól jellemzi ezt, hogy míg a hetvenes évek közepén a havi átlagkereset és a bérkiegészítés együttes összege szerint a teljes munkaidőben foglalkoztatottak létszámának több mint 10%-a keresett 2500 forintot vagy annál kevesebbet, addig 1980-ban 5,6%-uk, s míg több mint 24% keresett a hetvenes években 2501—3500 forintot, 1980-ban már csak 22%-uk. Ugyanakkor a legmagasabb keresettel rendelkezők aránya alig változott: 1976-ban a 6000—7000 forint keresetűek aránya 7,4% volt, 1980-ra is mindössze 8,1%-ra nőtt. A 7001—10 000 forintos kereseti kategóriába jutók aránya a hetvenes évek közepén 6,1% volt, a nyolcvanas évek indulásakor 6,6%. A 10 000 forintnál többet keresők aránya mind a hetvenes évek közepén, mind a nyolcvanas évek indulásakor 1,2%-os volt.

Az állami iparban dolgozó szakmunkások bére 1975-ben 43%-kal, 1979-ben és 1982-ben 48%-kal volt magasabb a segédmunkások bérénél. A betanított munkások átlagbére 1975-ben 11%-kal, a nyolcvanas évek elején 16—17%-kal haladta meg a segédmunkásokét. Némi közeledés mutatkozott viszont a szakképzett és a betanított munkások bére között.

A társadalmi juttatások

A lakosság jövedelemszerkezetében meghatározóvá vált a társadalmi juttatások összegének és arányának növekedése. Ez jellemző az 1960 óta eltelt közel negyedszázadra, de különösen a hetvenes évek közepe óta tartó időszakra. A társadalmi juttatások reálösszegének növekedése a hatvanas években az összes reáljövedelem növekedésének 29%-át jelentette, a hetvenes évek első felében már közel felét, a második felében több mint négyötödét.

Az egyes társadalmi jövedelmek közül a leggyorsabban a **nyugdíjkifizetések** összege nőtt. Ennek oka a nyugdíjasok számának gyarapodása, de az is, hogy a nyugdíjak átlagos nagysága is számottevően növekedett. A nyugdíjasok és járadékosok száma 1960-ban még mindössze 759 000 volt, s ez 1983-ra elérte a 2,2 milliót, a népesség 20,3%-át. A nyolcvanas években a nyugdíjak és járadékok címén kifizetett összeg a nettó nemzeti termelésnek már 8,9%-át képviseli, míg 1960-ban még csak 2,8%-a, 1970-ben pedig 4,4%-a volt.

A nyugdíjasok átlagkeresete és az aktív keresők átlagos keresete között egészséges közeledés következett be: 1980-ban a nyugdíjasok és a járadékosok havi átlagos nyugdíja elérte az összes át-

lagkereset 51%-át. Ez az arány 1960-ban még csak 31%, és 1970-ben is csupán 33% volt. Mindez nem azt jelenti, hogy ilyen arányban növekedtek volna az egyes nyugdíjasok nyugdíjai, hanem azt, hogy jelentősen módosult e réteg belső összetétele, egyre többen mennek nyugállományba viszonylag magas nyugdíjjal. Ugyanakkor számottevő az is, hogy az alacsony nyugdíjak összegét a hetvenes évek vége óta a kormány az átlagosnál gyorsabban növeli.

A társadalmi juttatások közé tartozik az az összeg is, amellyel a **gyermeknevelés**hez járul hozzá a társadalom. Ez 1970-ben évi 5 milliárd forint volt, 1980-ban már 21 milliárd forint. Az 1970-es összeg a nettó nemzeti termelés 1,8%-át jelentette, az 1980. évi pedig 3,3%-át.

A hozzájárulás legjelentősebb formája a **családi pótlék.** Míg 1960-ban mindössze 577 000 család részesült családi pótlékban, 1970-ben már 731 000, s 1982-re számuk 1 000 153 000-re növekedett. A jogosultak köre is bővült az utóbbi években: 1983-tól már az egygyerekesek is részesülnek családi pótlékban a gyermek hatéves koráig. A családi pótlék összege a gyermekek számával együtt növekszik, a három- és többgyermekes családokat pedig az átlagosnál nagyobb mértékben támogatja az állam. A gyermeküket egyedül nevelő szülők anyagi és munkaidő-kedvezményekben is részesülnek. Mindezek hatására 1960 óta a családi pótlék összege a tízszeresére, a gyermeknevelléssel kapcsolatos támogatások összege pedig folyó áron több mint a tízszeresére növekedett.

Az 1967 óta bevezetett **gyermekgondozási segélyt** 1968 végén még mindössze 92 000-en vették igénybe, 1976 végén már 286 000-en. Ez a szám azonban a demográfiai hullámnak megfelelően azóta csökken: 1980-ban még 254 000-en, 1982-ben már csak 233 000-en használták ki a gyermekgondozási segély lehetőségét. A nagy létszámú korosztályok az első, és sokan közülük a második gyermeket is világra hozták, és egyre kevesebb azoknak a fiatal anyáknak és családoknak a száma, akik több gyermek nevelését vállalják. Közben a gyermekgondozási segély egy főre jutó átlaga is emelkedett: 1970-ben még átlagosan havi 632 forint volt, 1982-ben már átlagosan havi 1228 forint. 1985-ben kerül bevezetésre az úgynevezett gyermekgondozási díj.

A gyermekneveléssel kapcsolatos hozzájárulás további tényezői a terhességi-gyermekágyi és anyasági segély, valamint ezzel együtt az állami hozzájárulás a bölcsődék fenntartásához, működtetéséhez.

Bár a gyermekek felnevelése elsősorban a szülők feladata, s ők általában eleget is tesznek ennek, a felszabadulást követő időszak óta nőtt az **állami gondozottak** száma. Míg 1960-ban 23 400-an voltak az állami gondozottak, azaz a fiatalkorúaknak 0,8%-a, számuk 1970-re már 35 600 fölé nőtt, s elérte a fiatalkorúak 1,3%-át. Azóta ez a szám csak valamelyest csökkent, a kb. 33 000 állami gondozott fiatalkorúnak továbbra is több mint 1,2%-a.

A lakosság ellátásához az állam a **szociális otthonok** hálózatának létrehozásával és fenntartásával is hozzájárul: 1960-ban 214 szociális otthon működött 20 000 férőhellyel, 1980-ban már 271 szociális otthon volt 34 000 férőhely-

lyel. Ma már sajnos ez sem elegendő.

Számottevő a pénzbeli társadalmi juttatások között a **táppénz** értéke. Ez viszonylag állandó arányú, a kereset 3,3%-a. A táppénz miatt kieső munkaidő nagyságát jól érzékelteti, hogy a nyolcvanas évek kezdetén évenként 16—18 nap volt.

A legutóbbi évtizedben nőtt a **természetbeni társadalmi juttatások** szerepe a lakosság jövedelmében. Ezek aránya ma már a 14%-ot is meghaladja. Ezek harmada az egészségügyi szociális ellátáshoz, körülbelül 40%-a az oktatáshoz kapcsolódik, nyolcadrésze kulturális, sport- és üdülési célokat szolgál. Az 1980-as években ezek az arányok lényegében stabilak maradtak.

A JÖVEDELMEK FELHASZNÁLÁSA, FOGYASZTÁS

A lakosság életszínvonaláról alkotott képet csak egyik oldalról jellemzi az, hogy mennyi a lakosság jövedelme. Legalább ilyen fontos az is, hogy a jövedelmek milyen hányadát költik fogyasztásra, beruházásra vagy megtakarításra, és hogy a fogyasztásra költött hányad hogyan oszlik meg a különböző kiadási tételek között.

A lakosság pénzjövedelméből 1960-ban együttvéve **megtakarításra és lakásberuházásra** annak 6,3%-át fordította, ez az arány az életszínvonal emelkedésével 1970-re 11,6%-ra nőtt, és 1978-ban már 14,1%-ot tett ki (bár a következő négy évben az arány némileg csökkent). A megtakarítás mindig a bizalom jele. A lakosság megtakarítási szándéka jelzi biztonságérzetét is. De arról sem feledkezhetünk meg, hogy a megtakarítás mértéke attól is függ, mennyiben szándékozik a lakosság olyan nagy értékű cikkeket vásárolni (lakás mellett személygépkocsit vagy értékesebb szórakoztató elektronikai terméket), amelyre tartalékolnia kell keresetéből, s attól is, hogy ezek a nagy értékű cikkek beszerezhetők-e.

A takarékoskodást több tényezővel is elő lehet segíteni. Az egyik a takarékbetétek kamatlába. E tekintetben nem léptünk érzékelhető módon előre, különösen a hetvenes évtizedben nem, amikor is a kamatszintek a nagyobb mértékű árnövekedés mellett lényegében a korábbi szinten maradtak. A nyolcvanas évek indulásakor már előrelépés történt ebben is.

A lakásberuházásra fordított összegek számottevően növekedtek a megtakarításon belül. Ebben egyfelől az játszott szerepet, hogy az állami lakáshoz juttatás csak a lakosság kisebb részének lakásproblémáit oldotta meg, nagyobb hányad volt az, akik állami hitelek igénybevételével, úgymond saját erőből jutottak lakáshoz. A saját erőhöz mindenkor jelentős OTP-hitel és az esetek nagyobb hányadában munkáltatói hitel is járult.

Az említett összeghányadon belül lakásberuházásra 1960-ban még a rendelkezésre álló pénzösszegek 4,3%-át fordította a lakosság, 1970-ben már 6%-át, és a nyolcvanas évek indulásakor közel 7%-át. A lakásépítkezési terv összetételének változása miatt — növekszik a magánerős építkezések aránya — a jövőben ez a hányad nagyobb lesz.

A lakosság jövedelmének túlnyomó többségét **fogyasztásra** fordítja. A hatvanas évek végére lényegében már minden réteg ki tudta elégíteni jövedelméből az alapvető fogyasztási szükségleteit. Ami a táplálkozást illeti, már a hatvanas évek elején biztosított volt a biológiai szükségletek kielégítése, nemcsak a lakosság jobban kereső, hanem a közepes jövedelmű rétegei részére is. A hatvanas évek végére pedig elértük azt is, hogy a lakosság legkisebb jövedelmű rétegei (ide értve a nyugdíjasokat, köztük az egyedül élő és alacsony nyugdíjjal rendelkezőket is) olyan táplálkozási színvonallal rendelkeztek, amely egyértelműen kielégítőnek mondható. A lakosság minden rétegénél jelentősen csökkent az élelmiszer-fogyasztás aránya az összfogyasztásból, és növekedett a tartós fogyasztási cikkekre fordított összegek aránya.

Az elmúlt évtizedekben elértük azt, hogy a lakosság minden rétegében kielégítő az általános ruházkodás színvonala, mennyiségi hiányokról jóformán nem beszélhetünk, tény azonban, hogy az igényelt választék még nem minden réteg számára hozzáférhető.

A **lakásellátottság** számottevően javult. A lakásállománynak mintegy 45%-a 1960 után épült, s ez azt jelenti, hogy a lakosságnak mintegy fele lakik 1960 után épült, tehát viszonylag korszerű, új lakásban.

Fogyasztásunk szerkezete

Mint minden gazdaságilag fejlődő országban, így Magyarországon is csökken az összfogyasztáson belül az **élelmiszer-fogyasztás** aránya. A lakosság 1960-ban összfogyasztásának 41%-át költötte élelmiszerekre. Ezen belül viszonylag kis hányad volt az, amit házon kívüli étkezésre költöttek, az összfogyasztásnak mindössze 2,6%-át. Emellett 1960-ban élvezeti cikkek fogyasztására a lakosság tekintélyes összegeket költött, összfogyasztásának 12,4%-át. Már akkor is ezen belül a legnagyobb hányadot az alkohol tartalmú italokra költött összegek jelentették, az összfogyasztásnak 9,7%-át. Még viszonylag alacsony volt a kávé és a tea fogyasztása, mindössze 0,5%, s ennél is kevesebbet, 0,3%-ot költöttek alkoholmentes italokra. (Ezek választéka akkor még elég szűkös volt.) A dohányáruk fogyasztására költött arány 1,9% volt.

Tíz évvel később, 1970-ben az élelmiszerre költött összegek összehasonlító árakon már az összfogyasztásnak csak 36%-át tették ki. Valamelyest nőtt ezen belül az az összeg, amelyet munkahelyi, vendéglői étkezésre fordítottak, és elérte az összfogyasztás 4,1%-át. Nem lehetünk elégedettek azzal, hogy tovább nőtt az élvezeti cikkekre költött összegek aránya, és már a hetvenes évek indulásakor elérte az összes fogyasztás 14,7%-át. Ezen belül az alkoholtartalmú italok aránya 10,8%-os volt. Számottevően növekedett a kávé és a tea fogyasztása, s az 1970-ben erre költött pénz már az összfogyasztás 1,3%-a volt. Az alkoholmentes italok fogyasztása alig valamivel nőtt (ezt elsősorban a kínálat továbbra is szegényes volta okozta), erre a lakosság fogyasztásának mindössze 0,5%-át költötte. Dohányáruk fogyasztására, cigarettázásra már a fogyasztás 2,1%-a került.

A nyolcvanas évek indulásakor

a lakosság összfogyasztásának átlagosan mindössze 29,1%-át költötte élelmiszerekre. Ezen belül lényegében fennmaradt a hetvenes évek költési aránya a házonkívüli étkezésre, s ezt elsősorban az magyarázza, hogy a hetvenes évek végén a vendéglátás meglehetősen megdrágult. Valamelyest csökkent az alkoholtartalmú italok fogyasztásának aránya, ez a nyolcvanas évek indulásakor az összfogyasztás 10,5%-a volt, ami azonban nem jelent mennyiségi csökkenést. Alkoholmentes italokra viszont lényegesen nagyobb hányadot lehetett költeni, mert ebben az időszakban jelent meg a különböző hazai és licenc alapján gyártott, importált alapanyagból készülő alkoholmentes szörpök, üdítő italok széles választéka, amire a lakosság fogyasztási kiadásainak 1,3%-át fordította. A kávé- és a teafogyasztás tovább növekedett, és az erre fordított összegek aránya már elérte az összfogyasztás 1,5%-át. Ugyancsak növekedett a dohányáruk fogyasztása is, s megjelentek a drágább külföldi cigarettafajták, 1980-ban a lakosság fogyasztási szerkezetén belül a dohányárukra költött összegek aránya 2,3%-ot tett ki.

Lényegében a nemzetközi tendenciával azonosan, bár a magyar életszínvonal szintjéhez képest gyorsabban csökkent a **ruházkodásra** fordított kiadások aránya. Ez 1960-ban az összes fogyasztás 13,4%-át, 1970-ben már 12%-át, a nyolcvanas évek indulásakor pedig mindössze 9,2%-át jelentette. Ebben több tényező különböző irányú változásai is szerepet játszottak. Egyfelől a műanyagok, műszálak megjelenésével lényegesen olcsóbbak lettek a ruházkodási termékek, mint a korábbi időszakokban, s ez nem csupán az árszintváltozás alakulásában jelentkezett, hanem a ruházkodási fogyasztás összetételében is. Másfelől a termékválaszték nem követte megfelelően a lakosság egyes rétegeinek igényeit, s ez is fogyasztáskorlátozó tényező volt. Végül figyelembe kell azt is venni, hogy bár nem kiugró mennyiségben, de a növekvő lakossági turizmus keretében is számos ruházkodási termék — különösen a fiatalok által kedvelt divatcikk — került az országba.

Az életszínvonal növekedését jelzi az is, hogy a lakosság **lakásra, háztartásra, annak felszerelésére** évről évre többet költött nemcsak forintban, hanem a fogyasztáson belüli arányokat tekintve is. 1960-ban lakásszolgáltatásra, fűtésre, energiaellátásra és a lakás felszerelésére az összes fogyasztásunknak 13,4%-a jutott, 1970-ben már 14,4%-a s 1980-ban közel 16%-a.

Bár az **oktatás** részben ingyenes, részben alacsony áron hozzáférhető, s a **kultúrára,** a **sportra** és az **üdülésre** nagy támogatásokat ad az állam, ennek ellenére — mint még látni fogjuk — a lakosság fogyasztásából dinamikusan növekvő hányadot fordít mindezekre. Az ilyenfajta célra fordított összegek — a társadalmi juttatásokkal együtt — 1960-ban a fogyasztási kiadások 8,4%-át jelentették, 1970-ben már 9,8%-át és 1980-ban 12,5%-át.

A **közlekedésre, hírközlésre** fordított összegek nagysága és aránya egyfelől azért bővült igen gyorsan, mert a személygépkocsivásárlás a hatvanas évek eleje óta dinamikusan nőtt, s így a járművek fenntartására is nagyobb összegeket kellett költeni. 1960-ban járművásárlásra és -fenntartásra

együtt a lakosság fogyasztásának mindössze 1,1%-a, 1970-ben már 2,5%-a és 1980-ban 5%-a jutott. A távolsági személyszállítás tarifáinak 1982. évi emelése valamelyest növelte az ilyen irányú kiadások arányát.

Változások a fogyasztás szerkezetének alakulásában

Az elmúlt évtizedekben jelentős szerkezetváltozások tanúi lehettünk az egyes főbb kiadási csoportokon belül.

Az **élelmiszer-fogyasztásban** kétfajta tendencia érvényesült. Kedvező, hogy a magasabb kalóriatartalmú élelmiszerek közül csökkent a szénhidrát jellegűek fogyasztása, és növekedett az állati eredetű fehérjéké. A kalorikus élelmiszerek fogyasztásában még ma is a nemzetközi élvonalban vagyunk, s ha azt is figyelembe vesszük, hogy az elmúlt 2—3 évtizedben milyen mértékben csökkent az összmunkán belül a nagyobb fizikai erőkifejtést igénylő munka aránya, akkor ez korántsem indokolt. A másik jellemző, hogy valamelyest emelkedett a gyümölcs-, de nem növekedett a zöldség- és főzelékfélék fogyasztásának mennyisége, noha ehhez igencsak kedvező adottságokkal és jó mezőgazdasági háttérrel rendelkezünk.

Néhány számadat jól jellemzi ezt a tendenciát.

Az állati eredetű fehérjék fogyasztása 1960-ban napi 37 g volt, ez már a hetvenes évek elején napi 48—50 g-ra növekedett, és a nyolcvanas évek elején elérte a napi 55 g-ot. Ez a szint nemzetközi összehasonlításban is megfelelő, s ezen belül valamennyi élelmiszerfajta — a hús mellett a tej és a tojás — fogyasztásának növekedése is tapasztalható.

Az egy főre jutó **hús**fogyasztás számottevően nőtt az országban: 1960-ban a hús- és halfogyasztás együttvéve 49,1 kg volt (ezen belül a halfogyasztás mindössze 1,5 kg). 1970-ben már elérte a 60,4 kg-ot (ezen belül a halfogyasztás 2,3 kg-ra nőtt). A húsfogyasztást kétségkívül befolyásolják az áremelkedések, amelyek különösen 1979 óta következtek be nagyobb gyakorisággal. Ennek ellenére 1982-re az egy főre jutó hús- és halfogyasztás együttvéve 76,7 kg volt, a halfogyasztás lényegében változatlan mennyisége mellett.

A húsfogyasztás összetétele is módosult. Az elmúlt évtizedekben folyamatosan nőtt a sertéshús mennyisége, lényegében azonos szinten maradt, esetenként valamelyest csökkent a marhahús fogyasztása. Ez utóbbit az 1984 eleji áremelések is elősegítették, mivel a baromfihús ára lényegesen kisebb mértékben nőtt, mint a többi húsféleségeké. Az ösztönzés indokolt, hiszen az ország baromfihús-ellátottsága nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedően kedvező.

A **tej- és tejtermékek** fogyasztása a felszabadulás előtt és különösen az azt követő évtizedben a lakossági fogyasztásnak meglehetősen problematikus területe volt.

Érzékelhető elmozdulás e téren a hetvenes években, különösen annak második felében történt: 1970 és 1975 között az egy főre jutó tej- és tejtermékfogyasztás 17 kg-mal növekedett, a hetvenes évek második felében pedig további mintegy 40 kg-mal. Ennek eredményeképpen 1982-ben már elérte az egy főre jutó 175 kg-ot.

(Ezek az adatok a vajfogyasztás adatait nem tartalmazzák.) Ma az egy lakosra jutó tej- és tejtermékfogyasztásban elértük az átlagos életszínvonalunknak megfelelő és a nemzetközi összehasonlításban is kedvező szintet.

A **tojás**fogyasztás is jelentősen bővült a nagyüzemi baromfitenyésztés elterjedésével: 1960-ban még egy főre évi 160 db, 1970-ben 247 db és 1982-ben 307 db volt. Természetesen ebben a növekedésben szerepet játszik az is, hogy a tojás ára a húsféleségekhez viszonyítva relatíve olcsó.

Kevésbé lehetünk elégedettek azzal, hogy a kalorikus élelmiszerek közül a **zsír** fogyasztása számottevően növekedett. Az egy főre jutó zsírfogyasztás 1960-ban — vajjal, étolajjal és margarinnal együtt — 23,5 kg volt, 1970-ben már 27,7 kg és 1982-re elérte a 31 kg-ot.

Az életszínvonal növekedésével a **cukor**fogyasztás is számottevően bővült: 1960-ban még az egy lakosra jutó cukorfogyasztás mennyisége alig 27 kg volt, 1970-ben már 34 kg és 1982-ben 38 kg. Bár a cukor ára is elég jelentősen növekedett, a cukorfogyasztás bővülését mégis több tényező segítette. Azokban az években, amikor a szőlő cukortartalma nem volt megfelelő, a házi borkészítéshez is több cukrot használtak fel, emellett eléggé elterjedt az országban a házi pálinkafőzés, amelynek a cukorigénye ugyancsak nagy.

A **lisztfogyasztás** folyamatosan csökken — ez kedvező. Az 1960. évi egy főre jutó 133 kg-ról 1970-re 124 kg-ra és a nyolcvanas évek kezdetén már 110 kg-ra.

Ugyancsak csökkent az egy főre jutó **burgonya**fogyasztás: 1960-ban még 98 kg volt, 1970-ben már csak 75 kg, és napjainkban 58 kg körül van. Ez egyfelől az életszínvonal növekedéséből adódó változás, hiszen korábban széles néprétegek napi táplálékának jelentős hányadát a burgonya tette ki, másfelől azzal is összefügg, hogy ha lassan is, de növekszik a hús mellé adott köretek között, a burgonya mellett, a különböző zöldségfélék aránya. Kétségtelen szerepe van a fogyasztás visszonylagos csökkenésében annak is, hogy a mai burgonyafajták minősége rosszabb a 2—3 évtizeddel ezelőttiekénél.

A **zöldség-, főzelék**fogyasztás a lehetőségeinknél kevésbé kedvezően alakult. 1960 óta lényegében állandósult a fajtánkénti 84—86 kg körüli egy főre jutó évi fogyasztás. Kedvező viszont, hogy a **gyümölcs**fogyasztás évtizedenként 10—10 kg-mal gyarapodott, s 1981—1982-re elérte az évi 80 kg-os átlagot.

Az **élvezeti cikkek** fogyasztása jelentősen bővült. Az ötödik ötéves terv időszakában, amikor a lakosság fogyasztása kisebb mértékben nőtt, mint a korábbiakban — az össznövekedés 25%-át az élvezeti cikkek fogyasztásának emelkedése tette ki. Erre korántsem lehetünk büszkék. Valamelyest javítja a helyzetet az, hogy — mint korábban említettük — nőtt az alkoholmentes italok fogyasztása, azonban ezek aránya az alkoholtartalmú italok mellett még ma is elenyésző.

Az **alkohol**fogyasztás, 100%-os szeszfokú alkoholra átszámítva, 1960-ban egy főre átlagosan 6,1 liter volt. Ez 1970-ig 9,1, majd 1982-re mintegy 11,7 literre emelkedett. Ezen belül az elmúlt két évtizedben az égetett szeszes italok fogyasztása 3,3-szeresére nőtt, a sörfogyasztás 2,4-szeresére, a bor-

fogyasztás pedig, némi átmeneti emelkedés után, jelenleg csak mintegy 10—15%-kal haladja meg az 1960. évi színvonalat. Bár az alkoholos italok fogyasztását a többszöri áremelés igyekezett mérsékelni, ezek általában átmeneti sikert hoztak, lassították a fogyasztás gyors növekedését, azonban nem állították meg azt. Az egy főre jutó alkoholtartalmú italok fogyasztásában az európai élmezőnyben vagyunk, különösen az égetett szeszes italok tekintetében. Azokban az országokban ugyanis, ahol az összes alkoholfogyasztás több, mint Magyarországon (ide tartozik Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Portugália), általában lényegesen több bort fogyasztanak, mint a magyarok, és kevesebb az egészségre ártalmasabb, égetett szeszes italt.

Az élvezeti cikkek közül a **kávé** fogyasztásának arányait szemléletesen mutatja, hogy 1960-ban a lakosság egy főre átlagosan évi 14 dkg kávét fogyasztott, 1970-ben már 1,6 kg-ot, 1981-ben pedig 3,1 kg-ot.

A **tea**fogyasztás arányai ennél sokkal alacsonyabbak. 1960-ban évi 3,4 dkg egy lakosra számítva, 1972-ben 7,2 dkg, s a nyolcvanas évek elején sem haladta meg az évi 10 dkg-os fejenkénti átlagot.

A **dohány**fogyasztás 1960—1970 között jelentősen nőtt, 1,8 kg-ról 2,2 kg-ra emelkedett az egy főre jutó évenkénti fogyasztás.

Az életszínvonal növekedését jelzi, hogy a lakosság egyre többet költ **háztartási gépekre, fűtési felszerelésekre, bútorra, háztartási lakástextíliákra, edényekre és más felszerelési tárgyakra.**

Néhány példa a fentiek illusztrálására. 1960-ban a háztartásokban mindössze 38 000 háztartási villamos hűtőszekrény, 452 000 villamos mosógép, 31 000 személygépkocsi volt. Az 1980-as évek indulásakor a lakásokban több mint 3 millió hűtőszekrény, 3,2 millónál több mosógép volt, s 1984-ben a lakosság csaknem 1,3 millió személygépkocsival rendelkezett.

Ezekkel összefüggésben **energiafogyasztásunk** egy főre jutó volumene 1960 óta minden ötéves időszakban évenként átlagosan 5—6%-kal növekedett. Ma már a háztartásokban elfogyasztott villamos energia eléri a népgazdaság összvillamosenergia-fogyasztásának 20%-át. Jelentősen bővült a háztartásokban felhasznált vezetékes és palackos gáz mennyisége, amely a hatvanas évek elején 11 m^3 volt egy főre, 1981—1982-ben pedig már a 110 m^3-t is meghaladta.

A lakosság életszínvonalának növekedésével egyre nagyobbak a kulturált **üdülés, turizmus, utazás** iránti igények.

A hetvenes évek végén, az 1980-as évek elején, a lakosságnak mintegy 28%-a tartós utazásra használta fel szabadságát vagy annak egy részét, további 19% a rendszeresen víkendezők száma, és mintegy 60% azoké, akik kisebb-nagyobb rendszerességgel vettek részt kirándulásokon. Ma már mintegy 7 millió magyar állampolgár vesz részt a turizmus valamilyen formájában vagy rendszeresen, vagy esetenként. Ezzel a rendelkezésre álló szabadidő-alap több mint 10%-át töltik el, s ez az arány megfelel annak, amit gazdasági fejlettségünk, mai életszínvonalunk és életmódunk indokol.

Azok a háztartások, amelyeknek tagjai közül legalább egy sze-

mély víkendezik vagy tartós utazásban vesz részt egy éven belül, az összes személyes jövedelmük közel 5%-át költik ilyen célokra. Ez természetesen átlagos adat, amely mögött háztartásonként, rétegenként igen nagy eltérések vannak.

A lakosság különböző rétegei eltérő mértékben vesznek részt tartós utazásban. A munkásosztályhoz tartozók egynegyede, a parasztságnak mindössze egynyolcada, a szellemi foglalkozásúaknak azonban már közel 60%-a vesz részt tartós utazásban. A jövedelemkülönbségek hatását jelzi, hogy a legalacsonyabb jövedelmű háztartásokban élők 14—15%-ban vesznek részt tartós utazásban, a 4000 forint feletti egy főre jutó jövedelemmel rendelkező háztartásokban a hetvenes évek végén már a lakosság fele részt vett ilyenfajta turisztikában. Az egészséges életmódhoz tartozik a rendszeres víkendezés, a hét végi kikapcsolódás. Ezt az elmúlt évtizedben elősegítette, hogy lényegében megvalósult az ötnapos munkahét.

A lakosság egyre nagyobb hányada rendelkezik saját üdülőtulajdonnal, ami egyrészt a kikapcsolódás rendszeres forrása, másfelől hozzájárul a lakosság szükségleteinek kielégítéséhez, például zöldség- és gyümölcstermesztéssel.

Meg kell jegyezni, hogy a lakosság **sportaktivitása** — mind a szervezett, mind az egyéni sportmozgalmakban — meglehetősen szegényes. A tett erőfeszítések ellenére a sportmozgalom nem formálja eléggé a lakosság egészségi állapotát.

EGÉSZSÉGÜGY, OKTATÁS, KULTÚRA

Az a tény, hogy az **egészségügyi ellátás** Magyarországon állampolgári jog, jelentősen növelte a társadalom különböző rétegeinek igényét az ellátás minőségének javítására. Számottevő előrelépést jelentett, hogy a kormány külön programot dolgozott ki az egészségügyi ellátás színvonalának emelésére.

Orvosellátottságunk világviszonylatban is kedvező: a 10 000 lakosra jutó orvosok száma 1960-ban még csak 16, 1970-ben már 23 és 1980-ban 29 volt, s ez a szám 1982-re meghaladta a 30-at. Bővült a szakorvosi képesítéssel rendelkezők száma is: 1970-ben szakorvosi képesítéssel az összes orvos és fogorvos 65%-a rendelkezett; 1982-ben pedig már 74%-uk.

A lakosság rendszeres ellátását a körzeti és a gyermekkörzeti orvosi hálózat biztosítja. A körzeti orvosok száma 1970 végén meghaladta a 3600 főt, 1982-ben már majdnem elérte a 4200-at. Ennél lényegesen gyorsabban bővült a gyermekkörzeti orvosi ellátottság: 1970 végén 589 gyermekkörzeti orvos működött, 1982 végén már több mint 1100. Valamelyest bővült — bár nem az igényeknek megfelelően — a kórházi ágyak száma: 1970 végére még 85 500 kórházi ágyat tartottak számon, 1982 végén már 98 500-at.

Számottevően növekedett az egészségügyi szakszemélyzet létszáma, köztük elsősorban az **ápolónőké.** Az összes egészségügyi szakszemélyzet létszáma — részfoglalkozásúakkal, gyógyszerészekkel együtt — 1970-ben még csak közelítette a 77 500-at, 1981-

ben már meghaladta a 119 500-at. Az ápolónők száma közben közel 30 000-ről csaknem 40 000-re növekedett.

Az orvosi és a kórházi, valamint az ápolói ellátottság az ország különböző területein eléggé eltérő. Jellemzi a helyzetet, hogy a nyolcvanas évek indulásakor a 10 000 lakosra jutó orvosok száma Budapesten 54 volt, a többi városban és a községekben átlagosan csak 22. Míg Budapesten egy körzeti és egy gyermekkörzeti orvosnak átlagosan 1800 lakost kellett ellátnia, az ország többi városaiban és községében közel 2200-at.

Az **oktatási intézmények** száma, befogadóképessége és ellátottsága számottevően javult az elmúlt évtizedben. 1950-ben 6185 általános iskola 24 700 osztályteremmel várta a diákokat. Ugyanakkor 405 középiskola működött az országban 2575 osztályteremmel, s a felsőfokú intézmények száma mindössze 19 volt. 1960-ban az általános iskolák száma elérte a 6300-at, befogadóképességük meghaladta a 30 000 osztálytermet. A középiskolák száma kisebb mértékben, 419-re nőtt, osztálytermeik száma azonban közel 4400 volt. A felsőfokú intézmények száma 43-ra bővült. 1970-ben valamivel kevesebb általános iskolával, 5480-nal rendelkezett az ország — a csökkenés főként a körzetesítésnek, a tanyai iskolák megszüntetésének volt a következménye —, a befogadóképesség azonban meghaladta a 31 500 osztálytermet. Az ország 547 középiskolájában több mint 6200 osztályterem állt ekkor a hallgatók rendelkezésére. Az általános iskolák száma a hetvenes évtizedben az összevonások miatt tovább csökkent, s így 1980-ra 3633 általános iskolában 37 100 osztályterem állt a tanulóifjúság rendelkezésére. A nyolcvanas évek elején problémát okozott az a tény, hogy nagyobb létszámú korosztályok jutottak iskolakötelezettségi korba. Ezért olyan ideiglenes osztálytermeket kellett létesíteni, amelyek a demográfiai hullám levezetésére szolgáltak, s egy részük később középiskolai osztálytermekké alakítható át. A középiskolák száma 1980-ban 561 volt, az osztálytermek száma meghaladta a 6500-at.

Az ötvenes évek elejének igen nagy, rekordlétszámú korosztályai a hatvanas évek során s a hetvenes évek elején már elhagyták az általános iskolát és középiskolába kerültek. Ennek is szerepe volt abban, hogy az egy osztályteremre jutó továbbtanulók száma az 1970. évi 354-ről 1982-re 30,8-re csökkent az általános iskolákban, és hasonlóképpen javult az egy pedagógusra jutó tanulók aránya is. Ugyanakkor az esti és a levelező tagozaton továbbra is mintegy 20—22 000-en tanulnak az általános iskolákban.

A hetvenes évek során rendszeressé vált, hogy a megfelelő korú népesség 93—95%-a 16 éves koráig elvégzi az általános iskolát. Azzal viszont, hogy 5—6%-uk még mindig nem képes befejezni azt, korántsem lehetünk elégedettek.

Kedvező viszont, hogy a nappali tagozaton általános iskolát végzettek jelenleg már több mint 92%-a továbbtanul. Ez az arány 1970-ben még alig 80% volt. Akkor nagyobb hányaduk a szakmunkásképzésben vett részt, 18%-uk szakközépiskolában, és 19%-uk gimnáziumban tanult tovább. Az ezt követő évtizedben az arányok megváltoztak, s ma már az általános iskolát végzők mintegy negyede szakközépiskolában,

közel 21%-a pedig gimnáziumban folytatja tanulmányait. Ez az arány a fiúknál és a lányoknál eltérő. A lányok közül ma is az általános iskolát végzők 27%-a tanul gimnáziumban tovább, és viszonylag kevesebben, de a fiúknál nagyobb arányban, 25%-ban folytatják — különösen közgazdasági, ügyviteli jellegű szakközépiskolákban — tanulmányaikat.

A szakmunkásképző iskolák száma jelentősen bővült: 1970-ben 214, 1982-ben már 266 szakmunkásképző iskola várta a fiatalokat. Ezekben az iskolákban tanul a 14—16 éves korosztály mintegy 40%-a. Közülük évről évre 60—65 000-en tesznek szakmunkásvizsgát. A szakmát szerzők száma a hetvenes évek eleje óta csökken, részben a demográfiai hullám, részben a továbbtanulás iránt megnövekedett igények miatt: 1970-ben még 80 600-an, 1982-ben már csak 59 800-an tettek szakmunkásvizsgát, közöttük is nőtt azoknak száma, akik felnőttként szerezték meg a szakmunkásvizsgát, ők 1970-ben még alig 15 00-en voltak, 1982-ben már 17 000-en.

A középiskolák nappali tagozatain a 14—17 évesek korosztályának növekvő hányada tanul tovább, 1970-ben még 30%-uk, a nyolcvanas években már 40%-uk. Továbbra is jelentős — bár valamelyest csökkenő — az esti és a levelező tagozaton tanulók száma: 1970-ben 114 000-en, 1980-ban 130 000-en, 1982-ben 101 000-en tanultak esti és levelező tagozaton a középiskolákban. Megváltozott az esti és a levelező tagozaton továbbtanulók korösszetétele is. Két-három évtizeddel ezelőtt még a középkorúak pótolták ily módon tanulási hiányosságaikat, napjainkban azok a fiatalok veszik igénybe ezt a formát, akik nem voltak elég szorgalmasak és 14—15 évesen nem jutottak be a középiskolák nappali tagozataira.

Továbbra is jelentősek a különböző szakképzettséget adó szakiskolák. Így például 1982-ben 57 gép- és gyorsíró szakiskola és 23 egészségügyi szakiskola működött, s az előbbiekben 3800-an, az utóbbiban 5000-en tanultak.

Mindezek a változások tükröződnek **a népesség iskolázottságának** növekedésében. A 15 éves és idősebb népességből 1980-ban a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma másfélszerese volt az 1970. évinek. A szakmunkásképző iskolát végzettek száma ezalatt megkétszereződött, míg az általános iskola nyolc osztályánál kevesebbet végzettek száma az 1970. évinek háromnegyedére csökkent. A nők iskolázottsága gyorsabban nőtt, mint a férfiaké: 1980-ban a negyvenéves vagy annál fiatalabb nőknek nagyobb hányada rendelkezett közép- vagy felsőfokú végzettséggel, mint az azonos korosztályba tartozó férfiaké.

Az általános, a középfokú és a felsőfokú intézmények mellett bővült az **óvodai** hálózat, s nemcsak állami erőből, hanem társadalmi, vállalati, intézményi erőforrásokból is. Az óvodai korosztályúak számára ma már az óvodai hálózat csaknem 90%-os ellátást tesz lehetővé.

A lakosság növekvő igényeit egyre nagyobb mértékben szolgálják napjainkban a **közművelődési szolgáltatások.** Az állami költségvetés nem csekély hányadát fordítják ezen intézmények fenntartására s a közművelődés állami támogatására. E mellett a lakosság a hetvenes évek végén,

a nyolcvanas évek elején pénzjövedelmének mintegy 4%-át fordította rádióra, televízióra, újságra, folyóiratra vagy más, hasonló jellegű művelődésre. Kiemelkedő a könyvvásárlásra fordított összeg, amely eléri az oktatási, kulturális, sport- és üdülési cikkekre fordított kiadások 13%-át, s további mintegy 10%-ot fordítanak zenei eszközökre, hanglemezekre, hangszalagokra, kazettákra.

Kulturális tevékenységre a szabad idejük nagyobb hányadát a szellemi foglalkozásúak fordítják, s a viszonylag legkisebb hányadát a mezőgazdasági fizikai munkát végzők. A kulturális aktivitás az iskolai végzettséggel együtt növekszik, és ennek nagyobb hányadát — s ez már nem egyértelműen kedvező — a televíziózásra fordítják. A **televízió** elterjedése nyomán a lakosság mind kevesebbet költ pénzéből és szabad idejéből házon kívüli kulturálódásra, mozira, színházra, hangversenyre, más rendezvények látogatására.

Napjainkban az ország összes településének 78%-ában van **mozi,** ugyanakkor a mozilátogatók száma — ismét csak a televízió hatására — csökken. 1960-ban a mozilátogatók száma éves szinten 140 millió volt, 1970-ben már csak 80 millió, 1980-ban nem érte el a 61 milliót sem, 1983-ban pedig 69 millió volt. Egy lakos egy évben átlagban 1960-ban még 8-szor, 1980-ban és 1983-ban pedig mindössze 6-szor ment moziba. Pedig időközben nőtt a mai igényeket kielégítő mozik száma: 1960-ban még csak 158 szélesvásznú filmszínház volt az országban, 1970-ben valamivel több mint 2600, 1983-ban pedig közel 3500, azaz az összes mozi túlnyomó többsége.

A **színházak** túlnyomó többsége zsúfolt és igen nehéz jegyet kapni, de ez nem jelenti azt, hogy a lakosság minden rétege igénybe veszi a kulturálódásnak ezt az eszközét. Általában kialakult egy olyan réteg — közöttük a nők száma nagyobb, mint a férfiaké —, amely igényli a rendszeres színházba járást, és hajlandó nagyobb mértékben időt és pénzt is áldozni erre.

Nemzetközi összehasonlításban 22 európai ország között a mozi- és színházlátogatásban s a könyvkiadásban az első tíz között vagyunk, a televízió-előfizetők arányát tekintve pedig a 13. helyen.

A színházak száma pedig jelentősen nőtt: 1950-ben mindössze 17 volt, 1960-ban 32, 1970-ben 34, s napjainkban 40-re emelkedett. Évenként 11 500—12 500 előadást tartanak, s ezeket összesen 5,6—6 millióan látogatják.

Ugrásszerűen nőtt a **hangversenyek** száma és látogatottságuk. Ezt tükrözi a következő néhány adat. Hangversenyek, népi együttesek, az Országos Rendező Iroda műsorai 1950-ben együttesen még alig 500 előadást jelentettek, 1960-ban már több mint 2500-at, 1970-ben 3500-at és 1983-ban 9200-at. A látogatók száma az 1950. évi 380 000-ről 1983-ra 3,3 millióra emelkedett.

Tudatos fejlesztő munka eredményeképpen növekedett a **művelődési otthonok** száma Budapesten és a vidéki városokban, valamint a községekben. 1950-ben tanácsi kezelésben 433 művelődési otthon volt, napjainkban közel 2200. Ezek mellett a szakszervezetek és más szervezetek kezelésében levő művelődési otthonok száma meghaladja a 2500-at, s túlnyomó többségük, több mint 2000, a községekben te-

vékenykedik. A művelődési otthonok és rendezvényeik elterjedése a kisebb települések, köztük a falvak népességmegtartó képességét is növelheti, mivel közelebb viszi a kultúrát a faluhoz, amely ma már korántsem csak a városi ember sajátja.

A számok azt bizonyítják, hogy mindent összevetve, oktatási, kulturális fejlődésünk jól jelzi az életszínvonalban bekövetkezett változásokat és azt az utat, amelyen a jövőben tovább kell haladnunk.

TÁRSADALMI RÉTEGEK, TÁRSADALMI MOBILITÁS

A felszabadulás óta eltelt időszakban bekövetkezett jelentős gazdasági és társadalmi átalakulással egyidejűleg számottevően megváltozott a **társadalom szerkezete.** A legjelentősebb, forradalmi változások a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején történtek a magyar társadalomban, amikor azok a tehetséges, nagyobb munkateljesítményre képes emberek, akik korábban a társadalmi ranglétra alsó fokain helyezkedtek el, a gazdaság és a társadalom kulcspozícióiba kerültek. Ez volt az az időszak, amikor a munkások legjobbjai az államosítások során elfoglalták a gazdasági vezető pozíciókat. Hozzájuk csatlakozott a munkások azon széles rétege, melynek tagjai gyorsított ütemben kezdték meg felsőfokú tanulmányaikat, hogy alkalmasak legyenek magasabb társadalmi és gazdasági feladatok ellátására. A vezető és a szakértelmiségi réteg ebben az időszakban a munkásságból és a parasztságból került ki, és még a hatvanas években is folyamatosan innen szerezte utánpótlását.

1949-ben a paraszti származásúak jelentős áramlása kezdődött meg a munkásság s a fizikai foglalkozásúakból a szellemi foglalkozásúak közé. Ezzel egyidejűleg arányában sokkal kisebb, ellenkező áramlat is megindult. A szellemi foglalkozású családok gyermekei közül többen fizikai foglalkozásúakká váltak (főként az ún. deklasszált rétegből) s a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak közül a mezőgazdaságba is áramlottak. A fő irány azonban egyértelműen az volt, hogy a paraszti származásúak aránya a munkásságon belül növekedett. Ez azonban azt is eredményezte, hogy soraikban számottevően megnőtt a szakképzetlen munkások aránya.

A társadalom szerkezetének változása során eltért a férfiak és a nők mobilitása. A nők számára lényegesebben nyitottabbá váltak a különböző foglalkozási ágak, mint a felszabadulás előtti időszakban. Jellemzi a folyamatot, hogy a kereső férfiak esetében az azonos réteghez tartozás — az apa foglalkozása alapján — kevésbé volt meghatározó, mint a nőknél.

Az 1949. évi népszámlálás adatai szerint az akkor szellemi munkát végző férfiak 29%-ának volt az apja is szellemi foglalkozású, a szakmunkás férfiak 20%-a származott szakmunkás apától, és a mezőgazdasági munkások esetében a nagyobb többség, közel 54% ugyancsak mezőgazdasági munkát végző apának volt a gyermeke. Ezzel szemben azok a nők, akik 1949-ben szellemi munkát végeztek, csaknem 36%-ban szel-

lemi dolgozó apának voltak a gyermekei, a szakmunkásnőknél az apák 24%-a tartozott azonos foglalkozási csoportba. Kisebb mértékű volt a parasztság köréből a szellemi rétegbe való áramlás ebben az időszakban: a szellemi foglalkozású férfiak mindössze 13%-ának volt önálló paraszt az édesapja és 8%-ának mezőgazdasági munkás. A nőknél ezek az arányok még alacsonyabbak: a szellemi foglalkozású nők 9%-ának volt az édesapja önálló paraszt, és 4%-ának mezőgazdasági munkás.

A legnagyobb változás 1949 és 1962 között zajlott le. A mezőgazdaság szocialista átalakítása és az ország erőteljes iparosítása a társadalmi szerkezetben is új folyamatokat indított el, és megerősített korábban kezdődött változásokat. A mezőgazdaság sikeres szocialista átszervezésének hatására a parasztságból sokan távoztak azzal a céllal, hogy más foglalkozási körben helyezkednek el, és így más társadalmi rétegben is, zömében a munkásságon belül. Ugyanakkor a munkásság összetétele is átalakult: a szakképzetlenek tekintélyes hányada szakmunkás lett. A korábban megindult folyamat, amelynek értelmében a munkásságból és a parasztságból a szellemi rétegbe irányult az áramlás, ebben az időszakban felerősödött. Mindehhez járult az is, hogy a korábbi kisiparos és kiskereskedő réteg jelentősen csökkent. E réteg tagjai és azok gyermekei elsősorban szakmunkásként helyezkedtek el.

A folyamatokat számszerűen az jellemzi, hogy az 1962—1964. évi vizsgálatkor a vezető és értelmiségi rétegbe tartozó férfiaknak mindössze 16%-a, a nőknek pedig 28%-a származott vezető vagy értelmiségi apától. A vezető és értelmiségi férfiak csaknem egynegyede mezőgazdasági foglalkozású szülőktől származott, a nőknél ez az arány 14%-os. E rétegbe többen kerültek a szakmunkás szülők gyermekei közül, arányuk a férfiaknál 17%-os, a nőknél lényegesen kisebb, alig 7%-os volt. Az értelmiségi férfiak 15%-a, a nők több mint 19%-a kisiparos szülők gyermeke volt.

A szakmunkások igen nagy hányada mezőgazdasági foglalkozású szülőktől származott a hatvanas évek elején: a férfiak 42%-a, a nők 32%-a. Elenyésző viszont azon szakmunkások száma és aránya, akiknek a szülei vezető vagy értelmiségi, esetleg más szellemi foglalkozásúak voltak. Arányuk a férfiak között együttesen sem érte el a 4%-ot, a nőknél is mindössze 7% volt.

A mezőgazdaságból az iparba áramlást a legjellemzőbben a betanított és a segédmunkások származás szerinti összetétele mutatja. A férfi betanított munkások 61%-ának, a nők közel 44%-ának volt mezőgazdasági foglalkozású az apja, a segédmunkások között a férfiaknál a mezőgazdasági származásúak aránya 68%, a nőknél pedig 54% volt. Lényegesen kisebb azok aránya, akik szakmunkás szülők gyermekeiként lettek betanított vagy segédmunkások: ezek a férfiak létszámán belül mindössze 8%-ot, illetve 6%-ot képviseltek, a nők között ennél lényegesen magasabb arányt, 21%-ot, illetve 12%-ot.

A mezőgazdasági réteg nagymértékű zártságára utal, hogy 1962—1964-ben a mezőgazdasági foglalkozású férfiak közel 91%-a, a nőknek is csaknem 89%-a ugyanebbe a rétegbe tartozó szülőktől származott. A mezőgazda-

sági rétegre tehát egyfelől az volt a jellemző, hogy számosan áramlottak el és váltak először betanított vagy segédmunkássá, majd jelentős hányaduk szakmunkássá, másfelől az, hogy akik a mezőgazdaságban maradtak, azok ott tartósan gyökeret vertek.

Az ezt követő évtizedben a változások mértéke lassult, ami a nagy forradalmi átalakulást és a mezőgazdaság kollektivizálását követő időszak hullámverésének csökkenése után természetes is volt. A változásokat egyébként az is meghatározza, hogy az iparban foglalkoztatottak létszámának növekedése kezdetben lassult, majd megállt, a nők foglalkoztatása számottevően bővült. Ugyanakkor nagymértékben nőtt a lányok iskolázottsága, és az eláramlás a mezőgazdaságból lényegében megállt. A parasztság és a munkásosztály életszínvonala közötti korábban számottevő különbség csökkent.

Meghatározó jelentőségű változás volt, hogy a hetvenes évek elején a nők társadalmi mobilitása vált erőteljesebbé, míg a férfiaké a hatvanas évek eleje óta alig változott. Csakúgy, mint egy évtizeddel korábban 1973-ban, a vezető és értelmiségi származású férfiak 16%-a származott ugyanilyen foglalkozású szülőktől, további 16—17%-uk egyéb szellemi származású. A szakmunkás származásúak aránya e rétegen belül továbbra is 17%-os volt, s a paraszt származásúaké megközelítette a 25%-ot.

A szakmunkások nagy hányada továbbra is mezőgazdasági foglalkozású fizikai szülők gyermeke volt, sőt arányuk valamelyest nőtt is az előző évtizedekhez képest: a szakmunkás férfiak 45%-a származott 1973-ban mezőgazdasági fizikai foglalkozású apától. Kevéssel csökkent az azonos rétegen belül maradás: 1973-ban már a szakmunkásoknak mindössze 19%-a volt ugyancsak szakmunkás apa gyermeke. Továbbra is elenyésző hányadban váltak szakmunkássá vezető szakértelmiségi és más szellemi foglalkozású apák gyermekei, arányuk az össz-szakmunkások között 1978-ban mindössze 3% volt. A mezőgazdasági rétegen belül az azonos réteghez tartozás valamelyest csökkent, de továbbra is meghatározó volt: 1973-ban a mezőgazdasági foglalkozású férfiak 82%-a azonos rétegbe tartozó apa gyermeke volt.

A nőknél jelentősebbek voltak a változások: a vezető szakértelmiségi foglalkozású nők 18%-a származott azonos foglalkozási csoportba tartozó apától, s ugyancsak 18%-a egyéb szellemi foglalkozásútól (egy évtizeddel korábban ezek az arányok 28, illetve 22%-osak voltak). Egyre több mezőgazdasági fizikai foglalkozású szülő lányából lett vezető vagy szakértelmiségi, arányuk az összes vezető és szakértelmiségi nő között már elérte a 19%-ot. A szakmunkás szülők lányainak is nagyobb hányada — az összrétegen belül már közel 16%-a — volt vezető vagy szakértelmiségi. Érdemes azonban arra is felfigyelni, hogy a vezető és értelmiségi foglalkozású apák leánygyermekeinek elég nagy hányada végzett ebben az időben úgynevezett egyéb szellemi, tehát nem vezető vagy szakértelmiségi munkát. A vezető és szakértelmiségi apák leányainak 56—56%-a egyéb szellemi foglalkozásúvá vált. E rétegnek a leánygyermekei csak elenyésző mértékben váltak munkássá, 4—6% szak-

munkássá, 3—10%-ban betanított munkássá.

A felszabadulást követő első negyedszázad számadatai alapján megállapítható, hogy míg a felszabadulás utáni első egy-másfél évtizedben elsősorban a munkások és a parasztok fiúgyermekei éltek a megnövekedett lehetőségeikkel, iratkoztak be főiskolákra és egyetemre, s azt elvégezve kerültek értelmiségi pályára, a leányoknál ez a folyamat egy évtizeddel később zajlott le.

A hetvenes évek elejére stabilizálódtak az előző évtizedben kialakult arányok. A vezető és az értelmiségi réteg egészének körülbelül kétharmada különböző fizikai foglalkozású szülők gyermeke volt, az egyéb szellemi foglalkozású rétegben pedig ennél is nagyobb a fizikai foglalkozású szülőktől származók aránya. Ugyancsak erősödött az a folyamat, hogy a munkásosztály nagy hányada paraszti származású, önálló parasztgazda, mezőgazdasági cseléd, napszámos vagy egyéb mezőgazdasági munkásnak a gyermeke.

A társadalom átrétegződése azonban nemcsak ilyen módon ment végbe, hanem azonos **nemzedéken belül is volt mobilitás.** Az 1973-as adatok jelezték, hogy a férfiak esetében a nemzedéken belüli társadalmi csoportváltozás gyakoribb, mint a nőknél.

Ez a mobilitás is a legerőteljesebben az ipar államosítását követő, valamint a mezőgazdaság szocialista átalakítása utáni időszakban volt tapasztalható a férfiak esetében, amit a következő arányok jeleznek: 1973-ban a szakmunkás férfiak csaknem 18%-a első foglalkozásában mezőgazdasági dolgozó volt, a betanított munkások között ez az arány meghaladta a 48%-ot, a segédmunkásoknál a 47%-ot. A vezető és értelmiségi foglalkozású férfiaknak csak mintegy fele volt első foglalkozásban is ebbe a kategóriába tartozó, 21%-uk egyéb szellemi tevékenységet végzett, 10%-uk szakmunkás volt, 8%-uk pedig mezőgazdasági foglalkozású. Az egyéb szellemi rétegnek még nagyobb hányada — 26%-a — volt első foglalkozásában szakmunkás, és további 15%-a, első szakmájaként, mezőgazdasági foglalkozású volt.

A nőknél is az volt a jellemző, hogy vezető értelmiségivé csak később váltak: 58%-uk volt első foglalkozásban is ilyen beosztású, közel egyharmaduk az egyéb szellemi rétegből lett vezetővé vagy szakértelmiségivé. A szakmunkásnők 59%-a szakmunkásként kezdte pályáját, 12%-a betanított munkásként, 15% pedig a mezőgazdaságban kezdett dolgozni. A betanított munkásnőknek közel 30%-a volt eredetileg mezőgazdasági foglalkozású, s további 16%-uk segédmunkás. A segédmunkásnőknek viszont 34%-a gyakorolt első foglalkozásként valamilyen mezőgazdasági tevékenységet.

E két évtized adatai azt bizonyítják, hogy a forradalmi társadalmi átalakulás időszakában elsősorban a nemzedéken belüli változások voltak a jellemzőek, a nemzedékek közötti mobilitás pedig akkor vált jelentőssé, amikor gazdasági és társadalmi változások egy időszakon belül nagyobb mértékben zajlottak le.

Az 1981—1982-ben végzett vizsgálatok megerősítették azt a korábbi tapasztalatot, hogy minél bonyolultabbá válik a társadalmi munkamegosztás, ez annál inkább hatással van a társadalom

rétegződésére. A rétegződést már több szempont befolyásolja: egyfelől a település típusa, másfelől az érdekviszonyok, s mindezek eltérő hatással is lehetnek a társadalmi mobilitásra.

Az elmúlt évtizedre elsősorban az volt a jellemző, hogy a nők egyre nagyobb hányada helyezkedett el szellemi pályán, ide értve az adminisztratív, ügyviteli foglalkozásokat is. Ennek eredményeképpen a nyolcvanas évek elején a férfiaknak kevesebb mint egynegyede, a nőknek viszont mintegy 42%-a volt szellemi foglalkozású. Nagy az eltérés azonban abban, hogy milyen arányú közöttük a vezető beosztásúak száma: ez a férfiak esetében 25%-os, a nőknél mindössze 10%-os volt.

A férfiak nagyobb hányada szakmunkás, többsége betanított munkás. A segédmunkások arányában kisebb a különbség nemek szerint. Az 1981—1982-es felméréskor a férfiak 27%-a ipari szakmunkás, 9%-a ipari betanított munkás volt, a nőknek mindössze 5%-a ipari szakmunkás, és 15%-a ipari betanított munkás.

A **visszaáramlás** a mezőgazdaságba az utóbbi évtizedben megnövekedett, elsősorban az ipari szakmájú szakmunkások esetében, ami a mezőgazdasági termelőszövetkezetek ipari tevékenységének kibővülésével kapcsolatos. A visszaáramlás elsősorban a fiatalabb korosztályokra jellemző: a községekben dolgozó nem mezőgazdasági szakmunkás végzettségű, 30 évesnél fiatalabb férfiak 12%-a dolgozik a termelőszövetkezetekben, a 30 éves és annál idősebb korcsoportban ez az arány csak 7%. Ennek a különbségnek az lehet a magyarázata, hogy a fiatal szakmunkások, ha választaniuk kell a nagyobb bér vagy a kedvezőbb munkafeltételek, jobb szociális ellátottság között, inkább a nagyobb bért választják, hiszen a pályakezdés, a családalapítás ezt indokolja.

A 30 évet még el nem ért aktív keresők társadalmi szerkezete a nyolcvanas évek elején érdekesen alakult. A budapesti 29 éves és annál fiatalabb aktív kereső férfiaknak 24%-a volt szellemi foglalkozású, több mint kétharmada a munkásosztályhoz tartozott, termelőszövetkezeti paraszt vagy annak segítő családtagja 8%, s önálló mindössze 2%. A megyeszékhelyeken ezek az arányok még erősebben a munkásosztály irányába tolódnak el: az összes fiatal férfi között a szellemi foglalkozásúak aránya 23%, a munkásosztályhoz tartozók aránya pedig közel 75%. A községekben ettől eltérőek az arányok, hiszen itt a fiatal férfiak csaknem egynegyede termelőszövetkezeti paraszt vagy segítő családtag, a munkásosztályhoz a fiatal férfiak 67%-a tartozott, és a községekben dolgozó 29 éves és annál fiatalabb aktív kereső férfiaknak mindössze 7%-a volt szellemi foglalkozású.

A nők létszámának összetétele ebben a korcsoportban is merőben eltér **településtípusok szerint,** de eltér a férfiakétól is. A Budapesten dolgozó 29 éves és fiatalabb aktív kereső nők 61%-a szellemi foglalkozású. (Ez azonban csak a szó tágabb értelmében van így, mert az ebbe a korosztályba tartozó nők csaknem 30%-a középszintű szakalkalmazott, több mint 20%-a ügyviteli dolgozó, s mindössze 11%-a értelmiségi.) Az ebbe a korcsoportba tartozó nők 36%-a tartozott a munkásosztályba a fővárosban,

itt természetesen a termelőszövetkezeti parasztok aránya igen alacsony, mindössze 2%.

A megyeszékhelyeken nagyságrendben hasonló, bár arányaiban kissé eltérő kép alakult ki: a 29 éves és annál fiatalabb nők mintegy 12%-a értelmiségi, 22%-a középszintű szakalkalmazott, 18%-a ügyviteli dolgozó. A megyeszékhelyeken lényegesen több a munkásosztályba tartozók aránya, mint a fővárosban, csaknem 46%, a községekben dolgozó 30 év alatti nők 13%-a középszintű szakalkalmazott, 15%-a ügyviteli dolgozó, mindössze 5%-uk értelmiségi, és 2%-uk volt vezető beosztásban. A községekben a nők 55%-a munkásként, 10%-uk pedig termelőszövetkezeti parasztként dolgozott. Ezek az adatok is azt jelzik, hogy a fiatal nők elsősorban ügyviteli és a középszintű szakalkalmazotti munkahelyeken helyezkednek el, a 30 éves és idősebb nők esetében ezek az arányok általában a legtöbb településtípusban alacsonyabbak.

A korábbi évtizedhez hasonlóan az értelmiségi réteg ma is viszonylag zárt. Értelmiségi szülőktől származik a vezető és értelmiségi fiatalok többsége. A zártság nagyjából azonos a különböző településtípusokban, bár erősebb a fővárosban és a megyeszékhelyeken, mint az egyéb városokban és különösen a községekben.

Ugyancsak továbbra is jellemző, hogy a szakmunkások jelentős hányada mezőgazdasági fizikai szülőktől származik. Ez csaknem minden településtípusban jellemző. Természetes, hogy a községekben a legmagasabb azoknak az ipari és építőipari szakmunkásoknak az aránya, akiknek édesapja még mezőgazdasági fizikai munkás volt: a férfiaknál az összlétszám mintegy egyharmada, a nőknél 31%-a. Ma már természetesnek tartjuk, hogy a szakmunkások tekintélyes hányada szakmunkás apától származik. Ez az arány a férfiaknál a fővárosban 41%-os, a megyeszékhelyeken 36%-os, a nőknél a fővárosban 37%, s a megyeszékhelyeken 31%-os. Viszonylag alacsony a vezető értelmiségi vagy egyéb szellemi kategóriába tartozó szülőktől származó szakmunkások aránya. A fővárosban e két rétegből származó ipari és építőipari szakmunkások aránya mintegy 15%, a megyeszékhelyeken 18%. A nőknél a vezető és egyéb szellemi kategóriába tartozó szülőktől származó ipari és építőipari szakmunkások aránya Budapesten 17%, a megyeszékhelyeken 12—14%-os volt. Lényegesen alacsonyabbak az arányok az egyéb városokban és községekben.

Általános az a tapasztalat is, hogy a betanított munkások körében kevésbé jellemző a szakmunkás családi háttér, lényegesen nagyobb a mezőgazdasági fizikai szülők aránya. A községekben a betanított munkás férfiak több mint fele mezőgazdasági fizikai foglalkozású apának a gyermeke. A nőknél pedig 48%-os az arányuk.

A segédmunkások túlnyomó többsége mezőgazdasági fizikai foglalkozású szülőktől származik a községekben és az egyéb városokban, arányuk 42—54% körüli, nemenként és településtípusonként eltérően. Figyelembe kell azonban venni, hogy közöttük vannak olyan fiatalok, akiknek még módjuk van szakmát elsajátítani, akiknél tehát a segédmunkásréteghez való tartozás átmeneti jellegű.

A társadalom átrétegződési folyamata a nyolcvanas években a stabilizálódás jegyeit mutatja, de jelzi azt is, hogy mely rétegek zártabbak és melyek nyitottabbak a korábbiaknál. E tekintetben is **új típusú változás** előtt állunk, hiszen a gazdaságfejlesztés korábbiaknál intenzívebb útja ezeket a folyamatokat is befolyásolhatja. Kétségtelen ugyanis, hogy megváltoznak az egyes fizikai munkakörök szerepei, nehézségi viszonyai, s az is valószínű, hogy bizonyos foglalkozási ágak, szakmák vonzása nagymértékben erősödhet vagy gyengülhet.

Társadalmunk szerkezete a gazdasági fejlettség tükörképe. Jelzi azt, hogy milyen jelentős eredményeket értünk el az életszínvonal növekedésében, de azt is, hogy az esélyegyenlőség megteremtésében is nagyot léptünk előre.

JEGYZET

A kiadásért felel az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
Szikra Lapnyomda, Budapest (85—0033)

Dokumentum

POLITIKAI VITAKÖR

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

- Az első tizenöt év néhány adata
- Foglalkoztatottság, munkakörülmények
- A lakosság jövedelmének alakulása
- A jövedelmek felhasználása, fogyasztás
- Egészségügy, oktatás, kultúra
- Társadalmi rétegek, társadalmi mobilitás

POLITIKAI
VITAKÖR
85/2

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

A GAZDASÁG-IRÁNYÍTÁS TOVÁBB-FEJLESZTÉSE

PÁRTMUNKA A VÁLLALATVEZETÉS ÚJ FORMÁI KÖZÖTT

A gazdaságirányítás továbbfejlesztésének szerves része az új vállalatvezetési formák kialakítása. A vállalati tanácsok, illetve a dolgozók által közvetlenül választott vezetőségek fokozatosan 1985-ben és 1986-ban kezdik meg működésüket az érintett vállalatoknál. A termelő-gazdálkodó egységeknek mintegy háromnegyed részénél kerül sor a vezetési forma korszerűsítésére.

Az alapszervezetekben — de a pártonkívüliek körében is — sok kérdés merül fel a vállalati politikai munka szükségszerű változásairól. Az alábbiakban ezekre keresünk választ.

❶ Az új vállalatvezetési formák bevezetésével hogyan változik a vállalati pártszervek, -szervezetek szerepe és felelőssége?

● Az a tény, hogy az első számú vezetőt a dolgozók — vagy a megválasztott vállalati tanácsban a munkahelyi közösség képviselőit — választják, valamint, hogy a legnagyobb horderejű, az adott kollektívát főleg hosszú távon érintő döntéseket kollektív vezető szerv hozza, befolyásolja majd a vállalati pártszervek, -szervezetek működését is.

A változtatások nyomán nem a párt vezető szerepe változik, nem a vállalati pártmunka célja, tartalma, hanem formája, stílusa. A munkastílusnak azért kell változnia, hogy a vállalati pártszervek, -szervezetek, a termelő-gazdálkodó egységek kommunistái továbbra is a kellő irányba és javuló hatásfokkal befolyásolják a közügyeket; a helyi viszonyok alakítását. Továbbra is a párt politikáját kell érvényesíteniük, gazdaságpolitikáját képviselniük, végrehajtását elősegíteniük az üzemek kollektívájának életében, munkájában.

A párt gazdaságpolitikájának adaptációja — alkalmazása — a helyi viszonyokra, a helyi feladatok összeállításához; a kijelölt feladatok melletti **érvelés, meggyőzés, továbbá a feladatok végrehajtásának elősegítése** — ezek a helyi pártszervek, -szervezetek teendői a továbbiakban is. A fő figyelmet a végrehajtás politikai feltételeinek megteremtésére — például a vállalaton belüli közmegegyezés kialakítására — kell fordítani, amelyhez — hiszen ez egyre inkább érdekegyeztető munka — a **megfelelő ismeretekre, felkészültségre,** illetve a meggyőzés, **az eszmecsere, a vita vállalásának készségére** lesz szükség, azaz ezek erősítésére, folyamatos fejlesztésére.

Változást jelent az is, hogy a jövőben nemcsak a vállalat felelős vezetőjére (vezetőire) kell majd a pártszerveknek, -szervezeteknek politikai befolyást gyakorolniok, hanem az egész döntéshozó testületre is. Igaz, eddig sem gyakorolhattak befolyást pusztán hatalmi szóval, de ezt a továbbiakban még kevésbé tehetik: igazukat csak **okos érvekkel, meggyőző erővel** — és ami nélkülözhetetlen — **a párttagok egyetértésével, egységes fellépésével** fogadtathatják el.

A változás lényegéből fakad, hogy minden párttagnak többet kell tennie a vállalat sorsának kedvező alakításáért. A jövőben nem kell a párttitkár szavazata a vállalati tanácsban ahhoz, hogy döntés szülessék egy-egy kérdésben, sőt: neki szavaznia sem kell. Helyette azonban a vállalati tanácsban, illetve a választott veze-

tőségben szavazati joggal bíró párttagoknak kell dönteniük.

A vállalati pártszervek, illetve -szervezetek titkárai a vállalati tanácsok, illetve a választott vezetőségek munkájában meghívottként, tanácskozási joggal vesznek majd részt. Segíthetnek a határozatok kialakításában — hozzászólásaikkal, javaslataikkal, esetleg a javaslat ellen érvelve —, de nem veszik át a gazdasági döntés felelősségét. Tehát nem közvetlenül a pártszervezet vezetősége vagy a párttitkár feladata a pártszerv véleményének érvényesítése a döntéshozatal menetében, hanem valamennyi párttagé.

❷ Elkerülhetetlenek-e ezek a változások? Nem jogos-e az aggodalom, hogy a megszokott rend, a bevált módszerek megváltoztatása zavarokat okoz majd, s gyengíti a párt politikájának érvényesülését a helyi döntésekben?

● Ellenkezőleg. A termelő-gazdálkodó egységek önállóságának növelése elengedhetetlen annak érdekében, hogy a helyi kezdeményezésekben rejlő lehetőségeket kiaknázzuk, s ennek révén a rendelkezésre álló erőforrásokat eredményesebben hasznosítsuk. A helyi gazdasági vezetés önállóságát tehát széleskörűen biztosítani kell, hogy minden kérdésben gyorsan, rugalmasan s egyre inkább a saját felelősségére, kockázatára dönthessen és gazdálkodjon. A vállalaton belüli politikai és társadalmi szervek — a párt, a szakszervezet, a KISZ — feladata egyre inkább az, hogy a politikai munka összetettebb, árnyaltabb eszközeivel érvényesítsék álláspontjukat, úgy, hogy közben a döntés minden felelőssége a gazdasági vezetésé maradjon.

A politikai munkában, a párt vezető szerepének érvényesítésében tehát váljék általánosan elterjedt módszerré a meggyőzés, a mozgósítás, az ellenőrzés. A helyi kérdésekben a pártvezetőség a párttagság egészével együtt alakítsa ki álláspontját s ennek egységes képviseletével szerezzen érvényt a párt politikájának.

Mindezekből következik a pártfeladatok ellátásában a hangsúlyváltás. A pártszerveknek, -szervezeteknek a szervezés, a döntés **mellett nagyobb arányban kell erőiket a határozataik, javaslataik melletti érvelésre, az agitáció és a propaganda eszközeinek általánosabb használatára,** állásfoglalásaik elfogadtatására fordítani.

A hangsúly most a jó ügy melletti toborzásra, a mozgósításra kerül. Ehhez valamennyi párttag — és nemcsak a vezetőség — részéről nagyobb felkészültség, több munka, fáradság kell. Kell szókimondó bátorság, kiállás, példamutatás, mert ezek nélkül nehéz a meggyőzés, a lelkesítés. Az útkeresés nem könnyű feladatát nehezíti, hogy a régi beidegződések hatásával számolva kell elindulni egy új úton, s közben a gazdálkodás, a gazdasági munka, a termelés egy percre sem áll meg, s a feladatok megoldása azonnali állásfoglalásokat, megfontolt véleményeket kíván.

❸ Milyen alapon minősítheti majd a tagság vagy a választott vezető párttestület a megvitatásra eléje kerülő elképzeléseket, javaslatokat? Honnan, hogyan kap majd ehhez elégséges információt?

● Kétségkívül **növelni kell a javaslatokról, elképzelésekről, tervezetekről szóló információk mennyiségét,** mégpedig a szakmai, **a gazdasági vezetés döntései előtti szakaszban.** Érdemben, a lehetséges változásokról és a várható következményekről is tájékoztatni kell a párttagságot.

A felsőbb pártszervekhez állandóan érkeznek jelzések a helyi, területi pártszervektől, -szervezetektől, hogy nincs vagy nem elég az információ. Többször, több helyen felmérve a helyzetet kiderült, hogy túlnyomórészt nem az országos ügyekről, hanem a helyi elképzelésekről hiányzik a tájékozottság. A helyi dolgokról viszont a helyi pártszervezeteknek kell a tökéletesebb és pontosabb tájékoztatást megkövetelni, megszervezni.

A vállalati funkcionális osztályok, illetve szakvezetők megkapják a vállalatokat érintő külső híreket, és asztalukon összegyűlik a vállalatok belső életét tükröző információmennyiség is. Ezt kell a pártszervezeteknek közérthetővé tenniük és rendszeresen továbbítaniok az egész tagsághoz. **Enélkül az új, demokratikus vezetési formák nem működhetnek.**

A demokratikus fórumok hasznos működéséhez mindenképpen nélkülözhetetlen **a vállalati belső információáramlás fejlesztése,** s ezen felül az üzemi sajtó, az üzemi híradók szerepének növelése. Ebben a pártszervek, -szervezetek vállaljanak kezdeményező szerepet, az esetleg óvatoskodókat győzzék meg arról, hogy a rend, a fegyelem, a szervezettség és a teljesítmények növelésében a nyilvánosság előrevivő erő. A nyilvánosság által teremtett kontroll, az emberek tájékozottsága a gazdasági feladatok elvégzését segíti.

A termelő-gazdálkodó egységek belső információáramlásának további fejlesztésébe be lehet kapcsolni **a kommunista vezetők beszámoltatásának** már eddig is jól bevált gyakorlatát.

A beszámolás nemcsak az alapszervezet vagy a helyi politikai vezető testület számára hasznos, hanem a beszámoló vezető számára is, hiszen ilyenkor segítséget, megerősítést, politikai támogatást kaphat törekvéseihez, vagy kiigazíthatják kevésbé helyes elgondolásait. A taggyűlés vagy a pártvezetőség egyetértését, támogatását maga mögött tudva, magabiztosabban, következetesebben léphet fel a szakmai vitákban, védheti döntéseit, intézkedéseit. **A párttagság egyetértésével támogatott bármilyen kockázatos akció súlya is kisebb a vezető vállán.** Ma egyre inkább a testületi vezetés elve, a kollektív vezetés és felelősségvállalás gyakorlata kerül előtérbe — ami nem jelenti az egyszemélyi felelős vezetés megszűnését. Napjainkban sok helyen olyan nagyságú termelőkapacitások kihasználásáért kell felelősséget vállalni, olyan összetett gazdasági — pénzügyi, piaci — folyamatok közepette, hogy a döntések helyességének valószínűségét már csak az növelheti, ha a meghatározó, a hosszabb távra kiható döntéseket nem egyetlen ember hozza.

Ahol ez a mechanizmus jól működik, ott a döntések túlnyomó

részéhez — szinte azok megszületésével egyidejűleg — létrejön a vállalati közvéleményben a végrehajtást támogató egyetértés is. A párt helyi fórumain kialakított állásfoglalás nemcsak arra kötelezi a vállalati vezető testületekben dolgozó párttagokat, hogy tegyenek meg mindent az álláspont érvényesítése érdekében, hanem arra is, hogy érveljenek, agitáljanak, mozgósítsák a kollektívát a vállalati tanács döntéseinek végrehajtására.

4 A párttagoknak kötelességük a párt politikájának, álláspontjának képviselete. Azonban egy-egy termelő-gazdálkodó egység konkrét tevékenységében az országos érvényű gazdaságpolitikát eltérő módszerekkel, más és más intézkedésekkel lehet megvalósítani. Konkrét esetekben többféle lehetséges megoldás közül melyiket képviselje a párttag?

● A gyakorlat szempontjából valóban ez a fontos kérdés. Annak az eldöntése, hogy a gazdaságpolitika, a szociálpolitika, a káderpolitika helyi alkalmazását melyik javaslat, terv, elképzelés szolgálja legjobban. Ezt a kommunistáknak mérlegelniök kell s el kell dönteniök, hogy egységesen melyik javaslat mellé állnak. **A mérlegelés és a döntés a vállalati pártszervek, -szervezetek fórumaira tartozik.**

A párttagságnak meg kell ismerkednie például a vállalat, a termelő-gazdálkodó egység fejlesztési terveivel, a nyereség elosztásának elképzeléseivel, a vezetői posztokra pályázók névsorával, a helyi szociálpolitikai programmal és így tovább. A tagságnak, a taggyűlésnek, illetve a megfelelő párttestületnek ki kell alakítania egységes álláspontját a javaslatokról.

Ez az állásfoglalás — a választott politikai testület vagy taggyűlés határozata — iránytűként segíti a választott vezetői testület kommunista tagjait a vitában, a döntéselőkészítésben, de ez az állásfoglalás a gazdasági vezető számára is biztos támaszt nyújtó orientáció a döntés kialakításának menetében.

A gazdasági kérdésekben azonban **döntenie a vállalati tanácsnak, illetve a választott, egyszemélyben felelős vezetőnek kell.** A helyi pártszerv, a párttagság állásfoglalása az egyik fontos érv, mozzanat, amelyet figyelembe lehet venni. Ez lehet segítség is, de semmiképpen sem lehet korlát a gazdasági, szakmai itélőképesség, véleményalkotás előtt. Akik — vagy aki — döntenek, döntsenek saját szakmai belátásuk szerint, saját felelősségükre és kockázatukra.

Az lesz a jó, ha a párttagság állásfoglalása és a felelős, szakmai megítélés mindig megegyezik. Ez nem lehetetlen. Különösen akkor, ha a helyi pártszervek, -szervezetek tendenciákat mérlegelnek majd, s nem konkrét szakmai (kompetenciát igénylő) részkérdésekbe, mértékekbe stb. avatkoznak be.

A párttagság állásfoglalása lehetővé teszi azt is, hogy például a vállalati tanácsban a párttagnak, párttagoknak ne kelljen rögtönözniök, vagy csupán egyéni tudásuk szerint támogatniok ezt vagy azt a javaslatot. Ahol szavazni kell, ott már **a párttagság egységes véleményére** is lehet támaszkodni. Ez orientáció, ez alap, ez iránytű. A döntéshez azonban az autentikus, szakmai ítélet a fontosabb elem.

❺ Mi történik akkor, ha a vállalati tanácsban hozott döntés nem felel meg a vállalati pártszerv, -szervezet határozatának? Mit tegyen a pártszervezet?

● Ebben az esetben a kockázat teljesen a vállalatvezetésé, de a végrehajtást a pártszervnek, a párttagoknak eltökélten és következetesen támogatniuk kell. A véleményeltérésről természetesen tájékoztatni lehet a felettes pártszervet, amely a vállalat állami felügyeletét értesíti. Ám, amíg a döntés érvényes, a párttagoknak kötelességük aszerint cselekedni.

Ilyen helyzet kialakulásának azonban — igazán nagy kérdésekben, tehát olyan ügyekben, amelyekben a döntéselőkészítés hosszabb időt igényel — rendkívül kicsi a valószínűsége. Hiszen a pártszervek, -szervezetek **állandó, szoros munkakapcsolatban** kell hogy legyenek a vállalati tanáccsal, a vállalat szakvezetésével, a megválasztott igazgatóval — vagy: kisebb vállalatnál az összes megválasztott vezetővel. Ez azt jelenti, hogy a párt és a szakvezetés között **folyamatos lesz a párbeszéd**, a véleménycsere, egymás kölcsönös tájékoztatása, beavatása. Tehát az esetleges eltérő vélemény idejében napvilágra kerülhet — s a döntéselőkészítés folyamatában —, kölcsönösen megkezdődhet a másik elképzeléssel való „egyezkedés", a kielégítő kompromisszum keresése, a kölcsönösen elfogadható mérték kialakítása.

Rosszul fog működni ez a vezetési mechanizmus ott, ahol a döntés, a szavazás pillanatában derül ki, hogy a szakmai és a politikai vezetés nem ért egyet. Egy ilyen eset mindenképpen kritikusan minősítheti majd annak a pártszervnek a munkáját, ahol ez megeshet. Éppen ezért **a döntéselőkészítés szakaszában kell a véleménykülönbségeket tisztázni.**

Ennek a kérdésnek azonban van egy másik oldala is, amiről mindenképpen szólnunk kell. Napjainkban, a változásokra készülve sokfelé a vállalati pártszerveknek, -szervezeteknek valamilyen ellenzéki szerepet tulajdonítanak a vállalati tanáccsal, illetve a megválasztott vezetőkkel szemben. Pedig — és ezt nyomatékosan hangsúlyozzuk — a vállalati tanács a szocialista tulajdonnal való kollektív rendelkezés eszköze. A tanácsokat a vállalati kollektíva választja, abba saját tagjait delegálja, s a tanács annak érdekeit igyekszik majd a legjobb tudása szerint szolgálni. Ebben a tevékenységében a pártszervezeteknek segíteniök kell a tanácsot, nem pedig gyanakodva figyelni a munkáját vagy akadályozni a működését.

A pártszervezet tagjai maguk is — mivel egyben a gazdálkodó kollektíva tagjai — részt vesznek a tanács megválasztásában. Sőt a párttitkár kivételével ők is megválaszthatók a tanácsba.

A meghívott párttitkár tehát a jó döntések kialakítása érdekében vesz részt a munkában. A segítésnek persze többféle útja, módja létezik. Az opponálás is a segítés egyik lehetősége, de erre csak ritkán és végső esetben érdemes gondolni. A segítséget sokkal inkább jelentsék a javaslatok, mások javaslatainak kiegészítése, a vezetés figyelmének orientálása a szükséges intézkedések kidolgozására és így tovább. Ezek a támogatásnak a hasznos és a munka jellegéből, valamint a válasz-

tott tanács természetéből jobban következő módjai.

Folytatva az előbbi gondolatkört, menjünk tovább: az új formákban nemcsak a vállalati tanács jó működése a fontos. A pártszervek, -szervezetek, a tagság ne csak arra ügyeljen, hogy mi történik a „csúcson", hanem sokkal **nagyobb figyelemmel forduljon a végrehajtás megszervezése, az üzemekben folyó mindennapi munka felé.** A következő időszakban például — ez nagyon fontos feladat — legyenek kezdeményezői a vállalati belső irányítási rendszer ésszerűsítésének. Ne féljenek osztályok, főosztályok megszüntetését javasolni, ha látható, hogy azok az irányítás bürokratizmusát táplálják, nehézkességéhez vezetnek. Ne féljenek attól, ha esetleg egyeseket fel kell állítani a vezetői székből, mert az általa vezetett részlegre nincs szükség. Van fontos munka, feladat elég, mindenki számára lehet hasznos munkát találni.

A pártszervezet és a párttagság biztassa a vezetést a belső jogkörök decentralizálására, a sokfelé még mindig erőteljesen centralizált vállalati belső mechanizmus oldására, az ügyvitel egyszerűsítésére. Ez gyorsíthatja tovább a kezdeményezőkészség, az alkotókedv kibontakoztatását.

Nagyon fontos az is, hogy a párt elsősorban **ne a vállalati napi, operatív ügyekkel foglalkozzék.** Ne a végrehajtás megszervezésének részleteire fordítsa figyelmét, energiáit. Azt tartsa szemmel, hogy a gazdálkodás egésze jó irányba halad-e, a tervekben megfelelő hangsúlyt kap-e a jövő, fordul-e kellő figyelem a korszerűsítésre, a technológia megújítására, az újítók, a fejlesztők törekvéseire. Képes-e a vezetés előrenézni, vagy a napi gondok felőrlik az erejét. Ezek a fő kérdések, a politikai munka középpontjában is ezeknek kell állniok.

A pártszervezet például azt mérlegelje, hogy dinamikus vagy szerény bérfejlesztésre vállalkozzanak-e valahol; segíthet annak eldöntésében, hogy milyen bérszabályozási formát válasszanak.

A gazdasági folyamatokban általában ne a részleteket mérlegeljék, hanem azt figyeljék, hogy miképp alakulnak az érdekviszonyok; azt figyeljék, hogy a döntések mögött milyen érdekek húzódnak, mik a motívumok; azt nézzék, hogy az intézkedések bevezetésében mikor, milyen érdekek gyarapodnak vagy csorbulnak. Az érdekek összhangja érdekében cselekedjenek, a rövid és a hosszú távú érdekeltség, az egyéni és a vállalati érdek, illetve a vállalati és a közérdek kompromisszumát segítsék elő. Az a politikai feladat, hogy a napi jelenségek, események pontos elemzésével **feltárják a mozgatórugókat, megítéljék a tendenciák jellegzetességeit,** a folyamatok irányát. Kikeressék a lényegest, a hosszabb távon ható mozgatóerőket, s ezekben eligazítsák az embereket.

Törekedni kell arra, hogy a végrehajtás megszervezésében, a mozgósításban az embereket ne csak gazdasági megfontolásaik segítségével ragadjuk magunkkal, hanem a racionális gazdasági tevékenységben mutassuk meg valóságos politikai érdekeiket is. Ez a vállalaton belüli gazdasági-politikai konszenzus kialakításának alapja. Ezt a funkciót nem a párttitkár, nem a pártbizottság látja el, hanem a vállalat valamennyi kommunistája.

❼ Milyen eszközök állnak majd a vállalati pártszervek, -szervezetek rendelkezésére káderpolitikai elveink érvényesítésében?

● A vezetők kiválasztásáért a párt-, állami és vállalati szervek egyaránt felelősek. A hatáskörileg illetékes pártszervek felelőssége mindenekelőtt **politikai jellegű.** A kommunisták első számú feladata az új vezetési formák kialakításánál annak elősegítése, hogy a dolgozók olyan képviselői kerüljenek minél nagyobb számban a döntéshozó testületekbe, illetve a vezető posztokra, akiknek szakmai, emberi tekintélyük van, akikben a közösség indokoltan bízik, legyen párttag vagy pártonkívüli. A pártszervek tehát minél több példamutató, felkészült, tekintélyes szakembert tudnak javasolni, mellettük kiállni, annál nagyobb a valószínűsége, hogy közülük választanak a vezető testületekbe, s akkor a párt vezető szerepe sehol, semmilyen kérdésben nem gyengülhet. Ugyanakkor rendkívül fontos, hogy a pártszervezet mindenütt **álljon ki a legjobb szakemberek megválasztása, vezető posztra helyezése érdekében,** pártonkívüliek esetében is, ha megfelelnek a szakmai, politikai, vezetői követelményeknek.

Azt persze mindig, mindenkinél **mérlegelni kell, hogy a jó szakmai felkészültség párosul-e a közéleti alkalmasság feltételével.** A párt csak azok mellé álljon, akiknek szakmai, közéleti érdemei egyértelműek, erkölcsi szilárdságuk feddhetetlen.

Fontos feladat a kollektíva meggyőzése a helyi pártfórumokon kialakított vélemény helyességéről személyi ügyekben is, hogy a tagság vagy a párt helyi választott testületei által megfelelőnek ítéit szakember valóban alkalmas a posztra. A meggyőzés nem elvtelen korteskedés — a szó régi, rossz értelmében. A kommunisták számára azt jelenti, hogy pontos és hiteles érvekkel, ismeretanyaggal, információkkal, a vélemény alapos indoklásával, lényegében felvilágosítják a többieket arról, hogy ők miért döntöttek úgy, ahogyan határoztak.

Az érveknek, az információknak tükrözniök kell, hogy a kommunisták a kollektíva reális érdekei szerint döntöttek. **A meggyőzés tehát érdekegyeztető, érdekeket tisztázó, összehangoló, ismereteket, tájékozottságot gyarapító munka.** Az egyéni, a csoport- és a közérdek összefüggéseire mutat rá, ezekről győzi meg a kollektíva tagjait.

Vezetőnek azt kell javasolni — és elfogadni —, aki a vezetői követelményeknek mindenben megfelel. E követelmények nem változtak: politikai elkötelezettség, szakmai tudás, vezetői rátermettség — tehát a politikai és szakmai műveltség, az ismeretek alkalmazásának képessége, a szervezőkészség mellé párosulnia kell a becsületességnek, az emberismeretnek és bánásmódnak, az emberek szeretetének. E követelmények közül azonban egyik sem előbbre való a másiknál — mindháromnak egyszerre kell megfelelni. Aki **mindhárom követelménynek megfelel,** az jöhet számításba a vezetőválasztásnál. Tehát, valaki mellett vagy „érvelnek" a képességei, vagy kár — nem is elvszerű — korteskedni mellette.

Ha egy-egy vállalat közössége azt látja, hogy a párttagok mindig a valóban arra érdemesek mellett

állnak ki, elvtelen érdekképviseletre nem vállalkoznak, akkor abban a közösségben a párt hitele szilárd lesz, bizalommal követik majd az emberek útmutatásait, s egyre könnyebb lesz a politikai meggyőző munkát — és az érdekek egyeztetését — eredményesen végezni.

8 Mekkora legyen a párttagok aránya a vállalati tanácsban, illetve a megválasztott vezetők között, hogy nagy bizonyossággal érvényesíthessék a párttagság állásfoglalását?

● Alapvetően nem a létszámon múlnak a dolgok. A párt véleményének a **szavazás előtt, a demokratikus vitában** kell érvényt szerezni. Jó érvekkel, felkészültséggel, egységes fellépéssel kell meggyőzni a testület tagjait a párt véleményének helyességéről, s ezzel minél többjüket a mellette való szavazásra késztetni. A párttag elkötelezettségének nemcsak abban kell megnyilvánulnia, hogy döntéshozatalkor képviseli azt az álláspontot — arra a jelöltre, arra a javaslatra szavaz —, amely a párttestület ülésén közös elhatározással született. Az elkötelezettségnek a vitában, a kiállásban, a más véleményen levők meggyőzésének erejében is meg kell nyilvánulnia.

A párt erejét — a hiteles, pontos, reális javaslatok, érvek mellett — az **egység** adja. Az, hogy a párttagok mindig azonosan foglalnak állást az adott kérdésben. Az embereket az nyugtatja meg, az erősíti meggyőződésüket, ha látják, hogy nemcsak egy-két ember van egy véleményen, hanem minden kommunista, egy egész pártszervezet. Mert akkor abban a véleményben a tévedés valószínűsége már kisebb. Azt már sokan végiggondolták, megvitatták, mérlegelték, s ez egyben már arra is garancia, hogy manipuláció, partikuláris érdek elvtelen érvényesítési szándéka nem húzódik meg a javaslat, a vélemény mögött.

Ezért is hangsúlyoztuk, hogy megnő minden egyes párttag felelőssége, s növekszik a pártegység, az egységes fellépés súlya is. Mindebből az is következik, hogy a továbbiakban **számottevően erősödik a taggyűlések, a testületi eszmecserék szerepe,** ahol a párttagok egységes állásfoglalását a demokratikus centralizmus normái szerint kell kialakítani.

9 Mi történjék akkor, ha a vállalat vezetésére több megfelelő jelölt van?

● A többes jelölés a demokratizmus természetszerű velejárója. Ilyenkor a pártszervezetnek az a feladata, hogy meggyőződjék arról, hogy az összes jelölt közül bármelyik lesz is a vezető, megválasztása megfelel a közösség érdekének. A jelöléshez a pártszerv vagy -szervezet vezetőségének a véleményét figyelembe kell venni.

Fordítva is lehetséges az eljárás, tehát, hogy az alapítószerv kifogásol egy jelöltet, s ha a pártszerv a kifogást helyénvalónak ítéli, csatlakozhat a vétóhoz, s a politikai munka eszközeivel ennek helyességéről igyekezhet meggyőzni a kollektívát.

A vállalati pártszervek, -szervezetek és a tagság fontos feladata, hogy az új vezetési formák kialakítása időszakában **különös gonddal kísérjék figyelemmel a választások előkészítését és lebonyolítását,** hogy szilárdan őrködjenek a választások és az előkészületek tisztaságán. Ne engedjék, hogy esetleg bárki visszaélhessen a demokratikus véleménynyilvánítás és -érvényesítés szabályaival, ügyeljenek arra, hogy a jelöltek valódi és teljes értékeit, érdemeit hozzák nyilvánosságra. Ezzel is vegyék elejét annak, hogy a választott vezetőség vagy a vállalati tanács megválasztása bárhol klikkharcokká válhasson.

⑩ A párttagság feladata, hogy a párton kívüli demokratikus fórumokon (nem csak a vállalati tanácsban) képviselje a párt véleményét, politikáját. Ennek elősegítése érdekében a tömegszervezetek, -mozgalmak kommunistái kommunista csoportokat alkothatnak. Megtörténhet, hogy működésüket egyes helyeken félremagyarázzák, frakciózást látnak majd benne. Mi erre a válasz?

● E csoportok működésének célja, hogy rendszeres megbeszéléseiken kialakítsák véleményüket, amelyet azután egységesen képviselnek majd a tömegszervezet, -mozgalom fórumain. Szó sem lehet frakciózásról, hiszen nyíltan, önmagukat, munkájukat nem leplezve működnek. **Céljuk, hogy** — különösen hosszabb távra — **az adott tömegszervezet érdekképviseleti munkájának politikai alapját erősítsék.** A szakszervezet a munkavállalók érdekeit, a KISZ a fiatalok sajátos, generációs érdekeit hivatott — a többi feladat közt — képviselni. Ez az érdekképviselet azonban nem veszélyeztetheti a vállalati közösség érdekét.

A kommunista csoport funkciója, hogy a sajátos munkavállalói és a közérdek (a vállalati és a társadalmi érdek) harmóniájának kialakulását segítse. Mérlegelheti, hogy az adott tömegszervezet időszerű, éppen javasolt programja az érdekek konstruktív összhangját szolgálja-e, hogy valamelyik réteg vagy csoport rövid távú érdeke nem bontja-e meg az esetleg tervezett intézkedés — például egy bérintézkedés — következményeként az eredményes munkához nélkülözhetetlen konszenzust a vállalat belső életében. Ez a „frakció" tehát éppen nem a kisebbség, hanem **a többség szolgálatát jelenti.**

*

Az üzemi pártszervek és alapszervezetek felelőssége a vállalati önállóság növekedésével tovább fokozódik. Ez biztosítja az érdemi politikai munka jobb kibontakozását, a mozgalmi eszközök alkalmazásának lehetőségét is. A pártszervezetek és -bizottságok kommunistáinak a felelőssége egyre nagyobb lesz abban, hogy merre tart, hogyan dolgozik a kollektíva, képes-e napról napra, a számos új kérdés és feladat jelentkezésekor egyszerre szolgálni a vállalat napi érdekeit, holnapi sorsát és az egész társadalom szükségleteit. Az eddiginél sokkal erőteljesebben segíteni kell például abban, hogy a döntések emberközpontúak maradjanak, a gazdasági ésszerűség szem előtt tartása ne szorítsa ki az embert a vállalatve-

zetés látóteréből. E tekintetben a politikai ítélőképességnek még nagyobb, szerepet kell kapnia a gazdasági-műszaki döntések kialakításában is. Nem úgy, hogy akár a gazdasági, akár a politikai ítélőképesség a másik rovására érvényesül, hanem úgy, hogy együtt, egymást segítve, egymás hatásfokát javítva, egyszerre hassanak a kérdések eldöntésekor.

El kell érni, hogy a kommunisták mindenütt aktívabbak legyenek, hallassák a hangjukat, amikor a feladatok kijelöléséről, a bérek alakításáról, a jutalmazásról, a közös vagyon védelméről vagy a nemtörődöm emberek és a vezetői hibák elleni fellépésről van szó. A pártnak van szava, tekintélye az emberek között, élni kell ezzel. Legyen véleményünk mindenütt, minden helyzetben és témában, legyen programunk, legyünk következetesek — s akkor a tekintély, a becsület, a vezető szerep tovább erősödik.

JEGYZET

A kiadásért felel az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
Szikra Lapnyomda, Budapest (84—6402)

POLITIKAI VITAKÖR

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

A gazdaságirányítás továbbfejlesztésének szerves része az új vállalatvezetési formák kialakítása. A vállalati tanácsok, illetve a dolgozók által közvetlenül választott vezetőségek fokozatosan 1985-ben és 1986-ban kezdik meg működésüket az érintett vállalatoknál. A termelő-gazdálkodó egységeknek mintegy háromnegyed részénél kerül sor a vezetési forma korszerűsítésére.

Az alapszervezetekben — de a pártonkívüliek körében is — sok kérdés merül fel a vállalati politikai munka szükségszerű változásairól. Füzetünkben ezekre keresünk választ.

Dokumentum

86/03

POLITIKAI VITAKÖR

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

A GAZDASÁG-IRÁNYÍTÁS TOVÁBB-FEJLESZTÉSE

NYILATKOZATOK

- A tervezésről / 5. oldal
- Az intézményi és szervezeti rendszerről / 10. oldal
- Az eszközátcsoportosításról / 15. oldal
- A gazdasági érdekegyeztetésről / 19. oldal
- A vállalati jövedelemszabályozásról / 23. oldal
- A keresetszabályozásról / 27. oldal
- Az agrártermelés szabályozásáról / 31. oldal
- Az árrendszerről / 35. oldal
- A piacfelügyeletről / 43. oldal
- A külgazdasági szabályozásról / 47. oldal
- A területfejlesztésről / 51. oldal

Az utóbbi hónapokban a figyelem középpontjába kerültek azok a változások, amelyek a gazdaságirányítási rendszer fejlesztésének során már 1985-ben hatályba lépnek. Ezek a szabályozók elsősorban azt hivatottak segíteni, hogy tovább javítsuk gazdaságunk működési mechanizmusát, jobban összehangoljuk szocialista elveinket és a társadalmi igazságosság követelményét, élénkítsük a gazdaság növekedését. Hazánkban nem rendelkezünk sem munkaerőben, sem nyersanyagokban, sem pénzeszközökben további bevonható forrásokkal, tehát a meglevőkre támaszkodva kell a korábbinál többet, minőségileg jobbat produkálni. Ha helyt tudunk állni a nemzetközi versenyben, munkánk eredménye majd az életszínvonal növekedésében is kifejeződik. Előbb a gazdaság értéktermelő képességét kell növelni, és erre alapozva lehet fejleszteni a fogyasztást. E célok megvalósítását kívánja szolgálni a gazdaságirányítás mindhárom elemének — a tervezés, a szabályozás, az intézményi-szervezeti rendszer — továbbfejlesztése már 1985-ben és a további években.

Az itt közreadott dokumentumban megtalálhatók azok a legfontosabb változások, amelyekről az utóbbi hónapokban a kormányszervek vezető munkatársai nyilatkoztak. A jobb tájékozódás érdekében az egyes nyilatkozatok előtt idézzük a Központi Bizottság 1984. áprilisi állásfoglalásából a témára vonatkozó legfontosabb megállapítást.

„A népgazdasági terv a társadalmi érdek érvényesítésének, a szocialista gazdaság irányításának alapvető eszköze. A tervezés fő feladata továbbra is a gazdaságfejlesztés stratégiai céljainak kialakítása, a népgazdasági folyamatok összehangolása, a végrehajtás eszközrendszerének meghatározása."

MILYEN IRÁNYBAN FEJLŐDIK A NÉPGAZDASÁGI TERVEZÉS?

VÁLASZOL BALASSA ÁKOS, AZ ORSZÁGOS TERVHIVATAL FŐOSZTÁLYVEZETŐJE

A vállalati önállóság és a piac szerepének növelése a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésének talán leghangsúlyosabb és leginkább részletezett pontjai. De akkor mi a népgazdasági tervezés szerepe?

A népgazdasági tervek tartalmazzák az alapvető társadalmi-gazdasági célokat és az azok megvalósítását szolgáló legfontosabb állami döntéseket. Már a gazdaságpolitikai célok meghatározásához szükséges előkészítő-elemző

munka is jelentős részben a népgazdasági tervezés keretében folyik. Elemezzük a gazdaság múltbeli fejlődését, jelenlegi helyzetét, előre jelezzük a külső és belső feltételek alakulását. Ezek alapján és a gazdasági törvényszerűségek figyelembevételével körvonalazzuk a gazdaságpolitika lehetséges mozgásterét, feltárjuk a gazdaságpolitika szóba jöhető változatait, e változatok előnyeit és hátrányait. Ezek után teszünk javaslatot a követendő útra. A gazdaságpolitikai döntéseket a párt, az állam vezető testületei hozzák. Döntésük után a tervben gazdasági feladatokká kell konkretizálni a gazdaságpolitikai célokat, és hozzájuk kell igazítani – pontosabban velük össze kell hangolni – a szabályozó és más irányítási eszközöket.

Az irányítási rendszer továbbfejlesztése során várható-e változás a népgazdasági tervek tartalmában?

Ami az ötéves terveket illeti, az ezekben foglalt döntések köre és jellege nem igényel alapvető változást. A terveknek azonban jobban, a társadalmi összefüggések sokoldalúbb feltárásával kell kifejezésre juttatniuk a fő gazdaságpolitikai célokat, a célok és eszközök között pedig az eddiginél körültekintőbben és következetesebben kell megteremteni az összhangot. Az alkalmazott eszközrendszerben nagyobb súlyt kell kapniuk a közvetett eszközöknek, a piaci hatásoknak, a vállalati önállóságnak. Foglalkoznia kell a tervnek a szervezeti-döntési rendszer és a gazdasági folyamatok kölcsönhatásaival is. Az éves tervek tartalma ugyancsak kialakult, de a vizsgálatok felhívták a figyelmet arra, hogy az elmúlt néhány évben kiszélesedett az éves tervekbe kerülő operatív állami döntések köre. Ez összefüggött a népgazdaság kiélezett egyensúlyi helyzetével. Ahogy ebben javulást tudunk elérni, szűkíteni lehet az operatív, gazdaságszervező jellegű döntések körét az éves tervekben is.

Manapság különösen nehéz öt vagy húsz évre előre látni a bennünket is befolyásoló világgazdasági és technikai folyamatokat. Hogyan reagál erre a körülményre a tervezés?

Az időtávokon — vagyis azon, hogy vannak hosszú távú (húszéves), középtávú (ötéves) és éves tervek — most nem szükséges változtatni, viszont magán a tervezőmunkán igen. A hosszú távú tervezés keretében alaposabban vizsgáljuk az első tízéves időszakot. Amikor az ötéves terv készül, részletesebben elemezzük és tervezzük az első két-három évet, s a gazdasági döntések egy része is csak ezekre az évekre szól a tervben. Ez már a most folyó, hatodik ötéves tervnél is így történt. A rövid és középtávú tervezés sajátos ötvözete alakul így ki. Amikor az ötéves tervidőszak harmadik évének terve készül, akkor a munka nemcsak arra az évre irányul, hanem a középtávú időszak hátralevő részére is, s így történik a negyedik évnél is. Ez lehetőséget ad rá, hogy a tervidőszak közepén meghozzák a korábban elhalasztott döntéseket, szükség esetén módosítsanak az elhatározásokon. Valami hasonló kezd kialakulni az éves tervezés munkálataiban is, tehát a tervezés egyre folyamatosabbá válik.

Valójában egyetlen terv az, amit tökéletesítenek, vagy több tervváltozatot is készítenek olyan esetekre, ha például a külpiaci

konjunktúra a várttól eltérően alakul?

A tervek kidolgozásának időszakában állandó gyakorlattá vált, hogy különféle változatokat vizsgálunk. Az egyik tényezőcsoport, amelytől függően eltérnek a változatok: a külső feltételek alakulása. A másik: a belső gazdaságpolitikai és gazdaságirányítási cselekvések, illetve ezek valószínűsíthető hatásai. Az utóbbi típusú változatok kialakítására növekvő figyelmet kell fordítani. Amikor a népgazdasági tervet elfogadják, egyúttal kiválasztják a legvalószínűbbnek tartott feltételcsoportot, és döntenek a legcélszerűbbnek látszó cselekvésekről. A külső gazdasági vagy más tényezők azonban nem feltétlenül alakulnak úgy, ahogyan vártuk. Ezért újabban a népgazdasági tervezés során cselekvési irányokat alakítunk ki azokra az esetekre is, ha bizonyos körülmények a számítottól eltérően változnak. Persze nem ringathatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy képesek vagyunk előre látni minden lehetőséget, és fel tudunk mindenre készülni. Tudni kell változtatni a korábbi elhatározásokon.

A gazdaságirányítás továbbfejlesztésének irányelveiben külön hangsúlyt kap a tervezés demokratizmusának erősítése. Hogyan veszik figyelembe a demokratikus fórumok véleményét?

Az ötéves tervet az Országgyűlés — amely maga is demokratikus fórum — hagyja jóvá, az éves tervet az Országgyűléstől kapott felhatalmazás alapján pedig a Minisztertanács. A terv végrehajtásának felelőssége a kormányé, illetve a kormány szerveié, s ebben különösen fontos szerepet játszik az Állami Tervbizottság és a Gazdasági Bizottság. A népgazdasági tervezés persze szakmai ismereteket, vizsgálatokat, javaslatkialakítást igényel, ezért ez alapvetően a tervező szervek feladata. Az elmúlt időszakban ugyanakkor egyre nagyobb szerep jutott a társadalmi részvételnek a népgazdasági tervezésben. Elsősorban a társadalmi érdekképviseleti és a szakmai szervezetek véleményét kértük ki. A társadalmi részvételt és az erre alapuló érdekfeltárást és -egyeztetést még erőteljesebben ki kell bontakoztatni a hetedik ötéves terv készítése során. A dolog lényege: ne csak akkor kérjünk véleményt a tervelgondolásokról, amikor gyakorlatilag kész a népgazdasági terv, hanem a tervezőmunka kezdetétől vonjuk be a társadalmi szerveket. Most alakultak ki a hetedik ötéves terv gazdaságpolitikai elképzelései. Ezeket megvitatta az összes társadalmi érdekképviseleti és szakmai szervezet, egyebek között a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Kereskedelmi Kamara, a Szövetkezeti Szövetségek, a KISZ, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Közgazdasági Társaság, az MTESZ vezető testülete. A következőkben minden szervezet részletesebben foglalkozni fog az őt közvetlenül érintő részkoncepciókkal: a SZOT például az irányítási rendszerrel, az életszínvonal-politikai koncepcióval, a lakosság életkörülményeit, a szociálpolitikát érintő konkrét javaslatokkal. A Magyar Tudományos Akadémia mindenekelőtt a tudományos kutatás fő irányait megjelölő koncepciót fogja megtárgyalni, majd a kutatási tervet. A Magyar Kereskedelmi Kamara megvitatja többek között az iparpolitikai, építőipari, a külgazdasági koncepciót. A szövetkezeti

szövetségek nagyító alá teszik az életszínvonal-politikának a szövetkezeti tagokat érintő részeit, és a szövetkezetek fejlődésére vonatkozó elképzeléseket. Az egészségügy fejlesztéséről a Hazafias Népfront keretében is szerveznek vitát, az oktatáspolitikáról az MTA keretében is vitáznak és így tovább. A társadalmi szervek ajánlásokat fogadnak el. A tervező szervek azután megvizsgálják a fölvetett kérdéseket, a konkrét javaslatokat mérlegelik, s ha lehetséges, beépítik a tervbe. Ha jelentős kérdésekről vezetői szintű egyeztetés után is eltérnek a vélemények, a politikai testületek döntését kérjük. A társadalom szélesebb rétegeinek bevonására kerül sor a tervezőmunka folyamán azáltal is, hogy — a hosszú távú tervezésnél és a hetedik ötéves terv kidolgozásakor — megbízásokat adtunk több kutatóintézetnek, amelyek önálló prognózisok, sőt elgondolások, javaslatok kialakításával segítik a tervezőket.

Az Országgyűlés szerepe is növekszik. Bizottságait, mindenekelőtt a terv- és költségvetési, de a többi érintett bizottságot is az eddiginél jóval korábban tájékoztatjuk a különböző időtávú népgazdasági tervezés eredményeiről, a kialakulóban levő ötéves tervről. A bizottságoknak módjuk lesz véleményt nyilvánítaniuk még az elgondolások formálásának időszakában, ezért a törvényjavaslat már figyelembe tudja venni a képviselők véleményét.

Segít-e a tervező szervezet abban, hogy igazán tájékozottak legyenek azok, akik részt vesznek a tervezésben és a döntéshozatalban? A demokratikusabb döntéshozatalt megalapozzák-e kellően sokoldalú információval?

A politikai vezető testületeket eddig is megfelelően tájékoztattuk a fő kérdésekről. Bár kétségtelen, hogy ezt a tájékoztatást javítani kell abban az értelemben, hogy jobban bemutassuk: hogyan érintik a különböző gazdasági folyamatok a társadalom egyes rétegeit. Ehhez a statisztikai és tervezőmunka módszereinek további fejlesztésére van szükség.

Ami pedig a társadalmi, érdekképviseleti és szakmai szervezetek, valamint a tervezőmunkába ugyancsak aktívabban bevonandó tanácsok és legfontosabb vállalatok tájékoztatását illeti, gondoskodunk az eddiginél lényegesen korábbi, teljesebb és részletesebb tájékoztatásukról.

Hogyan változik a vállalati tervkészítés, illetve az ágazati és a népgazdasági tervezés kapcsolata?

Ágazati (külön ipari, mezőgazdasági, belkereskedelmi stb.) tervek 1968 óta a magyar tervezési rendszerben nincsenek. Nincs is rájuk szükség, mert az ágazatokat érintő népgazdasági döntéseket tartalmazzák a népgazdasági tervek, a nem állami döntések pedig a termelő szférában vállalati döntési hatáskörbe tartoznak.

Ugyanakkor az ágazati tervezés egyik lényeges eleme a népgazdasági tervezésnek, miként a „funkcionális" (például pénzügyi, munkaügyi, hitelpolitikai) jellegű tervezés is. E különböző megközelítések összehangolása, szintetizálása alapján alakulnak ki a népgazdasági tervek. Az egyes érintett vállalatok sokrétűbben és felelősebben fognak részt venni a népgazdasági tervek őket közvetlenül érintő elhatározásainak előkészítésében. Emellett a gyakorlatban is gondoskodni kell arról,

hogy a vállalatok önállóan és teljes felelősséggel dolgozzák ki és hagyják jóvá saját terveiket a népgazdasági tervek döntéseinek, illetve a gazdasági szabályozás hatásainak ismeretében.

Ha nem is voltak ágazati tervek, a minisztériumokban mégis szokás volt a vállalati éves és középtávú tervek begyűjtése, egyeztetése.

Az állami irányító szerveknek ezután is, de az eddiginél rendszeresebben kell informálniuk a gazdálkodó szervezeteket a népgazdasági terv elgondolásairól, az elemzések eredményeiről, esetleg prognózisokat, piaci előrejelzéseket is adhatnak. Jelezniük kell a szabályozórendszer tervezett változtatásait. Ez nem menti fel a vállalatokat az alól, hogy folyamatosan vizsgálják tevékenységük külső és belső feltételeit. Indokolt lehet, hogy az ágazati irányító szervek bizonyos módszertani segítséget is nyújtsanak, de semmiképp sem kötelező módszertani előírások alkalmazása. Az elmúlt években sajnos gyakran előfordult ilyesmi. Meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, amit néhány ágazati minisztérium korábban folytatott: rendszeresen bekérték a vállalatok tervadatait, hogy összesítsék és feldolgozzák őket. Ennek eddig sem volt sok haszna, de a vállalatokban joggal keltette azt a benyomást, hogy a minisztérium később felelősségre vonhatja őket a saját maguk által összeállított tervmutatók teljesítéséért. Ezért érdeküknek látszott, hogy a minisztériumoknak ne a valós szándékaikat kifejező adatokat adják be, hanem olyan mutatókat, amelyek teljesítése azután nem ütközik nehézségbe. Ha pedig nagy nyomás nehezedett rájuk a főhatóságok részéről, hogy bizonyos mutatókat ilyen vagy olyan tartalommal tervezzenek, semmibe sem került ezeket megtervezni, mert végső soron a vállalat nem volt felelősségre vonható a teljesítésért. Az állami irányító szerveknek persze tájékozottnak kell lenniök a vállalatok alapvető törekvéseiről, de ezt meg lehet oldani más módon: reprezentatív (mintavételes) felmérésekkel, továbbá kutatóintézeteken, a Nemzeti Bankon keresztül. Lényeges gazdasági problémák vizsgálata folyamán természetesen indokolt lehet közvetlenül is tájékozódni a vállalati szándékokról, elgondolásokról.

Változtatni kívánunk a vállalati tervekről folytatott minisztériumi konzultációk gyakorlatán is. A hetvenes években elterjedt egy káros gyakorlat: a minisztériumok szinte minden vállalat középtávú és éves tervelgondolásairól konzultációkat szerveztek. Bizonyos esetekben célszerűek az ilyen tanácskozások: amikor a legfontosabb, legnagyobb vállalatok tevékenységéről van szó, azokról, ahol állami döntésű fejlesztések is folynak, illetve amelyek csak állami támogatással tudnak működni. Másutt az a célszerű, hogy a vállalat — ha szükségesnek tartja — kérje fel konzultációra az irányító szerveket, de az ezeken a beszélgetéseken elhangzó vélemények természetesen nem kötelezik a vállalatot.

Hogyan férnek bele ebbe a koncepcióba az állami szervek és a vállalatok közötti megállapodások, amelyekből 1984-ben is csaknem százat kötöttek?

Azokkal a vállalatokkal indokolt megállapodásokat kötni, amelyek — akár fejlesztéseikhez, akár folyó tevékenységükhöz, esetleg exportjukhoz — egyedi ál-

lami támogatásban, juttatásban részesülnek. Az ilyen megállapodásra azért van szükség, hogy világosak legyenek a vállalat kötelezettségei is. A megállapodásban meg kell határozni, milyen cél elérését várja az állam és a vállalat a támogatástól, és — a folyó támogatások esetében — mikor és milyen módon éri el a vállalat a támogatás nélküli működést.

A magyar gazdaságban fontos szerepet játszó KGST-kapcsolatok túlnyomórészt államközi megállapodásokban realizálódnak. Ezek hogyan illeszkedhetnek az önálló vállalati tervezésbe?

A szocialista országok közötti népgazdasági tervkoordinációba, a magyar állásfoglalás kidolgozásába bevonjuk az érintett vállalatokat. Amikor viszont a kötelezettséget elvállaljuk — általában az érintett vállalatokkal egyetértésben —, akkor ez államközi megállapodás formáját ölti, s ezt tervezési rendszerünk állami döntésnek tekinti. A vállalati munkában a rájuk közvetlenül vonatkozó állami döntések figyelembevétele kötelező, az adott vállalatra nem közvetlenül vonatkozó megállapodások teljesítését pedig az állami szervek más módon érik el. Adott esetben gondoskodnak arról, hogy az elvállalt magyar export jövedelmező legyen a vállalat részére.

„A kormányzati tevékenységnek a gazdaságirányítási intézményrendszer, valamint a vállalati szervezeti rendszer fejlesztésével elő kell mozdítania a hatékonysági követelmények érvényre jutását, a vállalatok közötti gazdasági verseny kibontakozását."

„A gazdaságirányító szervek és az állami vállalatok kapcsolatait oly módon kell továbbfejleszteni, hogy javuljon a központi irányítás hatásfoka, és bővüljön a vállalatok önállósága, felelőssége a gazdálkodásban."

„Módosítani kell a szocialista tulajdon feletti rendelkezési és a munkáltatói jogok gyakorlásában az állami szervek és a vállalatvezetés közötti munkamegosztást. Az állami vállalatok körében — a tulajdon jellegének változása nélkül — két új vezetési formát kell alkalmazni: a vállalati tanács, illetve a választott vezetőség útján történő irányítást."

MILYEN VÁLTOZÁSOK LESZNEK A GAZDASÁGIRÁNYÍTÁS INTÉZMÉNYRENDSZERÉBEN ÉS A VÁLLALATOK SZERVEZETI RENDSZERÉBEN?

VÁLASZOL: CSILLAG ISTVÁN, A PÉNZÜGYMINISZTÉRIUM OSZTÁLYVEZETŐJE

A gazdaságirányítás 1968-as reformja óta lényegében nem változott a vállalatok irányításának szervezeti kerete, nem módosult a vállalatvezetési rendszer. Most miért került előtérbe a vállalatvezetés korszerűsítése?

A Központi Bizottság állásfoglalása valóban a vállalatvezetésre vonatkozóan hozott legnagyobb változást. Ennek az az oka, hogy az elmúlt másfél évtizedben, különösen a nyolcvanas években bekövetkezett változások megerő-

sítették azt a felismerést, hogy a vállalati kollektíváknak elsősorban maguknak kell saját céljaikat meghatározni, azok nem jöhetnek kívülről. Mivel erősíteni kell a vállalati tevékenység piaci vonásait, a piac sokrétűségével összhangban több, változatos vállalattípust kell létrehozni. Az elképzelések szerint két új állami vállalattípus lesz: a vállalati tanács által irányított, illetve a kollektíva által választott vezetésű vállalat.

Mire kapnak jogosítványt a választott vezetéssel dolgozó vállalatok kollektívái?

A dolgozók gyűlésén ők választják az igazgatót, döntenek a vállalat működésének lényeges kérdéseiről, elfogadják a terveket, jóváhagyják az eredmény felhasználásának fő arányait, tehát határoznak a személyi jövedelemről, a fejlesztésekről. A dolgozók közgyűlése választja a vállalatvezetés tevékenységét figyelemmel kísérő, ellenőrző dolgozói bizottságot, valamint határozza el a vállalati szervezet módosítását, állapítja meg a vállalat érdekeltségi, döntési rendszerét, s — ha jónak látja — alakít önelszámoló egységeket. Mivel ez a típus a közvetlen dolgozói részvételre épít, ezért főként az 500 fő alatti létszámmal működő egységeknél jöhet létre. Ezen belül a kisebb vállalatoknál a dolgozók közgyűlésen közvetlenül gyakorolhatják a döntési jogokat, a nagyobb létszámú kollektívák viszont elhatározhatják, hogy — például — választanak

A VÁLLALATI TANÁCS DÖNTÉSI JOGKÖRE

A vállalati tanács döntési jogköre a működés és gazdálkodás stratégiai kérdéseire terjed ki, nem veszi át a folyamatos vállalatvezetés operatív teendőit.

A vállalati tanács döntési jogkörébe tartozik különösen:

- a vállalat középtávú és rövid távú tervének meghatározása;
- a vállalat mérlegének és eredménykimutatásának jóváhagyása;
- a vállalat tevékenységi körének jelentős módosítása;
- a vállalat beruházásaira, hitelfelvételre, kötvénykibocsátásra, szervezeti egységnek, pénznek és termelőeszköznek az átadására, átvételére vonatkozó jelentős döntések meghozatala;
- a vállalat szervezeti egysége önálló vállalattá alakulásának, leányvállalat létesítésének, valamint gazdasági társaságban és társulásban való részvételnek az elhatározása;
- a vállalat szervezeti és működési szabályzatának megállapítása, ennek keretében az elkülönült szervezeti egységek meghatározása;
- a munkaerő foglalkoztatására vonatkozó jelentős döntések meghozatala;
- a vállalat által felhasználható jövedelem elosztása elveinek meghatározása;
- az igazgató megválasztása, beszámoltatása, felmentése, minősítése és munkájának értékelése, továbbá — a tanács elnökére ruházott jogok kivételével — az igazgató felett az egyéb munkáltatói jogok gyakorlása;
- a vállalat általános vezetésének a dolgozók közgyűlésére való átruházása;
- a vállalat szétválásának, más vállalattal való egyesülésének elhatározása;
- döntés azokban a kérdésekben, amelyeket minisztertanácsi rendelet vagy határozat a hatáskörébe utal;
- a vállalati tanács fogadja el a szervezeti és működési szabályzatot, választja és menti fel a vállalat igazgatóját.

100 küldöttet, vagy mondjuk 5—10 dolgozóként egyet, és a küldöttek élnek a vezetési jogokkal. A méretektől függetlenül ideálisnak tűnik ilyen választott vezetésű vállalatok alapítása olyan szektorokban és tevékenységeknél, ahol nem alkotnak piramist a termelési folyamat résztvevői, ahol sok múlik a dolgozók újítóképességén.

Az építőipar, a számítástechnika, a fogyasztói szolgáltatások ideális „terepei" lehetnek az efféle önkormányzó vállalatoknak. A mezőgazdaságban az állami gazdaságok különösen alkalmasak arra, hogy önkormányzati alapon működjenek. Hangsúlyozom, hogy nem szükséges túlságosan merev határokat szabni, s véleményem szerint más vállalatokat sem indokolt megfosztani e forma választásától. Elképzelhető például, hogy nagyobb építőipari kivitelező vállalatok is ilyen rendszerben működjenek.

A dolgozók képviselőit feltehetően a bérek növelésével kapcsolatos döntési lehetőség izgatja legjobban. A bérek emelésének szándéka nem szorítja-e háttérbe majd az igazgató fejlesztési törekvéseit?

Magyarországon is jellemző, hogy a vállalati vezetés a vállalatok méretének növelésében érdekelt, s nyilvánvalóan a választott vezetők sem lesznek kivételek. A vezetők pedig már csak a pozíciójuk megőrzése érdekében is igyekeznek majd meggyőzni a legfőbb döntéshozó testületet, hogy az adott évnél messzebbre tekintsen előre. Mellesleg megjegyzem: valótlan az az állítás, hogy káros a bérérdekeltség érvényesítése, ma inkább a sok, gazdaságtalannak bizonyuló fejlesztési akció jelent tehertételt.

De ha a fejlesztésről döntenek majd a dolgozók, akkor nyilvánvalóan az adott vállalatnál megvalósuló fejlesztésre adják a voksukat. A népgazdasági cél viszont az, hogy az eszközök a jobban működő vállalatokhoz áramoljanak.

Nem a kisebb vállalatoknál bevezetendő új vezetési formától várjuk azt, hogy megnyissa a tőkeáramlás új csatornáit, hiszen éppen azt szeretnénk, hogy a kisvállalatok megerősödjenek. A kollektíva is bővítheti az itteni tőkét részjegyek jegyzésével, ez egyben új tőkeáramlási csatorna is. Ezzel a dolgozók közvetlenül érdekeltté válnak a vállalati fejlesztési akcióban. A dolgozók élhetnek a tőkeátadás egyéb formáival is, a vállalati típustól függetlenül.

Az állami vállalatoknak egy igen jelentős körét a jövőben úgynevezett vállalati tanácsok fogják irányítani. Ezeknél az irányításban a dolgozók képviselői mellett helyet kapnak a vállalatvezetők képviselői — a beosztott dolgozókkal azonos számban. Ez a tanács is minden lényeges kérdésben épít a vállalati kollektíva részvételére, elkészíti a vállalat szervezeti és működési szabályzatát, dönt a stratégiai kérdésekről, a tevékenységi kör módosításáról, a vállalat szétbontásáról, más vállalattal való egyesítéséről, értékeli az igazgató munkáját. Ez lehet a legelterjedtebb működési módja a közép- és nagyvállalatoknak a versenyszektorban.

Lesznek ezenkívül a mai trösztitípushoz hasonló és államigazgatási irányítású vállalatok is?

A trösztiforma is megújul. Az úgynevezett korlátozott jogkörű trösztben növekszik a trösztivállalatok önállósága (a stratégiailag

fontosnak tartott szektorokban tevékenykedő trösztöket, illetve a vertikálisan egymásra épülő tevékenységet folytató vállalatokat kivéve). A minimális közös tartalékolástól eltekintve az ilyen trösztvállalatai maguk döntik el, hogyan és mire használják föl a nyereséget. Nemcsak jogilag, hanem ténylegesen, gazdaságilag is önállóvá válhatnak, amennyiben önálló adóalanyok lesznek, saját banki kapcsolatokkal rendelkezhetnek — megtartva a mostani trösztiszervezési formát. Ezek a vállalatok jellegüktől függően új formában is működhetnek, tehát trösztiketeretek között is vezetheti őket vállalati tanács. A trösztök kollektív vezető testülete a trösztivállalatok igazgatóiból álló döntési jogkörű igazgató tanács. Ezeknél a vállalatoknál a vezérigazgatót — akárcsak ma — az alapító főhatóság nevezi ki, az igazgató tanács véleményét figyelembe véve. Végül a vállalatok egy része — elsősorban a közüzemek, valamint a honvédelem szempontjából fontos cégek — továbbra is az eddig megszokott, közvetlen államigazgatási irányítás alatt működik majd.

Nem szorulnak-e háttérbe az új típusú vállalatok vezetésében a társadalmi és tömegszervezetek? A Központi Bizottság közleménye is a dolgozókról, nem pedig a szakszervezetek képviselőiről beszél, amikor a legfőbb döntést hozó testület összetételéről tesz említést.

A társadalmi szervezetek véleménye fontos, képviselőik tanácskozási joggal részt vesznek a vállalati tanács ülésein, észrevételeikkel, javaslataikkal nyilvánvalóan befolyásolják, meggyőzik majd a tanács résztvevőit. Mindemellett a munkahelyi demokratikus fórumok jövőbeli működését a vállalatok megváltozott szervezeti feltételeihez kell igazítani: például más lesz a szakszervezetek partnere, ezért változtatni kell a szakszervezetek véleményezési és egyeztetési gyakorlatán. A vállalati tanácsba a beosztott dolgozók küldötteit a dolgozói kollektíva közvetlenül választja. Formailag közvetlenül a műhelyek, üzemek, gyáregységek, gyárak dolgozói jelölhetik majd őket.

A tanácsokból kimarad a vállalati döntések egyik megszokott főszereplője, az állami szervek képviselője?

Mai gyakorlatunkból levonható a tapasztalat, hogy a piacra orientált, versenyző vállalatoknál az állami szervek egyes képviselőinek tanácsai nem pótolják a piac információit. Ezek a jó tanácsok a felelősségmegosztás és -áthárítás ismert mechanizmusai miatt sem kívánatosak. Az állami képviselők szempontjai esetleg találkozhatnak a vállalatvezetés elképzeléseivel, de ez az összeférhetetlenség veszélyével is jár, és a vállalati kollektíva bizonyos mértékig felmentve érezné magát a döntések és azok ellenőrzése alól: jóllehet a döntés következményeit mégiscsak a kollektívának kell viselnie. Ezenkívül az állami szervek delegáltjai aligha képesek az össztársadalmi érdekek képviseletére, legfeljebb részleges ágazati vagy funkcionális megfontolásokat juttathatnak érvényre. Az előkészítő munka kezdetén felvetődött, hogy az állami szempontok érvényesítése érdekében a vállalati tanácsokban vegyen részt harmadikként az állam képviselője is, de az eddigi tapasztalatok alapján elvetették ezt a gondolatot.

Az állami képviselő jelenlété-

ről folytatott vita mögött nyilvánvalóan az a lényegi kérdés húzódott meg, hogy ki és hogyan rendelkezzék az állami tulajdonnal. Hogyan érinti az irányító szervek munkáját, hogy a vállalatok veszik át a rendelkezési jogokat?

A demokratikusabb, önállóbb vállalatok létrejöttével korszerűsödik közigazgatásunk is. Megszűnik a versenyszektorban működő vállalatok feletti felügyelet, helyét a törvényességi ellenőrzés veszi át. Az államigazgatási szervek, tanácsok eddig kettős jogot élveztek: a felügyelet keretében megítélhették, hogy a vállalatvezetés jogszerűen jár-e el, de ellenőrizhették a gazdasági munka célszerűségét, hasznosságát is. Ez utóbbi joggal nem élhetnek majd, a törvényességi ellenőrzés során a jövőben csak a vállalati tevékenység jogszerűségét és azt vizsgálhatják, hogy a vállalati munka összhangban van-e a vállalat belső szabályzatával. Az államigazgatási szervek nem vizsgálhatják például, hogy a vállalati igazgató tevékenységével gyarapította-e a vállalati vagyont, csak azt, hogy betartották-e a jogszabályokat vagy a vállalati tanács határozatait. Ilyen törvényességi ellenőrzést gyakorol az államigazgatás a vállalati szervezet átalakításával, a vezető testületek működésével kapcsolatban is.

Előfordulhat-e, hogy fontos népgazdasági szempontból mégis utasítást ad valamelyik államigazgatási szerv egy nem államigazgatási vállalatnak?

Igen. Külön jogszabály határozza meg azokat a jogcímeket, amelyek alapján ilyen utasítás adható, s ugyanez a jogszabály jogosítja fel a vállalatot, hogy az utasítás teljesítése következtében keletkezett anyagi kárának megtérítését igényelje, szükség esetén bírói úton követelje. A lényeg tehát az, hogy a tulajdonnal való folyamatos rendelkezési jogot a jövőben a vállalatok gyakorolják, munkájuk minőségét nem az állami szervek, hanem alapvetően a piac ítéli meg, és e „minősítés" következményeit a kollektíva viseli. A változással együtt teret nyernek a pénzügyi, monetáris szabályozási elemek, a felügyeleti szervek korábban alkalmazott igazgatási és informális irányítási módszerei helyett.

Ki és mikor dönt a vállalatok egyes típusokba történő besorolásáról?

Az irányító szervek, az ágazati és a funkcionális minisztériumok a közösen kidolgozott irányelvek alapján december elején eldöntötték, hogy melyik vállalat hova kerül, de a vállalatoknak módjuk van a változtatásra, kezdeményezhetik más vállalati formába történő átkerülésüket, vagy azt, hogy például önállósuló gyáregységeik más formában működjenek. Csak ez után az egyeztetés után adják ki a minisztériumok a vállalatok új alapító határozatát.

Ha később a vállalat nem érzi testre szabottnak az adott típust, változtathat-e vállalati formát?

Amennyiben az adott vállalatvezetési formára vonatkozó előírásoknak megfelel, kezdeményezheti az átsorolást.

Mikor történik az átállás?

1985. január elsejével kezdődhet meg, és a vállalatok túlnyomó többségénél az előkészítés menetének, a vállalati javaslatok egyeztetésének függvényében 1986 végéig be is fejeződhet.

A vállalati vezetők feltehetően most azt latolgatják, elveszítik-e az állami igazgatásból származó előnyöket, vagy inkább nyernek

azzal, hogy megszűnik az operatív államigazgatási beavatkozás. Sokan pedig amiatt aggódnak, hogy az új, demokratikus fórumok formálissá válnak, ha nincs az önálló döntésekhez elég fejlesztési eszköz, béremelési lehetőség, az importhoz deviza.

Teljesen érthető, hogy a vállalati vezetők egy része fenntartásokkal él, hiszen változnak a függőségi viszonyok. Az is igaz, hogy gazdasági gondjainkra önmagukban nem hozhatnak orvoslást az új vállalati típusok. A vállalatvezetés korszerűsítése azonban részben feltételezi, részben pedig maga után vonja a kiszámíthatóbb vállalati szabályozást, a piaci kalkulációs rendszert, a jövedelmek szabadabb felhasználását, a munkaerőpiachoz alkalmazkodó kereseti rendszer létrejöttét. A vállalati szervezet korszerűsítése és a változtatások szorosan összefüggnek: a függőségi viszonyok demokratizálása nélkül aligha lehet elképzelni önállóságot a gazdálkodásban.

„Olyan bankrendszer kialakítása felé kell haladni, amelyben elkülönül a jegybanki, az állami finanszírozási és a kereskedelmi banki funkció. A pénzkibocsátás és a devizagazdálkodás állami monopóliumát, a külföldi hitelfelvételek központosítását megőrizve a bankrendszert úgy kell fejleszteni, hogy kiteljesedjenek a jegybanki funkciók, és a hitel szerepének növelésével, a hitelezés és a finanszírozás üzleti jellegének erősítésével bővüljenek a vállalkozási lehetőségek. A hitelezési tevékenységben arra kell törekedni, hogy fokozódjék a hatékonyság, a jövedelmezőség követelménye, gyorsuljon a megtérülés. A gazdasági érdekekkel összhangban elő kell segíteni az anyagi források ésszerű átcsoportosítását."

HOGYAN VÁLTOZNAK A GAZDASÁGI ESZKÖZÖK ÁTCSOPORTOSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI?

VÁLASZOL: KOLLARIK ISTVÁN, A PÉNZÜGYMINISZTÉRIUM FŐOSZTÁLYVEZETŐJE

A gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztését előkészítő munkák során sok szó esett a tőkeátcsoportosítás lehetőségeinek bővítéséről, sokan ezt tartják a továbblépés kulcskérdésének. Miért került ilyen reflektorfénybe ez a téma?

A befektetések jövedelmezőségét szinte döntően meghatározza, hogy hol, milyen célra és milyen feltételek között történnek. A gazdaságban mindig vannak szabad pénzeszközök, és mindig vannak ígéretes befektetési lehetőségek. A kérdés az, hogy ezek találkozhatnak-e egymással. Ez lényegében két dologtól függ. Az egyik, hogy a gazdaság intézményrend-

Kereskedelmi hitel. Bármely két (jogi vagy nem jogi) személy megállapodása arra vonatkozóan, hogy egyikük áruszállításának vagy szolgáltatásának ellenértékét a másik nem azonnal (hanem legfeljebb egy éven belül) fizeti ki.

szere rendelkezik-e olyan csatornákkal, amelyek lehetővé teszik a szabad források áramlását a legjövedelmezőbb területekre, a másik, hogy a pénztulajdonosok felismerik-e a kedvező lehetőségeket, érdekük-e, hajlandók-e pénzeszközeiket ezeken a csatornákon — ha megvannak — mozgatni is. Ami a kérdés első felét illeti, e téren már az elmúlt években sok változás történt: 1982 óta jogszabály teszi lehetővé, hogy a vállalatok ideiglenesen vagy véglegesen úgy adjanak át egymásnak fejlesztési alapot, hogy az átadott alapok felhasználása révén keletkező nyereségen is osztozzanak; 1983 óta létezik a kötvény, az ideiglenes forrásátadás egyik formája.

1985-től a vállalatok nemcsak fejlesztési alapjukból nyújthatnak kereskedelmi hitelt más vállalatoknak, s idővel bevezethető lesz a határidős fizetési jegy. Ezek az eszközök is alkalmasak rá, hogy lemérjék a vállalatok gazdasági erejét, hiszen nyilvánvaló, hogy nem minden vállalat kap majd a másiktól, ha kér, kereskedelmi hitelt, és nem minden követelés beváltására lesz hajlandó a bank. Mindez nem jelenti azt, hogy a vállalatok közötti pénzáramlás formái nem gazdagíthatók tovább. A végleges átadás lehetőségei például ma még korlátozottak. Ezért született javaslat például a társulási formák továbbfejlesztésére. A pénzeszközök végleges átadásának lehetőségét azért lenne fontos megteremteni, mert az ilyen forrás — mivel nem kell visszafizetni — a hitelhez képest enyhítheti a befektetések pénzügyi terheit, a befektetők viszont minden bizonnyal erőteljesebben érvényesítenék döntéseikben a jövedelmezőséget.

Sokkal nehezebb kérdés, hogy miért áramlik vagy nem áramlik a pénz egyik vállalattól a másikhoz, s hogy áramlana-e, ha nagyobb volna ennek formaválasztéka. Véleményem szerint ehhez a jelenlegitől eltérő, nem elsősorban naturáliákban gondolkodó, hanem döntően jövedelemszerzésre törekvő vállalati magatartásra volna szükség. Ma ez — enyhén szólva — nem általánosan jellemző. Hadd mondjak egy példát: az egyik bankunk a közelmúltban magas kamatokat ígért azoknak a vállalatoknak, amelyek hajlandók pénzüket nem a saját területükön, hanem másfajta, nagyobb jövedelmet hozó tevékenységbe befektetni. Nem akadt vállalkozó. A vállalatok általában előbbre valónak tartják a pénznél a naturális értelemben vett növekedést. Ez a hozzáállás rábeszéléssel nyilvánvalóan nem változtatható meg. Módosulás csakis a gazdaságirányítás egészének fejlődésével együtt járó vállalati önállóság és felelősség növekedésétől, a nyereségérdekeltség erősödésétől, a vagyonérdekeltség fokozatos előtérbe kerülésétől várható, amelynek irányában a szabályozók lépéseket tettek.

Hogyan lehetne a vállalatoktól számon kérni a jövedelmezőséget, ha a költségvetés — nem is mindig a szabályozók által előre rögzített formában — megfosztja őket forrásaik jelentős részétől, hogy azután — nem is mindig gazdasági megfontolások alapján — újra szétossza ezeket?

Sajnos 1984-ben ismét növelnünk kellett a központi elvonások mértékét, a fejlesztési alapok 16—22%-át központosítottuk. A magyarázat egyszerű, és ugyanakkor bonyolult is. Egysze-

rű annyiban, hogy a külgazdasági egyensúlyi követelmények teljesítése érdekében korlátozni kellett a nemzeti jövedelem belföldi felhasználására szánt összegeket, s ezen belül a vállalati fejlesztési forrásokat is. Az elvonást viszont a vállalatok nem megfelelő megtakarítási hajlandósága kényszeríti ki. A megtakarítási készség ilyen alakulása ugyanakkor egy kicsit tükörképe a gazdaságirányítás egészének, jelenlegi fejlettségi szintjének: közvetlenül megjelenik benne a naturális értelemben vett növekedés és a pénz jelentősége közötti — többnyire az utóbbi rovására történő — vállalati rangsorolás. Ma a vállalatoknál általában a pénz minden áron való — nemegyszer a jövedelmezőséggel ellenkező — elköltése a jellemző, s ez a beruházási folyamatot eltéríti az egyensúlyi követelményektől. Az a gyakori ellenérv, hogy a költekezés oka éppen az állami elvonás — bár ez kétségtelenül közrejátszik — nem egészen helytálló: a hetvenes években, amikor a „vállalati stabilitás" érdekében nem szűkítettük a forrásokat, jórészt a rendkívül erős, de az eredményeket messze nem a kívánt mértékben hozó beruházási hullám vezetett a súlyos külső eladósodáshoz. A vállalati beruházási vágynak, illetőleg a megtakarítási hajlamnak az egyensúlyi követelményekkel összehangolható alakulása lényegében a jövedelmezőségi és vagyonérdekeltség erősödésének, következésképpen az egész gazdaságirányítás fejlődésének függvénye. Ebben nagy jelentősége van annak, hogy kialakul-e olyan helyzet, amelyben a gazdálkodó szervezetek csak a saját tevékenységük révén szerzett jövedelemből élhetnek meg, s a teljesítményük jó vagy rossz következményeit korlátozás nélkül élvezhetik, illetve el kell viselniük. Ehhez — a tervezés, a szabályozás, a szervezeti keretek fejlesztésén túl — ki kell dolgozni többek között a veszteséges, alaphiányos (tartósan fizetésképtelen) vállalatokkal kapcsolatos eljárások új rendjét is. Ennek lényege az lenne, hogy — szemben a mai általános módszerrel — a tartozások rendezése döntően az adós—hitelezői viszony alapján történne, megegyezéssel vagy bírósági eljárással. Központi beavatkozásra csak olyan esetekben kerülne sor, amikor ahhoz fontos állami vagy társadalmi érdekek fűződnek. Ennek az eljárásnak a konkrét szabályai várhatóan 1985 tavaszára kialakulnak.

Sokak szerint a vállalatok egymás közötti pénzátcsoportosításának elengedhetetlen feltétele lenne egy olyan intézmény megteremtése, ahol adni, venni lehet az értékpapírokat, tájékozódni lehet az árfolyamokról. Van-e szó a továbbfejlesztési elképzelések között tőzsdéről?

A kötvények létezése elvileg logikussá teszi az úgynevezett másodlagos piac létrehozásának gondolatát. Véleményem szerint most ilyen piacot nem szükséges, nem is helyes felülről megszervezni, de az célszerűnek látszik, hogy egyik-másik pénzintézet szolgáltatásszerűen vállalkozzon kötvények forgalmazására. Ezt teszi egyébként 1984 ősze óta az Állami Fejlesztési Bank. Az is hasznos, ha egyes sajtóorgánumok felveszik szolgáltatásaik közé a kötvényárfolyamok közlését. Szót kell ejteni a fizetési jegy működésének feltételeiről is. Ha ugyanis lesz fizetési jegy, szükség lesz olyan bankra, amely beváltására

is vállalkozik, a központi jegybanknak pedig meg kell határoznia ennek a hitelpolitikával összehangolt korlátait. Az erre vonatkozó elképzelések már konkrét formát öltöttek; 1985-től életre kel a fizetési jegy.

Kötvény. Visszafizetési időpont előtt eladható hitelkövetelés, az értékpapírok egy fajtája. A kötvény kibocsátója kötelezettséget vállal, hogy a kötvényt — amely számára tulajdonképpen hitel — adott időpontban a bármikori tulajdonostól visszavásárolja, s addig is kamatot fizet. A kötvény vásárlója a kötvényt még a lejárat előtt eladhatja. A kötvény forgalmi értéke a névértéknél magasabb vagy alacsonyabb is lehet, ez a kötvény árfolyama.

A gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésével megnő a bankok szerepe. Vajon gazdasági önállóságuk is nagyobb lesz? Ma ugyanis még viszonylag gyakran kénytelenek eltérni a hitelmegállapodásoktól, mert sok korábbi, nem csak tőlük származó döntés következményeit is viselniük kell, például meg kell hosszabbítaniuk azoknak a hiteleknek a lejáratát, amelyeket a vállalatok eredetileg nem hitel, hanem állami tőkejuttatás címen kaptak és hitel formájában nem boldogulnak a visszafizetéssel. A bankok így — úgy tűnik — némileg alárendelt szerepet játszanak a tervhez, a költségvetéshez képest. Lesz-e ezen a téren változás?

Alárendeltségről nincs szó, inkább meghatározott és előzetesen mindig egyeztetett munka- és feladatmegosztásról, amelybe beleértendők bizonyos központi döntések pénzügyi konzekvenciái is. A beruházási döntési rendszer továbbfejlesztésénél nagy hangsúlyt kapott az a gondolat, hogy más dolog dönteni a beruházásról, és megint más a pénzügyi forrásokról. A beruházásról az döntsön, aki (vagy amely szerv, vállalat) azt meg kívánja valósítani, arról viszont, hogy ehhez ki milyen feltételekkel járul hozzá pénzzel, határozzon a pénz tulajdonosa. Az ilyen irányú változás növelné a bank autonómiáját is.

Határidős fizetési jegy. Harmadik félnek — banknak vagy más gazdálkodó szervnek — eladható fizetési ígéret, amelyet ez a harmadik fél többnyire az ígéretben szereplő összegnél olcsóbban vásárol meg.

Az elmúlt években több kis pénzintézet jött létre, de jogosítványuk többnyire csak fejlesztésre szól, tevékenységük ágazatilag eléggé elhatárolt, eszközeik nem túlságosan nagyok, s felhasználásukba az anyaintézeteknek — amelyek többnyire a nagy bankok — jelentős beleszólásuk van. Az új intézményeknek nincs számlavezetési joguk, tehát nincs módjuk betekinteni ügyfeleik anyagi helyzetébe, és nem rendelkeznek a betétgyűjtés jogával, tehát nem növelhetik kihelyezhető eszközeiket. Változnak-e ezek a működési feltételek, növekszik-e versenyképességük?

A kérdés jogos. Hosszabb távon természetesen az a cél, hogy ezek a kis pénzintézetek is rendelkezzenek minden olyan joggal, amely a piaci versenyben a nagybankokkal egyenlő feltételekhez juttatja őket. A kis pénzintézetek szabályozása most készül. Egyelőre az látszik valószínűnek, hogy azok a pénzintézetek, amelyek külön kérik a betétgyűjtési jogot, egyedi engedélyezéssel megkaphatják. Azonban nem szabad elfe-

lejteni, hogy ezeknek a pénzintézeteknek egy része olyan alapok jövedelmező befektetésére épült, amelyeket korábban gyakorlatilag gazdaságossági követelmények nélkül osztottak szét. Eredmény tehát máris van. A másik, hogy a jövedelmezőségre épülő banki gazdálkodás sem szivatytyúz a gazdaságba a meglevőnél több befektethető pénzt, tehát nem mindenki nyer az ügyön, hanem csak a jobban gazdálkodó vállalatok.

A bankrendszer továbbfejlesztését célzó javaslatok között a jegybanki és a hitelbanki funkciók szétválasztása is szerepelt. Miért van szükség erre a szétválasztásra?

A bankfunkciók különválasztására azért van szükség, hogy világosabbá, egyértelműbbé váljék a jegybanki szerep és felelősség a monetáris politika irányításában, a hitelezési tevékenységben pedig kerüljenek előtérbe az üzleti megfontolások és a hitelezés üzemgazdasági korlátai. Abban egyetértés van, hogy a jegybanki és hitelbanki funkciókat szét kell választani. Ezt az elkülönülést egyelőre a Magyar Nemzeti Bankon belül kell végrehajtani.

Egyszintű — kétszintű bankrendszer. Egyszintű bankrendszerben a központi bank közvetlen kapcsolatban áll a gazdálkodó szervezetekkel. Kétszintű bankrendszerben a központi bank csak jegybanki szerepet tölt be és jegybanki eszközökkel szabályozza a gazdálkodó szervezetekkel közvetlen kapcsolatban álló hitelbankokat. Magyarországon jelenleg egyszintű bankrendszer van.

„A vállalati teljesítményekkel arányos jövedelmek a korábbinál jobban differenciálják az érdekeket. Ezért lehetővé kell tenni az eltérő érdekek jobb kifejeződését, és tovább kell fejleszteni az érdekegyeztetést."

MI A JELENTŐSÉGE A GAZDASÁGI ÉRDEKEGYEZTETÉSNEK ÉS HOGYAN FEJLESZTJÜK TOVÁBB?

VÁLASZOL: RÁCZ ALBERT, AZ ÁLLAMI BÉR- ÉS MUNKAÜGYI HIVATAL ELNÖKE

Magyarországon évtizedekig az az elv uralkodott, hogy ami jó a köznek, az jó az egyénnek. Ma már ennél sokkal differenciáltabban szemléljük az érdekeket. Mi kell ahhoz, hogy a sok helyütt és solféle formában jelentkező érdekeknek minden esetben módjuk legyen legális fórumokon megnyilvánulni és intézményes keretek között érvényesülni?

Azt hiszem, az intézményes érdekegyeztetés kialakításának igénye sem túl régi, az elmúlt években a bérszabályozás módosításáról, a bérpolitika merevségének feloldásáról folytatott eszmecserék kapcsán került előtérbe. Ez nem jelenti azt, hogy társadalmi-gazdasági munkánkban eddig nem alkalmaztuk az érdekegyeztetést. Az ilyen jellegű megbeszélések közül már intézményesített formának számít a kormány és a SZOT vezetőinek több év óta ismétlődő — évente kétszeri — ta-

lálkozója, ahol az általános gazdaságpolitikai kérdések mellett megvitatják és egyeztetik nézeteiket a legfontosabb életszínvonalpolitikai kérdésekről. De találkoznak a kormány és a Magyar Kereskedelmi Kamara képviselői is.

Régi és gyakorlatilag kiforrott módszerre épül a vállalatokon belüli érdekegyeztetés a kollektív szerződések megkötése formájában. Említhetném azt is, hogy az utóbbi néhány évben a népgazdasági tervek eljutnak a legkülönbözőbb érdekképviseleti fórumokhoz, testületekhez, hogy azok arról véleményt alkossanak. Álláspontjukról a tervező szerveken keresztül értesül a kormány. Az államigazgatási munkában is rendszeres véleménycsere folyik a szakszervezeti, szövetkezeti, ifjúsági és egyéb szervek között az elvégzendő feladatokról.

A gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztése során azt tűztük célul, hogy általánossá tesszük az érdekegyeztetés lehetőségét, és mint rendszert építjük be a gazdaságirányításba. Szeretnénk, ha a különböző érdekképviseleti szervek véleménye nemcsak az államigazgatási egyeztetés keretében fogalmazódna meg — ahogy eddig többnyire történt —, hanem előre meghatározott formák és keretek között rendszeresen.

Hogyan lehet elhatárolni az érdekegyeztetést az érdekképviselettől és az érdekvédelemtől? Sokak szerint ezek a fogalmak nemcsak a fejekben keverednek össze, hanem a működő érdekképviseleti szervek tevékenységében is.

Az érdekképviseleti szervek az egyes rétegek, csoportok, gazdasági egységek érdekeit közvetítik általában és akkor is, amikor egyes intézkedésekkel kapcsolatban ezek speciálisan vetődnek fel. Az intézményes gazdasági érdekegyeztetés pedig a gazdasági életben szereplő érdekelt partnerek (érdekhordozó, -képviselő szervezetek) anyagi érdekeinek folyamatos feltárására, ütköztetésére és egyeztetésére irányuló tevékenység rendszere. Magában foglalja az információcserét, az érdekkülönbségek egyeztetését s az olyan megállapodásokat is, amelyek döntést előznek meg. Mindez nagyjából előre rögzített keretek, szabályok között zajlik. E kereteket, szabályokat részben az érdekegyeztető felek állapítják meg, részben az állam határozza meg. Az intézményes érdekegyeztetési tevékenységben (különösen népgazdasági szinten) indokolt megkülönböztetni az egyeztető fórumok részvételét a döntéselőkészítésben, amikor javaslatokat, véleményt fogalmaznak meg, s a döntések végrehajtási folyamatában, amikor az érdekeltek a már érvényes határozat végrehajtásának mikéntjében állapodnak meg.

Kik vesznek ma részt az érdekegyeztetési tárgyalásokon és bővül-e körük a jövőben?

Az érdekegyeztetés folyamatában három partner vesz részt: az állam, a munkáltatók és a lakosság képviselői. A népgazdasági szintű érdekegyeztetésben az egyik fél mindenképpen az állam, részvétele elengedhetetlen és meghatározó. A legfontosabb kérdésekről a kormány vezetői tárgyalnak, egy-egy részterület megbeszélésein pedig a kormány illetékes képviselői jelennek meg az állam megbízottjaként. A vállalati — vagy mondjuk így: a mikroszintű — érdekegyeztetés a munkavállalók képviselői és a mun-

káltatók között zajlik. A munkáltatók, a gazdasági egységek (vállalatok, szövetkezetek, magáncégek) képviseletére kialakult szervezeteink vannak: a Magyar Kereskedelmi Kamara, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa (TOT), az Ipari Szövetkezetek Országos Tanácsa (OKISZ), a Fogyasztási Szövetkezetek Országos Tanácsa (SZÖVOSZ), a Kisiparosok Országos Szervezete (KIOSZ), és a Kiskereskedők Országos Szervezete (KISOSZ). A dolgozók legáltalánosabb, legnagyobb rétegekre kiterjedő képviselője a szakszervezet, így az érdekegyeztetési mechanizmusban meghatározó szerepe van. Egyes rétegek képviseletében megjelennek a szövetkezeti érdekképviseleti szervek. De a lakossági, dolgozói érdekképviseletnek meg kell jelennie más metszetekben, struktúrákban is: az ifjúsági képviseletnek (KISZ), a nyugdíjasok képviseletének (szakszervezet), a műszaki-gazdasági értelmiség képviseletének (MTESZ). Véleményem szerint a felsoroltak képesek és tudják képviselni a lakossági érdekeket – például a hátrányos helyzetűekét, a pályakezdőkét, a nyugdíjasokét. Mindez nem jelenti azt, hogy az érdekegyeztetésben nem lehet vagy nincs szükség előrelépésre.

Az ágazati és a regionális érdekek ütköztetésének ma nincs hagyománya Magyarországon. Szükségesek-e az ilyen szintű találkozók?

Vannak, akik szerint ezen a szinten nincs szükség semmiféle érdekegyeztetésre. Én úgy vélem, hogy nagyon fontos volna itt is megteremteni a közvetlen kapcsolatokat. Mindenekelőtt a partnereket kell megtalálni. Véleményem szerint a Magyar Kereskedelmi Kamarának és az ágazati szakszervezeteknek kellene szót érteniük egymással. Az államnak is részt kellene venni a középszintű érdekegyeztetésben. Van már jó példa erre a műszakpótlék és a melegüzemi pótlék kialakításánál. Az 1984. év elején hozott bérintézkedésnél a központi irányítás kizárólag az e célra fordítható állami pénz nagyságát határozta meg. Hogy ebből mely ágazat és vállalat mennyit kap, azt az illetékes minisztérium, az ágazati szakszervezet és a Kereskedelmi Kamara érdekegyeztetéssel alakították ki.

A középső szinten meg kell találni még azokat a témákat, amelyekre az érdekegyeztetés ki kell hogy terjedjen. Ez járatlan út számunkra. Nem szabad nagyot markolni, és ügyelni kell arra, hogy az ezen a szinten kötött megállapodások ne kössék meg a vállalatok kezét.

Mi történik, ha a partnerek nem tudnak megegyezni egymással?

Meggyőződésem, hogy ezeken a fórumokon meg lehet egyezni. Nem biztos, hogy a tárgyalások első menete sikerre vezet, de folyamatosan eljuthatnak a kölcsönösen elfogadható megállapodásig.

Milyen további lépéseket igényel a gazdasági érdekegyeztetés fejlesztése?

Leszögeztük, hogy három szinten kell vizsgálnunk az intézményes érdekegyeztetést. Megállapítottuk, hogy minden szinten elsődleges a gazdasági vezetés és a szakszervezetek közötti kapcsolat. Igen fontos a szövetkezetek érdekképviseleti szerveinek érdekegyeztető tevékenysége. Fejleszteni kell a Magyar Kereskedelmi Kamara mint a vállalatok

érdekképviseleti szerve érdekegyeztető funkcióit.

Körülhatároltuk az érdekegyeztetés tartalmát is: az intézményes egyeztetés mindenekelőtt a dolgozók élet- és munkakörülményeiről folyhat. Ezen belül a bérezésről, a teljesítményekről, a foglalkoztatásról és a munkaerőgazdálkodásról, a munkavédelemről, a munkakörülményekről, a szociális ellátás különböző kérdéseiről, továbbá a fogyasztás és az árak különböző vonatkozásairól.

Igyekeztünk tisztázni a népgazdasági terv, a gazdasági szabályozás és az érdekegyeztetés kapcsolatát is. A népgazdasági terv nem lehet a különböző érdekképviseleti és állami szervek megállapodásának terméke, de a tervezésben alapvető szerepe van a társadalmi részvétel fejlesztésének. Az irányelvek elkészülése után, a terv elkészítése előtt nélkülözhetetlen a társadalmi és tudományos testületek, az érdekképviseleti szervek véleménye.

A közgazdasági szabályozók kialakításakor és a folyamatos működés során is alkalmazni akarjuk az érdekegyeztetés különböző módjait, formáit. Az érdekegyeztetési folyamatnak e téren a jövőben is az érdekek feltárására, illetve a konzultációs mechanizmusok működtetésére kell korlátozódnia. Azt nem látom megvalósíthatónak, hogy a szabályozás alapkérdéseire vonatkozó döntések is az érdekegyeztetési megállapodások keretében szülessenek.

Lesznek-e az érdekképviseletnek jogi garanciái?

Mindenképpen szükséges, hogy az érdekegyeztetés nyomán létrejövő megállapodás végrehajtásának legyen garanciája, bár ezt nem lehet minden szinten és minden kérdésben megteremteni. A kollektív szerződéseknél megvan a biztosíték: ha a felek bármelyike megszegi a megállapodást, a másik fél bírósághoz fordulhat. Középszinten és a különböző érdekegyeztetési tanácsokban, fórumokon a megállapodásoknak kell tartalmazniuk a be nem tartás következményeit. Nagyon jó lenne, ha idővel kialakulna a társadalmi-gazdasági együttélésnek az a gyakorlata, amelyben a partnerek saját későbbi gazdasági magatartásukkal szankcionálják a megállapodás megsértését.

Végül is milyen helyet foglal el a jövőben a gazdasági érdekegyeztetés a gazdaság működésében?

A gazdasági egységekben a kollektív szerződés rendje biztosítja az érdekegyeztetés megfelelő formáját. Ha azt akarjuk, hogy a törvények, jogszabályok ne korlátozzák a gazdasági vezetőket és a szakszervezeteket a szükséges megállapodások létrehozásában, változtatni kell az eddigi alapálláson. Mostanáig lényegében jogszabály határozta meg, hogy mire vonatkozzon a kollektív szerződés. Most olyan munkaügyi jogszabályok kialakításán dolgozunk, amelyek csak azt rögzítenék, melyek azok az alaptörvények, amelyek nem képezhetik vállalati megállapodások tárgyát (törvényes munkaidő, fizetett szabadság, bértarifahatárok). A többi területet a gazdasági vezető és a szakszervezet szabad megállapodása szabályozná.

Legfelső szinten folytatódik a Minisztertanács és a SZOT vezetőinek rendszeres véleménycseréje. Az utóbbi években számos megállapodás született közöttük a lakosság életkörülményeit befo-

lyásoló kérdésekről, például az ötnapos munkahét bevezetéséről, a bérpolitikai elvekről és konkrét bérintézkedésekről. Mindezekről a közvéleményt bővebben kívánjuk tájékoztatni.

A jövőben célszerű szélesíteni az érdekegyeztetést, egyrészt a szövetkezeti mozgalmak vezetői és a kormány tagjai között, másrészt a Magyar Kereskedelmi Kamara és a kormány között.

Ezzel bezárult a makroszintű érdekegyeztetés köre?

Nem, sőt. Az eddig említett fórumok kizárólag a legfontosabb társadalmi és gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkoznak. Szükség van azonban arra, hogy több fórum legyen az életkörülményeket befolyásoló tényezők felvetésére és az ezekkel kapcsolatos intézkedések megvitatására. Már ilyen céllal és hatáskörrel alakult meg 1984 elején az Országos Társadalombiztosítási Tanács. Hasonló szerepe van a három éve létező Bér- és Munkaügyi Tanácsnak. Ez utóbbi hatáskörét és működési rendjét azonban fejleszteni kell.

A döntésekbe ezek a tanácsok mennyire szólhatnak bele?

Úgy vélem, önmagában az a tény, hogy a különböző érdekképviseleti szervek véleménye e tanácsokon keresztül a döntést hozó politikai és állami szervhez eljut, előrehaladás. Az Országos Társadalombiztosítási Tanács (OTT) a Minisztertanács véleményező és javaslattevő testülete. Minden, a társadalombiztosítást érintő kérdésben joga van véleményét a Minisztertanácshoz eljuttatni, s ha ilyen jellegű témát tárgyal a Minisztertanács, az OTT elnöke jelen van az ülésen. Az érdekegyeztetés tartalmi, formai elemeinek működtetését, a különböző érdekek közvetítésének miként jét természetesen még sokáig kell tanulnunk.

„A gazdálkodói érdekeltség és az ösztönzés erősítésének alapvető feltétele, hogy a vállalati jövedelem és a nyereség a tényleges teljesítményekkel összhangban alakuljon. A jövedelemszabályozás tegye lehetővé, hogy a vállalatok a rendelkezésükre álló jövedelem felhasználásáról maguk döntsenek. A vállalati jövedelem felosztására vonatkozó központi előírásokat meg kell szüntetni.

A jövedelemszabályozás rendszerének továbbfejlesztésével el kell érni, hogy a gazdálkodók a nagyobb teljesítményből a mainál nagyobb arányban részesedjenek, s a nyereségérdekeltség ezáltal is növekedjék."

MILYEN VÁLTOZÁSOK LESZNEK A VÁLLALATI JÖVEDELEMSZABÁLYOZÁSBAN?

VÁLASZOL: FARKAS ISTVÁN, A PÉNZÜGYMINISZTÉRIUM OSZTÁLYVEZETŐJE

A vállalati jövedelemszabályozás változásai meghatározott időponthoz kötöttek vagy folyamatos végrehajtást kívánnak-e?

A vállalati jövedelemszabályozás folyamatos munkát kíván, ezért az összes módosítás nem egyszerre — tehát nem feltétlenül 1985. január 1-től — lép életbe. De a jogszabályokban helyet kap-

tak nemcsak az 1985-re, hanem már az 1986-ra vonatkozó bizonyos módosítások is, hogy egy év felkészülési időt adjunk a vállalatoknak. Természetesen az előre „publikált" változásokból nem lehet levonni olyan következtetést, hogy 1986-tól nem lesz más módosítás. Ez csupán annyit jelent, hogy ezekben a pontokban az 1985-ös jogszabályok megszövegezésekor mind az elvekben, mind a konkrét megoldásokban egyetértés alakult ki.

Mit tart a leglényegesebb változásnak az életbe lépő vállalati jövedelemszabályozásban?

Összességében a korábbinál célszerűbb, ésszerűbb eszközökkel igyekszünk érvényre juttatni a továbbra is alapvető feladatainkat: a külgazdasági egyensúlyt, a belföldi felhasználás korlátozását és a vásárlóerő szabályozását.

Gazdasági erőforrások. A termeléshez szükséges anyagi és személyi tényezőket foglalják magukban. A gazdasági erőforrások közé tartoznak 1. a munkaerőforrások: a munkaképes lakosság a maga általános és politikai műveltségével, szakmai tudásával, tapasztalataival; 2. a természeti erőforrások: a föld és méhének kincsei, erdők, vizek stb. 3. az állóeszköz-állomány. Az utóbbiba tartoznak a termelő kapacitások és a termelő infrastruktúra: az utak, hidak, az elektromos és távközlési rendszerek, a közlekedési, szállítási és kereskedelmi hálózat, az üzemi épületek. A belső gazdasági erőforrások külsőkkel egészülhetnek ki: nyersanyagok, félkész termékek, valamint a technika importjával. Szélesebb értelemben a gazdasági erőforrások körébe sorolhatók a termelőerők fejlődéséhez szorosan kapcsolódó improduktív szféra (oktatás, egészségügy) épületei és berendezései.

S igyekszünk számos olyan lépést megtenni, amely nem túl látványos, de némileg tágítja a vállalatok mozgásterét.

Melyek ezek az ésszerűbbnek nevezett eszközök, módszerek?

Az egyik — ha nem is a legfontosabb —, hogy jelenleg a vállalatok, összességében mintegy 15-20 féle címen képeznek kockázati tartalékot; külön a fővállalkozásra, az exportkockázatra és így tovább. Ezek a megkötött pénzek kivétel nélkül az adózatlan nyereségből, kockázatviselési céllal képződnek. Márpedig, ha mindegyiknek azonos a funkciója, akkor értelmetlen elkülöníteni őket. Így 1985-től ezek többségét a bruttó nyereségtartalékba kívánjuk összevonni.

A másik — ennél talán fontosabb — változás, hogy az adók kifizetése után a vállalat dönti el: beruházásra, felhalmozásra vagy a személyi jövedelmek növelésére használják-e fel az érdekeltségi alapot, vagyis az adózott nyereséget. Kivéve a jóléti és kulturális alapot, amelyet továbbra is el kell különíteni és csak a nevében meghatározott célokra lehet felhasználni.

Igen lényeges további változás, hogy a vállalati vásárlóerő elkerülhetetlenül szigorú szabályozását — elsősorban a fejlesztési források tekintetében — az eddigi fejlesztésialap-elvonás helyett a felhalmozást terhelő adóval és vagyonadóval kívánjuk megoldani. Ezek lényege, hogy az elvonást nem a keletkezett forrásoktól teszszük függővé. Vagyis mérsékelni igyekszünk az „ahol több van, onnan többet veszünk el" elv érvényesülését.

Vegyük sorra az egyes jövedelemszabályozási elemeket, attól kezdve, hogy a vállalat kiszámít-

ja, mennyi nyereséget hozott egész évi tevékenysége.

A vállalat először is eldöntheti, hogy a bruttó nyereségéből még adózás előtt mennyit különít el tartalékalap céljára. Ezután jönnek az elvonások.

A lineáris nyereségadó mértéke az 1983-as 45%-ról 35%-ra csökkent. Valójában ez a jövedelemcentralizáció mintegy 3%-os csökkenését jelenti, mivel a városi-községi hozzájárulás (a mérleg szerinti nyereség 15%-a) ezentúl nem csökkenti a nyereségadó alapját, tehát nő a vetítési alap.

Az élőmunkával való takarékoskodás és a vásárlóerő-szabályozás érdekében növekedni fognak a bérterhek is.

A városi-községi hozzájárulással és a lineáris adóval csökkentett nyereség a vállalat érdekeltségi alapja, amelyet a teljes egészében a vállalatnál maradó amortizáció bővít. Ebből kell fizetni a 10%-os béradót a munkabér és jövedelem címén kifizetett összegek után, illetve az 1985-től életbe lépő vagyonadót, amelynek mértéke — legalábbis 1985-ben — 3% lesz. A gazdálkodó szervezetek ezt az adót saját vagyonuk, tehát pénzvagyonuk után is fizetik. (A saját vagyon fogalma természetesen nem tartalmazza a kölcsönforrásokat, így a vagyonadó nem növeli irreálisan azoknak a vállalatoknak a terheit, amelyeknek jelentős hitel- és kölcsöntörlesztési kötelezettségeik vannak.)

A nyereségadó 3%-os csökkenését eszerint ellensúlyozza a vagyonadó bevezetése, összességében tehát növekszik az elvonás. Miért van szükség erre?

Nyilvánvaló, ha a gazdaságpolitika a vásárlóerő-szabályozásnak szán elsődleges szerepet, akkor nem csökkenhet a jövedelemcentralizáció. Most a centralizáció eszközében történt változás.

Nem lett volna egyszerűbb a nyereségadó mértékét növelni?

Nem. A nyereségadó ugyanis a megtermelt jövedelem nagyságától függ, és így minél nagyobb az adókulcs, annál inkább tompítja a vállalatok közötti nyereségkülönbségeket. Ha a jövedelemcentralizációt az erőforrásokhoz kötődő elvonással valósítjuk meg, akkor ez független a nyereség nagyságától.

Vagyonérdekeltség. A nyereségérdekeltséggel szemben a vagyonérdekeltség nem a rövid távú nyereséggyarapításra, hanem a hosszabb távú vagyongyarapításra ösztönöz.

A vagyonadó azt a követelményt fogalmazza meg, hogy a felhasznált erőforrások legalább 3%-os jövedelmezőséget biztosítsanak. Ez nem maximalista követelmény, hiszen a hitelből történő gazdálkodásnál a bankkamat a 10%-ot is meghaladja — s hogy megérje a befektetés, még ezen felül kell nyereséget produkálni. A saját vagyonra vetített adó tehát felfogható egyfajta hozamkövetelménynek. Ugyanakkor ösztönözheti a pénzbeli megtakarítást, hiszen a tartós betétért kapott kamat több mint háromszorosa lehet a vagyonadónak.

Változik-e az amortizációból központilag elvont hányad?

Az amortizáció teljes egészében megszűnik költségvetési bevétel lenni. Ezzel annak a jogos vállalati igénynek teszünk eleget, hogy a fejlesztési lehetőségeket ne szűkítsük ott, ahol erre fedezet képződik.

Amortizáció (értékcsökkenés). Az állóeszközöknek a termelésben — a fizikai és az erkölcsi kopás mértékében — beálló értékcsökkenése és a pótláshoz szükséges alapok képzése. A termelésben közvetlenül vagy közvetve részt vevő állóeszközök értékének az a része, amely a termelési folyamatban átmegy az új termék értékébe. Az állóeszközök a termelésben hosszabb időn át vesznek részt, s bár fizikai formájukat nem változtatják, működésük időtartama alatt értékük fokozatosan átmegy a felhasználásukkal termelt termékek értékébe. Ez megjelenik a költségek között mint értékcsökkenési leírás, és az önköltség részeként az árban realizálják. Az amortizáció lényegében az egyszerű újratermelés megvalósulását szolgálja, de a fejlettebb technikai szinten történő pótlás következtében a termelés bővítését is lehetővé teheti.

Hogyan alakulnak a vállalatok döntési lehetőségei a beruházások tekintetében?

Ha a vállalat vezetése úgy dönt, hogy az adókkal csökkentett pénzéből felhalmoz, de nem pénzben — azaz bankbetétben —, hanem: készletet növel, beruház, akkor tudatában kell lennie annak, hogy a jelenlegi gazdasági helyzetben nem részesítjük előnyben az extenzív növekedést. Ezt azzal tudatosítjuk, hogy az így döntő vállalatokat felhalmozási adó fizetésére kötelezzük. Ez az új felhalmozási kifizetésekhez kötődik, függetlenül attól, hogy azt hitelből vagy saját pénzből finanszírozzák — s mindez vonatkozik a tartós készletnövelésre is. Gyakorlatilag ezzel az adóval a felhalmozás a jelenlegihez képest átlagosan 15-18%-kal „drágul". Ez — hasonlóan a világon széles körben alkalmazott megoldásokhoz — egyfajta konjunktúraszabályozásnak is tekinthető.

Ha a felhalmozási adónak konjunktúraszabályozó szerepet szánnak, ebből az következik, hogy az adókulcs gyakran fog változni?

A felhalmozási adó 0—25%-ig terjed, de kivételes esetekben elérheti az 50%-ot is. Ennél az adónál a nulla százalék is értelmes mérték, hiszen nem fékezi, sőt — ha az előző időszakban volt felhalmozási adó — relatíve ösztönzi a felhalmozást. Persze a százalék megállapításánál figyelembe kell venni az információs rátát is, mert ha az árak gyorsabban nőnek, mint az adó, akkor ez az elvonás elveszíti korlátozó szerepét.

Az is vállalati döntés, hogy ilyen feltételek mellett beruháznak-e, vagy a személyi jövedelmeket növelik, vállalva az ezekhez kapcsolódó adókat is, vagy pedig kedvezőbb nyereségkilátásra, piaci befektetésre várva megtakarítják a jövedelmet. Nyilvánvaló, hogy e döntés szabadságfoka ilyen elvi tisztasággal nem érvényesül, hiszen egy működő vállalatnak korábbi döntései is vannak, amelyeknek következményei korlátozzák választási lehetőségeit.

Az elmúlt években növekedett a költségvetési támogatás, aminek logikus következménye, hogy legalább ennyivel növekedett az elvonás is. Elvonni azonban csak a jól működő vállalatoktól lehet. Ez nem ellentétes-e azzal a törekvéssel, hogy növekedjék a vállalati önállóság?

Nagyon tetszetős érvelés, hogy egy az egyben szembeállítható kategóriák a költségvetési újraelosztás mértéke és a vállalati önállóság. Ez azonban nem feltétlenül

igaz, bár az újraelosztás mértéke nem elhanyagolható. Megítélésem szerint ennél súlyosabb probléma a jövedelemátcsoportosítás formája, amely összhangban is lehet a vállalati önállósággal. Ha például növekszik a csökkent munkaképességűek támogatása, akkor ezzel — ha a vállalatok nagyobb számban foglalkoztatnak ilyen dolgozókat — az ő támogatásuk is nő. Ez nem csorbítja a vállalati önállóságot, hiszen a saját döntésétől függ, hogy adott támogatás mellett felvesz-e ilyen dolgozókat vagy sem.

Másrészt az az elv, hogy a keletkezett tiszta jövedelmen osztozkodni kell, adózással jár; s minden osztozkodás, jellegéből következően, valamelyest tompítja a vállalatok közötti differenciálódást. Ugyanakkor az adózásnak nem szabad megváltoztatnia az árakban megjelenő jövedelemkülönbségek arányát.

A vállalatok gyakran panaszolják, hogy — nemcsak az elvonások, hanem a kedvezmények — mindenkire egyformán vonatkozó szabályok — alóli kivételek a gyengébbeknek kedveznek. Lesznek-e kivételek az 1985. januártól életbe lépő jövedelemszabályozásban?

Szükségszerűen igen. A vállalati jövedelemszabályozás rendszere mellett ma is sok, másfajta jövedelemszabályozás van érvényben. A jövőben arra törekszünk, hogy ahol a piaci feltételek érvényesülnek vagy érvényesülhetnek, ott a jövedelemszabályozás általános rendszerét működtessük. Azokon a területeken, ahol viszont nem elsősorban a jövedelmezőség motiválja a gazdálkodást, más, közszolgáltató típusú szabályozást kell érvényesíteni. A jövedelemszabályozás szempontjából — a piaci feltételek függvényében — tehát meg kell különböztetni a közszolgáltató típusú gazdálkodókat és a nyereségérdekelt vállalatokat. Ez a megkülönböztetés azt a célt szolgálja, hogy a nyereségérdekelt körben erősödhessen a szabályozás normativitása. Az objektív okokból szükségképpen eltérő jövedelemszabályozást igénylő tevékenységeket eddig az általános rendszertől különböző, de annak keretein belül maradó eszközökkel segítettük. De ezzel megtörtük az általános rendszer logikáját és alkalmat adtunk arra, hogy szubjektív tényezők alapján is érvényesüljenek eltérések.

„Gazdasági céljaink elérésének fontos feltétele, hogy a társadalmi és erkölcsi megbecsülés, az anyagi érdekeltség egyaránt a teljesítmények növelésére ösztönözzön. A keresetek jobban fejezzék ki a tényleges teljesítményeket. Ehhez tovább kell fejleszteni a keresetszabályozási, valamint a vállalati belső érdekeltségi rendszert."

HOGYAN VÁLTOZIK A KERESETSZABÁLYOZÁS?

VÁLASZOL: PONGRÁCZ LÁSZLÓ, AZ ÁLLAMI BÉR- ÉS MUNKAÜGYI HIVATAL FŐOSZTÁLYVEZETŐJE

Az elmúlt években sok bírálat érte a bérszabályozást, hogy a vásárlóerőt korlátozó funkciója háttérbe szorította ösztönző, termelékenységnövelő hatását, s szűkre szabta a vállalati mozgásteret.

Várható-e aránymódosulás a bérek, keresetek ösztönző, illetve korlátozó funkciójában?

Az 1985-től életbe lépő változtatások fő célja, hogy a keresetszabályozás jobban ösztönözze a hatékonyság növelését. Jelenleg ugyanis igen nagy az eltérés a teljes kifizetett bértömeg utáni adó és a bérnövekmény egy részének adóterhe között. A bérnövelés terhei a vállalatoknál olyan nagyok, hogy például 100 forint anyagmegtakarításból mindössze 5—8 forint jut bérnövelésre. A cél az, hogy úgy közelítsük a teljes kifizetett keresettömeg és a keresetnövekmény terheit, hogy az előbbi példánál maradva ennyi megtakarításra — valóban ösztönző m don — 20—40 forin l l h ssen növelni a kereseteket. Mivel jelenleg még a vállalatok számára az élőmunka költségei alacsonyabbak, mint a munkaerő újratermelésének társadalmi költségei — s ez vezet a munkaerővel való pazarlásra — az élőmunka vállalati terheit most a reálishoz közelítjük.

Hogyan valósulnak meg ezek az elvek a gyakorlatban?

Adófizetés a keresetszint-szabályozásba tartozó vállalatoknál

A dolgozók éves keresetének sávjai (forint)	A kereseti adó mértéke (az előző sávok utáni számított adók összege és az adott sávba eső keresetrész százaléka)
— 24 000	5%
24 000— 36 000	1 200 Ft+10%
36 000— 48 000	2 400 Ft+15%
48 000— 60 000	4 200 Ft+20%
60 000— 72 000	6 600 Ft+25%
72 000— 84 000	9 600 Ft+30%
84 000— 96 000	13 200 Ft+35%
96 000—120 000	17 400 Ft+40%
120 000—144 000	27 000 Ft+45%
144 000—	37 800 Ft+50%

Adófizetés a keresetnövekmény-szabályozásba tartozó vállalatoknál

A teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozók átlagkeresetének növekedése a bázis-átlagkereset százalékában	Kereseti adókulcs a sávban elszámolt összeg százalékában
0—1	150
1—2	175
2—3	200
3—4	225
4—5	250
5—6	275
6—7	300
7—8	350
8—9	400
9—	450

Adófizetés a központi keresetszabályozásba tartozó vállalatoknál

A teljes munkaidőben foglalkoztatott dolgozók átlagkeresetének növekedése a bázis-átlagkereset százalékában	Kereseti adókulcs a sávban elszámolt összeg százalékában
0—1	200
1—2	225
2—3	250
3—4	300
4—5	350
5—6	400
6—	450

A vállalatokat 1985-től háromféle keresetszabályozási formába soroljuk: keresetszint-szabályozásba, keresetnövekmény-szabályozásba és központi keresetszabályozásba.

Az első formába tartozó vállalatoknak az általános vállalati jövedelemszabályozás értelmében a 40%-os társadalombiztosítási járu-

lékon kívül a bérek teljes tömege után az adózott nyereségből 10%-ot kell befizetniük béradóként a költségvetésbe. Ezenkívül, a kifizetett keresetek után, egyenként számítva sávosan progreszszív adót kell fizetni.

Ezzel tehát megszűnik a sokat bírált, báziselvre épülő szabályozás, hiszen a keresetnövekmény adóterhe alig lesz nagyobb, mint amennyi egyik évről a másikra a növekmény. A keresetszint-szabályozás körébe tartozó vállalatoknál senki sem garantálja az előző évben elért keresetszínvonalat, mert az minden évben annyi lesz, amekkora keresetszinthez tartozó adóterhet ki tud fizetni, el tud viselni a gazdálkodó szervezet.

Miben különbözik ettől a másik két szabályozási forma?

A keresetnövekmény-szabályozásba tartozó vállalatok 1985-ben a társadalombiztosítási járulékon és a 10%-os béradón kívül továbbra is a keresetnövekmény után fognak adózni, de a korábbinál mérsékeltebb terhekkel. Itt is növekszik tehát a vállalatok mozgástere, szabadabb kezet kapnak a növekvő teljesítményhez fűződő ösztönzéshez.

A központi keresetszabályozásnál, amint az elnevezéséből is kitűnik, központilag határozzuk meg a bérnövelés adómentes sávját, összhangban a népgazdasági átlagos nominálbér kiáramlásával. Bért ezen felül is emelhet a vállalat, feltéve, ha annak adóbeli konzekvenciáit is vállalja.

Milyen szempontok alapján kerülnek a vállalatok az egyik vagy másik bérszabályozási formába?

Alapvető szempont, hogy azokon a területeken szűnjék meg az átlagbér-szabályozás, ahol a gazdasági verseny, a vállalatok ár- és költségérzékenysége képes korlátozni a teljesítményekkel nem arányos bérkiáramlást. A többi gazdálkodóra továbbra is egyfajta átlagkereset-szabályozás marad érvényben. A különböző kategóriába sorolás a következő megfontolások alapján történik.

Kijelöljük azok körét, akik a központi keresetszabályozás alá tartoznak. Ilyenek lesznek többek között a kommunális és egyéb szolgáltatások, a szénbányászat, a villamosenergia-ipar, tehát mindazok a területek, ahol a nyereségérdekeltség csak korlátozottan érvényesül.

Mindenki más elvileg a keresetszint-szabályozásba tartozik, hacsak nem kell abból kizárni monopolhelyzete vagy olyan piaci versenyhiány miatt, amikor áremeléssel továbbháríthatja a bérnövekedés folytán bekövetkező költségnövekedést. Ezek tartoznak a keresetnövekmény-szabályozás körébe. Ez nem lesz túl széles.

Elvileg a keresetszint-szabályozásba tartozók tábora lesz a legnépesebb, ahol a leszigorúbbak lesznek az adóterhek. Mi történik azokkal a vállalatokkal, amelyek nem tudnak ilyen terhekkel megbirkózni?

Ha a vállalat nem tud elviselni ekkora adóterheket, választhatja a keresetnövekmény-szabályozást. De ha így dönt, három éven belül ezen nem változtathat. Arra is van lehetősége, hogy az úgynevezett „szigorított központi szabályozás" körébe kerüljön, ahol 2% az adómentes béremelési lehetőség, s ehhez maximum 1%-nyi adózott béremelést tehet hozzá. Ha azonban a gazdasági eredményei indokolják, akkor ebből a rendszerből egy év múltával visz-

szatérhet abba a körbe, ahová szakágazati besorolása alapján tartozik. Ha azonban helyzete még további egy évig nem javul, maradhat ebben a szabályozási körben.

Úgy tűnik, a keresetszint-szabályozás az a forma, amely a legnagyobb mozgásteret nyújtja a vállalatoknak, feltéve, ha lesz miből fizetniük. A gazdaságirányítás neuralgikus pontjait ismerve, nem tartanak-e attól, hogy egyes vállalatoknál „elszaladnak" a keresetek, s a vásárlóerő-szabályozás érdekében a másokat is sújtó áremeléshez kell nyúlni?

A keresetszint-szabályozás a nagyobb teljesítményekhez nagyobb béremelési lehetőséget is ad, de nem minden feltétel nélkül. Átmenetileg — a következő két évben — a vállalati hozzáadott érték és a kereset növekménye közötti viszony mutatószámának nem szabad romlania. Ha azonban a hozzáadott érték növekedési üteme elmarad a keresetnövekedés ütemétől, az „indokolatlan" keresetemelést évenként csökkenő mértékű többletadó terheli. Ez 1985-ben 150, 1986-ban 75%-os lesz, 1987-ben pedig teljesen megszűnik. Ezzel azt szeretnénk megakadályozni, hogy többletteljesítmény nélkül többletbér áramoljon ki. Azonban nemcsak az átlagnál jobb, hanem annál rosszabb vállalatokkal is kell számolni, ahol még az előző évi bérösszeghez járuló adók kifizetése is nehézségeket okoz. Ezeken a helyeken a létszámcsökkentéshez kell nyúlni. Sőt, az sem kizárt, hogy a keresetek mozgó részét is vissza kell fogni.

Vagyis egyesek kénytelenek lesznek új állás után nézni, mások pedig a korábbinál kevesebb fizetéssel beérni?

Ami a kérdés második felét illeti, a jogszabályok szerint azonos munkakörben nem lehet csökkenteni az alapbért, de a kereset mozgó részeit, a jutalmat, a prémiumot igen. Azzal is számolnunk kell, hogy a korábbinál nagyobb lesz a munkaerőmozgás, ami az egyéneknél szakma-, sőt lakóhely-változtatással is járhat. Munkanélküliségtől azonban nem tartunk, hiszen jelenleg csak a munkaközvetítők 80 000-90 000 fő vállalati munkaerőigényt tartanak nyilván, viszont alig 2500-3000 fő keres állást, s ezek kétharmadának van munkahelye, de jobbat keres.

Az embereket az érdekli, hogy ezek a változások hogyan érintik majd a fizetési borítékjuk tartalmát. Milyen nagyok lesznek a bérkülönbségek a jól és a kevésbé jól dolgozó vállalatok között?

Ezt ma még nehéz megjósolni. A vállalatok például az eddigi évi 2%-os bérfejlesztést is eloszthatták úgy, hogy néhány dolgozónak nem növelték a bérét, másoknak pedig 10%-os emelést adtak. A jövőben is a vállalat dönti el, hogy a gazdálkodás szabta kereteken belül kinek mennyi bért emelnek, illetve a megtermelt nyereségből mennyit fordítanak béremelésre.

Arról azonban nyíltan kell szólni, hogy fennáll a keresetcsökkenés veszélye is. Viszont a jobban gazdálkodóknál, éppen a nagyobb bérkifizetések miatt, növekedni fog a munkaerőmegtartóképesség. Ez viszont — várakozásunk szerint — a mainál racionálisabb munkaerő-átcsoportosítási folyamatot is elindít.

Sokan tekintik a vállalati gazdasági munkaközösségeket kiskapunak a bérszabályozás állította korlátok között, mivel az ott

kifizetett bért költségként számolhatják el, mentesítve ezzel a vállalati béralapot. Tükröződik-e az új szabályozásban ez a negatív értékelés?

A vgmk-nak kifizetett vállalási díjak továbbra is költségként jelentkeznek. Az azonban elképzelhető, hogy mivel az új keresetszabályozás révén a teljesítményük arányában több bért kaphatnak a dolgozók, csökkenni fog érdeklődésük a vgmk iránt. Ráadásul a vállalatok költségérzékenységének fokozódása előbb-utóbb olyan helyzetet teremt, hogy ugyanolyan „drága" lesz a költségek terhére fizetni, mint a bér terhére.

Változik-e a vállalati vezetők keresete és érdekeltsége?

Igen. Megszűnik az eddigi úgynevezett komplex jutalom, az alapbéren felül csak prémium lesz. Ennek kétharmad részét — központi előírás szerint — a vállalati vagyonhoz viszonyított nyereség nagysága határozza meg. A fennmaradó egyharmad részt pedig különböző faladatok végrehajtásáért a munkáltató — minisztérium, igazgató tanács vagy vállalati kollektíva — célprémiumként kitűzheti. Viszont ha a keresettömeg növekedésének üteme meghaladja a hozzáadott értékét, akkor csökkenteni kell az igazgató prémiumát is.

„Hazánkban a szövetkezeti mozgalom eredményesen fejlődik. A szövetkezeti gazdálkodás javításának fontos eszköze a belső mechanizmus tökéletesítése. Fejleszteni kell a szövetkezetek választási demokratizmusát, képviseleti fórumaik munkáját. Fontos feladat a tagság tulajdonosi tudatának és kötődésének erősítése."

HOGYAN VÁLTOZNAK AZ AGRÁRTERMELÉS KÖZGAZDASÁGI FELTÉTELEI?

VÁLASZOL: VILLÁNYI MIKLÓS MEZŐGAZDASÁGI ÉS ÉLELMEZÉSÜGYI ÁLLAMTITKÁR

Milyen célokat szolgál az agrárgazdaságban a szabályozók változása?

Az agrárágazatok — a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, az erdőgazdaság — szabályozórendszerének továbbfejlesztésével fontos és elég közismert célokat kívánunk szolgálni. Előtérbe akarjuk állítani — fokozottabb ösztönzéssel — a hatékonyság javítását. Erőteljesebb ráhatást érvényesítünk a hazai és külpiaci igényekhez igazodó termelési szerkezet kialakítására. Fokozzuk a gazdálkodó szervezetek önállóságát a jövedelem felosztásában. Demokratikusabbá tesszük a működést, az irányítást. Szorosabb kapcsolatot teremtünk a vállalati működés hatékonysága, jövedelmezősége és a dolgozók keresete között. Törekszünk elérni azt, hogy a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek termelői árai csak a legszükségesebb mértékben hassanak az alapvető élelmiszerek fogyasztói áremelésére.

A mezőgazdasági és az élelmiszeripari termelés szoros kapcsolatára, egymásra épülésére tekintettel fontosnak tartjuk a gazdálkodó egységek — állami vállalatok, termelőszövetkezetek — kö-

zötti együttműködési formák további bővülését. Ennek érdekében 1985-től a mezőgazdaságban az eddig is bruttójövedelem-érdekeltségben — nyereség és bér együtt számítva — működő négy élelmiszeripari szakágazaton túl a hús-, a tej-, a gabona- és a cukoriparban, az erdőgazdaságokban és az agrárkereskedelemmel foglalkozó vállalatoknál ugyanaz a jövedelemszabályozási rendszer érvényesül.

Milyen eltérő szabályozási megoldásokat alkalmaznak?

A szabályozók módosítása során a népgazdaság egészében érvényes elvek és törekvések mellett az 1985. évi termelési feladatokat és az agrár- és élelmiszertermelő ágazatok sajátosságait is figyelembe kellett venni. Ebből következően egyes területeken az általánostól eltérő szabályozási megoldásokat alkalmazunk. Így ebben az ágazatban nem fizetnek vagyonadót, és nem érvényesül a külön béradó sem.

Viszonylag szűk körben kerül sor a mezőgazdaság területén 1985-ben az árak módosítására. Az ipari termelői, az importárak, a forgalmazási költségek növekedése és kismértékben a támogatások csökkenése miatt, emelkedik egyes termelési eszközök, szolgáltatások, műtrágyák, növényvédő és gyomirtó szerek, egyes gépek és energiahordozók ára, vasúti áruszállítási tarifák, postai díjszabások stb. Az ebből származó többletköltség ellentételezésére — a szabadáras mezőgazdasági termékeknél számításba vehető áremelkedés mellett — néhány alapvető mezőgazdasági terméknél, mint a cukorrépa, exportalma, tej, vágómarha, vágójuh, gyapjú, sor kerül a felvásárlási ár, illetve az árkiegészítés emelésére is.

Az alapvető élelmiszerek fogyasztói árának hatósági szabályozásával összhangban a legfontosabb mezőgazdasági és élelmiszertermékeknél, valamint az alapvető termelési eszközöknél — műtrágyák, egyes növényvédő szerek és mezőgazdasági gépek — fennmarad a hatósági ármegállapítás. Az árrendszer egyes pontokon azonban rugalmasabbá válik, a minőség szerinti árdifferenciálás erősödik. Így az őszi érésű burgonya szabad árformába kerül, a napraforgónál és az étkezési rozsnál fix ár helyett tájékoztató ár érvényesül. A cukorrépánál fokozódik a minőség szerinti árdifferenciálás.

Összességében a költség- és árváltozások a mezőgazdasági alaptevékenység nyereségét mintegy 4%-kal mérséklik, amely a hatékonyság javításával, szervezettebb munkával jórészt kigazdálkodható. A közgazdasági szabályozórendszer továbbfejlesztése keretében hosszabb távon az árak szerepének erősítésére és a bevételkiegészítő támogatások fokozatos leépítésére törekszünk. Ebbe az irányba 1985-ben — elsősorban a felvásárlási áremelés fogyasztói árakkal való összefüggése miatt — csak szerény lépés tehető. Emellett figyelemmel kell lennünk arra is, hogy egyes területeken a támogatás az árnál hatékonyabban segíti termeléspolitikai céljaink megvalósítását.

Hogyan alakul a támogatások rendszere?

Változást jelent az üzemviteli támogatásokban — a tej- és a vágómarha-árkiegészítés mértékének emelése mellett —, hogy a juhtenyésztésben az anyajuhállomány cseréje helyett a végtermék

értékesítéséhez kapcsolt támogatást (vágójuh-árkiegészítés) vezetünk be.

A tőkeigényes, hosszú megtérülési idejű mezőgazdasági beruházások (ültetvénytelepítés, melioráció, tejtermelés és sertéshizlalás fejlesztése) továbbra is támogatással valósíthatók meg. A támogatási feltételek 1985. év elején életbe lépő módosításával az eszköz- és energiatakarékos megoldásokat, a meglevő kapacitások korszerűsítését és bővítését, valamint a melléktermék hasznosítását kívánjuk ösztönözni.

Ezzel együtt a támogatási források egy részét az öntözés fejlesztésére és a cukorrépa-termelés gépesítésére csoportosítjuk át. A cukorrépa-termelés speciális gépeire pályázat alapján 40%-os, az öntözés gépeire pedig automatikusan 20%-os támogatás vehető igénybe.

A támogatási rendszer részeként — meghatározott beruházásokhoz felvett hitelek után — továbbra is kamattérítést kapnak a mezőgazdasági üzemek. Ennek mértéke az eddigi 2—4%-kal szemben az 1985. január elseje után induló beruházásoknál 5—7% lesz. Egyes beruházások — főleg tárolók — után 1985-től az élelmiszeripari vállalatok is részesülnek a kamattérítésben.

Az átlagos feltételeken alapuló mezőgazdasági árszabályozás mellett a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági üzemek indokolt többletköltségeit külön támogatással térítjük meg. Ilyen címen 1985-től valamennyi 19 aranykoronánál gyengébb szántójú gazdaság egységes elvek szerint részesül árkiegészítő támogatásban. Az eddigi — egyes termékenként és körzetenként különböző — külön árkiegészítés helyett ugyanis a mezőgazdasági termelés árbevétele után számolható el a földminőség szerint differenciált mértékű támogatás. A növénytermesztés, a szarvasmarha- és juhágazat árbevételei után alacsonyabb árkiegészítés jár.

Az új támogatási feltételek kialakításával erősíteni kívántuk a közös gazdaságok döntési lehetőségét a helyi adottságoknak legjobban megfelelő termelési struktúra kialakításában. A részükre eddig rendelkezésre álló preferenciák továbbra is fennmaradnak. Jövőre az adózási rendszer és mértékei általában nem változnak. Városi és községi hozzájárulás címén azonban a jelenlegi 1%-kal szemben a jövő évtől a bruttó jövedelem 3%-át kell befizetni.

Milyen irányban fejlesztik a keresetszabályozást?

Egyik legnagyobb horderejű intézkedés a szabályozórendszer módosítása keretében a keresetszabályozás továbbfejlesztése. A módosítás célja olyan szabályozási feltételek bevezetése, amelyek szorosabb kapcsolatot teremtenek a vállalati teljesítmények és a keresetek alakulása között. Az agrárágazatokban — figyelemmel az eltérő természeti és közgazdasági adottságokra, valamint a sokszínű termelési szerkezetre — három keresetszabályozási formát vezetünk be, amelyek közül a gazdaságok saját döntésük szerint választhatnak. A választott formától azonban három évig nem lehet eltérni.

Az egyik forma a munkadíjtömeg-szabályozás, amely szerint az úgynevezett hozzáadott érték minden 1%-os növelése után 0,4%-kal növelhető a munkadíjtömeg. A hozzáadott érték csökke-

nése esetén az adómentes munkadíjtömeg is csökken. Ez a keresetszabályozási forma teljes mértékben megszünteti az érdekeltséget a felesleges — úgynevezett vatta — létszám tartásában. A létszámcsökkentésből eredő bérmegtakarítás teljes összege a szövetkezetnél, állami gazdaságnál, vállalatnál marad. Ugyancsak erőteljes ösztönzést nyújt ez a rendszer az eszközökkel való takarékosságra.

A bruttó jövedelemtől függő munkadíjszínvonal-szabályozásnál az előző évi egy főre jutó bruttó jövedelem — munkabér és nyereség együtt — alakulásától függően 0—6% közötti mértékben növelhető adómentesen a munkadíjszínvonal. Az élőmunka-igényes zöldségtermesztést és a munkaerőlétszám csökkentését ösztönző kedvezmények fennmaradnak. Ez a szabályozás kedvező a már eddig is magas, egy főre jutó bruttó jövedelem-színvonalat elérő gazdaságok számára, és további hatékonyságjavításra sarkallja azokat.

A két fenti formát az egy főre jutó nyereség színvonalától függő részesedési célú kifizetés egészíti ki, amelynek adómentes mértéke a bértömeg 1—18%-át teheti ki.

Általánosan alkalmazható új szabályozási forma az úgynevezett nagyüzemi keresetadóztatás, amely esetén a dolgozók nagyüzemből származó éves keresete után — sávosan progresszív (0—50% közötti) adókulcsok alkalmazásával — kereseti adót kell fizetni a vállalat, illetve a termelőszövetkezet nyereségéből. E formánál a keresetkiáramlás tervezett keretek között tartása érdekében átmenetileg egy kiegészítő szabályt is beépítenek, amely szerint az 5,5%-ot meghaladó átlagkereset-növekedés — hatékonyságjavulással nem arányos — hányada után többlet kereseti adót (250%) kell fizetni. Ez az új keresetszabályozási forma az eddiginél nagyobb lehetőséget ad a teljesítmény szerinti javadalmazásra épülő vállalati belső érdekeltségi rendszer bevezetésére, az ésszerű munkaerő-gazdálkodásra.

Hogyan szabályozzák a beruházási vásárlóerőt?

A népgazdaság kiegyensúlyozott fejlődése érdekében 1985-ben is szabályozni kell a beruházási vásárlóerőt. Ezt a feladatot az agrár- és élelmiszer-termelő ágazatokban a felhalmozási adó látja el, amelynek alapja a beruházási kifizetés, valamint a forgóalap-növelésre fordított összeg. Az adó mértéke a különböző földminőségű gazdaságcsoportokban 8—23% közötti lesz. A termelésfejlesztési szempontok figyelembevételével mentesül a felhalmozási adó alól az ültetvénytelepítés, a melioráció, a mezőgazdasági alaptevékenységet szolgáló gépvásárlás és a saját termelésű mezőgazdasági termékek készletnövekedése.

Változik-e és hogyan az alapok képzésének és felhasználásának rendszere?

Jelentősen megváltozik, rugalmasabbá válik 1985-től az alapok képzésének és felhasználásának rendszere, valamint a jövedelemfelosztás szabályozása is. A városi és községi hozzájárulás, továbbá a jövedelemadó megfizetése után fennmaradó nyereséghányad és a tárgyévi amortizációból (ide számítva a fejlesztési alapot eddig megillető jogcímeket is) rendelkezésre álló összeg az egységes érdekeltségi alapba kerül. Ebből lehet finanszírozni mindazokat a ki-

adásokat, amelyek költségként nem számolhatók el.

Ezek közül legfontosabbak az állammal és a bankkal szemben fennálló kötelezettségek (a keresetszabályozó adók, a fejlesztési hitelek törlesztése stb.), a forgóalap-feltöltés, beruházási és részesedési jellegű kifizetések, kötvényvásárlás.

Változást jelent az állami gazdaságok körében az is, hogy — a termelőszövetkezeteknél működő Kölcsönös Támogatási Alaphoz hasonló — központilag kezelt Vállalati Együttműködési Alap jön létre, amelynek fő feladata a fizetőképességgel összefüggő gondok enyhítését szolgáló kölcsönök nyújtása.

Az 1985-től érvényesülő közgazdasági feltételek az agrár- és élelmiszer-termelő vállalatok elé nagyobb követelményeket, magasabb mércét állítanak. Ugyanakkor több területen feloldódnak a korábbi — a hatékony növekedést gátló — kötöttségek, amelyek a vállalatok döntési lehetőségét, ezáltal az önállóságát is erősítik. Úgy értékelhető, hogy az új feltételek — a népgazdasági célokkal összhangban — az eddiginél nagyobb mozgásteret, továbbfejlődési lehetőséget teremtenek azoknak a termelőszövetkezeteknek, vállalatoknak, amelyek erőforrásaikkal ésszerűen gazdálkodnak, és termelési tevékenységüket a hazai és külpiaci igényekhez igazítják.

„Az árrendszer és -mechanizmus fejlesztésével el kell érni, hogy az árak csak a társadalmilag indokolt ráfordításokat fejezzék ki, s ily módon fokozottan ösztönözzék, kényszerítsék a termelőket és a felhasználókat a hatékony gazdálkodásra."

HOGYAN VÁLTOZIK AZ ÁRRENDSZER, HOGYAN ALAKUL AZ ÁRSZÍNVONAL?

VÁLASZOL: SZIKSZAY BÉLA, AZ ORSZÁGOS ANYAG- ÉS ÁRHIVATAL ELNÖKE

Gazdaságirányítási rendszerünk egyik sarkköve az anyagi érdekeltség, s ennek megtestesítője a termelők számára az árban foglalt jövedelem. A szabályozott piacgazdaságban a vételi-eladási döntések egyik legfőbb befolyásolója is az ár. Irányítási oldalról várható-e az árakkal kapcsolatban komolyabb változás?

Alapvetően újra az árak területén nem kell számítani. Ennek részben az az oka, hogy korábban — 1980 óta különösen — éppen az árszabályozásnál tettük a legnagyobb lépéseket, s ezt nem lehet folyton meghaladni. Megvan a fejlesztés iránya — a világpiaci árak —, ezt kell „működőképes", hatékony rendszerré tenni. Két

„Árklub". A magyar gazdaság kisebb részében 1983-ban kísérletként bevezetett szabályozási megoldás: pályázat útján olyan vállalatok kerülhettek ebbe a körbe, a „klubba", amelyek a hazai és a világpiacon erős versenyt vívnak a konkurrenciával, így nem képesek vevőiknek diktálni az árat. E vállalatok számára a gazdaságirányítás szabad árkialakítást engedélyezett.

változást mégis említek. Az egyik, hogy növelni kell az árak orientáló és ösztönző szerepét. Ennek az a lényege, hogy a világpiaci árakból bizonyos fokig mesterségesen, adminisztratív előírásokkal levezetett árrendszert a valóságos versenyárak irányában kell továbbfejlesztenünk. Ahol a kereslet—kínálat kiegyensúlyozott, ott lényegében minden adminisztratív korlátozástól mentesíteni tudjuk az áralakulást. A magyar gyakorlatban az „árklub-tag"-nak nevezett megoldás a jövő útja.

De van egy másik tendencia is: az utóbbi években meggyorsult árszínvonal-emelkedés miatt szükségessé vált a korlátok erősítése is, különösen a fogyasztói árak változásánál. A politikai szóhasználatból kölcsönvett kifejezéssel élve tehát a következő évek során a kétfrontos harc jegyében alakul az árrendszer: meg kell védenünk a versenyviszonyok, a hatékonyság oldaláról alátámasztott, tehát a fejlődésünket segítő árváltozásokat, indokolt áremeléseket, ugyanakkor ki kell iktatni vagy korlátozni azokat a tényezőket, amelyek az elmúlt évek során a túlzott vagy nehezen elviselhető áremelkedések irányába hatottak.

A hanyag, szervezetlen munka költségei nem válhatnak árképző tényezővé. Mi biztosítja ezt?

Ha a versenyhelyzet javul, és a vállalatok mozgástere is tágul, forrásaik növekednek, akkor a piacon erősödik az alku, csökken a vevő kiszolgáltatottsága, mindinkább egyenrangú, sőt a kínálati magatartást alapvetően befolyásoló tényezővé válik. Hogy az indokolatlan költségek ne hárulhassanak tovább, annak leglényegesebb biztosítéka a piaci egyensúly. Ott engedjük meg az adminisztratív korlátozásoktól mentes árakat, ahol erősek a vevő pozíciói.

Néhány példa azokra a területekre, ahol már jelenleg megfelelően erős a verseny: „árklub-tag" vállalatokkal büszkélkedhet a fonóipar, a bőr-szőrme szakma, az üveggyártás, a fotókémiai ipar. (Igaz, a Forte gyárnak például nincs hazai versenytársa, de jelentős tőkés exportot bonyolít le, áruinak fogyasztása pedig rugalmasan reagál az árváltozásokra — így az árfelszabadítás után még árleszállítást is hajtott végre.) Mindegyik „árklub-tag"-ra jellemző, hogy jelentős tőkés exportja van, tehát éles nemzetközi versenyben vesz részt. Ilyen helyzetben a termelő nem tud másképpen fejlődni, csak akkor, ha nagyon okosan gazdálkodik a költségekkel s árait nem emeli indokolatlanul.

Amíg ez az egyensúly nem általános, addig kiegészítő eszközökhöz, jogi korlátokhoz folyamodunk, hogy meggátoljuk az indokolatlan költségek továbbhárítását. Ilyen eszköz az árellenőrzés, az Országos Anyag- és Árhivatal által indokolatlannak tartott áremelések szankcionálása, a tisztességtelen ár és az aránytalan ár kategóriájának széles körű és pontosabb meghatározása.

A közelmúltban a szabad áraknál bővítettük az árváltoztatás kötelező, előzetes bejelentésének körét. Ezek azonban csak megnövekedett lehetőségek, nem akarunk velük nyakra-főre élni, mert ez merevvé tenné az árrendszert.

A legjobb az, ha az áralakulás a vevő és az eladó viszonylatában formálódik, s így tud a tervezett kereteken belül maradni.

Mi a sorsa távlatilag a termelő szféra egy részében jelenleg érvényesülő „kompetitív árrendszer"-nek?

Általános cél az úgynevezett „exportjövedelmezőségi korlát" feloldása. Az eddigi szabály szerint akkora lehetett a belföldi értékesítés jövedelmezősége, amekkora jövedelmezőségi szintet a vállalat exportjában elért. Ez gazdaságpolitikai törekvéseink ellen hatott, mert a vállalatok egy része szándékosan elszegényítette exportját, igyekezett csak a legjobb termékeket exportálni. Ez végső soron a cél, de a mi adottságaink mellett nagyon nagy exportot kell lebonyolítanunk, hogy biztosítsuk a fejlődésünkhöz szükséges importot, és fokozatosan csökkenteni tudjuk adósságállományunkat. Az export mennyiségéhez kötődő népgazdasági érdek és a leszűkített gazdaságossági felfogás vállalati érdeke napról napra ütközött. Ezt fel kell oldanunk. Egy olyan sávban való ármozgáshoz akarunk eljutni, amelyben az egyik korlát az exportár, a másik korlát a vámmal növelt importár; s e két határ között mozoghat az ár a belföldi keresleti—kínálati viszonyok függvényében.

Kompetitív árrendszer. A feldolgozó iparban a világpiacon versenyző vállalatoknál — az utóbbi években alkalmazott árképzési rendszer: az adott vállalat a költségeken felül akkora nyereséget kalkulálhat a belföldi árakba, amekkorát az exportban el tudott érni.

Az export- és importárak között lényeges a különbség: a tőkés világpiaci exportár éles versenyviszonyok mellett alakul ki, esetenként — a diszkriminatív intézkedések következtében rárakódó tehertételek miatt — nagyon nyomott ár. Ezt kizárólagos mércévé tenni irreális lenne, meghaladná a magyar gazdaság teljesítőképességét. Az azonos termék vámmal növelt importárát pedig azért nem lehet általánosan belföldi árként érvényesíteni, mert ez egyes területeken túl alacsonyra tenné a gazdaságossági mércét a termelők számára.

Mikorra várható az exportkövető termelői árképzés megszűnése?

Ami az export jövedelmezőségkövetését illeti, az már 1985-re. Az ipar kompetitív szférájában az árak kialakításának két módszere érvényesül: az exportárszint-követés (amelynek részaránya fokozatosan csökken) és a külkereskedelmi árak (jövedelmezőség) követésének adminisztratív korlátai alól mentesített szféra (amelynek aránya növekszik).

A nemzetközi piaci árak szerepéről és a kompetitív árképzésről néhány dolgot meg kell említeni. A nemzetközi árviszonyok szerves beépítése a belföldi árszférába, a magyar gazdaság egyik alapvető adottságának, sajátosságának — gazdaságunk nyitottságának, külkereskedelem-érzékenységének — megjelenése az árképzésben. Mivel ez egy objektív tényező megnyilvánulása, ezért hosszabb távon is érvényesítendő, tartós megoldás. A külső és belső áraknak ezt a szerves kapcsolatát mi az úgynevezett kompetitív árképzés révén hoztuk létre. Lehet, sőt biztos, hogy ennek nem minden megoldása jó és időtálló, ezeket akkor jobbakkal kell felváltanunk, de a megoldás racionális magvát, alapelvét érvényesíteni szükséges.

A kompetitív árképzés három-

Árfolyam-politika. A külkereskedelmi forgalom pénzügyi szabályozásának alapvető kérdése a külső és a belső árak közötti kapcsolat alakulása, az export, illetve a belföldi értékesítés jövedelmezőségének viszonya. Amikor a külkereskedelemben alkalmazott árfolyamok szintjét az ún. átlagelv alapján állapítják meg, akkor az árfolyam szintje nagyjából megfelel az export átlagos kitermelési költségszintjének. Az átlagelv alapján megállapított árfolyamnál nem jut nyereséghez minden exportőr, az átlagkitermelésnél kedvezőtlenebb gazdaságosságú exportőrök csak az árfolyamhoz kapcsolódó adóvisszatérítéssel együtt válnak jövedelmezővé. A határelv alapján megállapított árfolyam esetében a rosszabb devizakitermelésű export is jövedelmezővé válik.

A hazai árfolyam-politika arra törekszik, hogy minél rugalmasabban kövesse a külső, pénzpiaci árfolyamváltozásokat. Az árfolyamarányok folyamatos módosítása lehetővé teszi, hogy a gazdálkodó szervek közvetlenül érzékeljék az egyes valuták vásárlóerejének változását, ez ösztönzi őket arra, hogy a nemzetközi fizetések szempontjából legelőnyösebb valutanemekben kössék üzleteiket. A konvertibilis valuták árfolyama ma széles körben belföldi árképző tényező, ugyanis a külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzésben a belföldi árak kialakítása a mindenkori árfolyam figyelembevételével történik. Hosszú távon az árfolyampolitika három fő követelménye: az infláció elleni védelem, az exportösztönzés és a fizetésimérleg-egyensúly mindenkori összhangjának megvalósítása.

irányú előnyös változást hozott, illetve erősített fel. A legfontosabbnak azt tartom, hogy általánossá tette és folyamatosan fenntartja a világgazdasági követelményekhez és a külpiaci igényekhez való alkalmazkodás érvényesítését a gazdasági döntésekben.

Fontos az is, hogy érezhetően növekedett — a termelés és a külkereskedelem — érdekeltsége a lehető legelőnyösebb exportár elérésében. (Korántsem ilyen egyértelmű az érdekeltség a legjobb importár elérésében, mivel — sajnos — még bőven van módja az eladónak továbbhárítani a vevőhöz a magas — esetleg az indokolatlanul magas — beszerzési árat is.)

Végül az is kedvező változás, hogy a tőkés világpiaci árszinten képzett nyers-, alapanyag- és energiaárak az egyik oldalról, a vállalatokra nehezedő gazdasági (a szabályozókból következő és a piaci) nyomás a másik oldalról növelte a vállalatok költségérzékenységét, a költségcsökkentési törekvéseket, s ezzel erősítette az anyaggal, energiával való ésszerű, takarékos gazdálkodói magatartást. A külpiaci árak ezen kedvező hatásai feltétlenül a kompetitív árképzésnek tudhatók be, hiszen akkor bontakoztak ki, amikor érezhetően csökken az import kényszerítő, versenyt támasztó szerepe.

Annak, ahogyan és amilyen módszerekkel a külpiaci és a belső árak kapcsolatát létrehoztuk, voltak gyengéi, nem időtálló megoldásai. Tény, hogy az alkalmazott módszer gyakran nehézkesnek bizonyult, nagy bürokráciával járt. De leginkább az okozott problémát, hogy az árak nem a mi, valóságos versenypiacunkon alakuló árak voltak, hanem „kölcsön vettük" egy idegen, külső piac árviszonyait, s bár ezek ott versenyárak voltak, nem — vagy nem mindenben — a mi piaci viszonyainkat, adottságainkat, gazdaságpolitikai törekvéseinket tükrözték. Tehát a mi piaci viszonyainktól bizonyos fokig idegen, más erővonalak hatására alakuló ára-

kat voltunk kénytelenek „kölcsön venni", nem lévén megbízható mércéül szolgáló hazai versenypiac.

Most azt tűzzük célul, hogy az árviszonyainkat fokozatosan, a piaci egyensúly megteremtésével és megszilárdításával párhuzamosan, valóságos versenyárakká alakítjuk, s ebben a szférában a külpiaci árkövetés adminisztratív előírásait feloldjuk. (Azoknál a vállalatoknál, amelyek tagjai az úgynevezett árklubnak.) Ez a vállalati kör jelenleg a kompetitív ipari szféra termelésének mintegy 15%-át képviseli. Ez a részarány 1985 végére megduplázható, majd fokozatosan tovább bővíthető, meghatározó részarányúvá bővíthető.

Mitől várható, hogy a versenyhelyzet 3—4 éven belül megjavul? A belföldi verseny kibontakozására lehet számítani vagy inkább az importverseny erősödésére?

Az elmúlt években hoztunk — s a jövőben is folyamatosan hozunk — olyan intézkedéseket, amelyek a belföldi verseny feltételeinek javulásához vezetnek. Számos trösztöt megszüntettünk, sok gyáregységet önállósítottunk, tehát feloldottunk szervezeti úton fenntartott monopolhelyzeteket. Sok vállalat kapott önálló külkereskedelmi jogot. Széles körben feloldottuk a vállalatok termelési profilját szűkítő előírásokat. Ezek már eddig is javították a belföldi verseny esélyeit. Ezeket az intézkedéseket nem tekintjük befejezettnek. Ha a közeljövőben számottevően növekednek a hatékonyan működő vállalatok saját forrásai, ha kihasználják a nagyobb mozgásteret, a termelési tényezők áramlásának növekvő lehetőségeit, és ha — reményeink szerint — fokozatosan erősödik az importverseny is, akkor reális feltételezni, hogy a következő néhány évben jelentősen javul a versenyhelyzet.

És aki nem kerül a „versenyszférába", a szabad árképzés körébe?

Számukra több a kötöttség, mert valamilyen módon közvetíteni kell hozzájuk azokat a követelményeket, amelyek a versenyszférában természetesek. Nem lehet, hogy egy gazdaság többféle, egymástól merőben eltérő követelményrendszerben működjön. E vállalatok az importbeszerzési árakat — tehát az anyagok, tipikus alkatrészek, féltermékek árát — tőkés világpiaci áron számítják fel, ez meghatározza a költségszintjüket. Hogy a kibocsátásnál ne lehessen ezt automatikusan továbbhárítaniuk, szigorúbb lesz az árellenőrzés. Ezeknek legalább 6, illetve 9%-os jövedelmezőség mellett minden áremelési szándékot kötelező bejelenteni. Ebben a szférában — a mezőgazdaságban és másutt — azt is előírjuk, hogy ha például alapanyagár-emelés van, annak mekkora hányadát lehet felszámítani saját értékesítési áraikban (például 70, 75 vagy 80%-át háríthatja tovább, a többit ki kell gazdálkodnia).

Ha egy vállalat az Arhivatalhoz olyan kérelemmel fordul, hogy jócskán meg kívánja emelni például valamilyen alkatrész árát, mert így érdekeltté válna a hiány megszüntetésében, tehát egyensúlyba kerülne a piac, akkor milyen választ kap?

Az ár emelhetőségét fel akarjuk használni arra, hogy az egyensúly létrejöjjön. Az említett esetet az indokolt, legalábbis átmenetileg indokolt áremelések körébe soroljuk. De hozzáteszek

valamit: ehhez a vállalatoknak olyan manőverezési lehetőséggel és szabad forrásokkal kell rendelkezniük, hogy legyen mit átcsoportosítaniuk a nagyobb nyereséggel kecsegtető területre, tehát hogy az áremelés a kínálat bővülését segítse. Ha ez nincs meg — s ma legalábbis korlátozott a lehetősége —, akkor nem engedhetjük az árat emelni, mert fennáll az a veszély, hogy a magasabb ár stabilizálódik, anélkül, hogy létrejönne egy magasabb szintű egyensúly.

Az indokolt ármozgás tehát ezentúl nem egyszerűen költségoldalról indokoltat jelent. De változik maga a „költség"-fogalom is. Milyen irányban?

Változtatni kívánunk a költségeknek az árképzésben való mechanikus felhasználásán is. A gazdaságirányítási szisztémához ugyanis olyan felfogású kalkulációs rendszer tartozik, amely a közvetlen költséget elszámolja az egyes termékek árában, de a vállalatoknak mozgásteret hagy az általános (rezsi) költségekkel való manőverezésre. Ezt nevezzük gazdasági kalkulációnak, amelynek során a piaci viszonyoktól és az ár színvonalától függően számítják fel az általános költségek kisebb vagy nagyobb hányadát egy-egy terméknél. Természetesen nem szabad megengedni, hogy a teljes rezsit a hazai felhasználó viselje, s az exportárnál ebből ne számítsanak fel semmit. Így mesterségesen magas lenne a hazai árszint, a külső versenyképességet pedig művi úton hoznánk létre. Átmeneti — a piacra kerülés, a piacon maradás érdekében alkalmazott — manőverezésről lehet szó, de ez nagyon sokat jelenthet egy vállalat sikere szempontjából.

A tisztességtelen ár. Szabad árforma esetén tisztességtelen az ár akkor, ha

- aránytalanul magas;
- a külön jogszabályban előírt importár-korlátnál magasabb;
- azt a külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzés körébe tartozó energiahordozóknál, ipari alapanyagoknál és félkész termékeknél a külkereskedelmi árak követésére vonatkozó jogszabályok rendelkezéseinek megsértésével érvényesítik;
- a feldolgozó ipari termékek külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzésére vonatkozó rendelkezéseket nem tartják be;
- az árváltoztatás előzetes bejelentési kötelezettségének elmulasztásával vagy az áremelés felfüggesztésére előírt határidő lejárta előtt emelik fel.

Gazdaságirányítási rendszerünkkel olyan kalkulációs rendszer áll összhangban, ahol a termelő nem a központi irányítás, a támogatást nyújtó állam vagy az árellenőr számára készít árvetést, hanem a maga számára, a saját piaci stratégiája és taktikája megvalósításának szolgálatába állítva. Az így kalkulált ár az illető termékről alkotott piaci ítéletet, annak piaci elhelyezkedését mutatja, s ezzel az ár új információt szolgáltat a termékről. Az is igaz viszont, hogy az ilyen árrendszerben a feltétlenül szükséges árellenőrzést többé nem lehet mechanikusan folytatni, a kalkuláció vizsgálatára redukálni, hanem vizsgálni kell a vállalat teljes piac- és árpolitikáját, s ebből kell ítéletet formálni az alkalmazott ár tisztességes vagy tisztességtelen voltáról.

A termelői és fogyasztói árak kapcsolata jelenleg laza. Hogyan erősítik ezek együttmozgását?

Ez a megállapítás sajnos igaz,

még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy — különösen 1979 óta — jelentős változások voltak a fogyasztói árak területén. Ezek azonban mégsem jelentettek sokkal többet, mint azt, hogy a belföldi árakban érvényesítettük a világpiaci árakban végbement lényeges változásokat. Tehát a termelői és a fogyasztói ár elszakítottsága terén nem romlott a helyzet, de sokat nem is javult.

A változás iránya többféle. Azt szeretnénk, ha hosszabb távon a társadalmi tiszta jövedelem nagyobb része realizálódna forgalmi adó formájában a fogyasztásban, mint eddig. Az is kívánatos, hogy jellemző módon együttmozgás jöjjön létre a termelői és a fogyasztói árak között, ez az árrendszer rugalmasabbá tételének feltétele. Ehhez azonban a forgalmi adó szerepét növelnünk kell; nem lehet, hogy több száz forgalmi adókulcs kösse össze a termelői és a fogyasztói árakat. Lényegében négy forgalmi adókulcs normatív előírásával teremtenénk meg ezt a bizonyos kapcsolatot a termelői és fogyasztói árak között.

Így hosszabb távon a fogyasztói áraknál gyakorlatilag két kategória maradna: a szabad ár és a maximált ár, és tovább növeljük a szabad árak körét. Elképzelhető, hogy a kiskereskedelemben jelenleg 53%-ot képviselő szabad árforma részaránya az évtized végéig 70—75%-ra növekedjék. Ezzel fokozódna az árrendszer rugalmassága. Ez egy folyamat, amelyhez áremelések, és kisebb számban, de érzékelhető nagyságrendben árcsökkentések tartoznak. Az is feltétele, hogy jellemző legyen a kereslet és kínálat egyensúlya vagy ennek a kialakíthatósága. Tehát fokozatosan, nagy körültekintéssel haladunk, és mivel ma ez az egyensúly meglehetősen részleges, azt hiszem, nem az elkövetkező egy-két év az az időszak, amikor nagy lépést tudunk tenni a fogyasztói árak rugalmasabbá tétele felé. De fel kell használnunk ezt az időszakot arra, hogy létrehozzuk a termelői és a fogyasztói árak közötti szerves kapcsolat feltételeit.

Ha a fogyasztói árszínvonal emelkedését visszafogják, viszont a termelői árak, a költségek emelkednek, akkor megint elszakad egymástól a termelői és fogyasztói árak alakulása.

Igen. De most már harmadik éve, évente 8% körüli a fogyasztói árszínvonal emelkedése. Ezzel Magyarország egyike Európa legnagyobb árszintnövekedést mutató országainak. Ha ez a 8% csak azt jelentené, hogy csökkennek a fogyasztói ártámogatások, közelítünk az indokolt ráfordítási, világpiaci árarányokhoz, ez nagy lépések megtételére lenne elég. De az elmúlt évek során nem minden áremelés hatott a közelítés irányában. Voltak kényszerlépéseink, esetenként a tervszerűtlenül kiáramlott vásárlóerő áreszközökkel való visszavételére került sor. Az ilyesmit a jövőben feltétlenül el kell kerülnünk.

Melyek a fogyasztóiár-színvonal kézbentartásának lehetőségei, eszközei? Felvetődött-e, hogy árpolitikán kívüli eszközökkel — például inflációs bérkiegészítéssel — ellensúlyozzák az áremelkedéseket?

Azt hiszem, a következő évek gazdaságpolitikájának egyik fontos jellemvonása lesz az árszintemelkedés mértékének csökkentése. Ha a jelenleg 8% körüli évi fogyasztóiár-színvonal növekedést a következő két-három éven belül 5—6% körülire tudnánk

mérsékelni, ezzel eleget tennénk annak a jogos társadalmi igénynek, hogy ne merevedjenek meg az árak, a vállalatok érdekeltek legyenek abban, hogy jót és újat vigyenek piacra, de érvényesüljön az árszínvonal-növekedés korlátossága. Az ilyen árpolitika része annak, hogy megkezdődjön az életszínvonal érezhető emelkedése. Az 5—6% körüli árszínvonal-emelkedéshez tartozhat — teljesítménynövekedés alapján — 7—8% bér- illetve keresetnövekedés. Ilyen körülmények között szociális vívmányainkat meg lehet védeni, és elkezdődhet az életszínvonal fontos mutatóinak lassú, de olyan mérvű érzékelhető javulása, amit az aktív keresők körében a teljesítménytöbbletek révén biztosítani lehet.

Hangsúlyozom, hogy az árszintemelkedés csak az áremelést kiváltó okok megszüntetésével mérsékelhető. Nyilvánvaló, hogy az áremelkedés okainak zöme nem az árrendszerben keresendő, még ha ezek kedvezőtlen hatása az árak emelkedésében jelenik is meg. A nem hatékony munka, az előnytelen termelési szerkezet, a kedvezőtlen versenyképesség — ilyen és hasonló okok váltják ki az áremelési nyomást. Következésképpen csak ezek megváltoztatása hozhat kedvező eredményt. Mesterséges eszközökkel semmit sem érnénk el. Egyensúly híján hiába „fagyasztanánk be" az árakat, csak azt érnénk el vele, hogy nem lenne érdemes termelni, a termék eltűnne, növekedne a hiány. Márpedig a hiány is az inflációs nyomás kifejeződése. Ugyancsak mesterséges, eredménytelen, csak ésszerűtlen ár—bér „versenyt" eredményező módszer lenne az inflációs bérkiegészítés alkalmazása. Nekünk az áremelést kiváltó valóságos okokat kell megszüntetni.

Az áremelkedési ütem visszafogása nagy erőfeszítéseket és összehangolt gazdaságpolitikát kíván, többek között hozzáillő keresetszabályozást, költségvetési rendszert. Összességében olyan szabályozórendszer szükséges, amely erősen ösztönöz a kínálat növelésére, mert végül is az infláció megfékezésének alapvető feltétele: a kereslet és kínálat egyensúlya.

„Az állam tudatos szervező tevékenységével és a szabályozott piaci mechanizmussal kell biztosítani a belföldi kereslet és kínálat egyensúlyát. A piacfelügyelet egységes, átfogó kormányzati feladat. Hatékonyan járuljon hozzá, hogy az export-import forgalom gazdaságpolitikai céljainkkal összhangban alakuljon, ellenőrizze a gazdálkodás jogi normáinak betartását, lépjen fel a monopolhelyzetből vagy egyéb körülményekből adódó, a népgazdasági érdeket sértő vállalati magatartás ellen."

HOGYAN SEGÍTI A PIACFELÜGYELET A BELFÖLDI KERESLET ÉS KÍNÁLAT EGYENSÚLYÁT?

VÁLASZOL: RÁCZ LÁSZLÓ, AZ ORSZÁGOS ANYAG- ÉS ÁRHIVATAL FŐOSZTÁLYVEZETŐJE

A piacfelügyelet nem szerepelt 1968-ban a gazdaságirányítás fejlesztésének dokumentumában. Most tehát egy új fogalom megszületésének vagyunk tanúi?

Az 1968-as gazdasági reform irányelvei valóban nem tartalmazták a piacfelügyelet kifejezést. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a tevékenység — legalábbis viszonylag fejletlen formában — nem is létezett. A piacfelügyelet mint fogalom négy évvel ezelőtt — az 1060/1980 (XII. 28.) számú kormányhatározat kibocsátásakor — került be a hazai közgazdasági és jogi szabályozásba, gyakorlatilag a Gazdasági Bizottság tevékenységének megélénkülésével egyidejűleg.

A jogszabály részletezi a piacfelügyelet fogalmát: a belföldi piacra, különösen a keresletre és a kínálatra, valamint az árakra rövid távon ható tényezők folyamatos, szervezett figyelését, értékelését és ezek alapján a piaci folyamatok zavartalan érvényesülésének elősegítését jelenti.

A piacfelügyelet fogalma az elmúlt évek során tovább fejlődött. Ezt tükrözi a Minisztertanácsnak a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztéséről szóló irányelve, ahol az a megfogalmazás szerepel, hogy a piacfelügyelet egységes, átfogó kormányfeladat. A kiegyensúlyozott piaci helyzet megteremtése ugyanis nem egy konkrét állami intézmény, egy miniszteriális szervezet ügye, hanem a gazdaságirányítás olyan megnyilvánulási formája, amely beépül már a gazdaságpolitikába, a tervezésbe és az irányítás egész területébe. Ez nem jelenti azt, hogy a piacfelügyeletnek az irányítás szervezeti rendszerében nincs elkülönült felelős központi szerve — jelenleg az Országos Anyag- és Árhivatal —, de azt sem jelentheti, hogy ez a szerv átvegye a felelősséget a kormány többi szervétől. A piacfelügyelet központi szervének joga és kötelessége, hogy a kormányzatban elsődlegesen a forgalmi egyensúly szempontjait képviselje, ezzel kapcsolatban javaslatokkal éljen. Olyan funkcionális szerepről van tehát szó, amely az egész kormányzati munkában a forgalmi folyamatok összhangjának érvényesítésére irányítja a figyelmet.

A piac nem egy jól körülhatárolható szektora a gazdaságnak, hiszen a kereslet—kínálat mélységében, kiterjedésében is átszövi

a gazdaságot, elválaszthatatlan a termeléstől. Hogyan lehet mégis a gazdaságirányítás külön elemeként kezelni?

Amikor forgalomról beszélünk, általában a termékek keresleti—kínálati viszonyaira gondolunk. Nem szoktuk beleérteni ebbe a munkaerőpiacot — amelynek külön felügyeleti szerve van, az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal —, és nem értjük bele a beruházási tevékenységet, a technológiai—technikai fejlesztést, holott elismerjük, hogy a piac végső soron egységes. Pontosabban annak kellene lennie. Forgalom alatt szűkebb értelemben az anyagellátást és a készáru-értékesítést, valamint ezekkel összefüggésben a készletezést és a termelést értjük.

Az OAÁH azonban részt vesz a gazdaságpolitikai koncepció egészének kialakításában, például a keresetszabályozás, a munkaerő- vagy a fejlesztéspolitika meghatározásában is. A végrehajtás során azonban az a feladata, hogy figyelemmel kísérje: a termelés kezdetén rendelkezésre áll-e a szükséges anyag, alkatrész, gép, és a termelés végpontján a tervezett pályákon halad-e a késztermék.

Azért van szükség piacfelügyeletre, mert az évek során Magyarországon megszületett a piac, vagy éppen azért, mert nem született meg még az igazi?

Mind a két okból, hiszen elő kell segítenie a piac fejlődését, ugyanakkor nyesegetnie vadhajtásait. Itt kell kitérni a piacfelügyelet fő tevékenységi körére. Ezen — leegyszerűsítve — mindenekelőtt azt kell érteni, hogy közvetett és közvetlen eszközökkel kíséreljük meg létrehozni a piaci egyensúlyt olyankor, amikor az az előzetes tervezési, szervezési vagy általános szabályozási eszközökkel nem teremthető meg. Tehát befolyásoljuk a vállalatok árképzését, hatósági árakat állapítunk meg, javaslatot teszünk a kormánynak termékforgalmazási kontingensek megállapítására, tereljük a vállalatok készletgazdálkodását, a kooperációs kapcsolatokat. Emellett kezdeményezzük az ésszerű versenyt elősegítő piaci rend, piaci formák kialakítását, a vállalati szervezeti keretek, profilmegkötések módosítását, az áru útjának rövidítését, költségeinek csökkentését. Javaslatokat dolgozunk ki a piaci verseny erősítése érdekében, ellenőrizzük a tisztességtelen gazdasági tevékenység tilalmára vonatkozó jogi normák megtartását, fellépünk a monopolhelyzetekből eredő vagy a népgazdaság érdekét más módon sértő üzleti magatartás ellen.

Az Országos Anyag- és Árhivatal volt hivatott korábban is jelezni a kormánynak, hogy a gazdaságban hol van túltermelés, hol vannak hiányok. Javaslatot tettünk olyan termékforgalmazási előírások megállapítására, amelyek bekerültek a népgazdasági tervekbe, máskor felhatalmazást kértünk a kormánytól a zavarok elhárítására. Az elmúlt néhány évben azonban világossá vált, hogy a szabályozás akkor hatékony, ha szervezzük is a piacot. A szervezési feladatok legfontosabbjai közé tartoznak az úgynevezett anyagtakarékossági — például az energiaracionalizálási vagy a hulladék- és melléktermék-feldolgozási — programok, amelyek teljesítéséért részben ugyan nem az OAÁH az elsődleges felelős, hanem az érintett szakmai minisztériumok, felelős azonban a teljesítés koordinálásáért és

ellenőrzéséért. Az elmúlt években nagymértékben ezeknek a programoknak köszönhettük, hogy a tetemes importkorlátozások ellenére nem mélyültek el a piaci zavarok.

Egy másik nagyon lényeges és egyre fontosabb szervezési feladat: közreműködés a vállalati szervezeti rendszer alakításában, azaz a monopolhelyzetek felszámolása, az ésszerű verseny megteremtése, a verseny tisztasága feletti őrködés. Néhány éve ismertük fel a piacfejlesztés jelentőségét, azt, hogy ezt a rendszert nem lehet jól működtetni erőteljes piac nélkül. A decentralizációs folyamat 1982—1983-ban indult meg, s az új vállalati formák megszületésével együtt a közeljövőben várhatóan további lendületet kap.

A vállalati szervezet átalakulását nem lehetne — kellene — a piac önmozgására bízni? Nem túl nagy kockázat-e bármely állami szervnek, hogy ő állapítsa meg: elég nagy-e, vagy éppen elég kicsi-e egy vállalat?

Ha az állam az elmúlt húsz évben létrehozta a túlcentralizált vállalati szervezetet, amelyben gazdasági bajaink egyik okozóját véljük fölfedezni, akkor vállalnia kell ennek szétbontását is, ha már idejét múlta. De rá is kényszerül erre, hiszen jórészt éppen a piac gyengeségéből adódik, hogy ez a folyamat nem képes megindulni kellő intenzitással. Abból a helyzetből, ami nálunk a hatvanas—hetvenes években kialakult, szervezett átrendeződést egy új „hadrendbe" központi irányítás nélkül aligha lehet elképzelni.

A következő lépcső, hogy ez a központi irányítás milyen mértékben él közvetett és közvetlen eszközökkel. A piacfelügyelet feladatait az irányelvek gyakorlatilag majdnem ugyanúgy sorolják fel, mint az 1980-as kormányhatározat. Csakhogy más körülmények között ez mégsem egészen ugyanaz. Vagyis, ha az egész gazdaságszervezés, -irányítás „piacosabb", közvetettebb, mint korábban, akkor a piacfelügyelet és a vállalat kapcsolata is más lesz. Az új vállalatirányítási formák megszületése után a közvetlen beavatkozás lehetőségei nagymértékben szűkülnek, s előtérbe kerülnek a financiális érdekeltségi megoldások. Ugyanígy lesz ez feltehetőleg a takarékossági programokkal is, melyek „levezénylése" helyett elsődlegesen az érdekeltségi alapon való ösztönzéssel kell majd élnünk.

Ha tehát a forgalmi szférában szélcsend van, akkor a piacfelügyelő szerv háttérben maradhat, illetve a piaci nyugalom az irányítás kielégítő munkáját dicséri. De mi számít piaci zavarnak, és ki dönti el, hogy a zavar elsimításához szükség van-e külső beavatkozásra?

Az Országos Anyag- és Árhivatal jogköre, hogy megítélje: egy piaci konfliktusból származhat-e oly mértékű zavar, amely az egész népgazdaságra kihatna, s ezért központi beavatkozásra van szükség. Ha a helyzetet ilyennek tartja, erről beszámol a kormánynak, intézkedési javaslatot tesz, amit a kormány jóváhagy, elutasít vagy módosít. A közvetlen zavarelhárítás eszköze kivételes esetben az operatív, egyedi utasítás, például a termelés folytatására, az értékesítés irányaira, az importforrás megváltoztatására, a kooperációra, a készletfelhasználásra, a kiszolgálás sorrendjére. A közelmúltban elszaporodott nyílt és burkolt közvetlen utasítá-

sok, egyedi beavatkozások számát azonban csökkenteni kell! Ebből a szempontból a piacfelügyeletet hosszabb távon az orvos szerepéhez hasonlíthatnám: úgy kell gyógykezelnie a beteg piacot, hogy ne gyengítse annak saját regeneráló képességét, s hogy végül az orvost csaknem nélkülözhetővé tegye.

A piacfelügyeletnek a közvetlen beavatkozás — bár kivételes — mégis deklarált fegyvere, ez azonban ütközhet a bővülő vállalati önállósággal. Milyen jogorvoslatra számíthat a jövőben a vállalat, ha egy egyedi utasítás sérteni látszik érdekeit?

Vannak olyan, egy-egy vállalatot érintő egyedi termékforgalmazási kontingensek, amelyek beépülnek a népgazdasági tervekbe. Ezeket az érintettek kötelesek beilleszteni saját tervükbe is. Igaz, hogy a korlátozottan rendelkezésre álló nyersanyagvásárlás megkötései gyakran éppen azokat a nagy felhasználókat sújtják a legjobban, amelyek a legnagyobb népgazdasági eredményt tudnák produkálni. De a piac egészének egyensúlya érdekében ilyen áldozatra szükség van. Ezek azonban kivételes esetek.

A tervbe beépült kontingensektől meg kell különböztetni az egyedi termelési vagy forgalmi utasításokat. Az új rend szerint a piacfelügyelet központi szervének meghatározott — úgynevezett piaci intervenciós — pénzalap is rendelkezésére fog állni, hogy a piac befolyásolását lehetőleg pénzügyi eszközökkel oldhassa meg. Ha ennek ellenére közvetlen egyedi utasításra szükség van, és az vállalati érdeket sért, az érintetteknek módjuk lesz bírói úton kártérítést kérni. A bíróság által megítélt kártalanítás fedezetéül szintén a piaci intervenciós alap szolgál.

A jogszabályok a piacfelügyeleti hatáskört az Országos Anyag- és Árhivatalhoz koncentrálják. Hogyan működik együtt az OAÁH az ágazati minisztériumokkal a piacfelügyeleti rend hatásköri megosztásában?

Amikor a piacfelügyeleti határozat megjelent, az volt az elképzelés, hogy az Ipari Minisztériumnak nem lesz piacfelügyeleti hatásköre, sem erre szolgáló apparátusa. Jogköre ma sincs. A gyakorlatban azonban kiderült, hogy az ágazati felügyelet megoldhatatlan anélkül, hogy a minisztérium részt ne venne a piac szervezésében. Nem lehet kihagyni a központi programok szervezéséből, az export-import szabályozásában való részvételből, a piaci szereplők, vagyis a vállalatok számának alakításából.

Az új szabályok szerint valamennyi ágazati minisztériumnak lesz piacfelügyeleti jogköre; szakterületükön figyelik a piaci folyamatokat és elemzik azok várható következményeit, valamint a verseny alakulását. Ennek alapján intézkedéseket tesznek a forgalmi utak rövidítésére, a szervezeti változásokra, a technológiák korszerűsítésére. Ezenkívül a műszaki szabályozásra, az egyes gazdasági tevékenységek hatósági feltételeinek meghatározására elsősorban nekik van jogosítványuk. Az OAÁH-val összehangolt program alapján ellenőrzik a tisztességtelen gazdasági tevékenység tilalmára vonatkozó jogszabályok betartását. A minisztériumok egyetértése szükséges az egyedi forgalomszabályozó utasítások kiadásához, sőt egyes tárcák — külön meghatározott körben — a Minisztertanácstól fel-

hatalmazást kaptak arra is, hogy — az OAÁH-val egyetértésben ugyan — maguk adhassanak ki ilyen utasításokat.

Mindent összevéve, változik-e az Országos Anyag- és Árhivatal szerepe, hatásköre, súlya a népgazdaság irányításában?

Olyan értelemben valamennyi államigazgatási szerv hatásköre csökken, hogy megszűnik, legalábbis erősen leszűkül az informális intézkedések kiterjedt rendszere. Bizonyos értelemben azonban növekszik az Országos Anyag- és Árhivatal hatásköre, hiszen növekednek a piacfelügyelet feladatai és fokozódik központi irányítása. Mindez azt a célt szolgálja, hogy tehermentesítse és ezáltal hatékonyabbá tegye a legmagasabb szintű gazdaságirányító kormányzati munkát.

„A külkereskedelem eredményességének növelése érdekében áttekinthetőbbé kell tenni az exportszabályozást, csökkenteni kell az importgazdálkodás kötöttségeit. A kivitel ösztönzésében fokozatosan kapjon nagyobb szerepet az adó-visszatérítés kiterjedtebb alkalmazása és a fejlesztési támogatás. A rubelelszámolású forgalomban olyan szabályozást kell kialakítani, amely növeli a vállalatok érdekeltségét az államközi szerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítésében, a szakosítás elmélyítésében."

HOGYAN VALÓSUL MEG A KÜLGAZDASÁGI SZABÁLYOZÁS?

VÁLASZOL: DUNAI IMRE, A KÜLKERESKEDELMI MINISZTÉRIUM FŐOSZTÁLYVEZETŐJE

Milyen helyet foglal el a külgazdasági szabályozás a gazdaságirányítás egészében?

A külkereskedelmi szabályozás szerves része az általános közgazdasági-pénzügyi szabályozásnak, ezért célirányossága, logikája, áttekinthetősége, igazságossága az egész rendszer függvénye. A vállalati jövedelemszabályozás, a keresetszabályozás, a vásárlóerő-szabályozás dönti el egyrészt, hogy milyen és mennyi áru jut exportra, másrészt, hogy milyen intenzitású a belföld érdeklődése az import iránt. Ez az a két tényező, amely alapvetően befolyásolja a külkereskedelmi mérleg alakulását. Ha a vállalati jövedelmek és a fogyasztói vásárlóerő szabályozása erőtlen, akkor a külkereskedelmi szabályozás nem tudja ezeket az általános szabályozásbeli hibákat korrigálni, illetve ha megkísérli, abból igen kusza, túlbonyolított, nemkívánatos mellékhatásokat produkáló rendszer lesz. Egészen 1978-ig a belföldi piac mintegy elszívta az árualapokat az exporttól,'s ez rendkívül intenzív importkeresletet okozott, amit a külgazdasági szabályozás képtelen volt kompenzálni. Most az általános közgazdasági klíma a külgazdasági érdekeknek kedvez, a belföldi vásárlóerő rovására.

A külkereskedelem eredményességének növelése érdekében hogyan változik az exportszabályozás, csökkennek-e az importgazdálkodás kötöttségei?

A külgazdasági szabályozás

sem tartalmilag, sem formailag nem változik alapvetően. Köztudott, hogy a nemzetközi kereskedelemnek rendkívül szigorú normái vannak arra vonatkozóan, hogy egy ország milyen eszközökkel és hogyan szabályozhatja kivitelét és behozatalát. A GATT-hoz (Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény) való 1973. évi csatlakozásunkat megelőzően igyekeztünk szabályozásunkat úgy alakítani, hogy megfeleljen a nemzetközi követelményeknek. Így jött létre a hatvanas évek végén a külgazdasági szabályozás ma is érvényes formája, amelynek lényege, hogy az exportot és az importot alapvetően az árfolyam befolyásolja, amelyet az export oldalán adó-visszatérítés, az import oldalán pedig hatékony vámrendszer egészít ki.

A külgazdasági tevékenység irányításának eszközei közé tartozik a továbbiakban is a tervezés. A középtávú és az operatív (éves) külkereskedelmi tervek a népgazdasági folyamatok tervezett alakulásához szükséges forgalom volumenét és viszonylati arányait irányozzák elő (anélkül, hogy a vállalatok számára ez kötelező előírást jelentene). Az irányítás eszköze az árrendszer és az ármechanizmus is: az 1980-ban bevezetett árrendszer továbbfejlesztéseként a jövőben a nemzetközi kereskedelem tárgyát képező áruk és szolgáltatások belföldi termelői ára — a vállalati megállapodásoktól függően — szabadon mozoghat majd az exportár és a vámmal növelt importár között.

A külgazdaság irányításának közgazdasági eszközei között egyre inkább szerepe van az árfolyam-politikának. Milyen elvek kapnak elsőbbséget a forint konvertibilis valutákhoz viszonyított árfolyamának megállapításakor?

Az árfolyam-politika kialakításához felhasználtuk a gyakorlati tapasztalatokat. Az elmúlt években kiderült, hogy a mi versenyárrendszerünk megnyugtató módon nem működtethető átlagárfolyam mellett. Ha ugyanis a dollár forintárfolyama az átlagos iparvállalati devizakitermelési mutatóval egyenlő, akkor azokat a termelőket, akik ennél a forintösszegnél drágábban termelnek ki egy dollárt, csak különböző pénzügyi hidak segítségével tehetjük érdekeltté a konvertibilis exportban. Márpedig a népgazdaságnak az ő kivitelükre is szüksége van annak a devizamennyiségnek a megszerzéséhez, amely a külkereskedelmi mérlegaktívumhoz kell. Átlagárfolyam mellett az import relatíve olcsó a forinttal fizető belföldi felhasználónak, és nem teszi kifizetődővé a tőkés import helyettesítését hazai termékekkel. Ezért egységesebb a vélemény abban, hogy a külgazdasági szabályozásnak egy józan egyensúlyi árfolyamszint felé kell haladnia: az elmúlt két évben például 27%-kal értékeltük le a forintot a konvertibilis valuták átlagához képest.

A folyamatos forintleértékelést egyesek úgy ítélik meg, hogy az import drágítása révén fűti a hazai inflációt. Igaz ez?

A hetvenes évtizedben, amikor nem le-, hanem felértékeltük a forintot, több mint 60%-kal nőttek a fogyasztói árak. Ez arra vall, hogy a gazdaságban bőségesen van más olyan feszültség, amely jó talaja az inflációnak, tehát aligha lehet a mai árszínvonal-emelkedést kizárólag az árfolyam-politika számlájára írni. Az igazsághoz tartozik, hogy megnyugtató mó-

don eddig még senki sem mutatta ki azt, hogy a fogyasztói árak emelkedésében valójában milyen szerepe van a forint le- vagy felértékelésének.

A leértékelő árfolyam-politikát folytatnunk kell mind az export ösztönzése, mind az ésszerű importgazdálkodás érdekében. A cél az, hogy a versenyszférába tartozó feldolgozó ipar nagyobb része számára az árfolyam segítségével, pótlólagos eszközök nélkül kifizetődővé tegyük az exportot. Ennek persze szigorú hatékonysági követelménnyel kell párosulnia: a népgazdaságnak mintegy „önfegyelmet" tanúsítva el kell tudnia viselni, hogy az az export, amely ezen a szinten nem gazdaságos, az maradjon el, ha kell, még a kapacitások részleges kihasználatlansága árán is.

A magyar külgazdaság évtizedes problémáját — a gazdaságos export és az export mennyiségével szemben támasztott követelmény közötti ellentmondást — fel lehetne-e oldani egyszerűen az árfolyampolitika segítségével?

Természetesen nem lehet csak az árfolyamra hagyatkozni, de a nemzetközi gyakorlat ezt nem is teszi szükségessé. Nem alkalmazunk olyan megoldást, amely az árrendszer, a bérrendszer vagy más szabályozásbeli „alrendszer" logikáját sérti vagy dezorganizálja a vállalatok — például a közvetlenül és a közvetetten exportálók — közötti kapcsolatokat. Viszont a korábbinál nagyobb szerepet kap a nemzetközileg is alkalmazott adóvisszatérítés módszere. Korábban a költségvetési egyensúly megteremtése, a vállalati jövedelmek korlátozása megkívánta, hogy az árut terhelő ténylegesen beszedett adónak csakis kis részét, 2%-át térítsük vissza a konvertibilis exportban részt vevő vállalatoknak. Most az exportösztönzés javítása szükségessé, a költségvetési egyensúly helyzete és az egyéb vállalati támogatások csökkenése pedig lehetővé teszi, hogy 1985-től a ténylegesen beszedett — úgynevezett különbözeti termelői forgalmi — adó mértékéhez közelebb álló, arányosabb, egységesen 7%-os adóvisszatérítésben részesítsük a konvertibilis exportot. Ez az adóvisszatérítés a már piacra juttatott áru után jár az exportálónak. Szándékunkban áll az is, hogy más módszerekkel, elsősorban adókedvezménnyel két lépcsővel előbbre, már a fejlesztés fázisába építsük be az exportösztönzést. Ezt 1986-ban már szeretnénk bevezetni, mert ez az eszköz látszik a legalkalmasabbnak arra, hogy már a kezdet kezdetén befolyásolja a tőkés piac követelményeihez igazodó exportszerkezet kialakítását.

Ugyancsak a következő évek terve egy, a mostaninál korszerűbb külgazdasági biztosítási rendszer és szervezet létrehozása. A mai, pénzügyi és politikai válságoktól terhes világban ugyanis rendkívül megnövekedett a kereskedelmi kockázat, amelynek egy részét mindenütt biztosítóintézmények, végső soron pedig részben a kormányok vállalják át. Vállalataink külpiaci fellépését mi is segíteni kívánjuk egy önálló biztosítóintézet életrehívásával.

Az export ösztönzését szolgálja a jövőben is a hitelkedvezmények rendszere. Az exporttermékek gyártásához nyújtott úgynevezett konvertálható exportárualap-bővítő beruházási hitel lehetővé teszi, hogy az exporttermékeket előállító gazdálkodó szervezet

kedvezményes hitelt vegyen igénybe.

A szabályozás oldaláról hogyan lehet elősegíteni a szocialista külkereskedelmi forgalom gazdaságos és kifogástalan lebonyolítását?

A szabályozást a külgazdaságnak ebben a szektorában is továbbfejlesztjük 1985-ben. Eddig a belföldi értékesítés jövedelmezőségét garantáltuk a rubelelszámolású exportot lebonyolító vállalatoknak, és ettől csak a hatékonyság függvényében tértünk el. A jövőben a belföldi és a konvertibilis jövedelmezőség átlagát fogjuk biztosítani. A változást a vállalati kalkulációs rendszer korszerűsítése teszi szükségessé: az új előírások szerint ugyanis a vállalatoknak nem kell az egyes értékesítési viszonylatokra külön kalkulációt készíteniük. Ugyanakkor továbbra is fenntartjuk a szabályozásnak azt az elemét, hogy a gazdaságosabban exportáló vállalatokat jobban honorálja. Ezzel megfelelő érdekeltséget biztosítunk mind a költségek csökkentésében, mind pedig az exportárumunka javításában.

Az államközi megállapodások ugyanis csak a volumenekre vonatkoznak. Az árakat a vállalatok általában saját hatáskörükben alakítják ki. Ebbe az irányító szervek csak akkor avatkoznak bele, ha a vállalatok közötti árviták a szállítások meghiúsulásával fenyegetnek.

Az importtermékek hazai gazdasági környezetbe illesztését szolgálja a vámrendszer. Hogyan van ez nálunk?

A vám szerepe kettős: egyrészt kereskedelempolitikai célokat szolgál más államokkal folytatott államközi tárgyalásokon, másrészt gazdaságpolitikai — importkorlátozó, iparvédelmi, hazai árszintvédelmi — szerepet tölt be a belső piacon. A vámrendszer szabályozó szerepét az importtermékek megdrágításával, ezáltal az import iránti kereslet szelektív csökkentésével tölti be.

A Magyar Kereskedelmi Vámtarifa háromhasábos: a III. hasáb a maximális, büntető, a II. hasáb az úgynevezett legnagyobb kedvezményes — amely általában az előbbi hasábban szereplő vámtételeknek a fele (ezt alkalmazzuk olyan országokból behozott áruknál, amelyek velünk szemben is alkalmazzák a legnagyobb kedvezmény elvét) —, az I. hasáb pedig a preferenciális, amelynek alapján a fejlődő országoknak adunk vámkedvezményeket.

A belső szabályozásban az importtermékre kivetett vám árpolitikai vagy kereskedelempolitikai okokból elengedhető vagy visszatéríthető, s ekkor a vám nem emeli az importtermék belföldi árát. Vámmentes például a szocialista államközi szerződések alapján behozott áru.

A gazdaságirányítás továbbfejlesztése hoz-e változást a külkereskedelem szervezetében?

A külkereskedelmi vállalatokat is, a többihez hasonlóan, besorolják majd az új vállalatirányítási formák valamelyikébe. A Gazdasági Bizottság korábbi határozata alapján a Külkereskedelmi Minisztérium továbbra is elbírálja, hogy melyik vállalatnak juttat külkereskedelmi jogot. Napirenden van a kereskedőház létesítése, amelyet több vállalat szeretne jelentős tőkével rendelkező, termeltető, sokarcú szervezetté alakítani. Ehhez azonban sok pénz kell, aminek előteremtése nem kis feladat. Az elmúlt évtizedek-

ben ugyanis a költségvetés mindig nagyobb nyereségadót vont el a külkereskedelmi vállalatoktól, mint a termelőktől, mondván, hogy az ő beruházási szükségletük kisebb. Ennek következtében a külkereskedelemben ma már szinte ismeretlen a kereskedelmi tőke fogalma. Feltámasztására többféle módszer képzelhető el, például adóvisszatérítés, hitel vagy akár kötvénykibocsátás. Külkereskedelmünk versenyképességét mindenképpen növelné, ha a gazdasági élet palettáján megjelennének tőkeerős, kockázatviselésre alkalmas, aktív, mind a belső, mind a külső piacon vállalkozó jellegű külkereskedelmi szervezetek.

„A területfejlesztés és a tanácsi gazdálkodás korszerűsítésére hozott politikai határozatokkal összhangban lényegesen növelni kell a tanácsok gazdasági önállóságát. Váljék közüggyé a terület- és településfejlesztés, fokozódjék a lakosság részvétele a helyi feladatok kijelölésében, végrehajtásában és ellenőrzésében."

MILYEN VÁLTOZÁSOK VÁRHATÓK A LAKÓTERÜLET-FEJLESZTÉS SZABÁLYOZÁSÁBAN?

VÁLASZOL: TÓTH LÁSZLÓ, AZ ORSZÁGOS TERVHIVATAL FŐOSZTÁLYVEZETŐJE

A területfejlesztést nemcsak a központi szabályozók befolyásolják, hanem az ugyancsak országos hatókörű tiltó és megengedő adminisztratív rendelkezések is. Itt mérséklődik vagy erősödik a döntési mechanizmus központosítottsága?

Az új területfejlesztési koncepciónak két alapvető cél megvalósulását kell szolgálnia. Egyrészt elő kell segítenie az ország különböző területeinek arányosabb és hatékonyabb gazdasági fejlődését. (A hangsúly az utóbbin van, leszámítva Szabolcs és Borsod megye gazdaságilag még elmaradott körzeteit.) Másrészt minél nagyobb mértékben csökkenteni kell az ország egyes vidékeinek életkörülményeiben meglevő indokolatlan különbségeket.

A jövőben egyre inkább a meglevő termelőkapacitások fejlesztése kerül előtérbe. A nagyberuházásokról — mint például a paksi atomerőmű — továbbra is országos szervek döntenek. A többi beruházási, fejlesztési döntést a vállalatok hozzák, amelyeket a gazdasági szabályozók befolyásolnak.

A speciális területi szabályozók közül néhány már meg is szűnt, például az, hogy a budapesti agglomerációban nem lehet új ipari üzemet létesíteni. Belátható időn belül megszűnik a bérfejlesztési kedvezmény a budapesti székhelyű építőipari vállalatoknál. Ez az intézkedés nem érte el a célját, nem javította a fővárosi építőipari kapacitást. De továbbra is indokolt például a bérfejlesztési kedvezmény a fővárosi sütőiparnak.

Azok a vállalatok, amelyek részben vagy teljesen kitelepültek a fővárosból, a Központi Területfejlesztési Alapból pályázati úton hozzájárulást kaphattak kitelepítési kiadásaik fedezéséhez. Ez az összeg évek óta egyre kevesebb, az utóbbi esztendőkben évi 50 millió forint volt. Igaz, a tele-

pülések sem nagyon igényelnek pénzt ebből az alapból, mert nyilvánvalóan egyre kevesebb az olyan terület, ahol foglalkoztatási gondok vannak.

A településeknek ezután is szükségük lesz arra, hogy fejlődjön, illetve ahol nincs, létrejöjjön termelő-, elsősorban ipari tevékenység. Milyen eszközeik lesznek a helyi tanácsoknak ahhoz, hogy ipart csábítsanak területükre?

A tanácsok telekár- és egyéb kedvezményekkel eddig is ösztönözhették a telepítést. Lakást, ingyen telket, letelepedési segélyt adhattak a szakembereknek. Vállalhatták és vállalhatják, hogy közművet építenek a leendő üzem számára, illetve teljesen vagy részben elengedik a közműfejlesztési hozzájárulást. Igaz, eddig a tanácsok az általuk felhasznált pénznek általában csak 10%-áról dönthettek, s amit ingyen vagy kedvezményesen adtak, az ezt a 10%-ot csökkentette. A jövőben azonban az általuk felhasznált pénz 70—80%-áról dönthetnek majd saját maguk, és több lehetőségük lesz arra, hogy a tervezetten felül is növeljék saját bevételeiket. Ilyen helyzetben jobban megengedhetik majd maguknak, hogy akár a bevételcsökkenést is vállalják.

Milyen új, saját bevételi forrásaik lesznek a tanácsoknak?

Az egyik leglényegesebb, hogy 1986-tól az illetékes tanácsnak város- és községfejlesztési hozzájárulást (rövidítve vkh-t) fizet minden vállalat, minden vállalati egység, mégpedig béarányosan. Ennek összege számításaink szerint országosan 1986-ban 7—7,1 milliárd forint lesz.

Az életkörülmények alakításában a központi vagy a helyi döntéseknek lesz-e nagyobb szerepük?

Eddig az országos és a megyei döntések voltak túlsúlyban. Most növekszik a helyi tanácsok és a lakosság közvetlen döntési szerepe. Központi döntésre elsősorban azért van szükség, hogy gyorsabban mérséklődjenek az eltérő adottságú vidékek életkörülményeiben meglevő különbségek. Az állami költségvetésből és a tanácsi saját forrásokból településfejlesztésre rendelkezésre álló pénzt úgy osztották fel a megyék és Budapest között, hogy arányosan többet kapjon az, amelyik elmaradottabb. Ugyanezt a módszert alkalmazták a megyékben, tehát ott döntöttek a helyi fejlesztések többségéről.

Már 1986-tól azonban a helyi tanácsok rendelkeznek a településfejlesztésre szánható pénz nagy részével. Ennek elosztása két lépcsőben történik. A népgazdasági tervben meghatározzuk a tanácsi fejlesztésekre szükséges összeget (az egyes megyék infrastrukturális adottságai alapján az kap többet, amelyik hátrább áll a rangsorban). Az összeg ismeretében a megye, illetve a települések tanácsai szabadon döntik el, hogy mire költik a pénzüket: vízellátásra vagy az oktatási hálózat fejlesztésére stb. Az országban a településfejlesztésre szánható összes pénznek mintegy 40%-a lesz az, amelynek felhasználásába a helyi tanácsokon kívül senki sem szólhat bele.

E pénzeszközből az egyes megyék népességszámuk arányában részesednek majd. A megyék viszont településeik között differenciálnak: középfokú ellátó funkciókat is teljesítő településeknek az átlagos fejkvótánál nagyobb, az alapfokú funkciókat el-

látóknak pedig kisebb fejkvótát állapítanak meg. A differenciálásnál ezenkívül figyelembe veszik a települések tényleges ellátottságát is. Ezt a rendszert hat megye kísérletképpen már ki is próbálta.

Az országos településfejlesztési összeg másik feléből a népgazdaságilag kiemelt feladatok megvalósítására kapnak pénzt a helyi tanácsok, a céltámogatások rendszerében. Ez az összeg formálisan a megyei tanácsnál lesz, amely pályázatot ír ki arra, hogy abból a városi, községi tanácsok milyen feltételek mellett kaphatnak. Nem a szó szoros értelmében vett pályázat ez, az igényeket nem a megyei tanácsok bírálják felül, hanem ebből a pénzből automatikusan kapnak majd azok a települések, amelyekben a kiírt feltételek fennállnak és igényelnek az alapból.

Az országosan rendelkezésre álló tanácsi fejlesztési alapok maradék részét — mintegy harmadát — az elképzelések szerint megyei fejlesztésekre (kórház, levéltár építésére) fordítják majd.

A fejkvóta és a két célra irányuló központi pénz nagysága a megyék fejlettségétől függően megyénként eltérő lesz. A fejkvóta egy-egy lakásra minden megyében azonos összeget jelent majd, itt tehát semmiféle differenciálás nincs. A céltámogatásként és a megyei fejlesztésekre fenntartott központi pénz megyék közötti elosztását viszont a megyék ellátottsága határozza majd meg, ebből az összegből több jut majd a rosszabbul ellátott megyéknek, mint a jobban ellátottaknak.

Ebben a rendszerben a helyi tanácsok önállósága már nemcsak jelszó, hanem valóságos alapja van, mivel az országos tanácsi fejlesztési eszközök 70—80%-ának felhasználásáról végeredményben saját maguk dönthetnek.

Azok a települések, ahol nincs ipar, hátrányos helyzetbe kerülnek, hiszen az új pénzforrásból, a vkh-ból ők nem részesülnek. Milyen megoldásra lehet itt számítani?

Meg lehetett volna oldani azt is, hogy a vállalatok ne a telephely, hanem például a dolgozók lakhelye szerint fizessék a hozzájárulást. Ezt azonban nagyon bonyolult lenne nyilvántartani. De nem ez volt a fő oka annak, hogy más megoldást választottunk. Minden tanácsnak lesz egy úgynevezett biztonságos gazdálkodási szintje. Ez a tanácsi létesítmények — például az óvodák, iskolák — működési, fenntartási, felújítási költségeiből, illetve a lakosságszámmal arányos normatív lehetőségből, a fejkvótából áll össze. Ezt szolgálják az úgynevezett szabályozott forrásokból — adókból, vkh-ból — származó bevételek. Ha ezek a források nem elegendőek a biztonságos gazdálkodási szinthez, akkor a megyei tanács automatikusan kiegyenlíti a különbségeket. Ha ezek a bevételek a biztonsági szintnél várhatóan nagyobbak lesznek, akkor a különbséget a megye elvonja. A juttatott kiegészítés viszont akkor is a helyi tanácsé, ha a végrehajtás során a tervezettnél nagyobb lesz a saját szabályozott bevétele.

Ugyanakkor van rá mód, hogy határozottan előnybe kerüljenek azok a települések, ahol erőteljesebb a termelőtevékenység. A gazdálkodó szervezetek ugyanis a kötelező vkh-n túl saját fejlesztési alapjukból is átutalhatnak pénzt a tanácsoknak (leszámítva azt a gazdálkodót, amely

valamilyen címen állami támogatást kap, mert az nem utalhat át pénzt a tanácsnak fejlesztési alapjából). Az így átutalt pénzek összegét előre nem lehet pontosan tudni, de az ilyen átutalásnak megvan a kialakult gyakorlata. Erre eddig is volt lehetőség, s éltek is vele a vállalatok. A tanácsok 1984-ben a tervek szerint mintegy 31 milliárd forintot költenek beruházásokra, a vállalati fejlesztési alapokból átutalt pénz pedig 2,4 milliárd forintra tehető. Ez a 31 milliárddal összevetve elég nagy összeg. Nagyon valószínű, hogy a vállalatok nem csökkentik ezeket az összegeket.

A vállalatok fejlesztési alapjából történő átutalás valóban azt jelenti, hogy különbségek lesznek a települések fejlődésében. Ezt a differenciálódást nincs szándékunkban megakadályozni. De nemcsak ez az egyetlen lehetősége a települések közötti eltérések kialakulásának. A tanácsoknak lehetnek és lesznek olyan pénzforrásaik is, amelyek nem kötődnek a biztonsági szinthez, hanem úgynevezett érdekeltségi források — üzemet nyithat majd, kötvényt bocsáthat ki, hitelt vehet fel, hitelt adhat kamatra, egyszóval gazdálkodhat —, amelyek teljesen szabadon felhasználhatók. Elengedheti például a községfejlesztési hozzájárulást, de emelheti is, s ugyanígy járhat el az üdülőhelyi díjakkal is. Sőt a fenntartás, illetve fejlesztés címén kapott központi pénz felhasználásáról is dönthetnek úgy, hogy néhány évig felújításra semmit sem költenek, vagy minden pénzüket felújításra költik, s majd máskor fejlesztenek.

Végeredményben arra lehet számítani, hogy igen nagy különbségek is lehetnek a települések érdekeltségi forrásokból származó fejlődési lehetőségei között. De ez főként attól függ majd, hogy az illető település tanácsában vállalkozó szellemű és jól gazdálkodó, vagy pedig maradi emberek ülnek-e.

Milyen biztosítéka van annak, hogy ahogy mondani szokás, a „kijárás" — amikor a tanácsi testületi döntési mechanizmuson kívülről, személyek vagy társadalmi szervek nyomására juthat valaki pénzhez — most nem fog előfordulni?

Az a biztosíték, hogy nem lesz mit „kijárni", a megyéknél nem lesz ilyen „szabad" pénz, mert a tanácsi összegek nagy része a céltámogatásokon keresztül automatikusan a helyi tanácsokhoz kerül, a maradékot pedig a megyei fejlesztésekre költik. Éppen az ilyen pénzek hiánya miatt koncepciót dolgoztunk ki arra, mi legyen azokkal a tanácsokkal, amelyek túlköltekeztek, erejükön felül eladósodtak. Az elképzelések szerint ezek külön hitelt vehetnek majd fel, természetesen büntető kamatra. A rossz döntést hozókat pedig remélhetően a választóik számoltatják majd el, nagyobb érdeklődéssel, mint manapság, hiszen az ő pénzükről lesz szó.

A településfejlesztés új szabályozói hogyan illeszkednek a népgazdaság egészének működési mechanizmusába?

Az új településfejlesztési szabályozók — más szabályozók megváltoztatásával együtt — valószínűleg megszüntetnek majd nagyon sok rossz beidegződést. Eddig például, ha a tanács vízművállalatára bízta a helyi vízmű beruházását, akkor az nem tanácsi, hanem vállalati beruházássá lett. A tanácsi beruházás azonban adókedvezményeket élvezett, a

vállalati pedig nem, így ugyanaz a vízmű vállalati beruházásban 20%-kal drágább lett volna. Ezután a közüzemi vállalatok egységesen mentesülnek a vagyonadó alól, tehát mindegy lesz, tanácsi vagy vállalati beruházásban készül-e a vízmű. Valószínűleg változni fog a minisztériumok felfogása is. Eddig a megyei tanáccsal kellett egyezkedniök, hogy csinálják meg azt a beruházást, amit a minisztérium tervezett, s ő adott hozzá pénzt. Most már sok helyi tanáccsal kell ugyanerről egyezkedniök.

A kiadásért felel az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
Szikra Lapnyomda, Budapest (84-6266)

Dokumentum

POLITIKAI VITAKÖR

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

REFLEKTOR

MEGJELENT
A REFLEKTOR
1984/4. SZÁMA

85/4

POLITIKAI VITAKÖR

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

TÁRSADALMI FEJLŐDÉSÜNK NÉGY ÉVTIZEDE

- A fejlődés mérlege és tanulságai
- A tulajdonviszonyok változása, a gazdaság fejlődése
- A társadalmi szerkezet átalakulása
- A napi hatalom és a szocialista demokrácia
- Az életkörülmények változásai
- Az új típusú emberi formálódása
- A nemzetközi haladás útvonalán

A politikai munkában az évfordulókról történő megemlékezések nem csupán a múlt eseményeinek felidézésére szolgálnak. Az ünnepek alkalmat jelentenek arra, hogy a hétköznapok rohanásában megálljunk, és ezt a kis időt felhasználjuk arra, hogy **mérleget készítsünk a megtett útról:** eredményeinkről és tévedéseinkről, sikereinkről és kudarcainkról. Az ilyen számvetés mindig a mának szól: a tanulságok levonása mai és holnapi cselekvésünkhöz ad útmutatást. Jobban tudatosodik bennünk, melyek azok az értékek, amelyekre tartósan építhetünk, s éppen ezért gondosan meg kell őriznünk és továbbfejlesztenünk. S tudatosodik az is, miben kell meghaladnunk tegnapi önmagunkat, hol kell a korábbiaktól eltérő módon cselekednünk.

A felszabadulás után a „fényes szelek" ifjabb és idősebb nemzedékei, a forradalmi változások harcosai azzal az elszántsággal fogtak munkához, hogy a Szovjetunió felszabadító harcainak sikere nyomán kialakult új helyzet lehetőségeivel élve és jól sáfárkodva, gyökeresen átformálják a magyar társadalmat: gazdasági, társadalmi, politikai, művelődési viszonyait. Az 1945 óta eltelt négy évtizedről készülő számvetésnek mindenekelőtt arra kell választ adnia, helyes volt-e ez a célkitűzés, s jól döntött-e a magyar nép, amikor a kommunisták és szövetségeseik (az akkori szociáldemokrata, a kisgazda- és parasztpárt balszárnya) által ajánlott útra lépett. S választ kell adnia arra is, menynyire sikerült e célokat valóra váltani, kellett-e és hogyan „menet közben" módosítani elképzeléseinken, hol ütköztünk a vártnál nagyobb akadályokba.

Annak idején úgy gondoltuk, hogy a korábbi magyar társadalmi viszonyok súlyos örökségét minden területen gyorsan meg lehet haladni. Az élet azonban megtanított bennünket arra, hogy a szocializmus lehetőségeinek kibontakoztatása rendkívül bonyolult, konfliktusokkal terhelt, hosszú történelmi folyamat. Annál is inkább, mert az intézkedéseket elhatározó, a cselekvés tervét formába öntő és kivitelező politikai erők nem csalhatatlanok, nincsenek eleve bebiztosítva a tévedésekkel szemben. Lenin annak idején elhangzott szavai nemcsak a szovjet-orosz forradalmároknak szóltak, hanem reánk is vonatkoznak: sok tekintetben járatlan úton kellett elindulnunk, vállalva az ezzel járó kockázatokat, ha előbbre akarunk jutni, ha meg akarjuk közelíteni és el akarjuk érni a célt.

A négy évtizedes küzdelem és építés eredményei egyértelműen és kétségbevonhatatlanul igazolják: **érdemes volt elindulni ezen az úton és vállalni a kockázatokat, a küzdelmeket, a nehézségeket.**

A négy évtized örömteli és drámai eseményeinek felidézése nem ennek az anyagnak a feladata. Megannyi történelmi tanulmány, visszaemlékezés, művészeti alkotás készült ezekről az időkről, amelyekben

— különböző objektív és szubjektív okokból — természetesen nemcsak mély és fontos igazságok vannak, hanem egyoldalú megközelítések és értékelések is. Ezért is kell megalapozott és sokrétű ismeretanyaggal rendelkeznie annak, aki e korszakról behatóan kíván szólni. A párt ezért fordít nagy gondot arra, hogy aktivistái — s köztük az agitáció irányítói, a helyi közvélemény formálói — megismerjék utóbbi negyven évünk valóságos történetét.

Csak arra vállalkozhattunk, hogy áttekintsük e négy évtized bizonyos fő folyamatait s azok tendenciáit. Ennek szükségességét az is indokolja, hogy a mindennapi gondok, nehézségek — amelyekben napjainkban nem szűkölködünk — könnyen elhomályosíthatják az események menetét alapvetően meghatározó fő tendenciákat, hiszen a közvetlenebbül érzékelhető jelenségek mindig erőteljesebben befolyásolják hangulatunkat. Ha viszont időről időre tudatosan átgondoljuk a hosszabb időszakokra érvényes tendenciákat, jobban áttekinthetők és megérthetők a napi problémák összefüggései is.

Amikor mai eredményeink és gondjaink alapján értékeljük megtett utunkat, soha nem feledkezhetünk meg arról, hogy a jelenlegi állapot távolról sem a fejlődés végcélja. A szocializmus építésének és fejlesztésének folyamatában **a 40. évforduló: útjelző mérföldkő,** amelyet elérve azonnal továbbhaladunk. Ezen az évfordulón nem befejezett művet méltatunk, hanem egy olyan alkotást, amelyen szüntelenül dolgozunk; fejlesztünk, tökéletesítünk. Tudjuk, hogy — akárcsak a szocializmus útján járó szomszédaink — a szocialista társadalom felépítésének ma még jobbára csak az elején tartunk. Ez nem mentség fogyatékosságainkra, de nélkülözhetetlen mérce helyzetünk reális megítéléséhez.

Négy évtizedes teljesítményeink nem adnak alapot az önelégültségre — s a Magyar Szocialista Munkáspárttól mi sem áll távolabb, mint az önelégültség, eredményeink eltúlzása, egyoldalú hangoztatása. De eddigi eredményeink jó alapot adnak képességeink reális felméréséhez, problémáink megoldásához, az építőmunka feladatainak elvégzéséhez. Ha ebből kiindulva tekintjük át a megtett utat, vetjük össze a jelent a múlttal — a kapott eredmény önbizalmat adhat a szocializmus minden magyarországi hívének. E négy évtizedben nagy tettekre voltunk képesek. Ez szolgál alapul ahhoz, hogy meggyőződéssel vallhassuk: ugyanígy megvan az erőnk és a képességünk a jelen, a közeli és a távolabbi jövő teendőinek elvégzéséhez is.

A FEJLŐDÉS MÉRCÉJE ÉS FELTÉTELEI

Az eltelt négy évtized értékelésének kiindulópontja, hogy a megtett utat mihez viszonyítjuk, mivel és min mérjük. A reális viszonyítás alapja mindenképpen a **megelőző állapot.** A múlt és a jelen összevetését a politikai munkában nem becsülhetjük le, nem vélekedhetünk úgy, hogy az idősebbek úgyis érzékelik a különbséget, nekik nem kell beszélni róla, a fiatalabbaknak pedig az effajta összevetés úgysem mond semmit. Valójában a középkorú és az idősebb generáció számára az elért vívmányok könnyen természetessé válhatnak, míg az érzékelhető gondok, hiányok — mi-

vel folyamatosan feszültséget okoznak — közvetlenebbül és markánsabban tudatosulnak. Ezért a megtett út jelentőségének tudatosítása e körben éppúgy nem nélkülözhető, mint a fiatalok között, akikben a reális értékítélet másként nem alakulhat ki, mivel személyes tapasztalatok híján a múltról csak közvetett módon szerezhetnek ismereteket.

Országunkat a felszabadulással megkezdődött rohamos átalakulás emelte ki az elmaradottság állapotából, s vezette a gyors ütemű **korszerűsödés** útjára. Az élet minden területére kiterjedő modernizálódás hazánkban — s a szocializmus útjára lépett többi közép- és kelet-európai országban — történelmileg **rövidebb idő** alatt ment és megy végbe, mint annak idején (a múlt században vagy a századfordulón) kontinensünk nyugati és északi felében. Ennek jelentőségét fokozza, hogy egyidejűleg bontakozott ki egy másik, ugyancsak történelmi jelentőségű folyamat: a kizsákmányoló társadalmi rendektől örökölt egyenlőtlenségek (egyes területeken ugrásszerű, másutt fokozatos) leküzdése, a **társadalmi igazságosság** érvényesítése. E két, egymásba fonódó folyamat kapcsolódása nem volt és ma sem mentes az ellentmondásoktól: bizonyos területeken erősítették és erősítik egymást, némely esetben viszont ellene hatnak egymásnak. Ezért egyidejű megvalósításuk nagyfokú tudatosságot és politikai érzékenységet kívánt és kíván ma is.

A viszonyítás során azonban nem indulhatunk ki pusztán önmagunkból: figyelmet kell fordítanunk a **környező világra** is, saját előrehaladásunkat összevetve másokéval. Az elmúlt négy évtizedben nemcsak Magyarország változott, hanem a világ minden más országa is. Hatalmas átalakulás ment végbe a szocializmus útjára lépett többi államban. De számottevő, egyes területeken rohamos (bár súlyos feszültségekkel, válságokkal is kísért) fejlődés volt tapasztalható számos tőkés ország gazdaságában, műszaki színvonalában, az ott élő emberek életviszonyaiban, műveltségi és fogyasztási színvonalában is. A mi teljesítményünk értékét azonban nem rontja le mások hasonló, esetenként nagyobb teljesítménye, s a nemzetközi összehasonlítás sem ad okot a szégyenkezésre, sőt számos területen büszkék lehetünk erdményeinkre. De az összehasonlítás egyúttal figyelmeztet is bizonyos gyengeségeinkre, elmaradásainkra.

Négy évtized történelmi útját tömören úgy foglalhatjuk össze, hogy **hazánk gazdaságilag gyengén fejlett országból közepesen fejlett országgá vált.** Társadalmi viszonyait tekintve Magyarország a haladás élén járó országok közé került. Leraktuk a szocializmus alapjait és a szocialista viszonyok fejlesztésén, tökéletesítésén munkálkodunk. A lakosság művelődési viszonyai, egészségügyi és szociális ellátása, mindennapi életkörülményei pedig számos területen magasabb színvonalon vannak, mint ami pusztán gazdasági fejlettségünk színvonala alapján elvárható lenne.

A megtett út reális értékeléséhez nemcsak a teljesítményeket kell számba vennünk, hanem a cselekvést befolyásoló **feltételeket** is. Ezek több tekintetben **segítették,** de számos vonatkozásban **nehezítették** is előrehaladásunkat.

● A **történelmi örökség** nemcsak mint kiindulópont játszott szerepet, de sok tekintetben még ma is meghatározza cselekvési lehetőségeinket. Az örökölt anyagi és emberi tényezők némelyike jó alapot jelentett a fejlődéshez (erős munkásmozgalom, egy-két magas műszaki színvonalú ipari ágazat, jelentős szellemi teljesítményre képes értelmiség), de a legtöbb területen elmaradott állapotokat örököltünk, amit még tetéztek a háború súlyos pusztításai (négyszázezer magyar állampolgár halt meg a harci cselekmények és a fasiszta terror következtében; a nemzeti vagyon kétötöde, az ipari termelőkapacitások fele, a járműállomány 90%-a, a hidak nagy része semmisült meg, az állatállomány nagy részét elhajtották, a fővárosi lakóépületek háromnegyede rongálódott meg. A búzatermelés a háború előttinek 30%-ára esett vissza. A háborús károk összességükben az 1938. évi nemzeti jövedelem 4-5-szörösét tették ki). Így már a háború előtti színvonal elérése, az újjáépítés is hatalmas erőfeszítéseket, hősi munkát kívánt.

● A **nemzetközi körülmények** hatása ugyancsak bonyolult és ellentmondásos volt. A szocializmus világméretű előretörése, a szocialista országok közösségéhez való tartozásunk kedvező feltételt jelentett, alapvető külső biztosítéka és fontos lendítőereje előrehaladásunknak. Az imperializmus és a szocializmus erői közötti nemzetközi osztályharc viszont — különösen kiéleződésének időszakaiban — nehezítette helyzetünket, mert az imperializmus erői minden eszközzel igyekeztek hátráltatni, akadályozni fejlődésünket. Ebből erőt merítettek a szocializmus hazai ellenfelei is, akik egyes időszakokban ugyancsak felléptek társadalomépítő törekvéseinkkel szemben.

● Az előrehaladáshoz nélkülözhetetlen iránytűt jelentettek a **marxizmus—leninizmus** megállapításai a szocialista fejlődés általános törvényszerűségeiről, s meríthettünk a szocializmus útjára elsőként lépő Szovjetunió tapasztalataiból is. Mindezek azonban nem jelentettek valamiféle kész receptet, nem szolgáltak pontos útbaigazítással minden helyzetben, a munka valamennyi részletében. Munka közben kellett kialakítanunk az adott helyzetből adódó konkrét teendőinket, folyamatosan hasznosítva a magunk és mások eredményeit, okulva a hibákból és tévedésekből, amelyek többnyire a valóságos viszonyok nem elég mély megértéséből, a körülmények leegyszerűsítéséből származtak. E tévedéseket nem mentegetjük, de az új társadalom építése során aligha kerülhettük volna el valamennyit, hiszen nem volt módunk előzetesen kikísérletezni a célravezető megoldásokat, a társadalom életében minden döntés és intézkedés „élesben" történik.

E négy évtizedet azonban alapvetően nem a hibák és tévedések jellemzik. Az összképhez ezek is hozzátartoznak, de a meghatározó mindenképpen az, hogy **hazánk a társadalmi haladás élvonalába került,** nagy lépésekkel haladt előre a korszerűsödés útján, s alapvetően megváltoztak a dolgozók életviszonyai. Gazdasági eredményeinkkel, társadalmi-politikai viszonyainkkal, kulturális vívmányainkkal barát és ellenfél szemében egyaránt elismerést vívtunk ki, s a Magyar Népköztársaságot becsülik szerte a világon.

A TULAJDONVISZONYOK VÁLTOZÁSA, A GAZDASÁG FEJLŐDÉSE

A négy évtized minden változása valamilyen formában összefüggött a **tulajdonviszonyok** átalakulásával. A felszabadulást követően a korábbi, számos feudális maradvánnyal terhelt tőkés viszonyokat szocialista jellegűvé alakítottuk át. Hazánkban jelenleg a szocialista — állami és szövetkezeti — szektor részaránya, mind a nemzeti jövedelem termelésében játszott szerepét, mind a foglalkoztatottak megoszlását tekintve, mintegy 95—96%.

A tulajdonviszonyok átalakításának első állomása a földreform, a nagybirtokrendszer felszámolása volt, amikor több mint 600 000 parasztcsalád kapott földet. Ezt követte a nagybankok, majd a tőkés ipari üzemek, kereskedelmi, közlekedési vállalatok államosítása, amellyel a népgazdaság döntő szektoraiban megszüntettük a kapitalista viszonyokat. E folyamat utolsó, betetőző állomását a mezőgazdaság kollektivizálása, vagyis a kistermelő egyéni gazdaságok szövetkezetekbe tömörítése jelentette.

E folyamatot éles osztályharc kísérte, és a szocializmus hívei, a kommunisták és szövetségeseik heves vitákra kényszerültek azokkal, akik kételkedtek a köztulajdon életképességében, kétségbe vonták, hogy a szocialista viszonyok között lehetséges a gazdaság gyors gyarapodása, a nemzeti vagyon erőteljes növekedése. Az eltelt évtizedek egyértelműen eldöntötték a vitát, bebizonyították a szocializmus híveinek igazát. Beigazolódott, hogy a kollektív tulajdon lehetővé teszi a gazdasági erők nagyarányú összpontosítását, a gazdaság gyors ütemű, tervszerű fejlesztését, jó lehetőséget ad az erőforrások ésszerű felhasználására, a társadalmi érdekek szolgálatába állítására. Mindezek következtében az elmúlt négy évtized **egész történelmünk leggyorsabb gazdasági fejlődésének időszaka** volt, s a növekedés dinamikája nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedőnek mondható.

Különösen jelentős a népgazdaság vezető ága, az **ipar** növekedése. Negyven év alatt az ipari termelés volumene a háború előtti szint tizenötszörösére nőtt. Számos termék (pl. villamos energia, különféle gépek és vegyipari cikkek) termelése még ennél is nagyobb mértékben nőtt, de az acél, bauxit, cement, sokféle könnyűipari termék és élelmiszer termelése is sokszorosára emelkedett. Jelenleg az ipari termelés adja a nemzeti jövedelem csaknem felét (45%-át, míg 1938-ban 20%-át), foglalkoztatja az aktív keresők kb. 30%-át (1938-ban nem egészen egyötödét), termeli a kivitel döntő hányadát.

Hazánkban a szocialista viszonyok között nyílt lehetőség ilyen ütemű növekedésre, hiszen a két világháború között a nemzeti jövedelem évente 1%-kal, az ipari termelés alig 1,5%-kal emelkedett. Akkor Magyarország nemcsak a gazdasági színvonal, hanem a fejlődés ütemét tekintve is Európa elmaradott országai közé tartozott. Az elmúlt négy évtizedben a viszonylagosan gyors fejlődés eredményeként hazánk a gazdasági fejlettség tekintetében kedvezőbb helyet foglal el a nemzetek között.

Az állóeszköz-állomány és a nemzeti jövedelem alakulása, 1938–1983

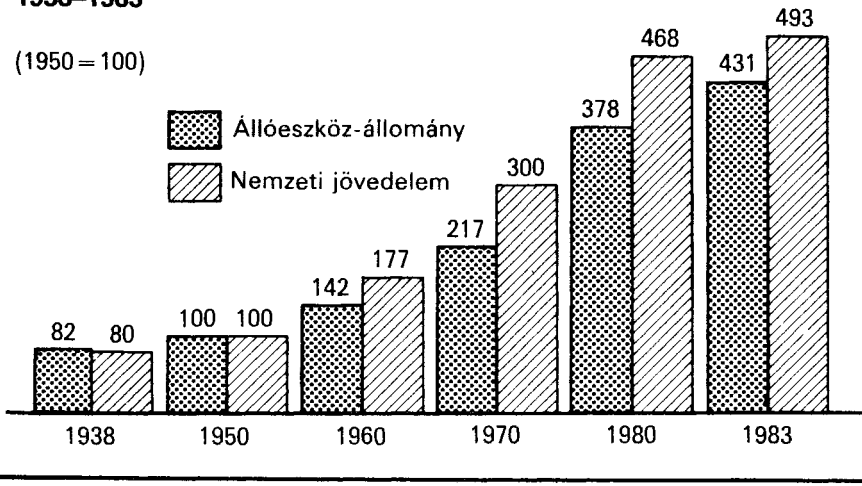

A mennyiségi növekedés mellett jelentékeny változás következett be az ipari termelés **minőségi jellemzőiben** is. Egyrészt a mai termékek — műszaki mutatóik, használati értékük — lényegesen magasabb színvonalat képviselnek, mint a negyven év előttiek. Másrészt a technikai fejlődés eredményeként új gyártási ágak alakultak ki. Ma iparunk korábban nem gyártott termékek sorát képes magas színvonalon előállítani (pl. autóbusz, gördülőcsapágy, számítógép, televízió, számjegyvezérlésű szerszámgépek, orvosi műszerek, korszerű építőanyagok stb.). Egyes feldolgozóipari termékek az iparilag fejlett országok piacain is keresettek. Jelentősen emelkedett a munka termelékenysége, korszerűbbé vált az ipar termelési szerkezete (nőtt a technikai haladást hordozó iparágak aránya). Mindezek meggyőzően tanúsítják, hogy a **szocialista tulajdonviszonyok megfelelnek a magyar ipar termelőerői jellegének, színvonalának, kedvező lehetőséget nyújtanak bővülésükhöz, fejlődésükhöz.** Az is tény, hogy a létrejött technikai és szellemi potenciál a jelenleginél nagyobb teljesítményre is képes lenne. Az ipar jó néhány ágazatában a termelékenység, a korszerűség, a jövedelmezőség, a versenyképesség még jelentősen elmarad a nemzetközileg élenjárók színvonalától.

Korszakos jelentőségű volt a fejlődés hazánk **mezőgazdaságában** is. Az elmúlt évek igazolják, hogy a mezőgazdasági termelés fejlesztésének s vele a parasztság felemelkedésének nincsen a szövetkezeti úttal egyenértékű, ahhoz fogható más útja. Ezt ma már azok sem vitatják, akik annak idején, az ún. népies mozgalom, a „harmadik út" híveiként, e kérdésről vitatkoztak a kommunistákkal. A mezőgazdaság szocialista átalakításának hazánkban alkalmazott módját itthon és külföldön elismerik, nemcsak barátaink, de számos ellenfelünk, kritikusunk is.

Az ipari termelés, a termelékenység és a foglalkoztatott létszám alakulása 1938—1984 (1950 = 100)

	1938	1950	1960	1970	1980	1982
Ipari bruttó termelés	63	100	267	523	840	920
Az iparban foglalkoztatott összlétszám	88	100	167	211	201	190
Az egy foglalkoztatottra jutó bruttó termelés az iparban	72	100	160	248	418	484

Az eredmények jelentős részben annak köszönhetők, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt olyan **agrárpolitikát** dolgozott ki, amely messzemenően érdekeltté tette a parasztságot az új gazdálkodási forma előnyeinek kiaknázásában. Olyan érdekeltségi viszonyok jöttek létre, amelyek közepette a mezőgazdasági dolgozók személyes boldogulása szorosan összekapcsolódott a közös célok megvalósításával. E keretek között honosodtak meg a mezőgazdaságban a korszerű gépek, a vegyi eljárások, az új technológiák, terjedtek el az iparszerű termelési rendszerek.

Mindezek eredményeként a mezőgazdaság bruttó termelése ma több év átlagában **több mint kétszerese** az ötvenes évek első felében megtermelt átlagos évi értéknek. 1960 óta a gabonafélék egy lakosra jutó termelése megkétszereződött (ezen belül búzából a háromszorosára emelkedett), s ugyancsak a duplájára nőtt a vágóállat-termelés is. A mezőgazdaság szocialista átszervezése tehát a termelés olyan arányú növekedését eredményezte, amely **világviszonylatban is jelentős.** Hazánk az egy lakosra számított mezőgazdasági termelési érték tekintetében a világon a legelsők közé került, megelőzve a többi között az Egyesült Államokat, illetve Hollandiát. Az egy lakosra jutó búzatermelésben a negyedik-ötödik, a kukoricatermelésben a második, a hústermelésben (172 kg) a harmadik helyet foglaljuk el a világon! Magyarország a világ egyik legjelentősebb vágóállat- és húsexportőre, s ez nem gyengíti a belső ellátást, hiszen az egy lakosra jutó húsfogyasztásban (78 kg) is az első 15 ország között foglalunk helyet. Igaz, a mezőgazdasági termelés költségei meglehetősen magasak, a változó piaci feltételekhez való alkalmazkodás nem kielégítő, ez olykor kedvezőtlenül befolyásolja exportunk jövedelmezőségét. Ezért a mezőgazdaságban is előtérbe került a ráfordítások csökkentése, a jövedelemtermelő képesség növelése.

A hetvenes évek végétől a termelés korábban megszokott gyors mennyiségi növekedése lefékeződött. Ez azonban nem azt jelenti, mintha a szocialista tulajdonviszonyokon alapuló gazdaságunk a világgazdasági válság és átrendeződés közepette nem vagy kevésbé bizonyult volna szilárdnak, életképesnek. **A megteremtett anyagi és szellemi erőforrásokra építve hazánk állta és állja a világméretű válság hullámverését.** Igaz, kemény erőfeszítések és nem csekély áldozatok árán, de megőriztük nemzetközi fizetőképességünket, miközben ötvenegynéhány ország (a világ államai-

A mezőgazdaság bruttó termelésének ötévenkénti növekedése, 1938–1984

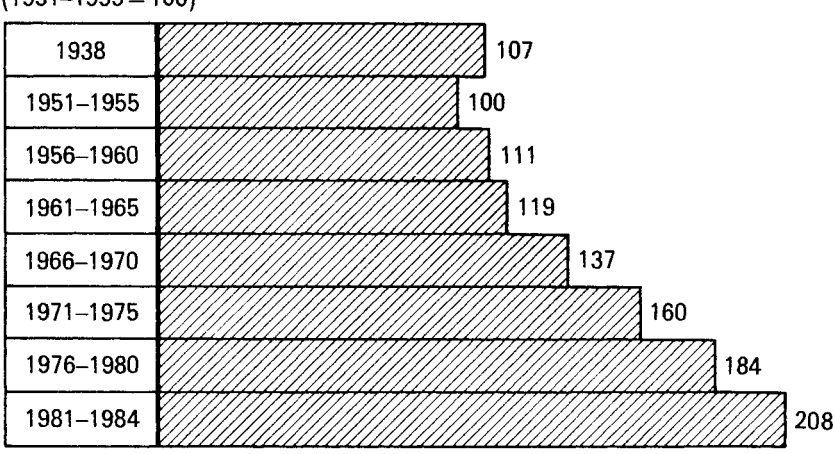

nak egyharmada) kérni kényszerült adósságai átütemezését. A lakosság fogyasztása minden évben — ha szerény mértékben is — növekedett. A külső és belső egyensúlyviszonyok megőrzésével kapcsolatos erőfeszítések nálunk is az árak emelkedésével jártak, de a világ országainak hétnyolcadában hosszabb időszakot tekintve az áremelkedés üteme (gyakran jóval) nagyobb volt, mint hazánkban. Ha a hasonló fejlettségű és termelési szerkezetű államok gondjaival vetjük össze a miénket, nincs okunk szégyenkezésre.

Mindezek ellenére nem mondhatjuk, hogy minden tekintetben kellőképpen ki tudtuk aknázni a szocialista termelési viszonyokban rejlő lehetőségeket. Történelmi örökségünkkel is összefügg, de munkánk bizonyos gyengeségeivel is, hogy **nem tudtunk lépést tartani a tudományos-technikai haladás követelményeivel.** Az extenzív növekedésről csak lassan és ellentmondásosan tértünk rá az intenzív fejlődés útjára. Emiatt a műszaki fejlettség, a versenyképesség, a munka termelékenysége tekintetében a távolság az élenjáró országoktól nem kielégítő mértékben csökkent, néhány területen pedig elmaradásunk nőtt. Márpedig ez legkevésbé sem csak valamiféle papíron létező rangsor kérdése: elmaradásunk vagy felzárkózásunk közvetlenül érzékelhető a (számunkra létfontosságú) külgazdasági kapcsolatokban, termékeink eladhatóságában, a cserearányok alakulásában.

A négy évtized tanulságait hasznosítva, a kialakult anyagi-műszaki alapokra építve kell a jövőben e feladattal megbirkóznunk. A szocialista termelési viszonyok jó keretet jelentenek ahhoz, hogy az erőforrások ésszerűbb és hatékonyabb felhasználásával, a gazdasági környezet cél-

Néhány mezőgazdasági termék egy lakosra jutó termelésének alakulása
1960—1983

	Búza (kg)	Kukorica (kg)	Vágóállat (kg)	Tej (l)	Tojás (db)
1950	224	196	90	128	107
1960	180	354	107	157	185
1970	263	394	132	158	317
1980	567	623	193	231	409
1983	559	600	219	255	416

tudatos formálásával jobb feltételeket teremtsünk a műszaki fejlődés meggyorsításához, a termelési szerkezet korszerűsítéséhez, a gazdaság értékteremtő képességének növeléséhez. A párt kongresszusi irányelvei is tükrözik, hogy **nem hiányzik ehhez a felismerés és a politikai akarat.** A közelmúltban elfogadott kormányprogramok: a mikroelektronika hazai fejlesztése és társadalmi méretű alkalmazása, a biotechnológia meghonosítását célzó kutatások alapját jelenthetik annak, hogy a következő időszakban lényegesen előbbre lépjünk a tudományos-technikai haladás egyes döntő ágazataiban. Ez a továbblépés nem a gazdasági-műszaki fejlesztés eddigi útjának megtagadását, elvetését jelenti, hanem egyrészt az általa teremtett lehetőségek kiaknázását, a szerzett tapasztalatok hasznosítását (aminek viszont valóban része, hogy megszüntessünk bizonyos negatív vonásokat, így az erőforrások szétaprózását, az innovációban való kellő érdekeltség hiányát stb.), másrészt igazodást a nemzetközi fejlődési tendenciákhoz.

Megtett utunk tapasztalatai megerősítik, hogy a szocialista viszonyok minden másnál **kedvezőbb lehetőséget** adnak a gazdaság, a termelőerők fejlesztésére, de ezek a lehetőségek **önmaguktól nem válnak valóra,** ezeket átgondolt politikával, céltudatos munkával lehet és kell hasznosítani. A gyakorlat bebizonyította, hogy ebben döntő szerepe van a konkrét viszonyok, a jövőbeli fejlődési lehetőségek sokoldalú elemzésének, s annak a készségnek, hogy megőrizzük a beigazolódott elveket és újakkal váltjuk fel a fejlődés során elavuló, illetve tévesnek bizonyuló elemeket. A négy évtized tanulságai közül különösen az alábbiak érdemelnek napjainkban figyelmet:

● Beigazolódott, hogy az ipar fejlődése nem történhet a mezőgazdaság vagy más ágazatok rovására, egyik népgazdasági ág sem fejleszthető eredményesen a másik elhanyagolása, háttérbe szorítása árán. A népgazdaság egészséges fejlődése — a súlypontok képzésével egyidejűleg — megköveteli **a fejlesztés arányosságát,** mert valamely terület tartós elmaradása visszahúzza a többit is.

● Bebizonyosodott, hogy a szocialista fejlődés alapja csak **a szocialista tulajdon** lehet, amelynek két formája — az állami és a szövetkezeti — között nem lehet semmiféle hierarchikus rangsort felállítani. Kiderült az is, hogy a személyi, illetve a magántulajdonon alapuló kistermelésnek is megvan bizonyos területeken a maga szerepe a mindennapi szükségletek kielégítésében, s ennek a

szocialista nagyüzemek kiegészítéseként egészen másfajta a társadalmi hatása, mint a tőkés viszonyok között. Beigazolódott, hogy a gazdaság sok területén **a nagyüzem** a termelőerők kibontakozásának legjobb kerete, de ezt nem helyes abszolutizálni, a vállalati nagyságot mechanikusan azonosítani a szocialista viszonyok fejlettségével, mert esetenként a kis és közepes nagyságú gazdálkodó egységek hatékonyabban működhetnek, jobban összhangban állhatnak a termelőerők fejlettségével. A vállalati méretek tehát nem ítélhetők meg önmagukban, hanem csakis az adott termelőerők értékteremtő képességéből kiindulva.

● Bebizonyosodott, hogy a **gazdaságirányítási rendszer** konkrét formáit úgy kell kialakítani, hogy a tervezés, a szabályozás, a szervezeti-intézményi rendszer minél nagyobb mértékben ösztözzön a befektetett anyagi eszközök és a munkaerő optimális hasznosítására, magas mennyiségi és főként minőségi teljesítmények elérésére.

E négy évtized még számos fontos tanulsággal szolgált a gazdaságfejlesztés útjára, a szocialista termelési viszonyok tökéletesítésére és a bennük rejlő lehetőségek hasznosítására vonatkozóan. E felhalmozott tapasztalatok és tanulságok olyan szellemi tőkét jelentenek, amelyekből gazdagon meríthetünk a következő időszakban.

A TÁRSADALMI SZERKEZET ÁTALAKULÁSA

A négy évtizeddel ezelőtti Magyarország viszonylagos elmaradottsága tükröződött a társadalom struktúrájában is. Az összes keresőnek több mint felét a mezőgazdaság foglalkoztatta, részarányuk több mint kétszeresen meghaladta az ipari dolgozókét. A bérmunkából élők fele is a mezőgazdaságban kereste kenyerét. Az ipari munkásság zöme a fővárosban és néhány nagyobb vidéki városban (valamint bányavidékeken) dolgozott, de kb. a felét még 1947-ben is a kisipar foglalkoztatta. A háború előtti Magyarország uralkodó osztálya, a tőkések mellett jelentős volt a feudális eredetű földesúri réteg, amely különösen a mezőgazdaságban, valamint a politikai-hatalmi szférában játszott nagy szerepet. A szellemi dolgozók kevesebb mint egytizedét alkották a lakosságnak, felsőfokú végzettséggel minden hatvan-hetvenedik 25 éven felüli lakos rendelkezett.

Négy évtized alatt **a magyar társadalom szerkezete gyökeresen átalakult.** A tulajdonviszonyok előbbiekben vázolt átalakulása következtében eltűntek társadalmunkból a kizsákmányoló osztályok. A kistermelők, kiskereskedők aránya az 1949. évi 51%-ról kb. 4-5%-ra csökkent. A társadalom legnagyobb csoportjává a munkásosztály vált, az aktív keresők 56%-át teszi ki. A munkásosztály magva, meghatározó eleme a nagy- és középüzemek ipari munkássága (fizikai dolgozók és közvetlen termelésirányítók). A mezőgazdasági szektorban foglalkoztatottak hányada egyötöd, sőt a kifejezetten paraszti munkát végzők aránya ma már nem több 12%-nál. A fizikai és szellemi dolgozók aránya 92:8 arányról 72:28-ra változott. Jelenleg minden 14. lakos felsőfokú, minden 4. középfokú iskolai végzettséggel rendelkezik. Ezek a

tények a társadalom nagyfokú **korszerűsödéséről** tanúskodnak, de mindenekelőtt arról, hogy hazánk a felszabadulás utáni időszakban a **dolgozók társadalmává** vált.

● A négy évtized alapvető változásokat hozott a **munkásosztály** életében. Kizsákmányolt és elnyomott osztályból a **hatalom birtokosává** vált, amely **vezető szerepet** tölt be a társadalom életében.

A termelési eszközök tulajdonosaként a termelési folyamatokban nemcsak kivitelező, végrehajtó szerepet tölt be, de közvetve és közvetlenül cselekvő részese e folyamatok **irányításának** is. A munkásosztály társadalmi vezető szerepét mutatja, hogy

● személy szerint is meghatározó szerepet töltenek be a politikai rendszer különféle intézményeiben (a párt, az állami képviseleti szervek, a szakszervezetek, a KISZ stb.) és azok vezető testületeiben, s a hatalmi szerveket, a politikai szervezeteket a munkásosztály osztálycéljai vezérlik;

● a születő intézkedések, döntések a munkásosztály távlati és közvetlen érdekeit szolgálják (bár e kétfajta érdek olykor ellentétbe is kerülhet, s ilyenkor a távlati az elsődleges);

● a munkahelyi, üzemi demokrácia révén közvetve és közvetlenül részt vesznek vállalatuk gazdálkodásának irányításában és ellenőrzésében (e folyamat erősítését jelenti a vállalatirányítás új formáinak bevezetése).

Miközben jelentősen megnőtt a munkások létszáma, sorait ma jelentős részben elsőgenerációs munkások alkotják (akik életpályájukat még parasztként kezdték vagy szüleik voltak azok), magasabb színvonalra emelkedett **szakképzettsége, műveltsége, politikai tudása.** 1949 óta több mint kétmilliónyian szereztek szakmunkás-bizonyítványt, s jelenleg a munkásosztályhoz tartozók kb. 46%-ának van szakképesítése. Több tízezer az olyan munkás hazánkban, akinek egyetemi-főiskolai szintű a világnézeti-politikai műveltsége. A munkásosztály a hatalom gyakorlásához tehát nemcsak alkotmányosan biztosított jogokkal rendelkezik, hanem növekvő hozzáértéssel él e jogaival (tanúsítja ezt gyakorlati részvételük az állami és politikai szervek döntéshozatali tevékenységében, a munkahelyi demokrácia fórumainak munkájában).

● Döntő fordulatot hozott e négy évtized a **parasztság** életében, amelynek évszázados elmaradottságát kellett leküzdenie ez időszak évei során. A parasztság életében két nagy forradalmi változás következett be negyven év alatt: az 1945-ös földreform, majd a mezőgazdaság szocialista átszervezése. E két történelmi esemény gyökeresen megváltoztatta a parasztság szerepét a társadalom életében.

A népi demokratikus forradalmi átalakulás döntő intézkedése, a **földreform** a parasztság és a földbirtokos osztály évszázados pörére tett pontot. Megszüntette a parasztság kiszolgáltatottságát, gazdasági-társadalmi-politikai függését a nagybirtoktól, s megteremtette a feltételeket annak a nyomorúságnak a felszámolásához, amelyben a föld nélküli szegényparasztság élt. A felszabadulással a korábbi kisemmizettek milliói jogot és lehetőséget kaptak ahhoz, hogy létviszonyaikat maguk formálják. Az 1945 utáni évek nagy népi mozgalmai, a különböző népi bizottságok tevékenysége tanúsítják, hogy a mun-

kásosztály oldalán a parasztság kezdettől aktívan bekapcsolódott a hatalom gyakorlásába, tevékenyen közreműködött a társadalmi-politikai viszonyok alakításában.

A másik nagy fordulat, a **mezőgazdaság kollektivizálása** megteremtette a lehetőséget a paraszti munka és életmód átfogó modernizálásához, a korszerű gazdálkodáshoz, az anyagi és kulturális életviszonyok nagyfokú gazdagodásához. Megszűnt a parasztság tulajdonon alapuló korábbi rétegződése, amely éles ellentéteket okozott a magyar falvakban. A korábbi időktől eltérően, amikor a vagyon, a föld nagysága volt a személyes boldogulás alapja, most a végzett munka mennyisége és minősége vált a fő tényezővé.

Gyökeresen átalakult a **paraszti munka** is. Egyre kevesebben vannak, akik hagyományos értelemben vett földművesmunkát végeznek. A mezőgazdasági termelés fő folyamatai iparszerűvé váltak, az egyes munkafolyamatok magas fokon gépesítettek, általánossá vált a vegyi anyagok (növényvédő szerek, műtrágya stb.) használata, a nyers fizikai erő helyett elsősorban szakmai tudásra, szakképzettségre van szükség. Mind több mezőgazdasági dolgozónak válik napi feladatává a tudományos vívmányok gyakorlati alkalmazása. A munka termelékenységének mindezekből adódó növekedése következtében ma a mezőgazdaság korábbinál jóval kevesebb dolgozója jelentősen nagyobb termelési értéket képes előállítani.

Átalakult a paraszti **gondolkodás, szemléletmód, mentalitás** is. A kistulajdon iránti évszázados vágyon túllépve a magyar parasztság eljutott a közös tulajdonon alapuló életfeltételek tudatos vállalásáig. Ma nincs a világon olyan társadalmi erő, amely el tudná érni, hogy a magyar parasztság újból vállalja az egyéni gazdálkodással járó létformát. Tévesen ítéli meg a helyzetet az, aki úgy véli, hogy a háztáji gazdaságok életképessége a magángazdálkodás mellett szól. A valóság az — s ezt éppen az érintettek tudják a legjobban —, hogy a háztáji csak a közösre épülve, azzal integrálódva tudja betölteni szerepét (mivé lenne pl. a háztáji állatállomány a közösben megtermelt takarmány nélkül?).

● Az **értelmiség** helyzete is lényegesen megváltozott a négy évtized alatt. Létszáma, társadalmi súlya a többszörösére növekedett. Míg a felszabadulás előtt a felnőtt lakosság nem egészen 2%-a, jelenleg 7-8%-a értelmiségi. Megváltozott társadalmi összetétele is: azelőtt döntő többsége a „felül levő" társadalmi rétegekből származott, ma mintegy kétharmada az alapvető dolgozó osztályok soraiból származik. Átalakult belső tagozódása is: a háború előtt a jogászok, a humán értelmiségiek alkották fő osztagait, ma viszont a pedagógusok mellett a műszaki, közgazdasági, agrárértelmiség jelenti a legszámosabb rétegét.

Alapvetően megváltozott az értelmiség **társadalmi szerepe,** funkciója, a társadalomban elfoglalt helye. A tőkés viszonyok között mindennapos tevékenységével végső fokon a kizsákmányoló osztályok, az elnyomó rendszer érdekeit szolgálta. Ezzel összefüggésben egy részük különféle kiváltságokkal rendelkezett, amelyek elválasztották a dolgozó tömegektől, s amelyeket éppen ezért számos haladó gondolkodá-

sú értelmiségi elítélt, el is utasított. A felszabadulással az értelmiségi tevékenység a szó közvetlen értelmében a dolgozó nép érdekeinek szolgálatává vált. Az elvesztett kiváltságokért pedig kárpótlást kapott a szellemi munka értékalkotó szerepének, társadalmi fontosságának növekedésével (ami részben a tudományos-technikai haladás felgyorsulásával, a társadalom modernizálódásával függ össze, részben a tudatosság megnövekedett szerepéből következik).

● A négy évtized társadalmi változásainak alapvető tendenciája a nagy társadalmi csoportok **közeledése,** az osztálytársadalmakra jellemző, onnan származó **különbségek csökkenése,** a társadalom **egységesülése.** Egyre közelebb kerül egymáshoz az ipari és a mezőgazdasági munka, csökken a különbség a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség életés munkafeltételei között, jóllehet az eltérés több tekintetben, különösen az életkörülményekben még ma is számottevő. A felszabadulás utáni időszakban, különösen annak második felében a magyar társadalom — az emberek gazdasági, társadalmi körülményeit, munkájuk jellegét, életviszonyait, gondolkodásmódját, politikai állásfoglalását tekintve — **a korábbinál sokkal homogénabbá** vált. Az ebből adódó alapvető **közös érdeken** alapul az a **szövetségi politika,** amely tudatosan munkálkodik a különböző osztályok és rétegek összekovácsolásán, a **nemzeti egység** folyamatos megteremtésén és megőrzésén.

Az idősebb generáció még jól emlékezik arra, mennyire meghatározta a múltban a **széttagoltság** és az **ellenségeskedés** a különböző osztályok, rétegek, társadalmi csoportok egymáshoz való viszonyát. A kölcsönös bizalmatlanság és gyanakvás nyomta rá bélyegét erre a viszonyra. A városi ember lenézte a parasztot, becsmérlő jelzőként használta e szót, a falusi ember pedig gyanakvással tekintett a „nadrágosok"-ra (akik nem csizmaszárba gyűrhető öltözéket viseltek). Az osztályellentéteken alapulva, azok torz kifejeződéseként néhány évtizede még elevenen éltek a legkülönbözőbb előítéletek, gyűlölködések, amelyek megosztották, elemeire bontották a társadalmat. A vagyoni, nemzetiségi, vallási különbségeken alapuló szembenállás áthatotta az emberek mindennapi életét, szokásait, alapvetően befolyásolta állásfoglalásaikat. Az ellenségeskedések sokak tisztánlátását megzavarták. Akadtak, akik felléptek a „turáni átok"-nak nevezett széthúzás felszámolásáért, ez azonban jobb esetben is csak jámbor illúzió, rosszabb esetben képmutató demagógia volt, hiszen az uralmon levőknek épp ez az állapot szolgálta az érdekeit.

A szocialista társadalom megszüntette ezeket az ellentéteket, azzal, hogy **felszámolta a gyökereit:** a feloldhatatlan osztályellentéteket szülő kizsákmányoló viszonyokat. Ehhez nem elpalástolni kellett az osztályharcot, hanem **végigvinni,** esetenként kemény eszközökkel is. A személyi kultusz idején sok szükségtelen, túlzott vonás is keveredett ebbe, ami súlyos bűnök elkövetésével párosult, de ez sem feledtetheti: az osztályküzdelmek következetes végigharcolásának köszönhető az olyan viszonyok kialakulása, amelyben megszűntek a korábbi ellentétek alapjai, s maguk az ellentétek anakronizmussá váltak.

Minden magyar összefogása, ami négy évtizede még csupán illúzió lehetett, ma elérhető lehetőség és szükségesség.

● Négy évtizedes utunk e nagy vívmányát nem kisebbíti, hogy a fejlődés jelenlegi szakaszában még van számos, sokfajta **társadalmi különbség.** Ezek a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, a képességek, az esélyek, a teljesítmények, s ebből következően a jövedelmek eltéréseiből származnak, s megmutatkoznak az életkörülmények, az életvitel, a szokások, a műveltség különbözőségeiben, a közéleti aktivitás, a világnézet, az értékítéletek eltéréseiben. Többségük a fejlődés **természetszerű velejárója,** amelyek nem tekinthetők egyszerűen negatív jelenségeknek, mivel az élet sokszínűségének, többrétűségének, gazdagságának megnyilvánulásai, amelyek nélkül szegényebbek lennénk. Vannak persze **nemkívánatos** jelenségek is, amelyek sértik a társadalmi igazságosság elveit, s ezeket a társadalom szocialista vonásainak erősítésével fel kell számolnunk. Más részük viszont ösztönzően hat a képességek kifejlesztésére, a teljesítmények fokozására, így kiegyenlítésük folyamata egyben a társadalmi fejlődés fontos **hajtóereje.** Ha ezeket erőltetett eszközökkel próbálnánk egycsapásra felszámolni — ilyen törekvésekre is akadt példa az elmúlt negyven évben —, lényeges hajtóerőktől fosztanánk meg magunkat, miközben az eltérések újjászületnének más, a fejlődés szempontjából kedvezőtlenebb formában. A négy évtized tapasztalatai e területen is körültekintésre, az egység és a különbözőség dialektikájának átgondolt értelmezésére és érvényesítésére intenek.

A NÉPI HATALOM ÉS A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA

A társadalmi viszonyok, az osztályszerkezet átalakulásával összefüggésben, abból következően mélyrehatóan átformálódtak Magyarországon a **politikai viszonyok** is. Egy merőben új politikai intézményrendszer jött létre, amely osztálytartalmában, szerkezetében, működési mechanizmusában híven visszatükrözi a társadalom gazdasági alapját, termelési és osztályviszonyait.

Az ellenforradalmi rendszer politikai viszonyai a kiváltságos rétegeknek kedveztek, azok uralmának megőrzését szolgálták. Horthy Magyarországán működött ugyan parlament, de annak hatáskörét szűkre korlátozták, ott legnagyobbrészt az uralkodó osztályok képviselői foglaltak helyet, míg a dolgozó tömegek érdekeit kifejező politikai szervezeteket a föld alá kényszerítették, vagy nagymértékben korlátozták működési lehetőségeiket. A feudális maradványok továbbélését jelezte a királyság jogi fennmaradása, a kormányzói tisztség, a születési és pénzarisztokráciát magában foglaló felsőház létezése. Magyarországon csak a felszabadulással vált valósággá az, amit a polgári társadalom nem adott meg: a köztársasági államforma, az általános, egyenlő és titkos választói jog, a dolgozó tömegek szervezkedési és szólásszabadsága.

● A felszabadulás előtt az országban — néhány, rövid ideig tartó forradalmi periódust leszámítva — **a demokrácia sohasem létezett** mint érvényes politikai rendszer. A demokratikus politi-

kai berendezkedés mint az emberek politikai cselekvésének sajátos szerveződési formája 1944—1945-ben, a felszabadulással köszöntött be a magyar társadalom életébe. S ami különösen lényeges: ez a demokrácia az első perctől kezdve több volt a politikai jogok formális biztosításánál. A demokrácia a szó eredeti értelmében (népuralom) azonnal **népi jelleget** öltött, ahol a hatalom a dolgozók javát szolgálja. A munkásosztály, a dolgozó osztályok és rétegek törekvései és osztálycéljai kezdettől rányomták bélyegüket a politikai berendezkedés tartalmára, funkcióira, működési módjára. A demokráciának ez a népi típusa a továbbiakban a munkáshatalom kialakulásával szocialista jelleget öltött, **szocialista demokráciává** vált, ami — ha nem is egyenes vonalú fejlődés útján, hanem törésekkel, kerülőkkel — népi jellegének további elmélyülését eredményezte.

A felszabadulás óta végbement fejlődés egyik legjelentősebb vívmánya, hogy hazánkban kibontakozott, megszilárdult a szocialista demokrácia. Ennek fő megnyilvánulása, hogy **milliók kapcsolódtak be a közügyek alakításába,** a hatalom gyakorlásába. Olyan politikai rendszer alakult ki, amelyik a dolgozó nép (kezdetben a nemzet nagy többsége, ma már lényegében az egész nemzet) érdekeit fejezi ki, s amelyik be is vonja a dolgozókat a döntések meghozatalába, az ügyek intézésébe. A hatalmi szervek nemcsak a **népért,** de a **néppel** együtt, a nép részvételével látják el feladataikat. Az alkotmánynak az a tétele, hogy hazánkban minden hatalom a dolgozó népé, nem pusztán az államélet alaptörvényének deklarációja, hanem mind erőteljesebben érvényesül a mindennapok gyakorlatában is.

Kétségtelen, hogy a szocialista demokrácia csak a nagy osztályütközések lezáródása után bontakozott ki széleskörűen, amikor a politikai harc követelményei már nem kényszerítettek a demokratizmus korlátozására. Hazánkban azonban nem is ez az objektív szükségszerűség gördítette a nagyobb akadályokat a demokrácia szélesítése és mélyítése elé, hanem az ötvenes évek elejének szubjektív okokból keletkezett torzulásai, amelyek a társadalmi fejlődés valóságos szükségleteivel ellentétes módon, indokolatlanul korlátozták szűk térre a népi öntevékenység és aktivitás lehetőségeit, nemegyszer a dolgozó tömegek ellen alkalmazva az erőszak eszközeit. Ellenségeink olykor még most is ezeknek az éveknek az alapján igyekeznek megrajzolni a szocializmus rendszerének általános képét, azt állítva, hogy ez a rendszer a zsarnokság és az önkény uralma. De ha Nyugaton még bizonyos mértékig hat is ez a propaganda, hazánkban mindenki saját, közvetlen tapasztalataiból tudhatja, érzékelheti, hogy a szocialista demokrácia **tényleges szabadságot** jelent a dolgozó embereknek — olyan szabadságot, amely párosul a hatalom birtoklásával járó felelősséggel.

E területen is beigazolódott, hogy a szocialista tulajdonviszonyok nem hozzák létre automatikusan a nekik megfelelő körülményeket, hanem ezeket is a céltudatos emberi cselekvésnek kell kialakítania. A szocialista demokrácia kibontakozása hazánkban **a párt tudatos politikai tevékenységének eredménye,** amely az 1956 óta eltelt csaknem három évtized során mindig nagy figyelmet for-

dított a politikai rendszer fejlesztésére, a demokratizmus erősítésére, a dolgozók részvételének, beleszólásának biztosítására. A párt abból indult ki — s ezt is a négy évtized egyik fontos tanulságának tekinthetjük —, hogy a demokratizmus érvényesülése nélkül nem tárulhatnának fel a társadalmunkban létező és ható különféle **érdekek,** s így a politikai vezetésnek nem lenne módja ezek megfelelő felismerésére, figyelembevételére, egyeztetésére. A párt felfogása szerint csak demokratikus viszonyok között lehet időben hű képet alkotni a különféle társadalmi folyamatokról, azok ellentmondásairól, csak így lehet a helyes célokat megfogalmazni és megvalósíthatóságukat folyamatosan ellenőrizni.

E politikai törekvéseknek köszönhető, hogy az elmúlt négy évtized 1957 óta tartó nagyobbik felében elkerültük a társadalmi problémákból adódó konfliktusokat, mert az objektív körülményekből származó feszültségeket általában idejében és a fejlődést előrevivő módon sikerült feloldani. Mindenekelőtt ennek köszönhető a négy évtized egyik legnagyobb vívmánya, társadalmunk **stabilitása.** De jelentős eredmény az is, hogy ez a stabilitás nem jelentett egy helyben topogást, hanem rugalmas megújulást ott és akkor, ahol és amikor erre szükség volt, s bár olykor késedelmeskedtünk, végeredményben mindig felismertük a változó körülményeket, a fejlődés új szükségleteit. **A stabilitásnak és a dinamizmusnak ez az együttes érvényesülése** demokratikus politikai rendszerünk életerejéről, a 28 éve követett politikai irányvonal helyességéről tanúskodik. Életbevágó létérdekünk, hogy ezt a jellemvonást a jövőben is megőrizzük.

● A szocialista demokrácia kibontakozásával gyökeresen megváltozott **az állampolgárok államhoz fűződő viszonya.** A múltban a hatalmi gépezet, a hivatal messze az állampolgár fölött állt, s lényegében nem volt alárendelve semmiféle társadalmi, kiváltképpen népi kontrollnak. A főispán, a jegyző, a csendőrparancsnok szinte korlátlan úr volt, s ha volt is valamilyen politikai ellenőrzés, azt a kizsákmányolók legbefolyásosabb szűk köre gyakorolta. Az állami szakigazgatás — különösen a csúcsokon — összefonódott a különböző pénzügyi érdekeltségekkel: miniszterek részvénytársasági igazgatókká váltak és fordítva. (Ez az összefonódás egyébként nemcsak a közép-kelet-európai reakciós diktatúrákra volt jellemző, a mai polgári demokráciákban a tőke uralma nem utolsósorban éppen ezen keresztül érvényesül.)

A felszabadulást követő társadalmi-politikai folyamatok eredményeként az állam a társadalom felett álló gépezetből **a népet szolgáló szervvé** vált. Ez megnyilvánul abban, hogy

● az államapparátus vezetői és dolgozói többségükben a termelő osztályok tagjaiból kerülnek ki, munkások, parasztok voltak vagy azok gyermekei;

● intézkedéseikben a nép érdekei vezérlik őket;

● a párt és más társadalmi szervezetek intézményesen ellenőrzik működésüket;

● tevékenységük fő irányát, tartalmát választott állami képviseleti testületek határozzák meg, s folyamatosan számon kérik teljesítését.

Tény, hogy a négy évtizedben még nem sikerült a társadalom életéből teljesen száműzni a **bürokratizmust,** a szűk hivatali szempontok közérdek elé helyezését, az állampolgárok személyes ügyeinek lélektelen intézését, az embereket lekezelő stílust. Ez további szívós küzdelmet kíván, és egyaránt igényli az intézmények fejlesztését, a munkastílus tökéletesítését, a személyi és tárgyi feltételek javítását. Nem kell itt valamiféle merőben új utat keresnünk, csupán a négy évtizede kialakult tendenciákat kell tovább erősítenünk, érvényesülésük feltételein javítanunk.

● A demokráciának csak szocialista viszonyok között létező területe a **munkahelyi demokrácia.** Ez elképzelhetetlen a termelési eszközök társadalmi tulajdona nélkül, amely tulajdonosi pozícióba emeli a dolgozókat, s ezzel lehetővé teszi tevőleges közreműködésüket az anyagi-termelési folyamatok irányításában. A köztulajdon viszonyaival összhangban, azok talaján alakultak ki azok a konkrét módok és formák, amelyek révén a termelők élhetnek tulajdonosi jogaikkal. Az elmúlt négy évtizedben ennek változatos, gazdag formái jöttek létre országunkban. Közvetlenül a felszabadulás után szerveződtek meg az akkor még tőkés tulajdonban levő gyárakban az üzemi bizottságok, amelyek, élve az új hatalmi viszonyokból adódó lehetőségekkel, széleskörűen érvényesítették a munkásellenőrzést.

A szocialista építés megkezdése után létrejött a termelési tanácskozások és más munkahelyi fórumok rendszere, s a szakszervezetek üzemi szervei meghatározott, egyre bővülő jogokat kaptak a vállalati irányítás befolyásolására. Említést érdemel az a tény, hogy az ötvenes évek második felében széles hatáskörrel működtek a gyárakban az üzemi tanácsok. Minőségileg új lépést jelent napjainkban a vállalatirányítás új formáinak bevezetése (vállalati tanács, választott vezetőség, az igazgató választása). Ebben hasznosulnak a szövetkezeti demokrácia érvényesülésének három és fél évtizedes tapasztalatai — ezen a területen mélyrehatóan érvényesült a munkahelyi demokrácia, s ez igen kedvező hatással járt mind a gazdálkodás fejlődésére, mind a szövetkezeti parasztság köztulajdonosi szemléletének kialakulására, tudati azonosulására a szövetkezeti formával.

● Politikai viszonyaink nagyon lényeges eleme a **szocialista törvényesség** szilárd érvényesülése. A kezdet itt is nagyon nehéz volt, hiszen a háború, s különösen a német megszállás, a nyilas uralom időszaka szétzilálta azt a „rendet", amely a tömegek jogfosztottságát öltöztette törvényes formába. A nyilas rémuralom idején a közrend, a biztonság elemi formái is megszűntek: a fasiszta suhancok szabadon gyilkoltak és fosztogattak. A felszabadulás után nemcsak a törvényes rend állt helyre, hanem merőben más értelmet és tartalmat kapott a törvény: a dolgozó nép érdekeit fejezte ki. Kétségtelen, hogy volt egy időszak, amikor egyes állami szervek a törvény felett állónak tekintették magukat, és semmibe vehették az egyén jogait. A személyi kultusz időszakában éppen ezen a területen érte a legsúlyosabb sérelem elveinket. A Magyar Szocialista Munkáspárt azonban határozottan véget vetett az ilyen eseteknek, gondoskodott a vétkesek felelősségre voná-

sáról, és intézményes garanciákat teremtett a törvénytelenségek megakadályozására.

Hazánkban hosszú ideje uralkodó állapot, hogy a törvénytisztelő állampolgárt nem érheti bántalom, s senkinek sem lehet része üldöztetésben világnézete, politikai meggyőződése, származása, nemzetiségi, vallási hovatartozása miatt. **Az állampolgárok jogi egyenlősége éppúgy megingathatatlan elve állami életünknek, mint a törvények megtartásának követelménye.** Négy évtizedes utunk lényeges és megszívlelendő tanulsága: az élet kedvező minőségének, a jó társadalmi közérzetnek elengedhetetlen része, hogy mind az állampolgár, mind a hatóság, a hivatal pontosan betartsa a törvényt, s aszerint cselekedjék mindennap.

AZ ÉLETKÖRÜLMÉNYEK VÁLTOZÁSAI

A négy évtized történelmi vívmányai közül az egyik legjelentősebb az életszínvonal nagymértékű emelkedése, az életkörülmények minőségi változása. E tény történelmi jelentőségét nem csökkentheti az a körülmény, hogy az utóbbi néhány évben — a külgazdasági feltételek kedvezőtlen változásának szorító hatására és az egyensúly helyreállításának kényszere miatt — a lakosság egészét tekintve nem növekedett az életszínvonal, sőt ezen belül csökkent a reálbér. Ha nagyobb ívben vizsgáljuk a változásokat, nem kell különösebben bizonyítanunk, hogy az életszínvonal ilyen mértékű emelkedésére, mint amilyen az elmúlt negyven évben bekövetkezett, **nem volt példa a magyar történelemben.** A felszabadulás előtti évtizedekben a lakosság életszínvonala, fogyasztása lényegében azonos szinten mozgott, a válság éveiben pedig jelentősen csökkent. A szocialista építés időszakában, különösen annak második felében viszont **a reáljövedelem és a lakosság fogyasztása három-, három és félszeresére növekedett.** Ennek jelentőségét növeli, hogy ez a folyamat az iparosítás időszakában ment végbe, ami a történelem tanúsága szerint általában sehol nem kedvez a fogyasztás növekedésének.

● Az életkörülmények változását alapvetően meghatározta a munkanélküliség megszüntetése, a **teljes foglalkoztatottság** biztosítása s az ezzel járó létbiztonság. A teljes körű társadalmi foglalkoztatottság feltételeinek megteremtése tette lehetővé, hogy minden munkaképes állampolgár találhat magának munkahelyet. Ezt a jogot alkotmányunk az alaptörvény erejével deklarálja, ami lényegi következménye a tulajdonviszonyok megváltozásának.

Az aktív keresők számának alakulása, 1949–1983

(Év elején, 1949 = 100)

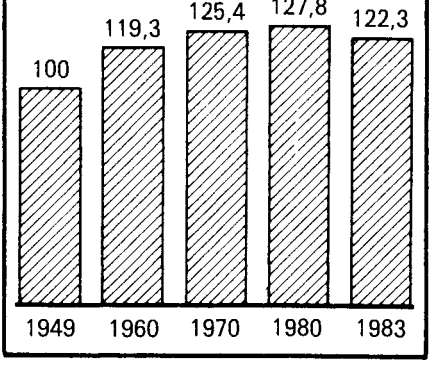

S hogy ez milyen jelentős vívmány, az könnyen megítélhető, ha összehasonlítjuk helyzetünket a tőkés világgal, ahol emberek millióinak okoz tragikus konfliktusokat a munkanélküliség még a legfejlettebb, leggazdagabb államokban is.

Csak a szocialista viszonyok talaján teremthető meg az a lehetőség, hogy mindenki a képességeinek és képzettségének megfelelő munkát végezzen. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy mindig mindenki ott dolgozhat és azt a munkát végezheti, ahol szeretne és amihez éppen kedve van. A technikai korszerűsödés nálunk is természetszerűen hat a munkaerő-struktúrára, s ha nem akarunk lemaradni a műszaki-gazdasági fejlődésben és elmaradottságunkat konzerválni, elő kell segítenünk a munkaerő hatékony foglalkoztatását biztosító munkaerő-áramlást. De a kapitalizmustól eltérően ezt **nem bízzuk a munkaerőpiac spontán mozgására,** hanem tudatosan igyekszünk összehangolni a társadalmi és az egyéni érdekeket, s mivel a dolgozók nincsenek kiszolgáltatva a viszonyok spontán mozgásának, elkerülhető a tragikus helyzetek kialakulása.

Hazánk a **dolgozók társadalma,** ezért a munkaképes emberekre vonatkoztatva igyekszünk valóra váltani azt az ősi elvet, hogy aki nem dolgozik, ne is egyék. Az emberek megítélésének **alapvető mércéjévé a munkát** tettük, s a munka becsületének magasra emelése egyben a munkát végző dolgozó ember megbecsülését is jelentette. Új társadalmi értékrend honosodik meg hazánkban, amelyben a valóságos teljesítmény kapja a meghatározó szerepet. A dologtalanság, a munkakerülés társadalmilag megvetett magatartássá vált — az ezzel járó anyagi, erkölcsi, jogi konzekvenciákkal.

A lakosság életszínvonalának alakulása, 1950—1984 (1950 = 100)

	Egy főre jutó reáljövedelem	Egy főre jutó fogyasztás mennyisége
1950	100	100
1960	154	152
1970	245	228
1980	333	314
1984	354	331

A munkások és alkalmazottak keresetének és a fogyasztói áraknak alakulása, 1950—1984 (1950 = 100)

	Egy keresőre jutó átlagkereset	Fogyasztói árak	Egy keresőre jutó átlagkereset reálértéke
1950	100	100	100
1960	248	161	154
1970	345	173	199
1980	655	270	243
1984	810	349	231

A munka megbecsülése. a munkához való jog gyakorlati biztosítása előfeltétele a társadalmi kiszolgáltatottság megszűnésének, kedvezően befolyásolja az ember személyiségének egész fejlődését, döntő tényezője az ember **szabaddá válásának.**

Sok tekintetben megváltozott és folyamatosan változik a munka **jellege** is. A termelőerők korszerűsödésével, a szocialista gazdaság gyarapodásával párhuzamosan lényegesen csökkent a szakképzetlen, a nehéz, a csak testi erőkifejtést igénylő munkák részaránya. E folyamat eredményeivel még korántsem lehetünk elégedettek, de a társadalmi munkatevékenységben mind nagyobb szerepet kap a szakképzettség, a szakértelem, a szellemi tevékenység, s ezzel összefüggésben a tehetség, a képességek sokoldalú kifejlesztése és igénybevétele.

Az életkörülmények változását kedvezően befolyásolja a **munkaidő csökkenése.** Az ötnapos munkahét, a heti 40 órás munkaidő bevezetése még akkor is nagy jelentőségű, ha ma még a társadalmi és a személyes érdekek egyaránt arra késztetik az emberek jelentős részét, hogy szabad idejük egy részét is munkával töltsék.

● Társadalmi rendünk lényegéből adódóan az egyéni, családi életvitelnek fontos, bizonyos területeken meghatározó elemévé vált a **szociális gondoskodás** rendszere. Ez biztosítja, hogy bizonyos alapvető szükségleteiket — jövedelmük nagyságától függetlenül — kielégíthessék az emberek, a családok s hozzájuthassanak a szükséges javakhoz, eszközökhöz. Hazánkban különösen az utóbbi két évtizedben fejlődött dinamikusan a szociális juttatások és intézmények rendszere. Amíg az egy főre számított munkajövedelmek reálértéke 1950 óta több mint két és félszeresére emelkedett, addig a társadalmi juttatásoké nyolc és félszeresére. Ez utóbbiak részaránya a lakosság összes jövedelmében 1950-ben 13-14%-ot tett ki, jelenleg viszont meghaladja az egyharmadot. Ha a gyermeknevelés költségeit a társadalom még nem is tudja megfelelő mértékben magára vállalni, a kifizetett családi pótlék összege mégis tetemes, évente 20 milliárd forint. A világon először hazánkban vezették be a gyermekgondozási segélyt — a példát több más szocialista ország is kezdi követni —, amit most fokozatosan, számottevően nagyobb összegű gyermekgondozási díjjá fejlesztünk.

● A szocializmus építésének idején alapvetően megváltoztak a **jövedelmi, fogyasztási viszonyok** is. A Horthy-rendszerben a lakosság nagy része a **szegénység** viszonyai között élt. 1938-ban az egy lakosra jutó havi átlagjövedelem 40—50 pengő volt, ami napjainkban mintegy 1200—1500 forint vásárlóerőt jelent. Ezen belül azonban a lakosság négyötödének havi átlagjövedelme mindössze 25 pengő (600—800 forint) volt. S voltak, akiknek ennyi sem jutott. Híven tükrözte a helyzetet az a mondás, hogy hazánk a hárommillió koldus országa — más szóval a lakosság csaknem egyharmada a koldusok színvonalán tengette életét. Sokan a szó szoros értelmében éheztek, nélkülözték a legalapvetőbb ruházati cikkeket, a tüzelőt, a nyomorúság (a tartós rosszultápláltság, a nedves, fűtetlen lakás) aláásta egészségüket s fiatalon meghaltak. Ha semmi máson nem mérnénk a meg-

A társadalmi juttatások alakulása, 1970—1983 (folyó áron, millió forint)

	1970	1975	1980	1983
Pénzbeli juttatások összesen	23 468	47 351	87 024	111 848
Ezen belül:				
Nyugdíj	12 985	27 103	55 979	75 021
Családi pótlék	2 810	6 426	13 561	16 032
Gyermekgondozási segély	1 191	3 006	3 913	3 390
Táppénz	4 166	6 859	8 534	10 660
Ösztöndíj	491	700	1 013	1 131
Természetbeni juttatások összesen	23 477	35 986	60 687	80 716
Ezen belül:				
Egészségügyi juttatások	7 313	10 809	18 203	24 230
Oktatási juttatás, óvoda	9 864	14 517	25 340	33 292
Társadalmi juttatások összesen	46 945	83 337	147 711	192 564

tett utat, mint azon, hogy mit jelentett abban az időben szűkös körülmények között élni és mit jelent ez ma — akkor is óriási a különbség. De az a fajta szegénység, ami akkor milliók osztályrésze volt, a négy évtized eredményeként örökre eltűnt a magyar társadalom életéből.

Az átlagos szinten élők életviszonyai is jelentősen megváltoztak.* A reálbér, a reáljövedelem emelkedése a fogyasztás növekedésében mutatkozik meg elsősorban. Az egy lakosra jutó hús- és halfogyasztás 1934—1938 között évente 34 kg volt, 1960-ban 49 kg, 1983-ban 78 kg. A cukorfogyasztás ugyanezekben az időpontokban 10,5 kg, 27 kg és 36 kg. A tej és tejtermékek fogyasztása a felszabadulás előtti szinthez képest 80%-kal emelkedett, a tojásé három és félszeresére nőtt.

Az utóbbi évtizedek a **tartós fogyasztási cikkek** elterjedésének az időszaka. Ma már szinte minden háztartásban van mosógép, hűtőszekrény, televízió, s a családok nem egészen egyharmadának van gépkocsija. Százezrek vásároltak telket, s építettek hétvégi házat maguknak. A felszabadulás után a reakció még azzal ijesztgette az embereket, hogy mindenféle tulajdont elvesznek — a valóságban ma sokkal több embernek vannak a személyi tulajdonában különféle javak, mint a termelési eszközök magántulajdonának uralma idején.

● Az életszínvonal növelésének egyik fontos eleme a **lakásviszonyok** javítása. Itt is alacsony szintről indultunk: öt évtizeddel ezelőtt a lakóépületek csaknem felének az alapja és háromnegyed részüknek a fala vályogból és sárból készült, s nem egészen egyötödükben volt villany. A háborús pusztítások tovább tizedelték az amúgy is szűkös lakásállományt. Az iparosítás idején az infrastruktúrának erre a területére sem jutott elegendő anyagi erő, s

* A statisztika az életszínvonal különféle mutatóit átlagos színvonalon számítja. Tulajdonképpen nincs vagy alig van olyan család, amely pontosan az átlagos színvonalon élne. De mivel hazánkban ma a háztartások többsége az átlag körüli életszínvonalat éri el, ezért társadalmi méretekben az átlagos színvonal nagysága fontos mutató.

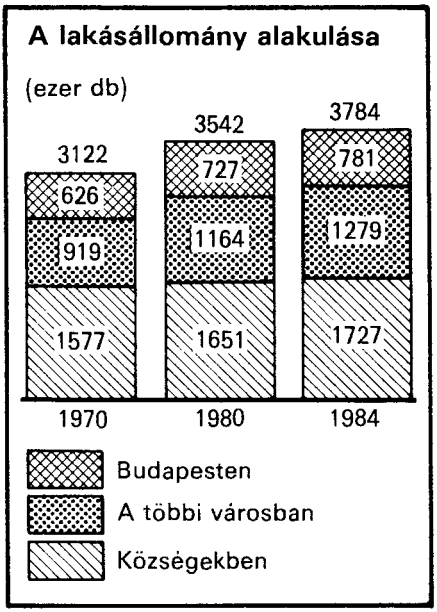

csak a hatvanas években kezdődött el a nagyobb arányú lakásépítkezés. (A harmincas években kb. 20 000, az ötvenes években 30 000—40 000, a hetvenes években 90 000 lakás épült évente. Jelenleg 70 000—75 000 körüli ez a szám.)

Az egy lakásra jutó átlagos szobaszám 1949 óta 1,4-ről 2-re nőtt, a száz szobára jutó lakosok száma 260-ról 135-re csökkent. Ma minden három lakás közül kettőben van vízvezeték, csaknem minden otthonban van villany, s modern fűtési megoldásokat alkalmaznak a városi háztartások felében, a falusiak mintegy egyharmadában. Jelenleg a lakások vízvezetékkel, mosdóhelyiséggel, modern fűtési berendezésekkel, szennyvízelvezetővel épülnek, s több mint felében három vagy annál több lakószoba van. Ennek dacára a lakás-

[illegible]r[illegible]és megold[illegible]sa ma is az egyik legalapvetőbb gondunk, s különösen az a fiatal házasok lakáshoz juttatása. Az elgondolások szerint a központi és a helyi támogatás bővítésével, a hitelek szélesítésével, a lakosság anyagi erőinek bevonásával lehet enyhíteni ezeken a gondokon.

● Az életkörülmények változásának egyik lényeges eleme **a falu és a város** közötti különbségek mérséklődésének folyamata. Noha ez a különbség több tekintetben még ma is számottevő – napjainkban különösen a kistelepüléseken lakók életkörülményeinek javítása áll előtérben —, de az utóbbi évtizedek történelmi változást hoztak a magyar falu életében: a civilizáció számos vív[illegible]ya [illegible]al[illegible]a [illegible]agya[illegible] falvak (kisvárosok) életében. A korszerű, kényelmes falusi otthonok százezrei épültek fel vezetékes vízhálózattal, villannyal, a feneketlen sarat felváltották a betonjárdák, kiépültek az egészségügyi ellátás, az oktatás intézményei, amelyek — a gondok és teendők ellenére — olyan újfajta falut teremtettek, ahonnan már nemcsak elmennek emberek, de mind többen térnek oda vissza, s telepednek le újból.

Az életszínvonal, az életkörülmények megváltozása a dolgozó milliók tetteinek, munkájának köszönhető. E munka azért hozhatott ilyen eredményeket, mert a felszabadulást követő forradalmi változások elsöpörték a régi társadalmi viszonyokat, és egy olyan társadalmat teremtettek, amelyben a dolgozó ember maga élvezheti fáradságos munkájának gyümölcsét.

AZ ÚJ TÍPUSÚ EMBER FORMÁLÓDÁSA

Az elmúlt negyven év során nemcsak a társadalmi viszonyok változtak meg, hanem más lett e viszonyok hordozója, az **ember** is. Az alapvető változást leginkább az mutatja, hogy a dolgozó ember immár nem passzív szemlélője, szenvedő alanya a társadalmi-gazdasági viszonyok alakulásának, hanem tömegméretekben **tudatos és cselekvő formálója.** Ezt a szocialista viszonyok nemcsak lehetővé teszik, hanem igénylik, sőt követelik.

Ezen a társadalmi alapon jelent meg a **közösségi embertípus,** amely túllátva saját közvetlen, személyes dolgain, társadalmi méretekben képes gondolkodni, felelősséget érez a közösség sorsának alakulásáért, a társadalom haladásáért — ez a szemlélet és magatartás még nem általános, de már létezik. Négy évtized tapasztalata bebizonyította, hogy a közösségi ember típusa nemcsak és nem is elsősorban a tudati ráhatás eredményeként alakul ki (bár ennek is megvan a maga szerepe), hanem elsősorban az alakítja, hogy miként vehet és vesz részt aktívan a közösséget szolgáló célok kidolgozásában és megvalósításában, milyenek a feltételek és a lehetőségek közéletiségének kibontakoztatására, hogy a közösségi célok mennyire fejezik ki a személyes törekvését is, milyen mértékű közvetlen érdekeltsége a társadalmi célok valóra váltásában.

A megtett út egyik nagy tanulsága, hogy a közérdek elsőbbségét meggyőződéssel valló ember csak úgy nevelhető ki, ha nem marad figyelmen kívül az egyéni érdekek, a különféle jogos érdekek optimális egyeztetése. Az utóbbi közel három évtizedben a párt tudatosan törekedett olyan feltételek kialakítására, amelyek közepette az emberek saját tapasztalataik alapján győződhetnek meg a közjó érvényesülése és személyes boldogulásuk szerves összekapcsolódásáról. Ez a jövőben is változatlan cél, hiszen **közösen gondolkodni és közösen cselekedni nem lehet személyes érdekeltség nélkül.**

● Negyven év alatt tömegméretűvé vált a **művelt, széles látókörű** ember országunkban. Egyre inkább megvalósul az az eszmény, hogy hazánk a „kiművelt emberfők" országává váljék. A társadalom objektív viszonyainak forradalmi átalakításával valóban megnyílt az út az emberi tudás sokoldalú fejlesztése előtt. Ennek mindenekelőtt a reális feltételeit teremtettük meg az iskolarendszer, a közművelődés mélyreható fejlesztésével, a tanulási, művelődési lehetőségek széles körű biztosításával. Az eltelt időszakban számos intézkedés történt az iskola-előkészítés általánossá válásától, a nyolcosztályos általános iskola bevezetésétől kezdve, a közép- és felsőfokú iskolák kapuinak megnyitásán át a felnőttkori művelődés sokrétű lehetőségeinek biztosításáig. Ennek eredménye, hogy amíg 1949-ben a 15 évesnél idősebb népesség alig egyötödének volt legalább az általános iskola nyolc osztályának megfelelő végzettsége, addig jelenleg már mintegy kétharmaduknak. Az általános iskolát végzettek több mint kilenctizede tanul tovább középfokon, így a legutóbbi népszámlálás idején a 18

évesnél idősebbek 23%-ának volt legalább érettségije az 1949. évi 5,9%-kal szemben. 1950-től napjainkig félmillióan szereztek diplomát, s ezzel a felsőfokú végzettségűek aránya 1,9%-ról 7%-ra emelkedett. A közműveltség fejlesztése szempontjából figyelmet érdemel az a tény is, hogy hazánk, gazdasági fejlettségéhez képest kedvező helyet foglal el az országok rangsorában a könyvkiadás, a színház-, a mozi- és múzeumlátogatás tekintetében. A lakosság lélekszámához viszonyított kiadott könyvek mennyiségében pl. magunk mögött hagyjuk az Egyesült Államokat, Angliát, Japánt, Franciaországot, Olaszországot és Svédországot.

A ma átlagembere szaktudás, technikai kultúra, általános ismeretek, közgazdasági és világpolitikai tájékozottság tekintetében messze fölötte áll negyven év előtti elődjének. Másként értelmezi a világot és ebben a saját helyét. Tud összehasonlítani, mérlegelni, amihez hozzájárul az is, hogy tömegméretekben van módja személyes tapasztalatokat szerezni az ország határain túl is. 1945 előtt sok olyan ember élt Magyarországon, aki soha nem lépett túl faluja határán (legfeljebb a katonai szolgálat, a háború sodorta ki átmenetileg onnan). Ma évről évre 4-5 millióan utaznak külföldre, járják a világot. De a művelődési-tájékoztatási eszközök, különösen a televízió, helyébe is viszik az információkat a külvilágról, tágítva ezzel látókörét.

● **Egészségi** állapota is sokat javult az embernek e négy évtized során, még akkor is, ha sok és jogos bírálat éri az egészségügyi ellátás színvonalát. A születéskor várható átlagos élettartam a felszabadulás előttihez képest mintegy húsz évvel emelkedett. Ezer élve született csecsemő közül egyéves kora előtt 1938-ban 131 halt meg, 1983-ban 19 (ez még mindig elég magas). A költő által megénekelt „ezernyi fajta népbetegség, szapora csecsemőhalál" immár nem sújtja nemzetünket. Ebben döntő szerepe van annak, hogy amíg 1938-ban csupán a lakosság 31%-a részesült társadalombiztosításban, addig ma az egészségügyi ellátás állampolgári jog. Az egészségügy tényleges ingyenessége meg-megújuló viták tárgya napjainkban, és joggal. De ma nem fordulhat elő az, ami a régi rendszerben gyakori volt, hogy a szegény emberek a szükséges pénz híján nem fordultak, nem fordulhattak orvoshoz, s a gyógykezelés elmaradása egészségük tartós károsodásához vagy korai halálukhoz vezetett. Az egy orvosra jutó lakosok számát tekintve ma — a többi szocialista országgal együtt — a világ élvonalában vagyunk, ha a kórházi-ágy-ellátottság az utóbbi évek erőteljes fejlesztései ellenére — nemzetközi összehasonlításban közepesnek mondható.

Kritikusaink gyakran felemlítik, hogy nem tudtunk megbirkózni olyan problémákkal, mint a népszaporulat csökkenése, az alkoholizmus terjedése, az öngyilkosságok magas száma. E „nemzeti sorsproblémának" kikiáltott gondok súlyossága tagadhatatlan, de az is igaz, hogy ezek zömét a múltból örököltük, mások (a gyermekszám csökkenése) a civilizációs, az urbanizációs fejlődés negatív mellékhatásai (a fejlett tőkés országok zömében is érzékelhetők). Ezek részint egészség-

ügyi, szociálpolitikai, részint morális, kulturális, társadalmi tényezőkkel függnek össze. A mértéktelen alkoholfogyasztás pl. nemegyszer afféle pótcselekvés sok ember számára, ezen elsősorban az segíthet, ha biztosítjuk az értelmes emberi cselekvés lehetőségeit. Hasonlóan fontos a nehéz helyzetbe került emberek magányosságának oldása, a közösségi törődés az arra rászorulókkal. Viszonyaink ilyen értelmű humanizálásában sokat, de nem eleget tettünk már.

● A ma emberének jellemző vonása, hogy van **perspektívája,** nem kell félnie a holnaptól, bízhat a jövőben. A múltban az emberek nagy többségének életét beárnyékolta az aggodalom a jövő bizonytalansága miatt, a félelem attól, mi lesz vele idős korára. A felszabadulás előtt a dolgozó emberek számottevő része nem tudhatta, miből fog megélni öreg napjaiban. A „nyugdíjas állás" fogalom volt, amiért valósággal vetélkedtek, még ha az csak egy hivatalszolgai munkakört jelentett is. Nyugdíjrendszerünk nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő. Igaz, a régebben nyugdíjba mentek járandóságának alacsony mértéke ma is sok gond forrása társadalmunkban, ám ezek a gondok súlyosságukban mégis gyökeresen eltérnek a néhány évtizeddel ezelőttiektől. Az ilyen célú anyagi eszközök a tetemes növekedés ellenére sem elegendőek még ahhoz, hogy valamennyi nyugdíjas számára megfelelő életviszonyokat biztosíthassunk. Ez távolabbi cél lehet csupán, de annyit már ma is tud nyújtani az állam az idős emberek nagy többségének — s ezt egyes, nálunk jóval gazdagabb országok sem mondhatják el magukról —, hogy kielégíthessék alapvető szükségleteiket, s lehetőség szerint gondoskodik azokról, akik körülményeik szerencsétlen alakulása miatt már fiatalabb korukban rászorulnak a társadalom segítségére.

Mindezek következtében **a holnappal kapcsolatos aggodalmak ma elsősorban a nemzetközi politikai viszonyok alakulásához kapcsolódnak,** a béke fennmaradásáért érzett aggodalmat jelentik. Négy évtized tapasztalatai azonban ebben is módosították az emberek szemléletét: mind többen értik és vallják, hogy a béke ügye nem az embertől független és kiszámíthatatlan tényezőktől függ, hanem mindenekelőtt a népek s benne a mi népünk fellépésétől, hogy nem passzív belenyugvással kell fogadni a háborúval fenyegető jelenségeket, hanem cselekvő aktivitással kell küzdeni ellenük.

A NEMZETKÖZI HALADÁS ÉLVONALÁBAN

A magyar nép 1848—1849-ben és 1918—1919-ben is a nemzetközi haladás élvonalában küzdött. A Horthy-rendszer viszont a legreakciósabb, agresszív fasiszta erők táborához kötötte az országot, Hitler oldalán belevitte a második világháborúba, s ezzel mélypontra süllyesztette országunk nemzetközi hírnevét, becsületét. Joggal értékelhették úgy 1944 végén a magyar demokratikus erők, hogy a reakció bűnének következménye kirekesztésünk a szabad nemzetek közösségéből, az a súlyos helyzet, ami-

lyenben „Mohács óta nem volt az ország".

A népi demokratikus fejlődés eredményeképpen gyökeresen megváltozott hazánk nemzetközi helyzete. **Magyarország a szocialista világközösség tagja** lett, a Szovjetunió, a szocialista országok szilárd szövetségeseként a haladás és a béke nemzetközi táborának egyenrangú és megbecsült részévé vált. Ez a közösség biztosítja számunkra a belső építéshez szükséges külső, nemzetközi feltételeket. Ugyanakkor e szövetség részeseként **hazánkra is számíthatnak** a világ mindazon erői, amelyek a szocialista országok közösségétől várnak erkölcsi, politikai, anyagi támogatást, tanácsot, bátorítást saját szabadságukért és felemelkedésükért vívott küzdelmükben.

A világban kivívott tekintélyünk nem egycsapásra alakult ki. Itt is voltak törések, a személyi kultusz vétkei és az 1956-os ellenforradalom időlegesen visszavetették e folyamatot. Az 1956 utáni gyors konszolidáció, a stabil belső helyzet kialakulása viszont az évek folyamán nagy tekintélyt szerzett hazánknak, amelynek példájával ma világszerte érvelnek a szocializmus, a haladás hívei. Ez természetesen nem adhat okot semmiféle önteltségre, ellenkezőleg, inkább növeli felelősségünket belső rendünk, szocialista gazdaságunk fejlesztéséért.

Ellenfeleink előtt is tekintélyt vívtunk ki azzal, hogy tudják: **külpolitikánkat** nem konjunkturális tényezők, hanem **szilárd elveink határozzák meg,** s éppen ez az alapja a korrekt államközi kapcsolatok kiépítését célzó törekvéseinknek. Tudjuk, hogy mint viszonylag kis ország nem lehetünk a világpolitikai történések fő meghatározói, de az általános nemzetközi megítélés szerint hasznosan szolgálhatjuk és szolgáljuk is a nemzetek, államok közötti megértést, bizalmat.

*

Négy évtized a történelemben nem nagy idő. De meghatározott körülmények között negyven esztendő egy egész történelmi korszak is lehet. Ilyen történelmi korszaknak nevezhető hazánk életében a felszabadulás óta eltelt négy évtized is. Ha világtörténelmi mértékkel mérjük e négy évtized jelentőségét, azt mondhatjuk, hogy elindultunk, és néhány lépéssel előbbre jutottunk azon az úton, amely az osztálytársadalomból az osztály nélküli társadalomba, Engels kifejezésével élve a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába vezet.

JEGYZET

A kiadásért felel az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
Szikra Lapnyomda, Budapest (85—0566)

POLITIKAI
VITAKÖR
KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

A politikai munkában az évfordulókról történő megemlékezések nem csupán a múlt eseményeinek felidézésére szolgálnak. Az ünnepek alkalmat jelentenek arra, hogy a hétköznapok rohanásában megálljunk, és ezt a kis időt felhasználjuk arra, hogy mérleget készítsünk a megtett útról: eredményeinkről és tévedéseinkről, sikereinkről és kudarcainkról. Az ilyen számvetés mindig a mának szól: a tanulságok levonása mai és holnapi cselekvésünkhöz ad útmutatást. Jobban tudatosodik bennünk, melyek azok az értékek, amelyekre tartósan építhetünk, s éppen ezért gondosan meg kell őriznünk és továbbfejlesztenünk. S tudatosodik az is, miben kell meghaladnunk tegnapi önmagunkat, hol kell a korábbiaktól eltérő módon cselekednünk . . .

Amikor mai eredményeink és gondjaink alapján értékeljük megtett utunkat, soha nem feledkezhetünk meg arról, hogy a jelenlegi állapot távolról sem a fejlődés végcélja. A szocializmus építésének és fejlesztésének folyamatában a 40. évforduló: útjelző mérföldkő, amelyet elérve azonnal továbbhaladunk. Ezen az évfordulón nem befejezett művet méltatunk, hanem egy olyan alkotást, amelyen szüntelenül dolgozunk, fejlesztünk, tökéletesítünk. Tudjuk, hogy — akárcsak a szocializmus útján járó szomszédaink — a szocialista társadalom felépítésének ma még jobbára csak az elején tartunk. Ez nem mentség fogyatékosságainkra, de nélkülözhetetlen mérce helyzetünk reális megítéléséhez.

Négy évtizedes teljesítményeink nem adnak alapot az önelégültségre — s a Magyar Szocialista Munkáspárttól mi sem áll távolabb, mint az önelégültség, eredményeink eltúlzása, egyoldalú hangoztatása. De eddigi eredményeink jó alapot adnak képességeink reális felméréséhez, problémáink megoldásához, az építőmunka feladatainak elvégzéséhez.

Dokumentum

8515

POLITIKAI
VITAKÖR

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

ANDREJ GROMIKO STÚDIÓ-BESZÉLGETÉSE POLITIKAI HÍRMAGYARÁZÓKKAL

Andrej Gromiko, a Szovjetunió Kommunista Pártja Politikai Bizottságának tagja, a Szovjetunió Minisztertanácsának első elnökhelyettese, a Szovjetunió külügyminisztere, 1985. január 13-án politikai hírmagyarázók egy csoportjával találkozott és válaszolt kérdéseikre.

Ezen a beszélgetésen — amelyet közvetített a televízió — részt vett J. Zsukov, a Pravda, V. Matvejev, az Izvesztyija, V. Bogacsov, a TASZSZ és V. Zorin, a Központi Televízió és Rádió politikai szemlelírója.

Kérdés: Az ön genfi találkozója Shultz külügyminiszterrel nagy érdeklődést keltett mind a mi országunkban, mind az egész világon. Összességében hogyan tudná értékelni e találkozót?

Válasz: Összességében pozitívan értékeljük e találkozót. A közös szovjet—amerikai nyilatkozat valóban önmagáért beszél. Megállapodtunk a küszöbönálló tárgyalások témájáról és a tárgyalások során elérendő célokról. Ez természetesen nagyon fontos.

Kérdés: Ön azt mondta, hogy az atom- és űrfegyverkezés kérdéseit a küszöbönálló tárgyalásokon összességükben, vagyis kölcsönös összefüggésükben fogják megvitatni. Ez merőben új szemléletmód. Mi váltotta ezt ki?

Válasz: Ha a fegyverkezési verseny megszüntetésére, a háború veszélyének kiküszöbölésére törekszünk, egyszóval, ha szilárd békére törekszünk, akkor arra van szükség, hogy fegyverkezési verseny ne kezdődjék meg a világűrben, a Földön pedig szűnjék meg. Ez a legfontosabb feladat, amely a genfi találkozó résztvevői előtt állt.

Az amerikai kormányzat igen nagy nyomást fejtett ki, hogy megakadályozza a kozmikus térséggel összefüggő kérdések megvizsgálását, s elérje azt, hogy a világűr nyitva legyen a fegyverkezési verseny számára. Ez teljesen elfogadhatatlan álláspont. Mi ezt többször elmondtuk, többek között a genfi találkozó küszöbén is. E találkozó feltételeinek összeegyeztetése nem ment simán. Végül is azonban megállapodtunk abban, hogy ezt a kérdést meg lehet és meg kell tárgyalni. A közös nyilatkozatban — mint tudják — a kozmikus térség is szerepel, vagyis győzött az az álláspont, hogy mind a hadászati fegyverzetek, mind a közép-hatótávolságú atomfegyverek kérdését csak az űrfegyverkezés, pontosabban az űrfegyverkezési verseny megakadályozásával összefüggésben lehet megvizsgálni.

Az amerikai fél végeredményben elfogadta ezt az álláspontot. Ez kedvező tény, és szeretném elmondani, hogy már hazaérkezésem után üzenetet kaptam Shultz külügyminisztertől Washingtonból, amelyben

---

Megjelent a Pravda 1985. január 14-i számában

az áll, hogy az Egyesült Államok kormánya teljesíteni szándékozik azt, amiről Genfben megállapodtunk, hogy komolyan veszi az e megállapodással összhangban vállalt kötelezettségeket. Ez kedvező jel. De, mint mondani szokás, majd meglátjuk.

Kérdés: Mindebből az látszik, hogy az űrfegyverkezés problémái kulcsfontosságúak lesznek az előrehaladáshoz a tárgyalásokon. Mi a döntő különbség a Szovjetuniónak és az Egyesült Államoknak a tárgyalásokkal kapcsolatos álláspontjában?

Válasz: A döntő különbség éppen az — legalábbis a genfi találkozó előtt ez világosan kifejeződött —, hogy az Egyesült Államok nem akart tárgyalni a világűrről, hanem csak azokkal a fegyverzetfajtákkal akart foglalkozni, amelyekről már tárgyalások folytak: a hadászati fegyverzetekkel és az európai közép-hatótávolságú atomfegyverzetekkel.

A Szovjetunió kategorikusan ellenezte ezt az álláspontot. Úgy vélte és véli, hogy tárgyalni kell a világűrről. Végül is elméletileg elképzelhető olyan helyzet, amikor sikert érnek el a hadászati fegyverzetek és a közép-hatótávolságú fegyverek kérdéseiben, a világűrben pedig fegyverkezési verseny folyik. És egyre több fegyverrel zsúfolják tele. Ez tulajdonképpen nemcsak a semmivel tenné egyenlővé azt, amit a Földön tettek. Ennek következtében a mérleg kedvezőtlen lenne a béke számára, a helyzet pedig bonyolultabb és még veszélyesebb. Mi ezt teljesen nyíltan megmondtuk az Egyesült Államok kormányának, szövetségeseinek, az egész világnak, Genfben is határozottan, sőt merem azt mondani, hogy élesen beszéltünk erről.

Mi azt akartuk, hogy ezt ismerje fel az amerikai kormányzat, és azok is, akik támogatták és támogatják álláspontját az űrfegyverkezéssel kapcsolatban. Mi azt a következtetést vontuk le — ezt Genfben is megismételtük —, hogy nem lehet eredményesen tárgyalni a hadászati és a közép-hatótávolságú atomfegyverekről, ha nem vizsgáljuk meg a világűr, a kozmikus térség kérdéseit.

Kérdés: Konkrétan mit jelent, hogy a Szovjetunió határozottan síkraszáll a világűr militarizálásának megakadályozásáért?

Válasz: Ez azt jelenti, hogy kategorikusan be kell tiltani az űrobjektumok megsemmisítését célzó fegyvereket. Úgyszintén kategorikusan be kell tiltani a világűrből a Föld mint bolygó ellen bevethető fegyvereket. Más szóval, be kell tiltani a szárazföldi, a tengeri és a légköri célpontok ellen felhasználható fegyvereket. Mi állandóan hangsúlyoztuk ezt az álláspontot.

Kérdés: Akiknek lehetőségük volt közelebbről figyelni a genfi megbeszélések alakulását, azokban az a benyomás alakult ki, hogy a tárgyalások nem voltak könnyűek. Valóban így van?

Válasz: Lehet így mondani. Ezek a megbeszélések nem voltak könnyűek, időnként nagyon bonyolultak — azt is mondhatnánk, feszültek — voltak, a szó politikai értelmében. Mi természetesen nem vertük öklöllel az asztalt, de ezek a megbeszélések ilyenek voltak.

Összességében azonban — ezt hangsúlyozom — tárgyszerűek, komolyak és őszinték voltak. Ismétlem, őszinték, abban az értelemben, ahogyan ezt a kifejezést rendszerint használják, amikor olyan megbeszélésekről van szó, amelyeken a felek nem restellik kimondani azt,

amit gondolnak, mégpedig teljesen pontosan, minden udvariaskodás nélkül.

Kérdés: Ezzel kapcsolatos az Egyesült Államok átfogó rakétaelhárító védelmi programjának kérdése. Washingtonban rendszerint azt mondják, hogy csak tudományos kutatómunkákra gondolnak, amelyek — úgymond — nincsenek ellentétben a rakétaelhárító védelmi rendszerek korlátozásáról szóló szerződéssel, nem pedig a megfelelő eszközök kipróbálására és telepítésére. Milyen magatartást kell tanúsítani ezzel az álláspontal szemben?

Válasz: Meg kell mondani, hogy ennek a tervnek, az úgynevezett átfogó rakétaelhárító védelmi tervnek a hívei az Egyesült Államokban a probléma egyes elemeit, az egyes szakaszokat sokáig egy kalap alá vették, nem differenciálták őket. Azután érezték, hogy ez az álláspont gyenge, s ezért a kritika hatására, mondhatnám, a terv lényegének elkendőzésére a tervet kissé módosították, és arra a következtetésre jutottak, hogy a megfelelő objektumok telepítése és kipróbálása betiltható. Ezt először Genfben mondták meg világosan.

Ami pedig a tudományos kutatómunkát illeti, ennek, mint mondták, folynia kell. Ezt azzal indokolták, hogy a kutatómunkát úgysem lehet betiltani, mivel nem lehet ellenőrizni. Lehet-e ellenőrizni vagy nem — ez természetesen bonyolult kérdés. Ha a kutatómunkákat laboratóriumokban folytatják, akkor ezt nyilván nem nagyon könnyű ellenőrizni. De gyakran előfordul, hogy a laboratórium mellett valamilyen lőtér van, amelyet kísérleti célokra használnak fel.

Tegyük fel, hogy nehéz ellenőrizni. Felvetődik azonban az a kérdés, miért kell ilyen munkát folytatni, még ha tudományos kutatómunkának nevezik is, amikor megállapodás van arról, hogy az atomfegyverek teljes és végleges megsemmisítésére kell törekedni.

Minek kell tudományos kutatómunkát folytatni avégből, hogy új fegyverzetfajták egész rendszerét hozzák létre a kozmikus térségbe való telepítés céljára? Úgyhogy az amerikai kormányzatnak ez az álláspontja is sebezhető. Minek előkészületeket folytatni arra, még ha ez csak az első szakaszban van is, hogy a következő szakaszban új fegyverzetfajtát próbáljanak ki és állítsanak hadrendbe? Ugyan ki adhat garanciát arra, hogy a tudományos kutatómunka befejezése után megállnak ennél? Vajon nem akadhatnak olyan emberek — tudósok és nem tudósok —, akik azt mondják majd: engedelmet, de mi ennyi meg ennyi milliárd dollárt költöttünk a tudományos kutatómunkára, miért vesszen kárba ez az összeg? Nem jobb-e felhasználni, és áttérni a következő szakaszra, vagyis a kipróbálásra és a hadrendbe állításra? Lehetséges ilyen helyzet? Lehetséges. Ismerjük az amerikai kormányzat stílusát, és ismerjük a helyzetet az Egyesült Államokban. Ezért — ezt nyomatékosan hangsúlyozom — az átfogó rakétaelhárító védelmi rendszer létrehozásának céljából folytatott tudományos kutatómunka irányvonala politikai, erkölcsi értelemben nem állja ki a kritikát, ez az irányvonal sebezhető, el kell vetni.

Őszintén szólva, ez az álláspont nagyon közel áll ahhoz, amit abszurdumnak lehet nevezni.

Kérdés: Az amerikai fél gyakran azt állítja, hogy a Szovjetunió lebecsüli az ellenőrzés jelentőségét, sőt néha az is hallható, hogy a Szov-

jetunió megszegi vállalt kötelezettségeit. Mit tud mondani ezzel kapcsolatban?

Válasz: Az amerikai fél ezt már valóban régóta hangoztatja, úgyszólván azóta, hogy a második világháború befejezése után megkezdődött a leszerelési kérdések vizsgálata. Erre az a válaszom: egyetlen állam sem terjesztett elő radikálisabb és messzebbre menő javaslatokat az ellenőrzés kérdéseiről, mint a Szovjetunió.

Az atomfegyver megjelenésekor — amikor felvetődött az ellenőrzés kérdése — mi az ENSZ égisze alatt javaslatot terjesztettünk elő arról, hogy ezt a fegyvert örökre be kell tiltani. Erre azt mondták nekünk: de mi lesz az ellenőrzéssel, mi lesz más fegyverzetfajtákkal? Válaszunk egyszerű volt: vessük fel más fegyverfajták kérdését is, és állapodjunk meg az ellenőrzésről. Milyen ellenőrzésről? A legszélesebb, mindenre kiterjedő, legmélyrehatóbb ellenőrzésről, röviden: az általános ellenőrzésről. Mi ilyen javaslatot terjesztettünk elő. Ezt semmilyen más állam nem terjesztette elő. Barátaink teljes mértékben támogatták, így ez a mi közös javaslatunk volt. És éveken át ragaszkodtunk ahhoz, hogy fogadják el a javaslatot az általános leszerelésről az általános ellenőrzés mellett.

Azt gondolják, a Nyugat, az Egyesült Államok beleegyezett ebbe? Nem egyezett bele. Sem az általános leszerelésbe és az atomfegyver betiltásába, sem az általános ellenőrzésbe. Ez a javaslat most is ott fekszik az amerikai kormány, más NATO-tagországok és általában a világ kormányainak asztalán.

Mi ma is készek vagyunk megvizsgálni egy ilyen átfogó javaslatot — amely előirányozza az általános és teljes leszerelést, általános és teljes nemzetközi ellenőrzés mellett. Hangsúlyozom: nemzetközi ellenőrzés mellett. Ez azt jelenti, hogy ebben az ellenőrzésben az amerikai fél képviselői is részt vehetnek.

Ami pedig azokat a célzásokat illeti, hogy a Szovjetunió állítólag nem teljesíti a szerződésben vállalt kötelezettségeit, ez merő kitalálás. Figyelmet érdemel, hogy az amerikai kormányzatnak a kongresszushoz intézett memorandumában, üzenetében, amelyek néha az Egyesült Nemzetek Szervezetébe is eljutnak, csak arról van szó, hogy szovjet részről állítólag előfordulnak a már említett lépések, s ezzel kapcsolatban az alábbi megfogalmazásokat használják: kétségek vannak afelől, hogy a Szovjetunió teljesíti-e a vállalt kötelezettségeket, vagy úgy tűnik fel, hogy bizonyos kötelezettségeket nem teljesít teljes mértékben, s ilyenkor felvetődik az ellenőrzés kérdése: vajon a Szovjetunió valóban teljesíti-e a vállalt kötelezettségeket. De tényekkel sehol sem bizonyítják, hogy a Szovjetunió valamit valóban megszeg. Mi kategorikusan elutasítjuk ezeket a vádaskodásokat. A Szovjetunió nem szokta megszegni kötelezettségeit olyan szerződésekkel és egyezményekkel kapcsolatban, amelyeken ott áll az aláírása és más államok aláírása is, akár kétoldalú, akár többoldalú egyezményről van szó. Mi büszkék vagyunk erre.

Egyébként a világ hozzászokott ehhez. Amikor az amerikaiak kijelentik, hogy a szovjet fél állítólag nem teljesíti az egyik vagy másik egyezmény rendelkezéseit, ezt mindenki meglehetősen közömbösen hallgatja végig, és más államok sohasem tettek előttünk olyan kijelen-

tést, mintha az effajta állítások megfelelnének a valóságnak. Nem és nem. A mi lelkiismeretünk tiszta. Mi nem azért kötünk egyezményeket, hogy ne teljesítsük őket, mi az egyezményeket elejüktől a végükig teljesítjük.

Kérdés: Az Egyesült Államok hivatalos képviselői arra céloznak, hogy ők csupán az atomfegyverzetekről szándékoznak komoly tárgyalásokat folytatni, ami pedig az űrfegyverzeteket illeti, itt csak arra gondolnak, hogy „tisztázni kell a rendszerek jelentőségét a béke megszilárdítása szempontjából". Hogyan kell értékelni az ilyen kijelentéseket?

Válasz: Ha előfordul a Genfben elért megállapodással kapcsolatos amerikai álláspont ilyen szabad értelmezése, akkor ez nem fejezi ki ennek a megállapodásnak a szellemét, ha úgy értjük azt, ahogyan minden értelmes embernek értenie kell. Az nyíltan megállapítja, hogy olyan tárgyalásokról van szó, amelyek a következő területeket foglalják magukba: a világűrt, a hadászati atomfegyverzeteket és a középhatótávolságú atomfegyverzeteket.

De ha valaki olyan helyzetre gondol, amikor a világűr kérdéseinek megtárgyalása során az egyik fél csupán a saját álláspontjának — amely nem felel meg a megállapodás szellemének — a magyarázgatásában gyakorolná magát, a másik fél pedig csak végighallgatná ezt: ez nem helyes, mi ilyen szemináriumra nem gondolunk. Ez haszontalan, hiábavaló foglalatosság lenne.

Mind a három irányra vonatkozó, kölcsönösen összefüggő, egyidejű megállapodás nélkül nem lehet előrehaladás a genfi megállapodások teljesítésében. Szeretnénk, ha az Egyesült Államok részéről valamivel kevesebb ilyen önkényes kijelentés hangzana el. A legjobb pedig az lenne, ha ezek teljesen megszűnnének. Komolyan kell foglalkozni ezekkel a kérdésekkel, ezek nem tűrik az effajta szabadosságot.

Kérdés: Milyen távlatok nyílnának a hadászati fegyverzetek csökkentése terén abban az esetben, ha megállapodást érnénk el a világűr militarizálásának megakadályozásáról?

Válasz: Az eddiginél kedvezőbb kilátások nyílnának. A hadászati fegyverzetek betiltását a világűrtől különválasztva vizsgálni — mint mondottam — nem lehet. De ha a szükséges irányban megvizsgálnánk a világűr problémáit, és ha ezen a területen megállapodásokat érnénk el, akkor a hadászati fegyverzetek kérdéseiben is előre lehetne haladni.

A Szovjetunió nemcsak a hadászati fegyverzetek problémáját hajlandó megvizsgálni. Kész a hadászati fegyverzetek nagymértékű csökkentésére is. Természetesen az egyenlőség és az egyenlő biztonság elve alapján. És ellenkezőleg, ha nem volna előrehaladás az űrfegyverkezés megakadályozásában, akkor felesleges lenne a hadászati fegyverzetek csökkentésének lehetőségeiről beszélni.

Kérdés: Érvényesek-e a hadászati fegyverzetekről korábban megkötött egyezmények?

Válasz: Ami a SALT—I egyezményt illeti — amelyet akkor kötöttünk, amikor R. Nixon volt az amerikai elnök —, annak ellenére, hogy érvényességi ideje lejárt, a felek megállapodtak abban, kölcsönösen hivatalos nyilatkozatot tesznek arról, hogy az általuk ezen egyezmény

alapján vállalt kötelezettségek hatályban maradnak. Ezért ezek ma is érvényesek. A jövőben is hajlandók vagyunk így tekinteni ezt a megegyezést.

Ami a SALT—II egyezményt illeti — amelyet a Szovjetunió részéről annak idején L. I. Brezsnyev, az Egyesült Államok részéről pedig J. Carter elnök írt alá Bécsben —, mint ismeretes, az Egyesült Államok nem ratifikálta. Ezért azok a kötelezettségek, amelyeket a felek ezen egyezmény alapján vállaltak, jogilag nem érvényesek. A felek azonban abból indulnak ki, hogy annak, ami ebben az egyezményben pozitív, ténylegesen hatályosnak kell lennie. Az ezzel kapcsolatos helyzet sok tekintetben nem egyszerű. Az egyezmény bizonyos rendelkezései — ennek is világosnak kell lennie —, például a robotrepülőgépekre vonatkozóak, tárgytalanná váltak. Itt az időtényező hatott. Ezek a rendelkezések — többek között a szerződéshez mellékelt jegyzőkönyv — tárgytalanná váltak, s már nem érvényesek. Általában véve, helyes volna azt mondani, hogy mindazt, ami kedvező, ami e szerződéshez kötődik, továbbra is érvényesíteni kell. Ebben mindkét fél egyetért, és ez jó.

Kérdés: Az amerikai kormányzat fokozottan hangsúlyozza: az a körülmény, hogy a Szovjetuniónak nehéz interkontinentális ballisztikus rakétái vannak, állítólag destabilizáló hatású, és ragaszkodik ezeknek az eszközöknek nagymértékű csökkentéséhez. Indokolt-e a kérdés ilyen felvetése?

Válasz: Nem, a kérdés ilyen felvetése teljesen indokolatlan. Amikor annak idején tárgyalások folytak a hadászati fegyverzetekről, a mi úgynevezett nehézrakétáink, amelyek jelenleg különösen nem tetszenek Washingtonnak, a megállapodás szerves részét alkották. Ismétlem: a megállapodás szerves részét.

Mi akkor eltekintettünk az előretolt állomásoztatású, többek között az Európában levő, amerikai atomfegyverek kérdéseitől. Ebbe a szerződésbe nem vontuk be az Európában létesített amerikai támaszpontokat, bár kijelentettük, hogy a következő tárgyalásokon erre is megoldást kell találni. Ennek ellenében az Egyesült Államok indokoltnak nyilvánította azt, hogy a Szovjetuniónak nehézrakétái legyenek, amelyekről néha olyan sokat beszélnek, sőt lármát csapnak az Egyesült Államokban.

A Szovjetunió ezen a területen is az egyenlőség és az egyenlő biztonság elvének híve volt, és az is marad. Felhívtuk erre az amerikai kormányzat figyelmét, és ott természetesen vannak gondolkodó emberek. A kormányzat is megérti, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok hadászati fegyverzetei létrejöttének története olyan, hogy ezek a két félnél különbözőképpen alakultak ki. Az Egyesült Államoknak mindig hatalmas bombázó légiereje volt, olyan légierő, amely alkalmas atomfegyverek hordozására. Javát szolgálta olyan tényező is, mint a tengeralattjárók. Ezért, ha fognánk magunkat és egy csapásra fel akarnánk számolni ezt a különbséget — a hadászati atomerők struktúrájában levőt is beleértve —, ez komolytalan dolog lenne. S úgy látszik, végeredményben még a hivatalos amerikai körök is felismerték, hogy az a követelésük, amelyet azelőtt minden lehető módon hangsúlyoztak a mi nehézrakétáinkkal kapcsolatban; túlzott és nem

helyénvaló. Újabban egyre gyakrabban beszélnek arról, hogy igen, valóban meg kell érteni a két fél hadászati atomerői kialakulásának történetét.

Mi nem mondtunk és nem mondunk le az atomfegyverzetekről folytatott tárgyalások legféltettebb kincséről — az egyenlőség és az egyenlő biztonság elvéről. Így volt ez azelőtt, így van ez ma is, s így lesz a jövőben is.

Ez az a meggyőző alap, amelynek tiszteletben tartása révén lehet csak megállapodásokra és kedvező megoldásokra törekedni a hadászati atomfegyverzetek, a világűr, a közép-hatótávolságú atomfegyverek kérdéseivel kapcsolatban.

Kérdés: Milyen helyet foglal majd el, az ön nézete szerint, a tervezett tárgyalásokon a közép-hatótávolságú nukleáris fegyverzet kérdésének megoldása? És hogyan alakul a helyzet, ha az amerikaiak folytatni fogják új nukleáris rakétáik telepítését Európában?

Válasz: Ha az Egyesült Államok a jövőben is folytatja Európában közép-hatótávolságú nukleáris eszközeinek a telepítését, akkor — nyíltan meg kell mondanunk — a helyzet jóval bonyolultabb lesz. Közismert, hogy javasoltuk minden nukleáris eszköz befagyasztását. Sőt mi több, Genfben elég világosan figyelmeztettük az Egyesült Államokat, hogy ha így cselekednének, vagyis folytatnák a közép-hatótávolságú nukleáris eszközök telepítését — ők pedig mindenképpen hangsúlyozzák, hogy ilyen terveik vannak, és ezeket a terveket szándékukban áll megvalósítani —, akkor kérdésessé tennék a tárgyalásokat, amelyeknek a Genfben elért megállapodás értelmében meg kell kezdődniük. Ismétlem, figyelmeztettük erre az Egyesült Államokat. Reméljük, hogy figyelembe is fogják venni.

Kérdés: Kérem, mondja meg, Washington és szövetségesei felülvizsgálták-e álláspontjukat Anglia és Franciaország nukleáris eszközeinek beszámítását illetően a közép-hatótávolságú nukleáris fegyverzet kérdésének megoldásánál?

Válasz: Abból, amit az Egyesült Államok képviselőitől hallottunk Genfben, és azon kívül is — és önök tudják, hogy az amerikai államférfiak szinte napról napra nyilatkozatokat tesznek, kommentálják a nukleáris fegyverzetre s általában a Kelet és a Nyugat közötti, az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti kapcsolatokra vonatkozó ilyen vagy olyan kérdést — az következik, hogy nem változtattak álláspontjukon Anglia és Franciaország nukleáris eszközeit illetően. Mi azt válaszoltuk és válaszoljuk nekik, hogy az angol és a francia nukleáris eszközöket be kell számítani. Anglia és Franciaország az Észak-atlanti Szövetség tagja. Igencsak indokolatlan lenne, ha az Észak-atlanti Szövetség — ha szabad így mondanunk — valamiféle pótlékot vagy prémiumot kapna az angol és a francia nukleáris eszközök formájában.

Ez a közöttünk levő nézetkülönbség lényege. Ez a fő nézetkülönbség a közép-hatótávolságú nukleáris fegyverzet problémáinak megvitatásával kapcsolatban. Javaslatokat tettünk arra, milyen alapon lehetne megállapodásra jutni a Szovjetunió és az Egyesült Államok között. Nem egy ízben kijelentettük, egyáltalán nem úgy vetjük fel a kérdést, hogy Anglia és Franciaország köteles felszámolni saját nukle-

áris eszközeit. Csak arról beszélünk, hogy azokat be kell számítani. Ez azt jelenti, hogy ha az angol és a francia nukleáris eszközök megmaradnak, akkor megfelelő számban kell csökkenteni az amerikai nukleáris eszközöket. Hiszen ők — úgymond — egy társaság, amely, képletesen szólva, a barikád egyazon oldalán áll.

Kérdés: Előirányozza-e a szovjet álláspont a repülőgép-anyahajókon elhelyezett légierő felvételét az európai övezetben található közép-hatótávolságú nukleáris fegyverzet összességébe?

Válasz: Ez rendkívül fontos kérdés. A már lezajlott tárgyalások során mindeddig azt a hat amerikai repülőgép-anyahajót vettük figyelembe, amelyek vagy az európai vizeken, például a Földközi-tengeren tartózkodnak, vagy pedig az európai vizek közvetlen közelében találhatók. Ismétlem, hat repülőgép-anyahajót.

Az Egyesült Államoknak viszont — ez jól ismert — összesen tizennégy repülőgép-anyahajója van, s most épül a tizenötödik. Minden jel arra mutat, hogy építésének befejezése nincs messze. Minden repülőgép-anyahajón negyven darab nukleáris fegyvert hordozó repülőgépet helyeznek el. Repülőgépenként két vagy három nukleáris töltettel. Számolják össze: ha csak hat repülőgép-anyahajót veszünk, akkor ez legalább négyszáznyolcvan nukleáris töltet, pedig összesen tizenöt repülőgép-anyahajó van! És vajon nehéz lenne-e valamilyen rendkívüli helyzetben a repülőgép-anyahajókat Európához közelebb vonni a világ más térségeiből? Nem lenne különösen nehéz.

Így a tárgyalások bizonyos szakaszán nemcsak a hat, hanem a tizenöt repülőgép-anyahajó kérdését is felvethetjük, azokét is, amelyeket mindeddig nem vettünk számításba. Hiszen több mint kétszer annyi hordozó repülőgépen kétszer annyi a nukleáris töltet, vagyis ezernél is több. Ez kolosszális erő. Úgy gondoljuk, a repülőgép-anyahajók kérdését tartalékoljuk. Ha a tárgyalások úgy haladnak, hogy indokolt lesz ennek a tényezőnek a felhasználása, akkor azt meg fogjuk tenni. Jogunk van megtenni, ez szükségesség.

Megpróbáltam matematikailag indokolni a kérdés effajta felvetését. Az amerikaiak ezt tudják, jóllehet néha — úgy látszik, ezt tartják a kifinomult taktika csúcsának — elfelejtik, figyelmen kívül hagyják ezt a kérdést.

Kérdés: Nyugaton időnként arról beszélnek, hogy most egyszerűen felújultak a korábban megszakított tárgyalások, mégpedig azért, mert Európában új amerikai rakétákat telepítenek. Hogyan magyarázza az ilyen állításokat?

Válasz: Az természetes, hogy ez nem a korábbi tárgyalások folytatása, hanem merőben új tárgyalások. És hogy ez új tárgyalás, azzal az amerikaiak — és személyesen a külügyminiszter — szintén egyetértettek. Kezdetben megpróbáltak olyan kifejezést használni, hogy „felújították a tárgyalásokat", de amikor megmagyaráztuk és javasoltuk, hogy közelítsünk az igazsághoz, akkor egyetértettek azzal, hogy a tárgyalások — természetesen — merőben újak.

Mit kell elsősorban hangsúlyozni? Korábban külön folytak tárgyalások a hadászati és a közép-hatótávolságú fegyverzetről. Akkor mindkét fél egyetértett abban, meg kell próbálni, talán így könnyebb lesz a megegyezés. Most viszont egyértelműen kiderült, hogy nem lehetsé-

ges tárgyalni és megegyezni a hadászati fegyverzetről a közép-hatótávolságú fegyverzet kérdésének megoldása nélkül, Miért nem? Éppen azért, mert a közép-hatótávolságú fegyver a Szovjetunió szempontjából egyszersmind hadászati fegyver is. A közép-hatótávolságú fegyver csupán a hatótávolság paramétereit tekintve közepes: jellegét, erejét tekintve a Szovjetunió szempontjából hadászati fegyver. Eléri a Szovjetunió területét. Viszont az a fegyverfajta, amelyik ellen az Egyesült Államok éjjel-nappal hadakozik, vagyis a mi közép-hatótávolságú fegyverünk, az SS—20 rakéta, nem éri el az Egyesült Államok területét.

Ez az egyik érv amellett, hogy most átfogóan kell foglalkozni a probléma megoldásával. A hadászati atomfegyverzet kérdését nem lehet a világűrtől elszigetelten vizsgálni, és nem lehet — ahogy most mondottam — a közép-hatótávolságú fegyverektől elkülönítve vizsgálni. Arról nem is beszélek, hogy a hadászati és a közép-hatótávolságú fegyvereket együttesen sem lehet az űrfegyverektől elválasztva vizsgálni.

A genfi találkozóra úgy mentünk, hogy megmondjuk az igazságot: a helyzet ma ilyen, csak a maga komplexitásában lehet megvizsgálni mindezeket a problémákat. Ha az amerikai kormánynak nem lennének tervei az úgynevezett átfogó rakétaelhárító védelmi rendszer megteremtéséről, akkor nem vetődött volna fel a világűr bevonása és a kérdések komplex tárgyalása. A világűrnek tisztának kell maradnia, nem szabad hogy kiterjedjen oda is a fegyverkezési verseny. A helyzet azonban egészen más. Napjainkban csak a hadászati fegyverzetekkel és a közép-hatótávolságú fegyverekkel összekapcsolva lehet áttekinteni a világűr kérdéseit.

A legfontosabb, hogy ne feledjük: mindez egységes konplexum. Ezt nem azért tesszük, mert papíron könnyebb három, egymással összefüggő témával dolgozni, kényelmesebb valamiféle mérleget készíteni, megkeresni az eltérő elemeket. Nem, maga az élet, a valóságos helyzet kényszerít rá, hogy mindezt átfogóan vizsgáljuk.

Végül is az emberek számára egyre megy, mitől pusztulnak el: attól a bombától, amely a világűrből érkezik, avagy attól, amelyet a hadászati rakéta vagy a közép-hatótávolságú rakéta indított útnak. De van lehetőség az elsőt is, a másodikat is, a harmadikat is megoldani, nem feledve a helyes szemléletet, és azt az óhajt és akaratot, hogy megegyezésre jussunk.

Kérdés: A küszöbönálló tárgyalásokon hogyan fogják figyelembe venni szövetségeseink, a testvéri szocialista államok biztonságának érdekeit?

Válasz: Ezeket mi teljes egészében figyelembe vesszük. A Szovjetunió a nyugati országok és az Egyesült Államok előtt a saját nevében és a szövetségesek nevében lép fel. Egységes elvi politikánk van. Ez adja politikánk erejét. Ezeket a kérdéseket időszakonként megtárgyaljuk a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületében, más szerveiben. Ez közös politika. Síkraszállunk mind a magunk, mind az ő érdekeikért, mert az a véleményünk, hogy az ő biztonságukat ugyanolyan tökéletes védelemben kell részesíteni, mint a Szovjetunióét.

Kérdés: Tegyük fel, hogy az Egyesült Államok — múltbeli magatartását figyelembe véve — megsértené az elért megállapodásnak azt

a részét, amely szükségesnek tartja az űrfegyverkezési hajsza megakadályozását. Mi lenne ennek a következménye?

Válasz: Igen súlyos következménye lenne: megszakadnának a tárgyalások. Mi figyelmeztettük erre az amerikai fél képviselőit. Itt nincs választás és nincs középút. Vagy komolyan foglalkozunk a világűrrel, nem engedjük meg a fegyverkezési hajszát ott, hanem demilitarizált állapotban tartjuk, vagy pedig elkezdődik ott is a fegyverkezési hajsza. A félintézkedések nem oldják meg a kérdést, mert ma félintézkedések, holnap viszont fokozhatják a fegyverkezési hajszát. S akkor a világűr a megfelelő fegyverzetfajták telepítésének rettenetes arénájává válik, és hatalmas veszélyt jelent az emberiség létére.

Ez nem túlzás. Amikor az úgynevezett csillagháborúkról, az átfogó rakétaelhárító védelmi rendszerről beszélnek, akkor az életről és a halálról beszélnek. Így áll a kérdés. Kötelességünknek tartjuk, hogy megmondjuk az igazságot, nemcsak az Egyesült Államoknak, hanem az egész világnak. Nem egy ízben szólt erről Konsztantyin Csernyenko nyilatkozataiban s az amerikai elnökhöz intézett üzeneteiben. Felhívta a figyelmet arra, hogy nem szabad megengedni a versengést az űrfegyverkezésben. Határozottan küzdeni fogunk az űrfegyverkezés ellen.

Bármilyen súlyos szavakat használnánk is, nem lennének elegendőek ahhoz, hogy kifejezzék azt az egész veszélyt, amelyet az űrfegyverzet telepítése és az űrfegyverkezési verseny kiterjesztése jelentene.

Kérdés: Melyik fél terjesztette elő a küszöbönálló tárgyalások struktúrájára vonatkozó javaslatot?

Válasz: Mi terjesztettük elő a javaslatot, s ez logikus. Úgy gondolkoztunk — ez vezette a Központi Bizottságot és a Politikai Bizottságot is —, hogy ha az űrfegyverkezés kérdéseit együttesen kell tárgyalni a hadászati nukleáris fegyverek, a közép-hatótávolságú fegyverek problémáival, akkor logikus, hogy úgy alakítsuk ki a tárgyalások struktúráját is, hogy azok egymásra épüljenek. Ezért javasoltuk, hogy mindkét félnek egységes küldöttsége legyen, noha annak, természetesen, három csoportot kell magában foglalnia, arra számítva, hogy az egyik foglalkozik a világűr kérdéseivel, a másik a hadászati nukleáris fegyverzettel, a harmadik pedig a közép-hatótávolságú nukleáris fegyverzettel.

Részletesen megvilágítottuk, milyen tartalmat tulajdonítunk ennek a struktúrának. Mindegyik csoportnak saját területével kell foglalkoznia, de elkerülhetetlenül fel fognak vetődni olyan kérdések is, amelyek a másik két csoportban megvitatott kérdésekhez kapcsolódnak.

Ebben az esetben a küldöttségnek együttesen kell megtárgyalnia a helyzetet, megvizsgálnia, hogyan kapcsolódnak a különböző kérdések, nehogy az egyik csoportban a másiktól és a harmadiktól függetlenül jöjjön létre megegyezés. Nem állapítottunk meg semmilyen szigorú szabályt arra, hogy milyen időközönként kell a küldöttségeknek teljes létszámban összeülniük és tárgyalniuk. Ma ez nem látható előre. A tárgyalások menete alakítja majd ki a megfelelő rendszert. Így az egyes csoportokban elmélyülten kell tárgyalni az adott területre vonatkozó kérdéseket, és az összes kérdést ezzel összefüggésben. A három irány sok különböző komponenst jelent. Vannak itt pluszok, mert

minél több a komponens, annál nagyobb a kicserélés, a különböző módosítások lehetősége. De vannak nehézségek is. Az egyiket és a másikat is figyelembe kell venni. Más megoldás nincs.

De nem szabad önmagunkat ijesztgetni ezzel a strukturális nehézséggel. Ha adott az óhaj és az akarat, akkor megtalálható a megoldás, mert mindez kiszámítható. Sőt, különösebb nehézség nélkül lehetséges mindezek matematikai kiszámítása, kiigazítása és kiegyenlítése. Ennek megvan a lehetősége. Nem kevés olyan ember akad, aki tényanyaggal rendelkezik. Emiatt nem lesz fennakadás. Akarat és óhaj — nos, erre van szükség.

Kérdés: Mit tudna mondani a leendő tárgyalásokról ma, még mielőtt a tárgyalások elkezdődtek?

Válasz: Erre igen nehéz pontos választ adni. Én csak a szovjet félről beszélhetek. Mi amellett vagyunk, hogy a tárgyalások legyenek tárgyszerűek, a szemlélet legyen komoly, ténylegesen a Genfben kijelölt célokhoz tartsák magukat, hogy a felek ne ravaszkodjanak, egyikük se próbálja rászedni a másikat, és ne törekedjék semmilyen előnyre az egyenlőség és az egyenlő biztonság elvének megsértésével. Mindkét fél köteles abból kiindulni, hogy a másik fél nem enged eltérést ettől az elvtől.

Mi azon vagyunk, hogy az ügyet a béke, a kölcsönösen elfogadható megoldás, a megfelelő megállapodások előkészítése felé kormányozzuk. Ez vonatkozik a közép-hatótávolságú nukleáris fegyverzetre is.

Kérdés: A nukleáris fegyverzetre vonatkozó kérdések között vannak-e olyanok, amelyek nem fogják a küszöbönálló tárgyalások tárgyát képezni, de már ma is önállóan megoldhatók?

Válasz: Igen, vannak ilyenek. Nyilatkoztunk erről az amerikai félnek, s megneveztünk ilyeneket. Anélkül, hogy kimerítő felsorolást adnék róla, megemlíthetem például, hogy attól függetlenül, miként állnak a dolgok e három területen, egyezmény köthető a nukleáris fegyverkísérletek beszüntetéséről. Miért ne lehetne megoldani? Semmiféle objektív akadály nem áll e megállapodás előtt, egy ilyen megállapodás megfogalmazása előtt. Mi ezt javasoltuk, javasoljuk most is, és ismételten javasolni fogjuk.

Itt van továbbá a nukleáris fegyvertárak befagyasztásának kérdése. Ez a kérdés elkülöníthető. Támogatjuk, minél előbb oldjuk meg, annál jobb; függetlenül attól, hogyan állnak a már említett három területen a dolgok.

Harmadik példa. Úgy látjuk, hogy azt a szerződést, amelyet a Szovjetunió és az Egyesült Államok néhány évvel ezelőtt írt alá a békés célú atomrobbantásokról és a nukleáris fegyverkísérletek felső határairól, életbe lehet léptetni. Az Egyesült Államok részéről egyszerűen obstrukcióról volt szó. Tudatosan, tüntetőleg nem vitték végig az ügyet. Pedig nincs akadálya.

Vannak egyéb kérdések is, amelyek — meggyőződésünk szerint — megoldhatóak az említett területen várható megállapodásoktól függetlenül. Ezek közé sorolhatjuk az atomhatalmak kötelezettségvállalását arról, hogy nem alkalmaznak elsőként nukleáris fegyvert. Bármikor, akár ma, holnap, holnapután mindegyik atomhatalom képes és — véleményünk szerint — köteles ilyen kötelezettséget vállalni.

A Szovjetunió vállalta ezt a kötelezettséget. S önök látják, az egész világ örömmel üdvözölte.

Kérdés: A Szovjetunió új tárgyalásokra készül az Egyesült Államokkal. Mi a garancia arra, hogy Washington nem fogja őket spanyolfalként felhasználni katonai fölény megszerzésére tett próbálkozásaihoz, és nem viszi ismét zsákutcába a tárgyalásokat?

Válasz: Nem tudom, ki garantálhatná, hogy az Egyesült Államok állásfoglalása mindig becsületes és építő jellegű lesz. Hisz tudjuk, mi történt a múltban. Idéztem néhány példát. Megkötött egyezmények hiúsultak meg vagy nyilváníttattak érvénytelennek. Ezért nem szeretnék olyan kategóriákkal operálni, mint a garancia.

Pontosan tudjuk, mi a világ érdeke, az Egyesült Államok, a Szovjetunió érdeke, s az egész világnak mindent meg kell tennie, hogy a megállapodásokat teljesítsék, s hogy olyan megállapodások szülessenek, amelyek megoldják az égető kérdéseket.

Nos, ezt biztonsággal ki lehet jelenteni.

Az önök kérdéseinek szellemétől indíttatva megvilágítok még egy fontos kérdést. Ezt helyesen kell értelmezniük a szovjet embereknek is, s mindazoknak a külföldi személyiségeknek is, akik érdeklődnek e problémák iránt.

Az amerikai fél a világűrre vonatkozó tervét, az úgynevezett átfogó rakétaelhárító rendszer tervét védelmi tervként jellemzi. Gyakran bizonygatták nekünk Genfben, különösen a beszélgetések elején: hogy-hogy önök ellenkeznek, hiszen ez védelmi terv! Olyan eszközöket akarunk létrehozni — mondják —, amelyek majd lelövik az Egyesült Államok ellen kilőtt rakétákat. Hiszen ez védelem!

Ez meglehetősen fondorlatos stratégia. Képzeljék el, hogy sikerül létrehozni egy ilyen rendszert vagy egy ahhoz hasonlót, mint amilyent az Egyesült Államok, pontosabban az amerikai kormányzat tervez. Más szavakkal, sikerül létrehozniuk egy védőpajzsot, amely megvédi őket a rakétáktól. Hiszen azt mondják, hogy félnek a Szovjetunió atomcsapásától, ezért van szükség a védőpajzsra, hogy megsemmisítse a rakétákat, hogy azok ne érhessék el céljukat.

Tegyük fel, hogy létrehozták a védőpajzsot. Azt mondják, hogy ez békés jellegű. Arra való, hogy megsemmisítse a rakétákat, hogy azok ne érhessék el céljukat. Ámde az a tény, hogy e védőpajzs mögül egy másik országra, a Szovjetunióra rakéták irányulnak — magától értetődik, hogy rendkívüli helyzet esetén —, ez szerintük semmit sem jelent, ebben semmiféle veszély nincs. Még meg is próbálnak meggyőzni bennünket erről.

Azt mondják nekünk: az Egyesült Államoknak nem áll szándékában csapást mérni a Szovjetunióra, hangsúlyozom, a szándékról van szó. Mi azt mondjuk nekik: hogyan, tehát a Szovjetuniónak az önök lelkiismeretére kell számítania? Washington lelkiismeretére?

Először, bizonyos tényeket tekintve, nem vagyunk nagyon meggyőződve arról, hogy Washingtonnak olyan nagy tartaléka lenne lelkiismeretből. Bizonyos tényeket figyelembe véve, mi nem hiszünk ebben. Másodszor, mi azt mondtuk nekik: ha mi gondolatban helyet cserélnénk önökkel, az Egyesült Államokkal, akkor kiderül, hogy önöknek ugyanúgy kell okoskodniuk, mint a Szovjetuniónak. Más szavakkal,

ha mi törekednénk ilyen rendszer létrehozására, akkor önök számítanának a mi megfelelő nyilatkozatainkra, lelkiismeretünkre? Elegendőek lennének-e az önök számára ezek a nyilatkozatok?

A válasz — hallgatás. Az, hogy ezt a tervet vagy rendszert — nekik jobban tetszik a „rendszer" szó — az amerikai kormányzat „védelminek" keresztelte el, semmin nem változtat. Egyes társadalmi rétegeket sikerült megzavarniuk, erről nyíltan kell beszélni. De természetesen egyáltalán nincs szó semmilyen védelemről.

Ez támadó fegyver, s hogy őszinték legyünk, ez az egész terv agresszív, határozottan ellenezzük. Az a véleményünk, hogy minden embernek, aki megpróbál becsületes álláspontra helyezkedni ezekben a kérdésekben, számot kell adnia magának arról, milyen célt követnek ezzel a tervvel.

Tételezzük fel továbbá — elméleti síkon —, hogy az Egyesült Államok létrehozta ezt a rendszert, de nem él azzal a lehetőséggel, hogy rakétákat küldjön a Szovjetunió ellen, és atomcsapást mérjen rá. De képes lenne rá, ha volna ilyen pajzsa. Vajon ezt a pajzsot nem használnák fel zsarolásra?

Ez beleillik az Egyesült Államok kormányzatának a világuralmi helyzet elérését célzó irányvonalába. Olyan helyzet elérésére, amely lehetővé tenné, hogy az Egyesült Államok diktálja a feltételeket, adott esetben a Szovjetuniónak. Határozottan elutasítjuk ezt a rendszert, ezt az egész tervet. És újra hangsúlyozom, hogy a tárgyalások szilárd alapja továbbra is az egyenlőség, ismétlem: az egyenlőség és az egyenlő biztonság. Más alap nincs.

Ha akadnak is az Egyesült Államokban olyan emberek, akik feltételezik, hogy az Egyesült Államok így vagy úgy fölénybe kerül, akár megvalósítja az említett rendszerre vonatkozó tervét, akár nem, és hogy a Szovjetunió alárendelt helyzetbe kerül: ezek az emberek tévednek. Erre nem kerülhet sor. Megragadom az alkalmat és hangsúlyozom azt, amit Konsztantyin Csernyenko mondott nyilatkozataiban és Reagan elnökhöz intézett személyes üzenetében: ez a helyzet kizárt. Ezt nem engedjük meg.

Hatalmas, mind anyagi, mind intellektuális tartalékaink vannak, amelyek elegendőek ahhoz, hogy biztosítsuk biztonságunkat. Ez mind a Szovjetunióra, mind szövetségeseinkre és barátainkra is vonatkozik. Népünknek volt ereje ahhoz, hogy győztesként kerüljön ki a német fasizmus elleni, példátlan méretű pusztító háborúból. Az egész világ ámult azon, hogyan történhetett ez, hiszen a Szovjetunió viselte vállán a háború fő terhét. Képletesen szólva, népünk politikai értelemben nukleáris energiát szabadított fel, és győztesként került ki a háborúból. Nem engedi meg soha, hogy bármely ország vagy országcsoport ideológiai megfontolások alapján feltételeket diktáljon neki. És az vitathatatlan, hogy az amerikai terveket jelentős mértékben ideológiai megfontolások hatják át. Azt hiszem, hogy ez minden szovjet, és nem csak szovjet ember előtt világos.

Kérdés: Egy másik területet szeretnénk érinteni. A békeszerető szovjet közvéleményt nyugtalanítja a karibi térségben uralkodó tartós feszültség. Beszélne erről?

Válasz: Lehetőségünk volt arra, hogy a szovjet kormány erre vonat-

kozó álláspontját az amerikai kormány tudomására hozzuk. Határozottan elítéljük az Egyesült Államok akcióit. Az Egyesült Államok politikája durva, leplezetlen beavatkozás a karibi térség országainak belügyeibe. Ez mindenekelőtt Nicaraguára vonatkozik. Az Egyesült Államoknak semmiféle joga nincs ahhoz, hogy előírja ennek a kis országnak és népének, milyen társadalmi rendszert válasszon, milyen körülmények között éljen. Ez kizárólag a nicaraguai nép szuverén joga. Nemrég általános választásokat tartottak ott, megválasztották a legfelső állami vezetést. Ez újabb bizonyítéka annak, mennyi ellenséges érzés és gyűlölet halmozódott fel a nicaraguai népben az Egyesült Államok kiszolgálói ellen, akik korábban ezt az országot irányították. Ők most nincsenek ott. A nép szabadon fellélegezhetett. Mire van most szüksége? Arra, hogy békén hagyják. Ezért véget kell vetni a beavatkozásnak, annak a leplezetlen terrorizmusnak, amelyet az Egyesült Államok folytat ezzel az országgal szemben.

És természetesen elutasítjuk azt a politikát is, amelyet az Egyesült Államok hosszú ideje Kubával szemben folytat. A gazdasági blokádra és különféle barátságtalan, sőt ellenséges akciókra gondolunk. A kubaiaknak és csakis a kubaiaknak van joguk ahhoz, hogy meghatározzák hazájukban az életkörülményeket, azt, hogy milyen rendszer legyen országukban, és ebbe senkinek nincs joga beavatkozni.

Ha a térség egészét nézzük — sőt ha túlmegyünk a határain —, ideje, hogy az Egyesült Államok véget vessen mindenfajta beavatkozásnak a más országok belügyeibe, véget vessen a hírszerző szolgálatok, a különleges szervek politikai, gazdasági beavatkozásának, amelyek a jelekből ítélve egyetlen napra sem hagynak fel bűnös munkájukkal számos állam ellen.

Föltennék még egy kérdést — ha úgy tetszik, önmagamnak. Hogyan értékelhetjük egészében a jelenlegi világhelyzetet? Hová fejlődnek a dolgok? A béke vagy a háború irányába?

Előre megmondom, ne várjanak matematikailag pontos választ. Valamit azonban mégis lehet mondani. A helyzet most igen bonyolult. Időnként veszélyes. Történhetnek váratlan események is. Résen kell lennünk. Népünk mindig résen áll.

De mit kell hangsúlyozni? Azt, hogy hazánk, egész népünk, lenini kommunista pártunk, vezetésünk, Politikai Bizottságunk — Konsztantyin Csernyenko sokszor beszélt erről ország-világ színe előtt — határozottan mindent megtesz a béke megvédéséért. Ez a célunk, erre mozgósítjuk népünket, tartalékainkat, ezért dolgozunk. Ezt mondjuk barátainknak is — ők osztják álláspontunkat. Ezt mondjuk a többi országnak is. Mi kell ahhoz, hogy még sikeresebben dolgozzunk a háborús veszély elhárítása és a béke megszilárdítása érdekében? Az, hogy minden ország — nagyok és kicsik — még aktívabban dolgozzon egy cél: a háborús veszély elhárítása és a béke megszilárdítása érdekében.

Nem maradhat kívülálló egyetlen, bármilyen kis ország sem. Egyetlen ország sem okoskodhat így: vannak nagyhatalmak, nagy tartalékokkal rendelkeznek, harcoljanak ők, az elsősorban rájuk tartozik. Ebben helyes és helytelen megállapítások keverednek. Igaz, hogy ez a harc mindenekelőtt a nagyhatalmakra tartozik, de nem igaz, hogy

csak nekik kell harcolniuk. A békéért minden országnak harcolnia kell — a nagyoknak, a kicsiknek, az egészen kicsiknek is.

Egy ország lehet kicsi, de ez nem jelenti azt, hogy nem mondhat ki nagy igazságot, s nem emelheti fel erőteljesen a szavát a béke érdekében, a háború elítéléséért, főleg, ha ezek a kis országok is összehangoltan, egységesen cselekednek.

Ez vonatkozik a társadalmi csoportosulásokra, a pártokra, mindenekelőtt azokra, amelyek ellenzik a háborút, védik a békét, a tudomány, a kultúra képviselőire, az üzletemberekre — ha a tőkés országokról beszélünk. Nekik is meg kell érteniük, hogy mi a háború, és milyen következményekkel járna. Vonatkozik ez a dolgozókra, a parasztokra, az értelmiségre, bármelyik országban élnek. Meg vagyunk győződve arról, hogy a békét védelmező erők hatalmasabbak a háborút és a fegyverkezési versenyt pártoló erőknél.

Kérdés: Az ENSZ-közgyűlés nemrég befejeződött ülésszakán a világ minden állama a világűr kizárólagosan békés célokra történő felhasználásáról szóló határozatra szavazott. Csak az Egyesült Államok tartózkodott. Az ülésszak sok más határozatot fogadott el a fegyverkezési verseny megfékezéséről, a háborús veszély csökkentéséről. Ön hogyan értékeli az ülésszak eredményeit?

Válasz: Nagyon pozitívan értékeljük a legutóbbi ülésszak eredményeit. Ott több javaslatot terjesztettünk elő, többek között a világűr militarizálásának betiltásáról. Nagy megelégedéssel fogadtuk azt, hogy az államok túlnyomó többsége támogatta a javaslatot. Csak az Egyesült Államok volt ellene, és ezt szavazatában demonstrálta. Szerintünk az ülésszak kedvező eredményekkel zárult.

Ezzel kapcsolatban egyébként meg kell állapítanunk, hogy sok év óta a világ országainak többsége — még azok is, amelyek állami szinten nincsenek velünk túlságosan szívélyes viszonyban — ösztönösen hajlik azoknak a javaslatoknak a támogatására, amelyek a háború megakadályozását, a béke megszilárdítását célozzák. Ez nagyon jó dolog. De nem tetszik ez annak a néhány országnak, amely ezzel ellentétes politikát folytat.

Mit tudok mondani erről? Remélem, hogy ezek az országok számolni fognak a világ országai túlnyomó többségének, a világ minden népének véleményével és álláspontjával. Jogosan állapíthatjuk meg, hogy az amerikai nép sem akar háborút.

Kérdés: Hogyan értékeli ön a háborúellenes tömegmozgalmak szerepét a fegyverkezési verseny megakadályozásáért folytatott harcban?

Válasz: Igen fontos ezeknek a tömegmozgalmaknak a szerepe. Az utóbbi időben néha olyan kijelentéseket lehet hallani: önök, a Szovjetunióban, a háborúellenes tömegmozgalmakra számítottak, s ezek a mozgalmak mégsem akadályozták meg az amerikai rakéták nyugat-európai telepítését, nem akadályozták meg ilyen és ilyen intézkedések végrehajtását.

Ez nagyon különös okoskodás. A háborúellenes mozgalom — bár nem terjed ki minden népre — haladó irányzat, megmutatta azt, hogy az emberek megvetik azokat, akik elősegítik a háború ügyét, akik a katonai kiadásokra szavaznak, megvetik és elítélik azokat, akik a raké-

taarzenálok és atomfegyver-arzenálok növelésére törekszenek, megvetik és elítélik azokat, akik a törvényhozó szervekben a politika további militarizálására és a fegyverkezési versenyre szavaznak.

Fel kell tételeznünk, hogy ez a mozgalom még korántsem használja ki potenciális lehetőségeit, hogy az utolsó szót még nem mondta ki. És ez jó. A közvéleményt, az emberek tömegeit egyre inkább áthatja az a gondolat, hogy a világ rendkívüli pillanatot él át, hogy az egész emberiséget nagy veszély fenyegeti, és hogy mindent meg kell tenni ennek elhárításáért, azért, hogy ne következzék be az az Armageddon, amelylyel évszázadok óta ijesztgetik az embereket.

Kérdés: Mint ismeretes, az elmúlt években a Szovjetunió és az Egyesült Államok több kétoldalú egyezményt kötött a különböző területeken folytatott együttműködésről. Most mi a helyzet?

Válasz: Röviden válaszolok: a helyzet nem kielégítő. Egy sor egyezményt — több mint egy tucatot — kötöttünk. E megállapodások alapján delegációink kölcsönösen ellátogattak egymás országaiba és különböző kérdésekről tárgyaltak, ami mindkét ország számára hasznos volt.

Azután ezeket a megállapodásokat vagy formálisan felfüggesztették. vagy gyakorlatilag megszűntek, mivel az amerikai kormányzat az elmúlt években úgy döntött, hogy e megállapodások ne funkcionáljanak.

Washingtonban feltettük a kérdést: ilyen befagyott állapotban akarják-e hagyni ezeket az egyezményeket, vagy más szándékaik vannak? A mi véleményünk szerint a jelenlegi helyzet kárt okoz önöknek is és nekünk is, nem lenne jobb, ha az egyezmények funkcionálnának?

Rövid gondolkodás után ezt válaszolták: igen, egyes megállapodásokat valóban fel kell eleveníteni, hogy funkcionáljanak. Egyes megállapodásokat még meg kell vizsgálni. Ezt mondták egyszer, kétszer — én hozzátenném — háromszor, de tényleges mozgás még nincs, jelentéktelen kivétellel az egyezmények egyelőre nem funkcionálnak.

Kérdés: Bejelentették, hogy az elkövetkezendő tárgyalásoknak — mint általában a fegyverzetkorlátozás és -csökkentés területén tett erőfeszítéseknek is — végső soron az atomfegyverek teljes és maradéktalan felszámolásához kell vezetniük. Milyen jelentőséget tulajdonít a Szovjetunió e feladat megoldásának?

Válasz: Rendkívül nagy jelentőséget. Meg kell mondanom, hogy amint azt a két nagyhatalom bejelentette, a tárgyalások egyik fő célja az atomfegyverek teljes kizárása a fegyverzetek arzenáljából. Ez igen fontos megállapodás, amely szerepel a közös nyilatkozatban. Azelőtt a szovjet–amerikai közös nyilatkozatokban szó sem esett erről. Mi úgy véljük, hogy a világűr kérdéseinek megoldására tett gyakorlati lépések nem mondanak ellent ennek a nagy és nemes célnak. A Szovjetunió ezt a célt nem ma, hanem rögtön azután kitűzte, hogy megjelent az atomfegyver. 1946-ban erre vonatkozó javaslatot tett az ENSZ-ben, de az akkor elsősorban az Egyesült Államok részéről nem talált támogatásra.

A két nagyhatalom — a Szovjetunió és az Egyesült Államok — minden, a fegyverkezés és a leszerelés területén tett lépésének közelebb

kell hoznia ezt a célt: az atomfegyverek kizárását a fegyverzetek arzenáljából.

Kérdés: A kölcsönösen elfogadható megállapodások elérése a majdani tárgyalásokon milyen mértékben járulhatna hozzá a szovjet—amerikai viszony és a nemzetközi helyzet általános javulásához?

Válasz: Kétségkívül nagymértékben hozzájárulna a kétoldalú szovjet—amerikai viszony javulásához. Hiszen a fő kérdések, amelyekben a Szovjetunió és az Egyesült Államok politikája eltér egymástól, az atomfegyverek problémája, az egyenlőség és az egyenlő biztonság elve, a fegyverkezési verseny leállítása és megszüntetése.

Ezért érthető, hogy a megállapodások ezekről kétségkívül nagy előrelépést jelentenének a szovjet—amerikai viszony javításában, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy mindkét fél nagyhatalom, és széles körű nemzetközi érdekei vannak.

JEGYZET

A kiadaseit felel az MSZMP KB Agitacios es Propaganda Osztalya
Szikra Lapnyomda Budapest (85—0672)

Dokumentum

POLITIKAI VITAKÖR

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

Megjelent a Pravda 1985. január 14-i számában.

POLITIKAI
VITAKÖR
85/6
KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

NŐI EGYENJOGÚSÁG

- Harcok és eredmények
- A kettős hivatás gondjai
- Társadalmi egyenrangúság biológiai különbözőségekkel
- A nők évtizede: 1975—1984

A polgári egyenlőséggondolat XIX. századi, megálmodott diadalútján egyre kiáltóbb ellentét feszült a francia forradalom hirdette fennkölt eszmék és a társadalmi valóság sivár tényei között. A formálisan egyenlőnek nyilvánított munkás, a polgári alkotmányokban egyenjogúnak deklarált nemzetek és nemzettöredékek valóságos jogtalansága mellett szembetűnő volt a kétnemű emberiség egyik felének jogfosztottsága. Méghozzá azért, mert az ipar és a városi létforma viharos gyorsaságú terjedésével egyre több nő lépett ki a háztartás hagyományos kereteiből s vált (volna) — a szükségtől vagy egyszerűen az alkotásra termett ember ambícióitól hajtva — munkássá, tisztviselővé, orvossá, mérnökké, a közélet résztvevőjévé.

Mivel e pályákat és e pályákhoz vezető utakat sorompóval zárta el a szavakban egyenlőséget hirdető, ám korábbi egyenlőtlenségeket konzerváló társadalom, megkezdődött a nők szabadságharca a polgárjogokért, a politikai egyenjogúságért, az ezt szimbolizáló választójogért, az oktatási-képzési egyenjogúságért. A küzdelem több frontszakaszon folyt, amelyből különösen kettő tett szert történelmi nevezetességre: a feministáké és a munkásmozgalomé.

A feministák azt vallották, hogy a társadalmi ellentétek fő frontja a férfiak és a nők társadalma között húzódik. Ha a nők jogokhoz akarnak jutni, akkor meg kell rendíteniük azt a társadalmat, amelyet a férfiak a maguk szükségleteinek, igényeinek megfelelően alakítottak ki. A nőket kell egyenjogúsítani, s nem általában az embereket. A feministák egyenjogúság-eszméje tehát érintetlenül hagyta a társadalmi osztály- és rétegkülönbségeket.

A tudományos szocializmus megalapítói nem vitatták, hogy az évezredek folyamán kialakult jogrend, a közerkölcs és gondolkodásmód mindenütt a civilizált világban a női alacsonyabbrendűséget tekintette meghatározónak. Mégis úgy gondolták, hogy **a női emancipáció** a mindenféle társadalmi egyenlőtlenséget és alávetettséget kiiktató **szocializmus műve lesz.** Különösen fontosnak tartották azt, hogy a munkások egységes frontját ne bontsa meg a feminista háborúság mellékhadszíntere. Úgy vélték, hogy éppen ezért **a munkásoknak és a munkásnőknek** együtt, vállvetve, **azonos szervezetben kell tömörülniük.**

A múlt század utolsó harmadában, főképp August Bebel és más német szocialisták elméleti és gyakorlati munkássága nyomán, fokozatosan felülkerekedett az a nézet, hogy megvan a létjogosultsága a férfimunkásság és a női munkásság viszonylagosan önálló szervezkedésének, mert Bebel szavaival: „csak akkor hódíthatjuk meg a jövőt, ha megnyerjük a nőket harcostársainknak" és ennek során figyelembe vesszük, hogy a „nők a nemi és osztályelnyomás kettős igájában nyögnek".

Először a német munkásmozgalomban, majd nemzetközileg is **utat tört az önálló, szocialista szellemű nőmozgalom gondolata.** 1907-ben Stuttgartban Clara Zetkin, német szocialista asszony, kezdeményezésére nemzetközi szocialista szervezet alakult. Egy évre rá 1908. március 8-án 40 000 New York-i varrónő állította meg gépét jobb béreket, jobb munkafeltételeket követelve. Ez az első női munkássztrájk két év múlva nagy elhatározásnak vált kiindulópontjává: 1910. augusztus 26-án — 75 esztendeje — Koppenhágában másodszor gyülekeztek a világ minden sarkából kongresszusra a szocialista nők. Itt határozták el, Clara Zetkin javaslatára, hogy a New York-i varrónők sztrájkjának évfordulóját, **minden év március 8-át a női jogok,** kiváltképp a női választójog **kiharcolásának napjává nyilvánítják.** Érdemes szó szerint is felidézni a — ma már elmondhatjuk: történelmi jelentőségű — javaslat szövegét: „A világ szocialista asszonyai saját országuk proletariátusának osztályöntudatos politikai és szakmai szervezeteivel egyetértésben, évente egy nőnapot rendeznek, amely elsősorban a nők választójogáért folytatott agitációt szolgálja. Ezt a követelést az egész nőkérdéssel való összefüggésében a szocialista felfogásnak megfelelően kell megvilágítani. A nőnapot nemzetközivé kell tenni és gondosan elő kell készíteni."

HARCOK ÉS EREDMÉNYEK

● Magyarországon első ízben 1914-ben került sor a nemzetközi nőnap megünneplésére, bár már 10 évvel korábban — hosszú hatósági huzavona után — 1904. szeptember 18-án véglegesen megalakult a Magyarországi Munkásnő Egyesület, annak a Gárdos Mariskának a kezdeményezésére, akinek születési centenáriumára ugyancsak 1985-ben emlékezünk.

Mit akartak századunk hajnalán a lányok és asszonyok?

A legrégibb követelés az volt, hogy legyen egyenlőség a polgári jogok gyakorlásában. Az asszony, a nő rendelkezhessék pl. tulajdonnal, legyen egyenlő a törvény előtt a férfival. Nem sokkal később fogalmazzák meg az oktatási-képzési és ezzel párhuzamosan a szellemi pályákra való bebocsátás követelését.

A népesség korcsoportok szerinti megoszlása (1000 fő)

Korcsoport	1970	1984	Ebből	
			férfi	nő
0—5 éves	830	865	443	422
6—14 éves	1 347	1 460	751	709
15—24 éves	1 696	1 342	689	653
25—29 éves	741	871	444	427
30—49 éves	2 852	2 912	1440	1472
50—54 éves	431	667	318	349
55—59 éves	665	651	301	350
60 évesnél idősebb	1 760	1 911	778	1133
Összesen	*10 322*	*10 679*	*5164*	*5515*

A munkásmozgalom főképp a politikai egyenjogúság kivívását tartotta elsődlegesnek: a nemzetközi nőnapi demonstrációkat is az általános, egyenlő és titkos választói jog megszerzésének szolgálatába állították. Emellett természetesen a női munkát és a női munkást egyéb szempontból is egyenjogúsítani akarták, pl. már a kezdet kezdetén elhangzik a máig is érvényes jelszó: „Egyenlő munkáért egyenlő bért!"

Hazánkban e téren is több évtizedes késéssel — nagyjában a századforduló táján az ún. „második reformnemzedék" fellépésével — indul a női egyenjogúsítási mozgalom, méghozzá majdnem egyidejűleg annak két — polgári és munkásmozgalmi — szárnya. Bátor kezdeményezéseik, merész reformelképzeléseik az 1918—1919-es forradalmakban teljesednek ki. Ám a forradalmak leverését követő 25 esztendő során egyben-másban még a korábbi konzervativizmust is túllicitáló törekvések érvényesültek. Időről időre pl. szigorúan maximálták — 30%-ban szabták meg — egy-egy egyetemi fakultásra felvehető női hallgatók számát, az erkölcsi nevelésben oktalan szigort, képmutatást érvényesítettek stb. Úgy tűnt, hogy megállt az idő. S ez annál is szembetűnőbb volt, mert körös-körül a nagyvilágban megkezdődött a változás. Néhol ez — mint Szovjet-Oroszországban — gyökeres és tömegméretű fordulatot jelentett a nők társadalmi helyzetében, néhol kevésbé volt átütő és tömeges méretű, mint Németországban Hitler hatalomra jutásáig vagy Ausztriában, illetőleg Csehszlovákiában, de mindenesetre ezek az országok is mérföldekkel előbbre tartottak.

● Az 1945-ös gátszakadást követő években **a nők jogi, foglalkoztatási, képzési egyenjogúsítása fokozatosan állami programmá vált.** Megteremtődött a lakosság nembeli tagoltságon alapuló érdekképviselete is: előbb a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége működött, majd átmenetileg a Népfrontba épült a nőmozgalom, hogy 1956 után újra szervezetileg önállósodjon, 1970-től pedig az MSZMP-ből közvetlenül irányított nőbizottságok hálózata lát el érdekvédelmi feladatokat.

A nők társadalmi-politikai térfoglalását, szerepvállalását egyszerre, egy időben két motor is hajtotta — ezért is lehetett a fejlődés és változás annyira látványos:

- A politikai motor, a munkásmozgalmi hagyomány, amely magától értetődő természetességgel sugallta a munkásmozgalom több évtizedes emancipációs követeléseinek valóra váltását;
- egy gazdasági követelmény: előbb az újjáépítés, majd az iparosítás hatalmas munkaerő-szükséglete. Szociálpolitikai reformok, vívmányok kísérik, segítik elő a nők tömeges munkavállalását (rohamosan kiépülő bölcsődei-óvodai hálózat, szülési szabadság, különféle segélyek, a hatvanas évek végétől gyermekgondozási segély stb.), amelyek azonban szoros függésben vannak az ország anyagi helyzetével, teherbíró képességével.

A felszabadulást követő 40 évben többször is és igen lényeges pontokon változott a szemlélet. Politikai érdek, társadalmi-gazdasági igény, tudományos megismerés formálta a szemléletet, alakította a politikai-kormányzati szabályozásokat, beavatkozásokat. **Míg a felszabadulás után az első 25 év a nők sodró erejű, bár nem**

egyenletes térfoglalását jellemezte, az azt követő másfél évtized inkább a megfontoltabb, minőségi változások időszakának bizonyult.

A nők aránya a szocialista szektor aktív keresői között (1983)

Korcsoport	Férfi	Nő	Összesen	A nők aránya, %-ban
	ezer fő			
14 éves	1,2	2,6	3,8	68,4
15—29 éves	845,9	636,7	1483,6	43,0
30—39 éves	691,7	633,4	1325,1	47,8
40—59 éves férfi / 40—54 éves nő	1040,0	809,0	1849,0	43,8
60 éves és idősebb férfi / 55 évesnél idősebb nő	23,1	94,4	117,5	80,3
Összesen	*2601,9*	*2177,1*	*4779,0*	*45,6*

Gyökeres fordulat

1945 a női egyenjogúság terén is vitathatatlanul gátszakadásnak bizonyult. Történelmi mértékkel mérve szinte másodpercek alatt valósultak meg egetrengetően nagy dolgok: minden 20 éven felüli nő — teljesen egyenlően a férfiakkal — választójogot kap; az 1945. évi képviselőválasztásokon 3 millió lány és asszony járulhat az urnák elé (1939-ben 220 000-en!). Megnyílt előttük valamennyi pálya. Ennek kiteljesedéseképp 1945 augusztusától a közigazgatási pálya válik szabaddá, 1945 után fejeződik be a nők „hosszú menetelése" a tudás megszerzésének korlátlan lehetőségéért, 1946 októberében törvényileg mondták ki, hogy a hittudományi karok kivételével (azóta már ezek is megnyíltak) valamennyi egyetem és főiskola kapuját megnyitják a nők előtt.

A hatvanas években végbement nagy társadalmi-gazdasági átalakulások — a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a vidék iparosításának fellendülése, az életszínvonal korábban soha nem tapasztalt emelkedése — eredményeképpen, most 15 esztendeje, 1970 februárjában az MSZMP Központi Bizottsága határozott a nők politikai, gazdasági, szociális helyzetéről és a további feladatokról. Ez a — sok tekintetben értelemszerű kiigazításokkal — ma is érvényes dokumentum vált a nőpolitikai tanácskozások és elhatározások alapjává.

Nagyon tömören ekképpen fogalmazhatjuk meg a legutóbbi másfél évtized nőpolitikáját: **szemtől szembe a nők kettős hivatásával!**

Fergeteges tempójú volt a nők munkába állása. 1970-ben már a keresőképes korban levő nők 65%-a volt munkavállaló — ma 81%-a. Az aktív keresőknek 1970-ben 41, ma pedig már 46%-a nő. Az iparban foglalkoztatottak 45%-a, a mező- és erdőgazdaságban 40, a kereskedelemben 65, az

egészségügy és a kultúra területén 73, az általános iskolai tanítók 79, az orvosok 44%-a nő.

Az imponálóan nagy számok sugárzását azonban itt-ott felhők árnyékolják.

• A női munka eloszlása földrajzilag és ágazatilag egyenetlen. Az ország egyes részein — főleg az elszórt településeken — még ma sem tudunk folyamatos munkát biztosítani a munkaképes és dolgozni kívánó nőknek.

• Ennél is nagyobb gond a nemek egyenlőtlen eloszlása a pályákon, a női munka koncentrációja, egyes pályák, illetve foglalkozások elnőiesedése, ami ugyanakkor együtt jár ezek presztízsének — erkölcsi és anyagi elismerésének — zuhanásával (ügyvitel, kereskedelem, pedagógus pálya).

• Még mindig érvényes és parancsolóan aktuális az ősi jelszó: „Egyenlő munkáért egyenlő bért!" A női bérek átlagosan 20—25%-kal maradnak el a férfiak bére mögött. Ennek részben objektív okai vannak.

• A nők iskolázottsága egyetlenegy réteg esetében még mindig elmarad a férfiaké mögött: a fizikai munkát végző nők 23%-ának van szakmunkás-bizonyítványa.

• Ilyen objektív ok az is, hogy a munka fizikai értelemben vett nehézségi foka és a begyakorlottsági idő sem kiegyenlített még a férfi és női munkavállalók között. De a bérhátrány jelentős részben még ma is azzal magyarázható, hogy a nő azért kap kevesebbet, mert — nő.

A KETTŐS HIVATÁS GONDJAI

A nők kettős kötöttsége: a kereső foglalkozás és az anyaság szempontjából felbecsülhetetlen jelentősége van a munkakörülményeknek és a szociális szolgáltatásoknak.

• Ide tartozik pl. **a több műszakos munka,** amelynek során gyakran kerül konfliktusba a gazdasági racionalitás és a több műszakos termelés fenntartásához fűződő munkavállalói érdek. Jelentős eredmény, hogy a különösen nehéz munkán dolgozó férfiak 22,5%-os arányával szemben a nők aránya csak 3,8%. Ugyanakkor viszont a fizikai munkán dolgozó nők 7,5%-a vegyi hatásnak, 10,7%-a zajártalomnak van folyamatosan kitéve. A munkavállaló nők 40%-a még ma is elégedetlen a munkahelyi szociális létesítményekkel (fürdők, étkeztetés, rend és tisztaság, biztonság). Az ingázó munkavállalók egyharmada nő — ez a dolgozó nők 15%-a.

• A nők kettős hivatásának betöltését nehezítik **a szolgáltatások hiányosságai** (ruhatisztítás, lakáskarbantartás) és növekvő költségigényessége (pl. éttermi étkezés).

• A gondokat fokozza a családok túlnyomó többségében a ragaszkodás **a hagyományos családi szerepek** megvalósításához.

• Egyes területeken tagadhatatlanul lenyűgözőek a **mennyiségi eredmények.**

Míg 1970-ben a 3—6 éves gyermekek 58%-ának volt helye az óvodában, 1980-ban 88, 1983-ban pedig már 93%-uknak.

Az óvodák számának és férőhelyének növekedése

Megnevezés	1970	1980	1982	1983
Óvodák	3 457	4 690	4 826	4 842
Férőhelyek	208 647	385 533	408 153	412 666
Óvónők	12 401	29 437	31 972	32 715
Óvodás gyermekek száma	227 279	478 100	466 402	455 205
az óvodás korúak %-ában	51,5	79,8	84,2	87,0
Ötéves óvodás gyermekek száma	70 509	167 813	161 584	156 287
Ötéves korúak %-ában	57,3	88,3	92,0	93,2
Egy óvónőre jutó óvodás	18,2	16,2	14,6	13,9

A **40 órás munkahét** bevezetésével valamelyest megnövekedett a szabad idő. Ugyanakkor a nehezebb gazdasági helyzetben a férjek növekvő második gazdasági elfoglaltsága csökkenti az asszonyok, anyák szabad idejét; és fokozza a családon belüli munkamegosztás kiegyensúlyozatlanságát.

A bölcsődék számának és férőhelyének növekedése

Megnevezés	1970	1980	1982	1983
Bölcsődék	1 044	1 305	1 341	1 335
Férőhelyek	40 010	64 502	69 802	70 313
Szakképzett gondozónők*	4 998	10 713	11 155	10 887
Beíratott gyermekek a bölcsődés korúak %-ában	9,5	14,8	15,7	15,7
Egy szakképzett gondozóra* jutó férőhely	8	6	6	6

* Vezetők nélkül.

Ma már szembe kell néznünk az általánossá vált női foglalkoztatás nemkívánatos következményeivel is. Ilyen mindenekelőtt a szülési kedv csökkenése és nyomában a társadalom elöregedése, a nemzet fogyatkozása, továbbá a fiatal nemzedéknél tapasztalható szocializációs (beilleszkedési) zavarok és az idős emberek gondozásának problémái.

A bajok gyógyítására 1984. szeptember 27-én a minisztertanács hosszú távú tervet fogadott el, amelynek fontos nőpolitikai vonatkozásai vannak. A minisztertanács abból indult ki, hogy változatlanul tiszteletben kell tartani az állampolgárok jogát az önálló családtervezéshez, s azt pozitív ösztönzőkkel kell kedvező irányba terelni.

Alapelvként mondja ki a határozat, hogy **„emelni kell az anyai hivatás társadalmi rangját, egyúttal biztosítva, hogy megmaradjanak, sőt erősödjenek a női egyenjogúságban elért eredmények.** Elő kell segíteni annak a szemléletnek a térnyerését,

amely a gyermekvállalást, az öregekről való gondoskodást, a kiegyensúlyozott családi életet tiszteletre méltó és követendő példának tekinti." Íme néhány intézkedés, amelyek közül egyik-másik már 1985. január 1-vel életbe lépett: változatosabb foglalkozási formák általában és természetesen a nők számára is: részmunkaidős bedolgozói foglalkoztatás, rugalmas munkarendek stb., a terhességi és gyermekágyi segély növelése, a gyermekgondozási segély felváltása a keresethez jobban igazodó gyermekgondozási díj rendszerével, a gyermekápolási táppénzre való jogosultság kiterjesztése a gyermek tízéves koráig, a családi pótlék növelése, most elsősorban a háromgyermekes és ennél nagyobb családokban stb. stb.

A mai helyzet és a feladatok tömör és legfrissebb összefoglalását adja az MSZMP Központi Bizottságának a párt XIII. kongresszusára közrebocsátott irányelvei: „A nők egyenjogúságának érvényesítésében további eredményeket értünk el, de nem lehetünk elégedettek. Sokrétű feladataik ellátása jelentős terheket ró rájuk. Szakmai előrejutásuk és jövedelmük esetenként indokolatlanul elmarad a férfiakétól. Változatlanul kevés nő tölt be vezető munkakört. Ezért fokoznunk kell erőfeszítéseinket, hogy társadalmi és gazdasági eszközökkel könnyítsünk a nők összetett gondjain, a gyermeknevelléssel, az anyasággal, a háztartással, a munkavállalással, a családban elfoglalt szereppel és a közéletiséggel együtt járó terhein. A nők egyenlő esélyeinek érvényesülését szakképzettségük, politikai, és általános műveltségük növelésével is elő kell segíteni."

TÁRSADALMI EGYENRANGÚSÁG BIOLÓGIAI KÜLÖNBÖZŐSÉGEKKEL

A nemek társadalmilag értelmezett viszonya az újabb kutatások, felismerések és tapasztalatok alapján mindegyre új megközelítést igényel. Nem értinti ez azt a megdönthetetlen kiindulópontot, hogy az osztálytársadalmak egyik sarkalatos ellentétpárját: **a nő alávetett helyzetét és a férfi magasabbrendűségét egyszer s mindenkorra tudományosan megcáfolták.** Ugyanakkor azonban a legkorszerűbb élettani, agyfiziológiai stb. kutatások megerősítik azt a felfogást, hogy **a nők és a férfiak társadalmi egyenjogúsága biológiai különbségeikkel együtt** értelmezendő és érvényesítendő.

A nőkérdés megítélésében a biológiai tényezők elhanyagolásának az a legfőbb oka, hogy évszázadokon át ilyen érvekkel — az agy mérete, súlya stb. — indokolták a nők „tudományosan igazolható" alacsonyabbrendűségét. De szerepet játszott ebben az is, hogy a női egyenjogúsítás nagy politikai célja háttérbe szorított minden „tudálékos" megfontolást.

Az újabb tények és megfigyelések, s nem utolsósorban a szüntelenül szaporodó kutatási eredmények és az életfolyamatok humanizálódása új természettudományos tényekre irányítják figyelmünket. Ezekre alapozva a természettudósok cáfolják Simone de Beauvoir, nagy francia feminista írónőnek azt az aforizmáját, hogy „senki sem születik nőnek — azzá lesz", ami csattanós és

irodalmiasított változata a biológiai különbségek teljes tagadásának. Az élettani kutatások kimutatják, hogy a férfi izomzata 57%-kal felülmúlja a nőkét. Az agyfiziológiai kutatások bebizonyítják a férfi és a női agy jobb és bal féltekéje közötti eltérő adottságokat és fejlettségbeli különbségeket. A nők agyában például a térbeli tájékozódás központja sokkal kisebb, a beszédközpont pedig nagyobb mint a férfiak agyában, a fiúk matematikai adottságai fejlettebbek, míg a nők bizonyos fajta memóriakészségben múlják felül a férfiakat. Mindebből Czeizel Endre azt a következtetést vonja le, hogy „a nemek biológiai eltérésének tudatos figyelembevétele a társadalmi gyakorlatban csak segítheti a sokszínű emberi képességek mind harmonikusabb és közösségérdekűbb kibontakozását".

Vannak mások, akiknek véleménye szerint a biológiai adottságok vagy alapkülönbségek ismerete még nem ad pontos útbaigazítást az abból adódó következtetések levonásához. Vita folyik pl. arról, hogy természetileg meghatározott vagy tanulás terméke az, amit anyai ösztönnek nevezünk. Vannak olyan vélemények, hogy az emberi cselekvéseket és érzéseket nem közvetlenül a biológia szervezi, hanem a biológiai hajlamok és a társadalmi tényezők együttese és kölcsönhatása.

Nem vitás, hogy a társadalmi változás számos vonatkozásban hatnak a nők biológiájára. Ide tartozik a nők életkorának meghosszabbodása, a fogamzóképesség korábbi jelentkezése, a változás korának kitolódása, a gyermekszám és ezzel a terhesség időtartamának csökkenése, a gyermekellátás családi-társadalmi megosztása. Mindez együttvéve lehetővé, a társadalmi termelés mindinkább bővülő igénye és a fokozatosan két keresőre alapozott család költségvetési igénye pedig szükségessé tette a női munkavállalást.

Végletes álláspontok

Eddigi áttekintésünk érzékelteti, mennyire nem egyenes vonalú a nemzetközi nőnap szimbolizálta női egyenjogúság útja. Tegyük hozzá ehhez, hogy a fejlettségbeli, nemzeti, vallási, gazdasági s nem utolsósorban politikai tényezők és ezek kombinációja tovább árnyalják a képet. Emellett tudni kell, hogy a folyamat világszerte afféle háborúhoz hasonlítható, amelyben diadalmas előnyomulások és kényszerű visszavonulások, a front kiigazítása váltogatják egymást.

A nemek közötti viszony, **az ún. nőkérdés felfogásában, elemzésében a legvégletesebb és a legellentétesebb vélekedések tapasztalhatók.** Az egyik felfogás szerint túl kevés történt hazánkban a női egyenjogúsítás terén s ezt azzal a kétségbevonhatatlan ténnyel igazolják, hogy a nők társadalmi helyzetét, munkavállalását, kettős szerepének sűrűn változó hangsúlyait még mindig erősen befolyásolják a gazdaság- és népesedéspolitikai szükségletek. A másik felfogás szerint, ami eddig történt, már az is túlságosan sok. (Bíró Dávid és Hernádi Lajos például a férfiak „identitásválságáról", illetve „felesleges férfiakról" cikkeztek.)

A második világháború utáni korszak nemcsak a „szocialista féltekén" gyorsította meg az emberiség nembeli különbségeinek kiegyenlítődési folyamatát. Ma

már tudjuk, hogy a nők tömeges munkavállalása és vele párhuzamosan egyenjogúsítási mozgalma része annak az átfogó humanizációs (a viszonyokat emberszabásúvá alakító) folyamatnak, amelynek során a természet vak erőihez láncolt emberi nem felülkerekedik és a maga szolgálatába hajtja ezeket az erőket. De a köztulajdonra és a magántulajdonra alapozott társadalmak között fontos különbségek vannak az emancipáció mértékében, ütemében és formájában. Azonban nemcsak a társadalmi berendezkedések differenciálnak. A kollektív tulajdonformákra épülő társadalmakban is nagyon eltérő módon ösztönözhetik-szabályozhatják például a népességszaporodást. A tőkés országokban nőpolitikai szempontból egyáltalában nem közömbös, hogy szociáldemokrata vagy konzervatív kormányok vannak hatalmon. Az sem mindegy — most már világméretekben gondolkodva —, hogy milyen vallási befolyás érvényesül: a katolicizmus, a protestantizmus, az iszlám vagy valamilyen más keleti vallás. Nem is szólva az ázsiai, afrikai országok ősi törzsi-vallási szokásairól, amelyek rendszerint igen nehezen lebontható gátjai az emancipációs folyamatnak.

Lássunk néhány példát!

Kínában másfél évtizeddel ezelőtt még a nemzeti felemelkedés és gyarapodás nagy emeltyűjének tekintették a népesség növekedését, ma, a reformkorszakban „egy gyerekre ösztönöznek", és az a jelszó, hogy „a második gyerek — ellenségünk"! A legtöbb európai szocialista országban társadalmi-anyagi ösztönzéssel, Romániában döntően adminisztratív szabályozással igyekeznek változtatni a népességnövekedés megtorpanásán vagy lelassulásán.

Az Egyesült Államokban a hatvanas években hatalmas egyenjogúsítási rohamot indított a feminista mozgalom — szoros kölcsönhatásban a négerek polgárjogi mozgalmával. Nyomában ugrásszerűen emelkedett a független női egzisztenciák száma, a női munkavállalás átlépte a bűvös 50%-os határt (a keresőképes nők ma már több mint fele önálló kereső). Aztán jött Reagan elnök az újkonzervativizmus bajnoka és csapata, s ők mindmáig megakadályozták a női egyenjogúság alkotmánytörvénybe iktatását. (A reagani politika ellenpontjaként a demokrata elnökjelölt W. Mondale női alelnökjelölttel, G. Ferraróval az oldalán indult a választásokon. Ez akkor is jelentős, ha a siker ezúttal elmaradt.)

A konzervativizmust erősíti **a Vatikán.** A hatvanas és hetvenes évek reformirányzata után az elődeinél jóval konzervatívabb II. János Pál szembefordult a női egyenjogúság olyan vívmányaival számos országban, mint a válás és az abortusz megkönnyítése, illetve korábbi törvényes tilalmának feloldása. Ugyanakkor helyenként engedményekre is kényszerült, pl. Olaszországban. Az új konkordátum értelmében Olaszországban a katolicizmus megszűnt államvallás lenni, ami megszünteti a kötelező hitoktatást és teljes érvényűvé teszi a polgári házasságot.

A harmadik világ országaira különösen súlyos teherként nehezednek a fegyverkezési kiadások. Emiatt csorbát szenvednek a hatvanas évektől elhatározott segélyprogramok, egyes országokban az éhség csillapítása, másokban a minimális előrehaladás minden

energiát leköt, és alig hagy teret más irányú programoknak. Emellett a múlt némely barbár hagyománya súlyos örökséggel terheli meg a mai társadalmakat. Indiában, ahol a közelmúltban erőszakos halállal halt Indira Gandhi csaknem 20 évig állt hazája élén, még ma is dívik az özvegyek elégetésének barbár szokása. Afrika számos, főképp az iszlám hatása alatt álló országában (Mali, Szudán, Szomália stb.) tíz és tízmillió gyermeklányon hajtanak végre szexuális csonkítást, a nem kívánatos nemi kapcsolatok megakadályozása érdekében.

A legutóbbi években megfigyelhető világgazdasági pangás sem a legjobb háttér a női emancipációs mozgalom sikeréhez. Ez és az állandóan növekvő hadikiadások minden jogi és politikai részsiker ellenére nagyon kétségessé teszik az ENSZ által 1975-ben indított akció sikerét.

A NŐK ÉVTIZEDE: 1975—1984

Az ENSZ 1975-öt a nők évének nyilvánította. Még abban az évben a világszervezet égisze alatt nagyszabású tanácskozást tartottak Mexikóban, amelyen minden kérdésre kiterjedő, 200 pontos akcióprogramot fogadtak el. Elegendő volt leltárba venni a megoldandókat, s máris kiderült, hogy végrehajtásukhoz legalább a nők évtizedére van szükség, mert egy év a női egyenjogúság problémaóceánjában a tenger cseppjénél is kevesebb. Így lett az egy évből tíz, s az akció jelmondata ez: „Egyenlőség, fejlődés, béke." A félidőben, 1980-ban Koppenhágában újabb leltárt készítettek az eredményekről és egy másikat az adósságokról.

S most 1985-ben Nairobiban, Kenya fővárosában összegzik majd a tíz év vívmányait. Az eldőlt, hogy nem lesz második évtized — legalábbis egyelőre nem. A program érvényben marad 2000-ig, abban a reményben, hogy ennyi idő alatt világméretekben is jelentős haladás érhető el.

Jelenleg serény munka folyik: készítik a női egyenjogúság térképét. A világ öt különböző nagyvárosában tartanak regionális konferenciákat az évtized során elért jogi, társadalmi, foglalkoztatási, oktatási, szociálpolitikai előrehaladásról. Ezen túl 158 ENSZ-tagállam az ENSZ által szerkesztett egységes kérdőíven válaszol azokra a kérdésekre, hogy mit csináltak tíz év alatt, mi valósult meg a célokból, s még milyen hiányosságok vannak.

Hogy tengernyi még a gond, az talán nem is szorul bizonyításra. Az UNESO adatai szerint a világ népességének a fele nő, ők képezik a munkaerő egyharmadát, de ők dolgozzák le az összes munkaórák kétharmad részét. Ugyanakkor világméretekben a pénzbevétel egytizedével és a világvagyon 1%-ával rendelkeznek. A nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló ENSZ-konvenciót még nem írta alá és nem ratifikálta a világszervezet tagállamainak egyharmad része.

Mindezeknek a jogi, politikai, erkölcsi gátaknak a lebontása, a társadalmak relatív gazdasági elmaradottságából adódó egyenlőtlenségek kiküszöbölése a jövő feladata, azé a stratégiáé, amely az ezredfordulóra most már valóban

döntő áttörést kíván elérni a női egyenjogúságban. Erre a Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség részletes „haditervet" dolgozott ki, amelynek középpontjában a béke megőrzése áll.

Az 1981. és 1982. évi békemenetek, az első csapás mérésére alkalmas rakéták nyugat-európai telepítése elleni „hadműveletek" bizonyságot tettek a nők elszántságáról. Gombamódra jöttek létre a nőket, a lányokat és az anyákat tömörítő békeszervezetek. A társadalmak aktív elemei, s köztük a nők heves indulatkitörések közepette juttatják kifejezésre békeakaratukat.

Ma már a különböző békekutató intézetek, a társadalmi, kiváltképp a nőszervezetek adatok garmadájával sokkolják a társadalmat. A harmadik világ krónikus betegségekben szenved: 800 millióan analfabéták, 1,5 milliárd ember nélkülözi az orvosi ellátást és egymilliárd a rendes ivóvizet, 350 millió gyermek marad iskola és 450 millió munka nélkül. Korunk nagy ellentmondása, hogy mindezeket a bajokat könnyűszerrel meg lehetne gyógyítani a hadikiadások gyökeres csökkentésével. A sok millió gyermek halálát okozó járványok leküzdéséhez 58 milliárd dollár kellene, a hadikiadások kevesebb mint 7%-a.

A nők régtől fogva harcolnak a békéért. Clara Zetkin az első világháború első évében a világ szocialista asszonyaihoz intézett, már idézett felhívásában ezt írta: „Lángoljon fel és erősödjön a nőnapon minden országban a proletárnőknek az a szilárd elhatározása, hogy harcolni fognak a békéért. Ez a harc az a nagy történelmi tett, amellyel a nők napjainkban politikai érettségüket és a politikai jogokra támasztott igényüket igazolhatják. Bizonyítsuk be, hogy a döntő óra nem talál kis nemzedéket. Nem az üres beszéd, hanem csak az élet és a tett az, ami nemesít és felemel."

A fegyverek mennyisége és gyilkoló ereje félelmetesen megnőtt, s vele együtt a lányok, asszonyok, anyák békeakarata.

JEGYZET

A kiadásért felel az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
Szikra Lapnyomda, Budapest (85—0799)

POLITIKAI
VITAKÖR
KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

A nők társadalmi-politikai térfoglalását, szerepvállalását egyszerre, egy időben két motor is hajtotta — ezért is lehetett a fejlődés és változás annyira látványos. Az egyik a politikai motor, a munkásmozgalmi hagyomány, amely magától értetődő természetességgel sugallta a munkásmozgalom több évtizedes emancipációs követeléseinek valóra váltását, a másik meg egy gazdasági követelmény: előbb az újjáépítés, majd az iparosítás hatalmas munkaerő-szükséglete. Szociálpolitikai reformok, vívmányok kísérik, segítik elő a nők tömeges munkavállalását (rohamosan kiépülő bölcsődei-óvodai hálózat, szülési szabadság, különféle segélyek, a hatvanas évek végétől gyermekgondozási segély stb.), melyek azonban szoros függésben vannak az ország anyagi helyzetével, teherbíró képességével.

A felszabadulást követő 40 évben többször is és igen lényeges pontokon változott a szemlélet. Politikai érdek, társadalmi-gazdasági igény, tudományos megismerés formálta a szemléletet, alakította a politikai-kormányzati szabályozásokat, beavatkozásokat. Míg a felszabadulás után az első 25 év a nők sodró erejű, bár nem egyenletes térfoglalását jellemezte, az azt követő másfél évtized inkább a megfontoltabb, minőségi változások időszakának bizonyult.

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

85
7

A GENFI „DOSSZIÉ"

- A szovjet—amerikai fegyverzetkorlátozási tárgyalások előzményei
- A szovjet—amerikai fegyverzetkorlátozási tárgyalások Genfben
- A jelenlegi tárgyalások témája; a három részterület összefüggése

HÁTTÉR

1985. március 12-én a tárgyalóasztalhoz ültek a Szovjetunió és az Egyesült Államok képviselői, hogy megnyugtató megoldást találjanak korunk egyik legfontosabb kérdésére: a tömegpusztító fegyverek korlátozására, illetve az új veszélyeket rejtő tendenciák kibontakozásának megakadályozására.

A Szovjetunió javaslatára Genfben három, egymással szoros kölcsönhatásban álló témáról lesz szó: az űrfegyverkezésről, a hadászati és a közepes hatótávolságú atomfegyverek korlátozásáról. A Szovjetunió — ahogyan ezt Andrej Gromiko a szovjet televíziónak adott interjújában hangsúlyozta — arra törekszik, hogy a tárgyalások e sorsdöntő kérdésekről kölcsönösen elfogadható megegyezésekhez vezessenek. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy amennyiben az Egyesült Államok megsértené azt a megállapodást, amely az űrfegyverkezés megakadályozását szorgalmazza, az a legsúlyosabb következményekkel, a tárgyalások megszakadásával járna. Ez a figyelmeztetés a legutóbbi időkben elhangzott felelős amerikai politikusok nyilatkozatainak ismeretében, sajnos, indokoltnak látszik.

A megállapodáshoz vezető út — a jelenlegi kiélezett helyzetben és a problémák nagy hordereje miatt — feltehetően hosszú lesz. A két nagyhatalom érdekeinek kölcsönös figyelembevételére, valamint az erőegyensúly fenntartása érdekében megnyilvánuló szilárd eltökéltségére lesz szükség ahhoz, hogy eredmények szülessenek. A feladat nagyságát, a megoldandó problémák bonyolultságát és összetett voltát illusztrálja ez az összeállítás, amely a jelenlegi tárgyalások előzményei mellett megkísérli felvázolni azok hátterét is.

A SZOVJET—AMERIKAI FEGYVERZET-KORLÁTOZÁSI TÁRGYALÁSOK ELŐZMÉNYEI

Szerződés a világűr békés használatáról

A világűr katonai felhasználásának lehetőségével kapcsolatos aggodalmak már az első műholdak megjelenésével, illetve a nagy hatótávolságú rakéta-nukleáris fegyverek elterjedésével párhuzamosan felvetődtek. Már a hatvanas évek elején, pontosabban 1963 októberében az ENSZ-közgyűlés felhívta a világ országait arra, hogy tartózkodjanak nukleáris fegyvert vagy bármely másfajta tömegpusztító fegyvert hordozó objektumok föld körüli pályára juttatásától, illetve ilyen fegyverek égitesteken történő elhelyezésétől.

Az ENSZ alapokmányában foglalt általánosabb célok és alap-

elvek mellett lényegében ez a határozat — illetve a világűr kutatását és felhasználását szabályozó elvekre vonatkozó nyilatkozat — képezte később az alapját annak a szerződésnek, amelyet 1967. január 27-én írtak alá a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok képviselői, és amelyhez azóta a világ országainak jelentős része csatlakozott.

A világűr békés használatáról szóló szerződés általános alapelvként kimondta, hogy a világűr kutatását és felhasználását — beleértve a Holdat és más égitesteket — minden ország érdekében és javára kell folytatni — tekintet nélkül az országok gazdasági vagy tudományos fejlettségi szintjére — és azt az emberiség közös vállalkozásának kell tekinteni. A világűrt és az égitesteket valamennyi állam az egyenlőség alapján, a nemzetközi joggal összhangban, minden megkülönböztetés nélkül szabadon kutathatja, azt — sem a szuverenitás igényével, sem használat vagy foglalás útján, illetve bármely más módon — nem sajátíthatja ki.

Az egyezmény aláírói az alapelvek elfogadásán túl kötelezték magukat arra, hogy nem juttatnak föld körüli pályára nukleáris fegyvereket, vagy bármely más tömegpusztító fegyvert hordozó objektumokat, ilyen fegyvereket égitesteken sem helyeznek el, illetve a világűrben semmilyen más módon nem tartanak. Tudomásul vették, hogy kizárólag csak békés célokra használhatják a Holdat és más égitesteket, nem létesíthetnek katonai támaszpontokat, berendezéseket és erődítéseket, illetve nem folytathatnak fegyverkísérleteket és katonai gyakorlatokat. Ugyanakkor mind a Holdon, mind más égitesteken változatlanul megengedett a békés kutatáshoz szükséges bármely felszerelés vagy eszköz használata (beleértve a katonai személyek alkalmazását a tudományos kutatásra vagy bármely más békés célra).

A szerződés egyik paragrafusa szerint az űrhajósokat az emberiség világűrbe küldött követeinek kell tekinteni és nekik baleset vagy veszély esetén — bárhol történjen az — minden lehető segítséget meg kell adni. A szerződést aláíró országok kötelesek azonnal tájékoztatást adni arról is, ha bármely olyan jelenséget észlelnek a világűrben, amely veszélyezteti az űrhajósok életét vagy egészségét.

A szerződés értelmében az aláíró államok felelősséggel tartoznak a világűrben és az égitesteken folytatott tevékenységért — akár kormányszervek, akár nem állami intézmények végzik. A felelősség kiterjed azokra a károkra is, amelyeket az adott állam által felbocsátott objektum más országoknak okoz a földön, a légtérben vagy a világűrben, illetve az égitesteken. Kimondja azt is, hogy a felbocsátott objektumok, illetve alkatrészeik felett a felbocsátó állam mindvégig megtartja joghatóságát, így azokat megfelelő azonosítás után kérésére vissza kell szolgáltatni.

A szerződés előírása szerint a világűr és az égitestek tanulmányozását és kutatását úgy kell végezni, hogy elkerüljék azok káros szennyeződését, valamint a földi környezet ártalmas megváltoztatását földön kívüli anyag bevitelével. Amennyiben ennek akár csak a lehetősége is felvetődne, az illetékes ország tevékenységének megkezdése előtt köteles nemzetközi konzultációt kezdeményezni.

Hasonló eljárás szükséges akkor is, ha más állam tevékenységével kapcsolatban feltételeznek vagy tapasztalnak ilyen következményeket.

A szerződés a világűr kutatásának és felhasználásának nemzetközi együttműködése érdekében szükségesnek tartja, hogy mindazok az államok, amelyek ilyen tevékenységet folytatnak, megegyezzenek abban, hogy az ENSZ főtitkárát, valamint a közvéleményt a lehető legteljesebb mértékben tájékoztatják tevékenységük természetéről, helyéről és eredményeiről.

Ez, a csaknem húsz évvel ezelőtti helyzetből kiinduló szerződés a nukleáris vagy másfajta tömegpusztító fegyvert hordozó objektumok világűrben vagy égitesteken való elhelyezését tilalmazza az aláíró államok számára. Ezt a körülményt kívánja felhasználni az Egyesült Államok rakétaelhárító űrfegyvereinek tervezett telepítése során, mivel a sugár- vagy irányított energiafegyverek (elsősorban a lézer- és részecske-sugárfegyverek) egyértelműen nem sorolhatók az említett kategóriába. De az amerikai törekvések ennek a szerződésnek szellemét és előírásainak egészét is súlyosan sértik.

Szerződés a rakétaelhárító védelmi rendszerek korlátozásáról (SALT—I)

Reagan amerikai elnök 1983. március 23-án a televízióban elhangzott „csillagháborús" beszéde, majd az ezt követő amerikai nyilatkozatok és állásfoglalások arra utalnak, hogy az Egyesült Államok igyekszik megkerülni az 1972 májusában aláírt — és a SALT—I szerződés részét képező — rakétaelhárító rendszerek korlátozását előíró megállapodást.

Az 1972. május 26-án Moszkvában aláírt szerződésben ugyanis abból indultak ki, hogy a rakétaelhárító védelmi rendszerek korlátozását jelentő hatékony intézkedések hozzájárulnak a hadászati támadófegyverek terén folyó versengés megszüntetéséhez és csökkentenék egy nukleáris fegyverekkel megvívandó háború kirobbanásának veszélyét. Ezért a két nagyhatalom kötelezettséget vállalt arra, hogy mindössze két rakétaelhárító körzetet tartanak fenn a jövőben, egyet a főváros, egyet pedig az interkontinentális ballisztikus rakéták indítósilóinak védelmére.

A rakétaelhárító védelmi rendszerek telepítési körzeteinek sugarát 150 kilométerben határozták meg, ahol 100 ellenrakéta-indítóállomás, illetve az indítóállomásokon legfeljebb 100 ellenrakéta helyezhető el. Emellett korlátozták a rakétaelhárító védelmi rendszerekhez tartozó rádiólokációs állomások számát is. Rögzítették, hogy a főváros körüli rakétaelhárító védelmi rendszerben legfeljebb hat, kör alakú, három kilométernél nem nagyobb átmérőjű rádiólokációs állomás, míg a másik rendszerben két nagy teljesítményű és 18 kisebb teljesítményű állomás lehet.

A korlátozások nem vonatkoztak a fejlesztési és kísérleti célokra használt rakétaelhárító védelmi rendszerekre vagy azok összetevőire, amelyek a meglevő vagy a külön megállapodásban foglalt kísérleti telepeken helyezkednek el. Az utóbbiakon legfeljebb 15—15 ellenrakéta-indítóberendezést tarthatnak fenn.

Az 1972. évi SALT—I szerző-

dés tehát olyan védelmi rendszerekre terjedt ki, amelyeknek célja a hadászati ballisztikus rakéták és azok elemeinek leküzdése a röppályán; vagyis ellenrakétákra, azok indítóállásaira és a hozzájuk tartozó rádiólokációs állomásokra. Ugyanakkor azonban a szerződésben kötelezettséget vállaltak arra is, hogy **nem hoznak létre, nem kísérleteznek ki és nem állítanak szolgálatba olyan rakétaelhárító védelmi rendszereket, amelyek tengeri, légi, világűrbeli vagy mozgó szárazföldi telepítésűek.** A szerződés tilalmazza más rendeltetésű rakéták, indítóállások és rádiólokációs állomások átalakítását is a rakétaelhárítás céljaira, emellett a hadászati ballisztikus rakéták támadásának előrejelzésére csak az ország területének határvonalai mentén és csak kifelé irányozva lehet rádiólokációs állomásokat telepíteni.

A szerződés előírásai szerint a betiltott — vagyis az engedélyezetteken felüli — rendszereket és azok elemeit meg kellett semmisíteni vagy le kellett szerelni. A szerződés korlátlan időtartamra szól.

Meg kell jegyezni, hogy a rakétavédelmi rendszerek további korlátozásáról 1974. július 3-án Moszkvában egy jegyzőkönyvet írtak alá, amely szerint csak egy-egy rakétaelhárító védelmi rendszert tartanak fenn a jövőben; a Szovjetunió a védelmet a fővárosra, az Egyesült Államok pedig az interkontinentális ballisztikus rakéták indítósilóinak elhelyezési körleteire koncentrálja. E jegyzőkönyv ugyanakkor lehetőséget adott arra, hogy egy alkalommal az egyik rakétavédelmi körzetet felváltsák a másikkal, azonban erről kötelesek tájékoztatni a másik felet.

A szerződésben kötelezettséget vállaltak arra, hogy egyebek mellett a világűrben sem fognak rakétaelhárító védelmi rendszereket telepíteni. Figyelembe véve az Egyesült Államok jelenlegi törekvéseit, ez egyértelműen szerződésszegésre utal. Az a hivatkozása pedig, hogy jelenleg csupán tudományos kutatómunkáról van szó — amit egyébként sem lehet betiltani —, bizonyítja a szerződés megkerülésére irányuló törekvését, mert milyen garanciák adhatók arra, hogy a tudományos kutatómunka eredményeit nem fogják-e egy következő szakaszban a gyakorlatban is „hasznosítani".

A hadászati támadófegyverek korlátozásáról

Történelmi tapasztalat, hogy a védelmi fegyvereknél bekövetkezett változás mindeddig destabilizáló hatást gyakorolt a támadófegyvereknél kialakult helyzetre. Ez elkerülhetetlenül bekövetkezne a rakétaelhárító védelmi rendszerek világűrbe telepítése esetén is. Megfelelő megállapodás hiányában a hadászati támadófegyverek olyan korszerűsítése kezdődhet meg rövid időn belül, amely — amellett, hogy ismét magasabb szintre emeli a fegyverkezési versenyt — semmissé teheti az eddigi szerződések korlátozó hatását is.

A SALT—I megállapodás hadászati támadófegyverek korlátozására vonatkozó részének érvényessége lejárt — bár a felek megállapodtak abban, hogy változatlanul érvényesnek tekintik az egyezményben vállalt kötelezettségeket. Más a helyzet azon-

ban a SALT—II megállapodással. Köztudott, hogy az Egyesült Államok nem ratifikálta ezt az egyezményt, így az abban foglalt kötelezettségek jogilag nem érvényesek. A szerződés bizonyos rendelkezései — például a robotrepülőgépekre (szárnyas rakétákra) vonatkozó előírások — már az időtényező következtében is tárgytalanná váltak. Ugyanakkor — ahogy ezt Gromiko, a Szovjetunió külügyminisztere 1985. január 13-i tv-interjújában kijelentette — „a pozitívumnak, amely ezzel a szerződéssel összefügg, érvényesnek kell lennie, s ezen a téren mindkét fél megértést tanúsít". A jelenlegi tárgyalások témája szempontjából figyelmet érdemelnek azok a javaslatok is, amelyeket az 1982. június 29-én Genfben újrakezdődött SALART-nak nevezett tárgyalásokon a felek előterjesztettek. Az összefüggések kissé bonyolultnak látszanak, ezért érdemes visszautalni az előzményekre.

Még az 1982. júniusi tárgyalások megkezdése előtt Reagan amerikai elnök bejelentette, hogy országa erőfeszítéseit arra fogja összpontosítani, hogy jelentős mértékben csökkentse a leginkább destabilizáló hatású rendszereket — a ballisztikus rakétákat —, az általuk hordozott atomrobbanótölteteket és azok pusztítóerejét. Ennek megfelelően az elképzelt csökkentés első szakaszának végére a szárazföldi indítású és tengeralattjáró-fedélzeti ballisztikus rakétákra szerelt robbanótöltetek számát egyenlő, a jelenleginél legalább egyharmaddal alacsonyabb szintre kívánta redukálni, de úgy, hogy a robbanótöltetek fele földi telepítésű rakétákon legyen. A második szakaszban azt tűzte célul, hogy egyenlő felső határértéket érjenek el a hadászati nukleáris erők más összetevőit (atom-tengeralattjáró-fedélzeti rakéták tölteteit) illetően is.

Az amerikai javaslat lényegének megértéséhez tudni kell, hogy a Szovjetunióban a szárazföldi indítású interkontinentális ballisztikus rakéták hordozzák az összes robbanótöltetek mintegy 70 százalékát, miközben az Egyesült Államok ilyen kategóriájú hadászati rakétáin ezeknek csupán csak 20 százaléka található. Ennek következtében az amerikai javaslat elfogadása azt jelentené, hogy a Szovjetuniónak több mint 50 százalékkal kellene csökkentenie robbanótölteteinek és rakétáinak számát, miközben az Egyesült Államok — atom-tengeralattjáróinak elhanyagolható mennyiségű redukálása mellett — növelhetné szárazföldi telepítésű hadászati erejét.

A számok még szembetűnőbbé teszik a Szovjetunió számára hátrányos helyzetet. A SALT—II szerződésben kicserélt adatokat figyelembe véve az amerikai javaslat szerint a két félnek 7500 db-ról egyharmaddal, tehát mintegy 5000 db-ra kellene csökkentenie a robbanótöltetek számát. Viszont a fennmaradó robbanótölteteknek maximum a fele, vagyis 5000-ből 2500 maradhatna a szárazföldi interkontinentális ballisztikus rakétákon. Mivel ezekből a Szovjetuniónak 5500, az Egyesült Államoknak pedig 2500 áll rendelkezésére, a szovjet félnek 3000-rel kellene csökkentenie a szárazföldi indítású hadászati rakétákon elhelyezett robbanótöltetek számát, az Egyesült Államok pedig megtarthatná a valamennyi ilyen típusú robbanótöltetet és rakétát. Igaz, hogy a

Szovjetunió 500 db-bal növelhetné az atom-tengeralattjárókról indítható robbanótöltetek számát, tekintettel arra, hogy ezekből csak 2000-rel rendelkezik, de ezt csak kb. egy tucat tengeralattjáró szolgálatba állítása révén érhetné el, ami hatalmas összegbe kerülne.

Ha tudjuk, hogy az Egyesült Államoknak az atom-tengeralattjárókról indítható rakétákon elhelyezett robbanótöltete 5000, és figyelembe vesszük azt is, hogy felújításra szorul atom-tengeralattjáró flottája (ennek végrehajtását a kilencvenes évek első felére tervezik), világossá válik az amerikai törekvések célja. Ha a Szovjetunió elfogadja ezt a javaslatot, akkor az Egyesült Államoknak módja nyílik arra, hogy egyrészt jelentősen csökkentse, másrészt időben jobban elossza a költségeket, mivel partnerének időt rabló fejlesztést kell végrehajtania, hogy elérje a tengeralattjáró-fedélzeti rakéták engedélyezett mennyiségét.

Összefoglalva: ha a Szovjetunió elfogadja az Egyesült Államok javaslatát a hadászati atomfegyverek csökkentésére vonatkozóan, mindenekelőtt le kell mondania legerősebb hadászati eszközeinek nagy részéről, amit csak hatalmas költséggel ellensúlyozhat a tengeralattjárók, illetve a fedélzetükön elhelyezett rakéták és robbanótöltetek számának növelésével. Eközben az Egyesült Államok akadálytalanul folytathatja az új hadászati eszközök kifejlesztését. Nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió ezt az elképzelést nem tekinthette a fegyverzetkorlátozásra irányuló erőfeszítések őszinte — és megvalósítható — megnyilvánulásának.

Az igazságos megoldás érdekében a Szovjetunió olyan javaslatot tett, amely nemcsak egyes, önkényesen kiválasztott, hanem valamennyi hadászati fegyverfajta korlátozását és csökkentését előirányozza. Kijelentette, hogy kész saját hadászati fegyverzetét több mint 25 százalékkal csökkenteni, ha ezzel összhangban sor kerül az Egyesült Államok fegyverzetének csökkentésére is. Javasolta, hogy az interkontinentális és tengeralattjáróról indítható ballisztikus rakéták, valamint a hadászati bombázók számát 1990-ig fokozatosan olyan szintre csökkentsék, hogy mindkét fél 1800-1800 egységgel rendelkezzen. Így 25 százalékkal csökkentenék a fegyverek számának felső értékét — ahogy azt a SALT—II megállapodás is előírta. A megállapodások végrehajtása során — a csökkentés folyamatában — a Szovjetunió javasolta néhány új típusú nukleáris fegyver betiltását és szorgalmazta, hogy jussanak megegyezésre a hadászati bombázók és a repülőgép-anyahajók járőrözési útvonalának korlátozásáról. A megállapodás kiterjedhet arra is, hogy időben értesítsék egymást a hadászati bombázók és az előretolt állomásoztatású repülőgépek tömeges felszállásáról, s határozzák meg a rakétahordozó tengeralattjárók járőrözési területét.

Az Egyesült Államok ezt követően még két alkalommal (1983. június 4-én és 1983. október 4-én) tett javaslatot a hadászati fegyverek korlátozására, azonban ezek az előzőkhöz képest nem tartalmaztak új elemeket. 1983. december 8-án véget ért a hadászati fegyverek korlátozásáról és csökkentéséről folyó genfi tárgyalások ötödik fordulója, mivel ekkor már közismertté vált az új amerikai

rakéták európai telepítésének ténye. A Szovjetunió szükségesnek látta ismét áttekinteni a SALART-problémákat is, ezért a tárgyalások felújításának időpontját akkor nem határozták meg.

Az Egyesült Államok az ebben a kategóriában vizsgálandó közepes hatótávolságú atomfegyverek nyugat-európai telepítésének megkezdésével elvileg olyan képességek birtokába jutott, amelyekkel fenyegetheti a Szovjetuniót és európai szövetségeseit anélkül, hogy hasonló fegyverek birtokában számolnia kellene hasonló fenyegetéssel. E fegyverek lehetséges célja következtében — hatótávolságuktól függetlenül — a Szovjetunió kénytelen volt e fegyvereket az Egyesült Államok és közötte fennálló hadászati erőegyensúly vetületében mérlegelni. Nyilvánvaló, hogy ebben a helyzetben egy következő tárgyalás során a közepes hatótávolságú fegyverek korlátozása már nem történhet meg azon elvek alapján, amelyeken az 1983. november 23-án megszakadt genfi tárgyalások alapultak. Többek között a genfi tárgyalás ezért sem tekinthető a korábbiak folytatásának, jóllehet az egyes elemek változatlanul napirenden maradnak.

Szovjet törekvések az űrhadviselés kiterjesztésének megakadályozásáért

A hetvenes évek második felében nyilvánvalóvá váltak a katonai űrtevékenység nemzetközi biztonságot veszélyeztető továbbfejlesztésének irányzatai.

Ettől az időszaktól a Szovjetunió számos, az űrhadviselés kiterjesztését megakadályozni szándékozó javaslatot tett.

❶ A mesterséges holdak elleni tevékenység eszközeinek és módszereinek kifejleszthetőségét felismerve kezdeményezésére 1979-ben Helsinkiben szovjet—amerikai tárgyalások kezdődtek a műholdvadász-fegyverek kifejlesztésének és gyártásának betiltása érdekében. Néhány megbeszélés után azonban az amerikai fél érdektelensége miatt a tárgyalások elmaradtak.

❷ Az űrfegyverek létrehozásának veszélyét felismerve 1981-ben a Szovjetunió az ENSZ-közgyűlés 36. ülésszakán szerződéstervezetet nyújtott be, amely megtiltja bármiféle fegyver telepítését a világűrbe (mesterséges űrobjektumokra és természetes égitestekre). A szovjet javaslatot az ENSZ-közgyűlés nagy szótöbbséggel helyeselte, s kidolgozásra a genfi Leszerelési Bizottság elé utalta. A Leszerelési Bizottság napirendre tűzte e szerződéstervezetet, de az Egyesült Államok és számos NATO-szövetségese elzárkózása miatt érdemben nem foglalkozott vele.

❸ Ezt követően 1983-ban a Szovjetunió az ENSZ-közgyűlés 38. ülésszakára kidolgozott egy átfogó szerződéstervezetet a katonai űrtevékenység kiterjesztésének megakadályozásáról. Ennek megtárgyalását a nagy szótöbbségű ENSZ-közgyűlési határozatra alapozva a genfi Leszerelési Értekezleten várja, ha az Egyesült Államok és szövetségesei hajlandók lesznek azzal érdemben foglalkozni.

E szerződéstervezet kidolgozásánál figyelembe vették a tudomány és a technika jelenlegi színvonala alapján az összes valós ve-

szélyeket; s azért tekinthető átfogónak, mert megtiltaná a katonai erő világűrbeli és világűrből alkalmazásának minden elképzelhető változatát.

A kidolgozandó egyezmény legfontosabb tiltó rendszabálya, hogy a világűrben — az összes mesterséges űrobjektumra vagy természetes égitestre — tilos elhelyezni a földi, a légi vagy a kozmikus térségben levő célpontok elleni bármiféle fegyvert (hagyományosat vagy tömegpusztítót, régebbit vagy újat).

Ezenkívül megtiltanák a világűrben elhelyezett mesterséges űrobjektumok bármiféle felhasználását a kozmikus, a légi vagy a földi célok ellen, más államok mesterséges űrobjektumainak megsemmisítését, megrongálását, működésének zavarását, keringési pályájának megváltoztatását.

Az egyezmény aláírói kötelezettséget vállalnának arra is, hogy beszüntetnek mindenfajta műhold elleni fegyverkikísérletezést, és felszámolják a jelenleg már meglevő effajta rendszereket, továbbá nem használnak katonai — ezen belül a műholdak elleni — tevékenységre személyzet irányította űrhajót, űrállomást vagy éppen űrrepülőgépet.

A Szovjetunió őszinte jó szándékának bizonyítására az új szerződéstervezet benyújtásával egyidejűleg egyoldalú kötelezettséget vállalt arra: **nem juttat felfegyverzett űrobjektumot a világűrbe mindaddig, amíg más ország is tartózkodik ettől.**

A Szovjetunió igen nagy jelentőségűnek tartja, hogy ne kerüljön sor az űrhadviselés kiterjesztésére. Ezt az is bizonyítja, hogy 1984-ben, a szovjet—amerikai kapcsolatok mélypontján, amikor szünetelt minden kétoldalú megbeszélés, a Szovjetunió javasolta az Egyesült Államok kormányának, hogy az űrhadviselés kiterjesztéseinek megakadályozására kezdjenek kétoldalú tárgyalásokat. Az eredetileg 1984 szeptemberére kitűzött tárgyalások az Egyesült Államok miatt nem kezdődtek meg.

A SZOVJET—AMERIKAI FEGYVERZETKORLÁTOZÁSI TÁRGYALÁSOK GENFBEN

Az 1985. március 12-én Genfben megkezdődött új szovjet—amerikai fegyverzetkorlátozási tárgyalások témaköreit a szovjet és az amerikai külügyminiszterek év eleji találkozóján pontosították. Gromiko és Shultz januári megbeszéléseiről kiadott közleményből, a találkozójukat követően nyilvánosságra került szovjet és amerikai állásfoglalásokból kitűnik, hogy ez semmiképpen sem tekinthető egyszerűen a korábban félbeszakadt, vagy a hosszú ideje szünetelő szovjet—amerikai fegyverzetkorlátozási megbeszélések folytatásának.

Az új tárgyaláson mindkét fél egy-egy küldöttséggel vesz részt, de ebben három csoport három részterülettel foglalkozik:

- szovjet—amerikai vonatkozásban a hadászati jellegű fegyverekkel;
- az európai közepes hatótávolságú atomfegyverekkel;
- az űrhadviselés kiterjesztésének megakadályozásával.

(E három részterület összefüggését még részletesen tárgyaljuk).

A szovjet—amerikai fegyverzetkorlátozási tárgyalások témakörei

1 Szovjet—amerikai hadászati fegyverek. A fegyverzetkorlátozási tárgyalások alapvető célja a Szovjetunió és az Egyesült Államok legnagyobb hatótávolságú és legnagyobb pusztító hatású, az egymás vonatkozásában hadászatinak számító fegyverei mennyiségének csökkentése és minőségének korlátozása.

A katonai szóhasználatban hadászati fegyvereknek nevezik a legfontosabb, a legnagyobb kiterjedésű, a legmesszebbre célbataláló, úgynevezett hadászati jellegű célpontok (egy adott ország hadviselési képességeinek, normális létének fenntartásához alapvetően szükséges objektumok — rakétabázisok, repülőterek, hadikikötők, katonai vezetési központok — és híradóközpontok, raktárak hadiipari üzemek, közigazgatási vezetési központok, polgári vasúti, közúti, vízi csomópontok, repülőterek, víz- és nyersanyaglelőhelyek, energiaforrások stb.) megsemmisítésére alkalmas harceszközöket. Nem véletlenül állítják, hogy e feladatokra alkalmas atomfegyverek tömeges harcba vetése döntően befolyásolhatja — vagy éppen meg is határozhatja — egy esetleges háború végső kimenetelét.

Az előbbi meghatározásból kiindulva, két fő jellemző alapján lehet eldönteni, hogy a fegyverfajta hadászati jellegű-e vagy sem:

- atomtöltetének hatóereje,
- hordozóeszközének hatótávolsága alapján.

A robbanótöltet hatóereje, pusztító hatása megmutatja, hogy a fegyverrel megsemmisíthetők-e a feltételezett ellenfél hadászati jellegű célpontjai. A hatótávolság pedig arra ad választ, hogy a hordozóeszköz képes-e célba juttatni a robbanótöltetet a feltételezett ellenség hadászati jellegű célpontjaira, más szóval elegendő-e a fegyver hatótávolsága.

- A szovjet—amerikai vonatkozásban hadászati jellegű fegyverek hordozóeszközei közé tartoznak az atomtöltet célba juttatására szolgáló, 5500 km-nél nagyobb (tehát interkontinentális) hatósugarú nehézbombázó repülőgépek, a szárazföldi telepítésű interkontinentális (ugyancsak 5500 km-nél nagyobb) hatótávolságú ballisztikus rakéták, továbbá atom-tengeralattjárók fedélzetéről induló, 1000 km-nél nagyobb hatótávolságú ballisztikus rakéták.

Ma mind a szovjet, mind az amerikai hadászati fegyverek döntő hányada nagy hatótávolságú ballisztikus rakéta. Elnevezésük azon alapul, hogy a célhoz repülésük túlnyomó részben a ballisztika — a szabadon elhajított test — mozgástörvényei szerint történik.

E rakéták repülése merőben más, mint a légkörben állandóan üzemelő hajtóművel ellátott, a föld felszínével párhuzamosan haladó repülőgépeké és két fő szakaszból áll. Az első szakasz a működő hajtóművel repülés, a felgyorsítás. Ez a rövidebb szakasz, amelynek végét követően már csak az atomtöltetet tartalmazó fejrész repül a második szakaszon a cél felé, a ballisztikai törvényszerűségek meghatározta, a sűrű légkörből jelentősen kiemelkedő szabályos ellipszis formájú röppályán.

1. táblázat

A Szovjetunió és az Egyesült Államok jelenleg rendszerben álló szárazföldi telepítésű interkontinentális ballisztikus rakétáinak főbb jellemzői

Ország	Szovjetunió					Egyesült Államok		
Típusjelzés	SS—11*	SS—13*	RSZ—16 SS—17*	RSZ—20 SS—18*	RSZ—18 SS—19*	LGH—250	LGM—30F	LGM—30G
Elnevezés	Sego**	Savage**	—	—	—	Titan—II	Minute-man—II	Minute-man—III
Induló tömeg (t)	48	35	65	220	78	150	31,8	34,5
Hossz (m)	20	20	24,4	37	27	31,3	18,2	18,2
Átmérő (m)	2,5	1,7	2,5	3,2	2,5	3,5	1,82	1,82
Fokozatok száma	2	2	2	2	2	2	3	3
Legnagyobb hatótávolság (km)	10 500	8000	10 500	12 000	12 000	15 000	11 250	13 000
Töltet száma	1 v. 3	1	1 v. 4	1 v. 10	1 v. 6	1	1	3
Töltet hatóereje	1×2 Mt 3×300 kt	5 Mt	1×5 Mt 4×200 kt	1×25—50 Mt 10×2 Mt	1×5 Mt 6×2 Mt	10 Mt	1—2 Mt	3×200—400 kt
Körkörös szórás (m)	1100—1400	2000	450	300—450	300—500	1300	370	220—280
Szolgálatba állítás éve	1966	1965	1975	1978	1974	1963	1966	1970

* Pentagon-kód szerinti elnevezés.
** NATO-kód szerinti elnevezés.
Forrás: Jane's Weapon System's 1977—1983.

E repülés sajátossága a légköri repülésnél sokkal nagyobb átlagsebesség: a ballisztikus rakéta a hatótávolságtól függően 10—20-szor gyorsabban ér célba, mint a bombázó repülőgép, 1000 kilométerre 9, 10 000 kilométerre is mindössze 35 perc alatt ér.

A szárazföldi telepítésű interkontinentális ballisztikus rakéták a legnagyobb rakétafegyverek. Földi körülmények között a legmesszebb levő célpont eléréséhez ugyan 20 000 kilométeres hatótávolságra lenne szükség, azonban a szóba jöhető célpontok földrajzi elhelyezkedése és e rakéták indítóbázisainak széttelepíthetősége miatt a gyakorlatban bármely földfelszíni célpont eléréséhez elegendő a 12 000—13 000 kilométeres legnagyobb hatótávolság. (A jelenleg szolgálatban álló interkontinentális ballisztikus rakéták főbb jellemzőit az 1. táblázat tartalmazza.)

E rakétafegyverek harckész állapotú tárolásához, az időjárás és korlátozottan az ellenséges támadás hatásaitól való védelmükhöz és indításukhoz hatalmas méretű föld alatti vasbeton silókat használnak.

A hadászati rakéták másik csoportjának indítóbázisai a nagyméretű atomhajtású tengeralattjárók. Ezek vízkiszorítása általában 8000—10 000 tonna, a legújabbaké 18 000—20 000 tonna, víz alatti úszási sebességük óránként 45—50 kilométer. Ezeken rendszerint 12—16, az újabbakon pedig 20—24 rakéta helyezhető el. E hajók a rakétákat merülés-

2. táblázat

A jelenlegi rendszerben álló szovjet és amerikai atom-tengeralattjáró fedélzeti ballisztikus rakéták főbb jellemzői

Ország	Szovjetunió			Egyesült Államok	
Típusjelzés	SS—N—6*	SS—N—8*	RSzM—50 SS—N—18*	UGM—73A	UGM—93A
Elnevezés	Swafly**	—	—	Poseidon—C—3	Trident I C—4
Induló tömeg (t)	20	40	40	29,5	32
Hossz (m)	13	17	14,1	10,3	10,3
Átmérő (m)	1,8	2	1,8	1,88	1,88
Fokozatok száma	2	2	2	2	3
Legnagyobb hatótávolság (km)	2400—3000	8000	9500	4600	7800
Töltet száma	1	1	1 v. 7	10—14	8
Töltet hatóereje	1—2 Mt	1—2 Mt	1—2 Mt	egyenként 50 kt	egyenként 100 kt
Körkörös szórás (m)	900—1400	900—1300	600	450	450
Szolgálatba állítás éve	1967	1973	1978	1971	1980

* Pentagon-kód szerinti elnevezés.
** NATO-kód szerinti elnevezés.
Forrás: Jane's Weapon System's 1977—1983.

ből indítják, a start a víz alól 25—30 méteres mélységből történik.

Az atom-tengeralattjáró fedélzeti rakéták méreteit korlátozzák a hordozó tengeralattjáró lehetőségei. A kisebb méret és starttömeg szabta korlátok miatt egyrészt kisebb a rakéták hasznos terhelhetősége, másrészt hatótávolsága is. Éppen ezért a korábbi tengeralattjáró-fedélzeti rakéták mind közepes (1000—5500 kilométeres) hatótávolságúak voltak, de a legújabb típusok — a rakétafokozatok számának növelése, a szerkezet korszerűsítése eredményeként — hatótávolsága megfelel az interkontinentális rakétának. (A Szovjetunió és az Egyesült Államok tengeralattjáró-fedélzeti rakétáinak főbb jellemzőit a 2. táblázat tartalmazza.)

Mind a szárazföldön, mind az atom-tengeralattjárókon telepített hadászati rakétafegyverek legkorszerűbb változatainak fontos — sok vonatkozásban meghatározó — sajátossága, hogy fejrészük több, külön célra irányítható atomtöltetet tartalmaz. Ez azt jelenti, hogy egy-egy rakéta a fejrészében elhelyezett töltetekkel megegyező számú célpont megsemmisítésére alkalmas.

A „többtöltetűség" a rakétatechnika és a nukleáris technika fejlődésének közös eredménye. A rakétatechnika fejlődése tette lehetővé a hordozórakéták hatótávolságának csökkenése nélkül a terhelhetőség jelentős növelését, a nukleáris technika fejlődésének eredményeként pedig számottevően csökkent az atomtöltetek szerkezeti tömege. Így nyílott lehetőség arra, hogy egy rakéta fejrészében több különálló, más-más célpontra irányítható töltetet helyezzenek el.

A több robbanótöltetű fejrészben levő töltetek mindegyike külön hajtóművel és irányítórendszerrel van ellátva. A ballisztikus pálya visszatérő ágában a kiszámított program szerint kezdődik meg a töltetek szétválása, s a töltetek — az előzetesen meghatározott és irányítórendszerükbe betáplált program szerint — rátérnek a saját célpontjukhoz vezető röppályára.

A több, külön-külön célra irányítható rakétafejrészek elterjedésének következtében az elmúlt másfél évtizedben mintegy 3—4-szeresére növekedett a hadászati rakétaerő célmegsemmisítő képessége, miközben a hordozóeszközök, a rakéták száma változatlan maradt, illetve némileg csökkent.

A hadászati fegyverek közül a rakéták azért a legveszélyesebbek, mert megoldatlan a védekezés ellenük. Jelenleg egyik fél birtokában sincs a nagy hatótávolságú ballisztikus rakéták elhárítására alkalmas védőfegyver, s a közeljövőben — az elkövetkezendő néhány évben — nem is lehet e helyzet megváltoztatására számítani.

A hadászati jellegű atomtölteteket célba juttató eszközök közül a bombázó repülőgépek — elsősorban lényegesen kisebb célmegközelítési sebességük és leküzdhetőségük miatt — jelentősen elmaradnak a ballisztikus rakéták mögött.

Szovjet—amerikai vonatkozásban csak a nehézbombázó repülőgéptípusok számítanak a hadászati fegyverek közé, mert az interkontinentális — 5500 kilométernél nagyobb — hatósugár elérésére csak hatalmas, 120—150 tonnánál is nagyobb felszálló tömegű bombázó repülőgépek alkalmasak. (3. táblázat)

3. táblázat

A Szovjetunió és az Egyesült Államok jelenleg rendszerben álló interkontinentális bombázó repülőgépeinek főbb jellemzői

Ország	Szovjetunió		Egyesült Államok
Típusjelzés	Tu—95	M—4	B—52G/H
Elnevezés	Bear*	Bison*	Stratofortress
Felszálló tömeg (t)	154	160	220
Hossz (m)	47,5	47,2	48
Fesztáv (m)	48,5	50,5	56,5
Hatósugár (km)	12 500	11 250	10 000
Legnagyobb sebesség (km/h)	805	900	910
Szolgálati magasság (km)	12,5	13,7	15,2
Hasznos teher (t)	20	20	30
Szolgálatba állítás éve	1959	1960	1955
Fegyverzet	atomtöltetű rakéta	atomtöltetű rakéta	atomtöltetű SRAM-rakéta, ALCM robotrepülőgép

* NATO-kód szerinti elnevezés.
Forrás: Jane's All the World's Aircraft 1964—1980.

A mai interkontinentális bombázó repülőgépek sebessége hang alatti, óránként 700—1000 kilométer, ezek nagyjából 20—25 éve szolgálatban álló típusok. Azonban az Egyesült Államok 1986-ban rendszerbe állít egy hang feletti sebességű interkontinentális nehézbombázó repülőgépet, a B—1B-t.

Az interkontinentális nehézbombázó repülőgépek atomtöltetüket korábban légibomba töltetekként szállították. Ez azzal a hátránnyal járt, hogy a hordozó repülőgépnek a bevetéshez be kellett repülnie a rendszerint jól oltalmazott célterület fölé.

Bár állítólag még néhány nehézbombázó repülőgép atomtöltetű légibombával van felfegyverezve, de a mai hadászati bombázó repülőgépek többségének fedélzeti fegyvere a többszáz kilométeres hatótávolságú atomtöltetű rakéta és robotrepülőgép. Ezek a korszerű fedélzeti fegyverek — igen nagy találati pontosságuk révén — jelentősen megnövelték a bombázó repülőgépek célmegsemmisítésének hatékonyságát és fokozták a hordozó repülőgép túlélőképességét, mivel a légvédelemmel jól oltalmazott célterületet csak a fedélzeti rakéta vagy robotrepülőgép hatótávolságától függően kell megközelíteniük.

Az interkontinentális nehézbombázó repülőgépeket tulajdonképpen ezek az újabb nagy pontosságú fedélzeti fegyverek teszik veszélyes fegyverrendszerré, mert ezekből a repülőpek 10—20 példányt is hordozhatnak. Tehát egy mai nehézbombázó repülőgép — célmegsemmisítő képességét tekintve — egyenértékű egy-két többtöltetű ballisztikus rakétával.

A nehézbombázó repülőgépek

legújabb — a nyolcvanas évek elejétől rendszerbe álló — fedélzeti fegyvere az Egyesült Államokban kifejlesztett (de 1984 végétől a Szovjetunióban is szolgálatban levő) több ezer kilométer hatótávolságú, a korábbiaktól eltérő módon, a cél felé rejtett repülésben haladó robotrepülőgép (szárnyas rakéta), eredeti nevén a cruise missile.

E sajátos, kis méretű és kis tömegű, ugyanakkor nagy hatóerejű atomtöltetet hordozó eszközről azért is kell külön szólni, mert különféle — szárazföldi, vízfelszíni hadihajó, továbbá tengeralattjáró — indítóbázisú változatainak nagy mennyiségű szolgálatba állítása számottevően befolyásolhatja a hadászati erőviszonyokat.

Ezt az új hordozóeszközt a nukleáris technika (különlegesen kis tömegű, de nagy hatóerejű atomtöltet), a mikroelektronika és a katonai űrtevékenység (sajátos irányítás és röppálya), valamint a hajtóműépítés (könnyű és kis fogyasztású szerkezet) közös eredményeként fejlesztették ki. Az újfajta robotrepülőgépek veszélyessége — a nagy hatóerejű atomtölteten és a különlegesen pontos célbaérkezésen kívül — az, hogy különlegesen alacsonyan, a terep domborzatát tekintve 50—150 méteres állandó magasságban közelíti meg a célt. Az ilyen eljárással repülő eszközök (a jelenlegi rádiólokátorokkal) gyakorlatilag felderíthetetlenek. A kis eszköz zavarással sem téríthető el útjáról, mert nem táv-, hanem programirányított.

A robotrepülőgépek felderítése azonban nem megoldhatatlan, de igen drága. A robotrepülőgépek felderítéséhez felszerelt helikoptereket a kis méretű mozgó célt a földfelszín hátteréből kiválasztani képes, igen jó felbontóképességű rádiólokátorokkal kell őrjáratoztatni, illetve ezeket alacsonyan haladó repülőgépek fedélzetére telepíteni, s a várható támadási irányokban állandóan a légtérben tartani.

A robotrepülőgép-változatok azonban nem lehetnek a nagy hatótávolságú ballisztikus rakéták vetélytársai — mindenekelőtt alacsony célmegközelítési sebességük miatt. A mai típusok hang alatti sebességűek, s a továbbfejlesztés során sem növelhető sebességük óránként 2000—2500 kilométer fölé, ez pedig a ballisztikus rakéták sebességének csak a töredéke. (Az amerikai hadászati robotrepülőgépek főbb jellemzőit a 4. táblázat tartalmazza.)

❷ **Eurohadászati fegyverek.** Az új szovjet—amerikai tárgyalások második témaköre a közepes hatótávolságú atomfegyverekkel — az úgynevezett eurohadászati fegyverekkel — foglalkozik. E témakörbe tehát azok az Európába, illetve az Európát övező tengerekre (óceánra) telepített, 1000 kilométernél nagyobb, de 5500 kilométernél kisebb hatótávolságú, illetve hatósugarú hordozóeszközökkel (rakétákkal és repülőgépekkel) célba juttatható atomfegyverek tartoznak, amelyek nem számítanak az előzőekben ismertetett szovjet—amerikai vonatkozású hadászati kategóriába.

E fegyverek a szovjet—amerikai erőviszonyok szempontjából sajátos aszimmetriát okoznak Európában. Ezt még a nem kellően tájékozott emberek is könnyen megérthetik.

● Kétségtelen, hogy a Szovjetunió európai területén elhelye-

4. táblázat

Az amerikai hadászati robotrepülőgépek főbb jellemzői

A robotrepülőgép-változat típusa	elnevezése	indítás helye	Induló tömeg (kt)	Atomtöltet hatóereje (kt)	Atomtöltet szerkezeti tömege (kg)	Méretadatok hossz (m)	Méretadatok átmérő (m)	Méretadatok fesztáv (m)	Hatótávolság (km)	Sebesség (km/h)
AGM—86 A	ALCM—A	repülőgép-fedélzet	865	200	123	4,27	0,64	3,18	1200	880
AGM—86 B	ALCM—B	repülőgép-fedélzet	1270	200	123	6,32	0,64	3,65	2400	880
YBGM—109	SLCM (Tomahawk)	tengeralattjáró	1443	200	123	6,4	0,53	2,54	2400	880
BGM—109	GLCM (Tomahawk)	szárazföldi jármű	1226	200	123	6,4	0,53	2,54	2400	880

zett effajta fegyverek bizonyos konfliktushelyzetekben fenyegetést jelentenek a nyugat-európai NATO-országok számára, de mivel hatótávolságuk (hatósugaruk) nem éri el az 5500 kilométert, nem fenyegetik az Egyesült Államokat, ezért nem befolyásolják a szovjet—amerikai hadászati erőviszonyokat.

Viszont a Nyugat-Európába telepített közepes hatótávolságú amerikai atomfegyverek képesek arra, hogy elérjék a Szovjetunió európai területén elhelyezkedő, rendkívül fontos (hadászati jelentőségű) objektumokat, vagyis hatásuk megegyezik a már tárgyalt, szovjet—amerikai vonatkozásban hadászatinak számító fegyverekkel. Ezek a Nyugat-Európába telepített, úgynevezett „előretolt" amerikai atomfegyverek tehát érintik a szovjet—amerikai hadászati erőviszonyokat, befolyásolhatják a szovjet—amerikai hadászati erőegyensúlyt.

Az eurohadászati atomfegyverek közé — az itt állomásozó szovjet és amerikai rakéták, repülőgépek és robotrepülőgépek mellett — be kell számítani a két nyugat-európai atomhatalom, Nagy-Britannia és Franciaország effajta atomfegyvereit is.

Az eurohadászati fegyverek közé történő besorolás bonyolultabb, mint a szovjet—amerikai vonatkozásban hadászatinak számító fegyverek.

A beszámíthatóság szempontjából talán a legegyszerűbbek a rakétafegyverek és a robotrepülőgépek. Közülük egyértelműen az eurohadászati kategóriába sorolhatók

- a szárazföldi telepítésű, 1000 kilométernél nagyobb, de 5500 kilométernél kisebb hatótávolságú

rakétafegyverek és robotrepülőgépek;

- az angol és a francia atomtengeralattjárókon telepített közepes hatótávolságú rakéták;
- néhány olyan, dízelüzemű szovjet tengeralattjárón levő, 1000 kilométernél nagyobb hatótávolságú rakéta, amelyek az Egyesült Államok tekintetében nem számítanak hadászati jellegűnek. (Az eurohadászati rakétafegyverek fontosabb adatait az 5. táblázat tartalmazza.)

Az eurohadászati atomfegyverek hordozóeszközeinek nagyobb hányada azonban olyan harci repülőgép, amelynek hatósugara meghaladja az 1000 kilométert és atomfegyver célba juttatására alkalmas.

Míg azonban az interkontinentális nehézbombázó repülőgépek viszonylag egyszerűen elválaszthatók — elsősorban hatalmas hatósugarak alapján — a többi harci repülőgéptől, a közepes hatósugarú, atomfegyver hordozására alkalmas típusok elkülönítése sokkal bonyolultabb.

Egyértelműen ide kell sorolni az Európában állomásozó, atomfegyver célba juttatására alkalmas úgynevezett közepes bombázó repülőgépeket 1000—5500 kilométeres hatósugár esetén. Ugyancsak ide tartoznak azok az atomfegyver hordozására alkalmas, Európában állomásozó vadászbombázó repülőgépek, amelyek hatósugara 1000 kilométernél nagyobb.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy az európai erőviszonyoknál nem hagyhatók figyelmen kívül azokon az Európát övező tengereken hajózó amerikai repülőgépanyahajók hordozta harci repülőgépek sem, amelyek atomfegyver vitelére alkalmasak és hatósugaruk meghaladja az 1000 kilométert. (Az eurohadászati repülőgépek főbb jellemzőit a 6. táblázat tartalmazza.)

❷ **Veszélyek a világűrből.** Az új szovjet—amerikai tárgyalásoknak kétségkívül — ha nem is közvetlen veszélyt jelentő, inkább hosszú távú hatása miatt — fontos témaköre: az űrhadviselés kiterjesztésének megakadályozása.

E téma napirendre tűzését mindenekelőtt az indokolja, hogy hathatós ellenintézkedések hiányában a hadviselési formák jelentős kiterjesztését eredményezheti. Míg a század elején a szárazföldön és az óceánokon megszületett a hadirepülés, a légierő, addig sajnos minden lehetőség megvan arra, hogy a század végére a földet körülvevő térség, a világűr váljék a katonai erő alkalmazásának színterévé.

Közismert, hogy már néhány éve kiterjedt katonai űrtevékenység folyik a földet körülvevő kozmikus térségben. A kezdetben kizárólag békés célokra felbocsátott műholdak mellett egyre nagyobb számban jelentek meg a részben, majd teljes egészében katonai rendeltetésű mesterséges holdak. Napjainkban a föld körül keringő műholdak jelentős hányada — megalapozott szakértői becslések szerint több mint a fele — kifejezetten katonai rendeltetésű. De a világűr egyelőre mentes a tömegpusztító és a hagyományos fegyverektől.

A katonai műholdak felderítő, hírközlő, valamint navigációs feladatokat végeznek, és fontos — mondhatnánk meghatározó — szerepet játszanak a nemzetközi biztonság fenntartásában. A felderítő műholdak sajátos változatai ellenőrzik a korábban megkötött, érvényben levő (atomsorom-

5. táblázat

A jelenleg rendszerben álló eurohadászati ballisztikus rakéták főbb jellemzői

Ország	Szovjetunió			Franciaország		Egyesült Államok	Nagy-Britannia
Típusjelzés	SS—4*	SS—20*	SS—N—5*	M—20	S—3	Pershing—2	
Elnevezés	Sandal**		Serb**	MSBS	SSBS		Polaris—A—3
Indítóbázis	szárazföldi siló	szárazföldi jármű	dízel-tengeralatt-járó	atom-tengeralatt-járó	szárazföldi siló	szárazföldi jármű	atom-tengeralatt-járó
Induló tömeg (t)	28	kb. 13	17	20	25,8	7,2	15,8
Hossz (m)	22,4	kb. 10,4	12,9	10,4	13,6	10	9,85
Átmérő (m)	1,75	kb. 1,4	1,42	1,5	1,5	1	2
Fokozatok száma	1	2	2	2	2	2	2
Legnagyobb hatótávolság (km)	1800	4509	1200	3000	3600	1800	4600
Töltet száma	1	3	1	1	1	1	3
Töltet hatóereje	kb. 1 Mt	3×200—300 kt	1 Mt	1 Mt	1 Mt	400 kt	3×300 kt
Körkörös szórás (m)	kb. 1000	300—500				50	1000
Szolgálatba állítás éve	1959—1961	1977	1967	1976	1980	1983	1967

* Pentagon-kód szerinti elnevezés.
** NATO-kód szerinti elnevezés.
Forrás: Jane's Weapon System's 1967—1983.

6. táblázat

Az eurohadászati harci repülőgépek főbb jellemzői

Ország	Szovjetunió			Egyesült Államok				Franciaország
Típusjelzés	TU—16	TU—22	TU—22M	A—6	A—7	F—111/ FB—111	F—4	Mirage—IV
Elnevezés	Badger*	Blinder*	Backfire*	Intruder	Corsair—II		Phantom	
Felszálló tömeg (t)	77	84	120	26,6	19	45,3/50	26,2	31,6
Hossz (m)	36,5	80,5	40,2	16,64	14,06	9,7/19,2	17,8	23,5
Fesztáv (m)	33,5	27,7	34,5/26,2	16,15	11,8	22,4	11,7	11,9
Hatósugár (km)	3200	1120	3400	1500	1600	2300/3200	1400	1540
Legnagyobb sebesség km/h vagy M sz.	0,87	1,2	2,2	766	925	2,2	2	2,2
Szolgálati magasság (m)	13 000	18 300		13 600		15 500		11 000
Hasznos teher (t)	9	9		8	6,8	9/14,3	7,2	7,4
Szolgálatba állítás éve	1955	1965	1973	1959	1965	1963/1969	1962	1968
Fegyverzet	robotgép v. rakéta	rakéta	rakéta	atombomba	atombomba	atombomba/ SRAM-rakéta	atombomba	atombomba

* NATO-kód szerinti elnevezés.
Forrás: Jane's The World's Aircraft 1964—1983.

pó, részleges atomcsend, rakétaelhárító rendszereket korlátozó), valamint a lejárt vagy érvénybe sem lépett és mégis betartott (SALT—I, SALT—II) fegyverzetkorlátozási egyezmények előírásainak betartását.

Ezek:

- lehetetlenné teszik, hogy titokban kísérletezzenek és fejlesszenek ki a szovjet—amerikai hadászati erőegyensúlyt megbontó újfajta fegyvereket;
- hosszú ideig lehetetlenné teszik, hogy titokban tartsák a meglepetésszerű első csapást (mivel az első támadó rakéta magasba emelkedésének kezdetét követő 1—2 perc leforgása alatt pontos, ellenőrzött adatokat szolgáltatnak a támadó rakétákról);
- lehetővé teszik, hogy egy váratlan rakétatámadás esetén a megtámadott még a támadórakéták atomtölteteinek célba érkezése előtt mindent elsöprő válaszcsapást indíthasson.

E műholdak tehát ma döntő szerepet játszanak a nemzetközi biztonságban. Miért akarja az Egyesült Államok megváltoztatni ezt a helyzetet?

Az űrhadviselés új irányzatainak amerikai kigondolói a földi háború feltételeit kívánják az Egyesült Államok számára kedvezőbbé tenni. Úgy gondolják, ha a hadászati erőfölényt a földi körülmények között bevethető fegyverekkel nem tudják elérni, az űrhadviselés újonnan kifejleszthető eszközei révén visszaszerezhetik. Ezt szolgálják az Egyesült Államok jelenlegi kormányzata által támogatott új fejlesztések: a műholdvadász-rakéta; a támadórakéták elpusztítására a világűrből irányított sugárnyalábot alkalmazó merőben új rakétaelhárító rendszer, amelynek megvalósítására Reagan elnök 1983. március 23-án elhangzott „csillagháborús" beszédében mozgósította a legnevesebb amerikai tudósokat.

A világűrben, illetve a világűrből alkalmazható fegyverek döntő része nem hasonlítható a földi körülmények között megismert, hagyományos vagy tömegpusztító fegyverekhez. Ez a világűr sajátos körülményeivel, az abszolút légüres térrel, az ott uralkodó ← a földiektől merőben különböző — égimechanikai mozgástörvényekkel magyarázható.

A világűrben, illetve a világűrből megvívandó háború, a katonai erő a jelenleg ismert harceszközöktől, harceljárásoktól eltérő alkalmazása azonban nem jelentené azt, hogy a jövő nagy háborúit a földi régiók helyett a világűrben tervezik megvívni.

- Az űrfegyverkezés új eszközei közül elsőként a **műholdvadász-fegyverek** új változataival kell számolni. Nem közismert, de tény, hogy az Egyesült Államokban már a hatvanas évek elején megtették az első lépéseket a műholdak leküzdésére alkalmas fegyverek kifejlesztésére.

Az első műhold elleni fegyverek — a megsemmisítendő műholddal megegyező pályára állított vadász műholdak néhány példánya — elkészültek mind az Egyesült Államokban, mind a fejlesztésbe belekényszerített Szovjetunióban. Szerencsére azonban ezek nem bizonyultak alkalmas eszköznek a néhány száz kilométeres magasságban keringő műholdak elleni bevetésre. Ezért kezdett hozzá az amerikai Vought hadiipari vállalat 1977-ben — a Pentagon megrendelésére — egy merőben újfajta, műhold elleni fegyverrendszer, egy repülőgép-fedél-

zeti műholdvadász-rakéta kifejlesztéséhez.

● Az **új kis méretű és kis tömegű rakétafegyver** rendkívül pontos; a 17—20 kilométeres magasságban haladó repülőgépről való elválást követően önirányítással közelíti meg a célként kijelölt műholdat, s azt ütközéssel és nem robbanással semmisíti meg.

Az első repülési kísérletekre 1984 elején és végén került sor, s 1985 tavaszán folytatódnak. A fejlesztés sikere esetén az első rakétasorozat 1987-re hadra fogható, s ugyanebben az esztendőben az amerikaiak 28 műholdvadász-rakétával ellátott F—15 vadászbombázó szolgálatba lépésével számolnak.

Az Egyesült Államok előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a belátható jövőben új támadófegyver-fejlesztéssel nem lehet jelentősen módosítani a jelenlegi, hozzávetőlegesen azonos szovjet—amerikai erőviszonyokat — a hadászati erőegyensúlyt. Ezért arra törekszik, hogy olyan védőfegyver-rendszert építsen ki, amely — elképzelése szerint — abszolút fölényt jelentene számára, ezáltal kockázatmentessé válna az első csapás, mert ki lehetne védeni az ellenfél válaszcsapását. (Zárójelben meg kell említenünk, hogy a haditechnika-történet nem ismer „abszolút biztos" védőfegyverzetet, s ilyenre törekedni értelmetlenség. A jelenlegi amerikai kormányzat törekvése az effajta „abszolút biztos" védelemre mutatja, hogy céljuk nem az egyensúly fenntartása, hanem az erőfölény visszaszerzése.) Vagyis a rakétavédelem „pajzsa" mögül büntetlen támadási lehetőséghez jutna. Az abszolút hadászati fölény visszaszerzésének lehetősége miatt támogatja azt az új — a tudományos fantasztikum határait érintő — többlépcsős rakétaelhárítási elgondolást, amelynek leghatásosabb megsemmisítő eszköze a világűrből a támadórakétákra irányított nagy energiasűrűségű sugárzás (lézer vagy részecske).

E rakétaelhárító rendszer pártfogóit nem érdekli a nemzetközi biztonság alapjának (a hozzávetőleges szovjet—amerikai hadászati erőegyensúly) felborítása, sem a 900—1000 milliárd dolláros (számos szakértő szerint még ennél is jóval nagyobb) kiadás. Figyelmen kívül hagyják azoknak a tudósoknak — köztük jó néhány amerikainak — a véleményét, akik értelmetlen pénzkidobásnak tartják a fejlesztéseket, mivel meggyőződésük szerint egy effajta rakétaelhárító rendszert a Szovjetunió az eredeti fejlesztési költségek 10—15 százalékának megfelelő ellenfejlesztéssel hatástalaníthat. Így az egyensúly helyreállítható lenne.

A katonai űrtevékenység újabb irányzatainak megvalósulása a fegyverkezési verseny minden eddiginél költségesebb szakaszát eredményezheti (a világűrben minden kísérlet, minden eszköz a földiek sokszorosába kerül), számottevően gyengítené a nemzetközi biztonságot, mert már önmagában is megnövelné a véletlenül vagy a félreértésből kirobbanó atomháború veszélyét.

A JELENLEGI TÁRGYALÁSOK TÉMÁJA; A HÁROM RÉSZTERÜLET ÖSSZEFÜGGÉSE

A két nagyhatalom új fegyverzetkorlátozási megbeszéléseinek központi kérdése egy olyan fegyverzetcsökkentési és -korlátozási egyezmény kimutatása, amely

- előírná a hadászati támadófegyverek jelentős korlátozását és kiegyensúlyozott csökkentését,
- számottevő fegyverzetfejlesztési korlátozásokat szabna meg, de úgy, hogy változatlan maradjon a világ két vezető hatalma között fennálló hadászati erőegyensúly, vagyis ne módosuljon a nemzetközi biztonság e meghatározó feltétele.

Mivel magyarázható a három témakör összekapcsolása a tárgyalásokon? Miért nem érhető el előrehaladás a központi kérdésben: a hadászati fegyverzetkorlátozásban, ha a másik két részterületen — a közepes hatótávolságú atomfegyverek ügyében és az űrhadviselés kiterjesztésének megakadályozásában — nincs megfelelő eredmény?

A három részterület szoros összefüggése a szovjet—amerikai hadászati erőegyensúly tartós fennmaradását veszélyeztető — egyre inkább előtérbe kerülő — tényezők figyelembevételével érthető meg.

A negyvenéves nukleáris korszak egyik legfontosabb sajátossága napjainkban, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti hadászati erőegyensúly meghatározó szerepet játszik a nemzetközi biztonság fenntartásában.

Ez a lényegi erőegyensúly nagyjából 15 évvel ezelőtt sajátos körülmények között alakult ki, az atomfegyverek (célba juttató eszközök és töltetek) egyre növekvő mennyiségi és egyre magasabbra emelkedő technikai színvonalán. Sajnos ez a növekedés azóta sem állt meg, így ma az erőegyensúlyt az jellemzi (ez indokolja a hadászati fegyverzetcsökkentés, -korlátozás szükségességét is), hogy a két fél jóval nagyobb mennyiségű hadászati fegyvert (hordozót és atomtöltetet) tart szolgálatban, mint amennyi a kellő elrettentéshez szükséges.

Hogyan határozható meg a szovjet—amerikai hadászati erőegyensúly?

- A szovjet—amerikai hadászati erőviszonyok értékelésénél a hadászati erőegyensúly meghatározásában alapvető szerepük van a felek hadászati támadófegyverei mennyiségi és minőségi jellemzőinek.

A szovjet—amerikai vonatkozásban hadászatinak számító támadófegyverek:

- a szárazföldi telepítésű interkontinentális rakéták;
- az atom-tengeralattjáró-fedélzeti rakéták;
- az interkontinentális nehézbombázó repülőgépek száma, a velük célba juttatható atomtöltetek mennyisége, hatóereje, találati pontossága. Ez az alapja az erőviszony-számvetésnek.

De nem szabad megfeledkezni arról, hogy a szovjet—amerikai hadászati erőviszonymérleget nem szűkíthetjük le a mennyiségi és minőségi mutatók mechanikus egybevetésére.

- A szovjet—amerikai hadászati erőviszonyokat jelentősen befolyásoló egyéb tényezők közül

mindenképpen számításba kell venni, hogy

- a meglepetésszerű első csapás gyors észlelésére a rakétaindítást figyelő és jelző műholdak birtokában ma mindkét világhatalom egyformán képes,
- a hadászati támadófegyverek döntően nagyobb hányadát kitevő ballisztikus rakéták töltetei biztosan kifejthetik pusztító hatásukat, mivel ma nem létezik védőfegyver a hadászati rakéták ellen. A védekezésképtelenség ilyenformán a hadászati erőegyensúly fontos összetevője — hiszen kétoldalú.
- A hadászati erőviszonyokat jellemzi az úgynevezett válaszcsapás képessége, illetve hatékonysága is. A jelenlegi lehetőségek — a támadófegyverek bevethetősége, egy váratlan első csapás alóli kivonhatósága — azt mutatják, hogy a válaszcsapás hatása megegyezik az első csapás hatásával: tehát ma a különbség annyi, hogy az, aki elsőként támad — másodikként pusztul el.

A szovjet—amerikai hadászati erőegyensúly tehát lényegesen több a hadászati fegyverek egyszerű egyensúlyánál: mindkét fél számára egyenlő képességeket, illetve megegyező veszélyeztetettséget jelent, s egyben azt is, hogy tartós megléte (stabilitása) a jelenlegi feltételek szerint ellentmond a totális atomháború kirobbanthatóságának, illetve az atomháborúval való fenyegetőzésnek.

A szovjet—amerikai hadászati erőegyensúly fenntartása tehát napjainkban a békés egymás mellett élés biztosítéka.

Mindez még látszólag sem mond ellent a hadászati fegyverkcsökkentés, -korlátozás céljainak, mert ez az állapot — az atomháborútól való kellő elrettentés — a hadászati támadófegyverek (hordozók és atomtöltetek) mai mennyiségének töredékeivel is fenntartható lenne.

A valós eredményeket adó hadászati fegyverzetcsökkentési és -korlátozási egyezmény kimunkálásánál — a hadászati erőviszonyok számvetéséhez hasonlóan — nem szabad kizárólagosnak tekinteni a hadászati támadófegyverek mennyiségi és minőségi mutatóit, hanem figyelembe kell venni a hadászati erőegyensúly tartósságát — stabilitását — veszélyeztető tényezőket is. Különös figyelmet kell fordítani tehát minden olyan más fegyverre (vagy haditechnikai fejlesztésre), amely érinti vagy veszélyezteti (esetleg érintheti vagy veszélyeztetheti) a hadászati erőegyensúlyt, illetve annak tartós meglétét.

Nyilvánvaló értelmetlenség jelentősen csökkenteni vagy korlátozni a hadászati fegyvereket, ha a szovjet—amerikai hadászati erőegyensúly, másfajta fegyverekkel vagy haditechnikai fejlesztésekkel súlyosan veszélyeztethető.

Pontosan ezt a veszélyhelyzetet idézik elő egyrészt a közepes hatótávolságú amerikai atomfegyverek Európában, másrészt pedig az Egyesült Államok által szorgalmazott űrhadviselés kiterjesztése a világűrből végezhető, az amerikai szándék szerint „abszolút biztonságot" nyújtó rakétaelhárításra.

Az európai közepes hatótávolságú amerikai atomfegyverek nem első ízben okoznak fontos problémát a szovjet—amerikai hadászati fegyverzetkorlátozási folyamatban. De igazán fontossá a Pershing—2 rakéták és a szárazföldi indítású robotrepülőgé-

pek nyugat-európai telepítésével vált.

A Nyugat-Európában telepített amerikai közepes hatótávolságú atomfegyvereknek merőben más a jelentőségük a szovjet—amerikai hadászati erőviszonyokban, mint az ugyancsak Európában telepített hasonló képességű szovjet atomfegyvereknek. Ezek a fegyverek a Szovjetunió számára ugyanolyan fenyegetést jelentenek, mint a többi amerikai hadászati fegyver. Ez jelentős gondot okoz a hadászati fegyverzetcsökkentés, -korlátozás szempontjából. Ennek megértése érdekében tételezzük fel, hogy sikerül a tárgyalásokon előrehaladást elérni a szovjet—amerikai vonatkozásban (abszolút értelemben) hadászatinak számító fegyverek ügyében. Ez azt eredményezné, hogy mindkét félnek jelentősen csökkentenie kellene hadászati jellegű szárazföldi telepítésű interkontinentális, illetve tengeralattjáró-fedélzeti rakétáinak és a velük célba juttatható atomtölteteknek a mennyiségét.

Ha viszont folytatódna az új amerikai közepes hatótávolságú atomfegyverek nyugat-európai telepítése, vagyis a szovjet—amerikai hadászati fegyverzetkorlátozási megállapodás értelmében leszerelt amerikai tengeralattjáró-fedélzeti rakéták helyett, velük azonos képességű és újabb amerikai atomfegyverek kerülnének Európába, ezek felborítanák az egyezmény által meghatározott hadászati erőegyensúlyt.

A Szovjetunió és szövetségesei szempontjából ugyanis lényegében teljesen mindegy, hogy területüket mi fenyegeti: amerikai tengeralattjáró-fedélzeti Poseidon vagy Trident rakéta, illetve az amerikai szárazföldi telepítésű Pershing—2 rakéta vagy a robotrepülőgépek által célba juttatható atomtöltet. Sőt a Német Szövetségi Köztársaságba telepített Pershing—2 típusú rakéták okozta fenyegetés tulajdonképpen nagyobb, mint a tengeralattjáró-fedélzeti Poseidon és Trident rakétáké, mivel az előbbiek jóval közelebb helyezkednek el tervezett célpontjukhoz, és így jóval gyorsabban érnek célba.

Az aszimmetria ebben a kérdésben is nyilvánvaló, mivel — amint erről már szó volt — a szovjet eurohadászati fegyverek (például az SS—20 rakéta) nem jelentenek semmiféle fenyegetést az Egyesült Államok számára.

Ezért nem hagyhatók figyelmen kívül ezen közepes hatótávolságú amerikai atomfegyvereknek a szovjet—amerikai hadászati erőviszonyokat érintő hatásai, s ezért elképzelhetetlen a hadászati fegyverek jelentős kölcsönös csökkentése úgy, hogy közben folytatódik az új amerikai közepes hatótávolságú atomfegyverek nyugat-európai telepítése.

Ez indokolja, hogy az új szovjet—amerikai fegyverzetkorlátozási tárgyalásokon figyelembe kell venni az európai közepes hatótávolságú atomfegyverek hatását is.

Az űrfegyverkezés kiterjesztésének megakadályozása pedig a megkötendő szovjet—amerikai hadászati fegyverzetkorlátozási egyezmény időtállósága miatt került előtérbe.

Az egyezmény fontos feltétele, hogy a hadászati fegyverek csökkenő száma ellenére is stabilan fenntartsa a szovjet—amerikai hadászati erőegyensúlyt. Ha az egyezmény kimunkálásának idején olyan tényezők kerülnek napvilágra, amelyek nagy valószínű-

séggel néhány év alatt felboríthatják az erőegyensúlyt, csak akkor van értelme megkötni az egyezményt, ha kiküszöbölhetők az egyensúlyt a jövőben veszélyeztető tényezők.

Éppen ebből a szempontból tekinthető veszélyesnek az űrfegyverkezés új irányzatai közül a világűrből végezhető rakétaelhárítás, illetve az ebben az irányban végzendő kutató-kísérletező-fejlesztő tevékenység.

A hadászati fölény megszerzéséhez ma reálisabbnak tekinthető egy olyan biztos — rakéták elleni — védelem megteremtése, amely lehetőséget adna a kockázatmentes első csapásra (e védelem birtokában a válaszcsapást teljes egészében ki lehetne védeni). Ilyen biztos védelemmé válhat a világűrből irányított sugárnyalábfegyverekkel történő — esetleg 10—20 év alatt megvalósítható — rakétaelhárítás.

Ezért az a tárgyalópartner — miközben látszólag a hadászati fegyverek jelentős csökkentését eredményező egyezmény kidolgozására törekszik —, aki közben intenzív kutató-fejlesztő munkákat folytat a számára fölényt eredményező fegyverrendszer kifejlesztése érdekében, nem tekinthető megbízhatónak.

Az űrhadviselés kiterjesztését eredményező „biztos" rakétaelhárítás megteremtésének törekvése ellentmond a hadászati fegyverzetcsökkentésnek és -korlátozásnak (a hadászati fegyverek jelentős mennyiségi csökkentésének, minőségi és fejlesztési korlátozásának).

Az amerikai rakétaelhárítási elképzelések esetleges valóra váltásának folyamatában — a szovjet—amerikai hadászati erőegyensúly fenntartása végett — a Szovjetuniónak nem csökkenteni, hanem növelni kell a hadászati rakéták számát, s jelentősen növelni e fegyverek minőségét, egyebek között például a lézersugarak elleni hővédelmét.

Mindezek egyértelműen bizonyítják, hogy az új amerikai „hadászati védelmi elgondolás" megvalósításának folyamata — de már a kezdeti kísérleti-kutató tevékenység is — az ellenfelet saját fegyverarzenáljának jelentős mennyiségi és minőségi növelésére kényszeríti, és ezzel lehetetlenné teszi a hadászati fegyverzet csökkentését és korlátozását, következésképpen a szovjet—amerikai tárgyalások eredményességét is.

Ha nem sikerül megállapodni az űrhadviselés kiterjesztésének megakadályozásáról, a rakétaelhárítással kapcsolatos kutató-fejlesztő tevékenység korlátozásáról, akkor kevés remény van a valóságos eredményt adó hadászati fegyverzetkorlátozási egyezmény kidolgozására.

Remélhetően azonban a tárgyalásokon végül is felülkerekedik a józan ész, s az egész emberiség érdekeinek megfelelően az amerikai tárgyalófél is valóságos súlyának megfelelően értékeli a hadászati erőviszonyokat érintő, a hadászati erőegyensúlyt veszélyeztető tényezőket.

A valóságos nehézségek, a két fél hadászati atomerejének eltérő szerkezete, a biztonságról vallott eltérő nézetek bonyolítják a megbeszéléseket. A legfontosabb az, hogy a Szovjetunióhoz hasonlóan az amerikai tárgyalófélben is meglegyen az a politikai akarat, mely végül is elvezethet a két fél egyenlőségén és egyenlő biztonságán alapuló jelentős hadászati fegyverzetcsökkentést, -korlátozást eredményező egyezmény kidolgozásához.

JEGYZET

A kiadásért felel az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
Szikra Lapnyomda, Budapest (85—1279)

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

A POLITIKAI VITAKÖR „HÁTTÉR" FÜZETEIRŐL

Az orientáció, az útbalgazító tájékoztatás a Politikai Vitakör jellegéből, funkciójából adódó feladat. A politikaközvetítés folyamatában a politikaivitakör-vezető sajátos feladatot tölt be; értékes munkájához kívánunk új típusú füzeteinkkel segítséget nyújtani. A politika formálódásához hozzájáruló, a megértéséhez nélkülözhetetlen gondolatoknak a nyilvánosság megfelelő szintjén és ügyünket szolgáló formában terét kell kapniuk. Ez a cél vezérelt bennünket, amikor útjára indítjuk a Politikai Vitakör „Háttér" füzeteit.

Ezekben a füzetekben olyan anyagokat közlünk, amelyek egy-egy esemény, felemség hátterét mutatják be. Közreadunk olyan tanulmányokat, elemzéseket, amelyek egy-egy döntést megelőző, érlelő gondolkodás irányát jelzik, vagy beavatnak a döntés mechanizmusába; feltárják a döntésben megtestesülő politikai szándékokat. Mindezzel orientálni szeretnénk, megkönnyíteni az összefüggések megismerését. Forrásaink között szerepelnek a világsajtó, a hazai tömegtájékoztatás orgánumai, a tudományos és szakmai műhelyek munkaanyagai.

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

85
8

LENGYEL-ORSZÁG 1984–1985 FORDULÓJÁN

- **A normalizálódás tartós folyamat**
  (A Trybuna Ludu cikke)

HÁTTÉR

A NORMALIZÁLÓDÁS TARTÓS FOLYAMAT

M. F. Rakowski miniszterelnök-helyettes felszólalása
a PRON Országos Tanácsa Végrehajtó Bizottságának ülésén

Az elmúlt négy évben szokássá vált, hogy a komány tájékoztatja a közvéleményt, a társadalmi és szakmai szervezeteket a társadalom- és gazdaságpolitikai elképzelésekről, megindokolja a hozandó döntéseket. A kormány ilyen irányú tevékenységében különösen fontos helyet kap a PRON (a Nemzeti Újjászületés Hazafias Mozgalma). Kötelességünknek tartjuk, hogy tájékoztassuk e mozgalom vezetőségét és aktivistáit mindazokról a legfontosabb kérdésekről, amelyeket közösen kell megoldanunk. Ma azonban nem annyira a szándékokról, mint inkább arról szeretnék beszélni, milyen értékekkel és további feladatokkal kezdjük az 1985-ös esztendőt.

A kormány figyelmesen elemzi a társadalmi hangulatokat és magatartásokat

1984-ben a minisztertanács több alkalommal értékelte az ország társadalmi és gazdasági helyzetének alakulását. Minden egyes alkalommal megpróbált választ adni arra a kérdésre, mennyiben segíti elő a kormány társadalom- és gazdaságpolitikája a válság terhes örökségének felszámolását, a normalizálódási folyamatok erősödését.

Úgy gondolom, hogy a válasz a PRON Országos Tanácsa Végrehajtó Bizottságának tagjait is érdekelheti. Kérem tehát, hallgassanak meg néhány olyan megjegyzést és következtetést, amelyeket az ország társadalmi és gazdasági helyzete 1984. évi alakulásának elemzéséből vontunk le.

Az a véleményünk, hogy a Lengyel Népköztársaság bel- és külpolitikája 1984-ben kedvező hatással volt a nemzet életében jelentkező mindazon áramlatok és tendenciák megszilárdulására, amelyek alapján joggal bízunk abban, hogy a normalizálódás tartós folyamat lesz.

Ezzel kapcsolatban szükségét érzem, hogy vitába szálljak mindazokkal, akik azt bizonygatják: az állampolgárok ma nem gyakorolnak hatást arra, amit a hatalom tesz. Olyan gondolkodási sablonról van szó, amely egyes körökben tartja magát és e körök kitartóan terjesztik, előfordul, hogy diverzáns lengyel nyelvű rádióállomások útján is. Egyesek semmiféle eszköztől nem riadnak vissza — amennyiben lehetőségük nyílik —, hogy támadják és rágalmazzák a pártot és az állam vezető szerveit. Másfelől azonban látnunk kell azokat az állampolgárokat is, akik ugyan nem azonosítják magukat a szocialistaellenes tevékenységgel, de kételkednek abban, hogy eredményes befolyással lehetnek a hatóságok politikájára. Elsősorban nekik szól az az ígéretünk, hogy a kormány figyelmesen és behatóan elemzi a társadalmi hangulatokat és magatartásokat.

Egyre jobban működik a konzultációk rendszere, amelynek jóvoltából nemcsak arról szerzünk tudomást, hogy mi az állampolgárok véle-

ménye az adott kérdésről, de ezzel új munkastílust vezetünk be az államapparátusban is. Emellett létrejött a közvélemény-kutatás hálózata, azzal a céllal, hogy minél objektívabb képet kapjunk az állampolgárok magatartásáról és véleményéről. Az ország politikai és állami vezetése emellett állandó és közvetlen kapcsolatban áll az egyes társadalmi csoportokkal, figyelmesen tanulmányozza az állampolgároktól érkező leveleket. Végül — amit különös örömmel szeretnék nyugtázni — igen értékesnek tartjuk mindazokat a megjegyzéseket és javaslatokat, amelyek a PRON szerveitől, elsősorban az Országos Tanácstól érkeznek. Megragadom az alkalmat, hogy a minisztertanács nevében e megjegyzésekért és javaslatokért szívélyes köszönetet mondjak.

Politikánk tartalmát és arculatát tehát az állampolgárok milliói közvetlenül és közvetve befolyásolják. Nem sértődünk meg, ha politikánkat nemegyszer elhamarkodottan, felületesen, sőt olykor igazságtalanul értékelik. Továbbra is türelmesen meg fogjuk magyarázni szándékainkat. Nem titkoljuk a hibákat, következetesen fejlesztjük a kormányzati munkát.

Az elmúlt esztendő szemmel látható fejlődést hozott

A társadalmi és gazdasági viszonyok normalizálódása az elmúlt évben szemmel látható, jól érzékelhető, feltétlenül kiemelésre méltó jelenség volt.

Milyen bizonyítékokkal támaszthatjuk alá ezt a következtetést?

Először a tanácsi választások eredményeivel. A választás az elmúlt három évben folytatott politika helyességének nagy próbaköve volt. A szocialistaellenes erők — belsők és külsők egyaránt — a választások bojkottjára szólítottak fel. Csalódás érte őket. Az sem sikerült nekik, hogy kétségbe vonják a választási eredményeket. Megpróbálták bizonygatni, hogy a választási eredményeket meghamisították, de ezzel az állításukkal nem sokra mentek. A szavazásra jogosult állampolgárok 75 százaléka járult az urnák elé. Ez súlyos vereséget mért mindazokra, akik Lengyelországot az állandó nyugtalanság és forrongás állapotában szeretnék tartani.

A kibontakozó normalizálódás második bizonyítéka az amnesztia volt, amelyet a Lengyel Népköztársaság Nemzetgyűlése július 21-én fogadott el a PRON indítványára. Az amnesztia széles körét mindenütt a hatóságok bátorságának megnyilvánulásaként kommentálják. E kommentárral nem értünk egyet, mivel az amnesztia nem bátorság kérdése, hanem az ország helyzetének, különösen pedig a társadalmi közhangulat beható és megfontolt mérlegelésének a következménye volt — azé a társadalomé, amely nem szűkül le néhány varsói kávéházra, nem vonul ki testületileg egyes templomokba, hogy ott meghallgassa a szocializmusra és a népi hatalomra szórt szitkokat, nem vesz részt titkos tanácskozásokon, hanem a gépek mellett és a szántóföldeken, laboratóriumokban és más munkahelyeken végez megfeszített munkát. Nehéz lenne eldönteni, ki és mennyiben jelenti országunkban a föld sóját, egy azonban bizonyos: hiszünk a dolgozók bölcsességében, a szocializmus melletti elkötelezettségében — az életünk-

ben tapasztalható különböző negatív jelenségek érthető és indokolt bírálata ellenére.

A társadalmi és gazdasági viszonyok stabilizálódásának harmadik bizonyítéka az immár két éve tapasztalható gazdasági élénkülés. Az 1984-es esztendőt az ipari termelés mintegy 5 százalékos növekedésével zárjuk. A központi éves tervet sikerült túlteljesíteni. Az igényekhez képest ez még mindig kevés, sok azonban akkor, ha a kiindulópontra gondolunk. Tisztában vagyunk azzal, hogy a gazdasági tevékenység nem mindig jár a várt eredménnyel. Ugyanakkor a bajok nemcsak objektív nehézségekre vezethetők vissza, hanem sokak gondolkodásmódjára is. Ez a termelőkre és az igazgatási apparátus dolgozóira egyaránt érvényes. A rossz gazdálkodás évei olyan szokások kialakulásához vezettek, melyeket gyakran még a zord gazdasági törvények sem képesek visszaszorítani. Időre és tapasztalatra van szükség. Mindennapos gondok is szorongatnak bennünket. Tudatunkra nyomasztóan hat az, hogy tisztában vagyunk vele: a dolgozók egy része, valamint a nyugdíjból és járadékból élők nem kis része nehéz feltételek között él. Mindez azonban nem szoríthatja háttérbe azt a legfontosabb tényt, hogy kezdünk feltápászkodni, és hogy módunkban áll nagyobb erőfeszítéseket tenni, mindenekelőtt hatékonyabban cselekedni.

A normalizációs folyamatok negyedik bizonyítéka, hogy szorosabb politikai, gazdasági, kulturális stb. kapcsolatokat alakítottunk ki a szocialista országokkal. Ez felbecsülhetetlen értékű tény, különösen, ha felidézzük magunkban az 1981-es esztendőt, amikor a szélsőséges szocialistaellenes erők egyenesen érthetetlen elvakultsággal próbálták aláásni a szocialista országok nemzeteinek és kormányainak Lengyelország és a lengyelek iránti bizalmát.

E folyamatok életképességének, egyben politikánk helyességének ötödik bizonyítéka, hogy szemmel láthatóan visszavonulóban van az az elszigetelő politika, amelyet 1981. december 13-a után a Nyugat a népi Lengyelországgal szemben alkalmazott. Mi mindig azt mondtuk, hogy az elszigetelés és a restrikció politikájának nincs jövője, hiszen hosszabb távon lehetetlen elszigetelni egy 37 milliós — Európa szívében élő — nemzetet Európa más részétől és a világtól. Félreérthetetlenül leszögeztük, senki se számítson arra, hogy a lengyel kormány majd Canossát jár. A népi Lengyelország bel- és külpolitikáját minden időben nemzeti érdekeink tudata, nem pedig egyik vagy másik nyugati politikus óhaja határozza meg.

Amikor arról beszélünk, hogy sikerült megtörni azt a sajátos blokádot, amellyel december 13-a után Lengyelországot akarták büntetni — azért, mert saját erejéből birkózott meg az őt fenyegető halálos veszéllyel —, akkor nem mehetünk el szó nélkül bizonyos különös tények mellett. Vannak a világban olyan politikai erők és politikusok, akik felismerik ugyan, hogy értelmetlen lenne Varsót mellőzni az európai békés rend megszilárdítása érdekében tett erőfeszítések során, de miután a kormány meghívására Lengyelországba érkeznek, azonnal más partnerek és vendéglátók után is néznek. Ez nem olyan gyakorlat, amelyet el lehetne fogadni.

A normalizációs folyamatok erősödését bizonyító hatodik tény az újjászületett szakszervezeti mozgalom erősödése, aminek meggyőző bi-

zonyítéka, hogy megalakult a Szakszervezetek Országos Képviselete. Lengyelországnak olyan szakszervezeti mozgalomra van szüksége, amely élvezi a munkásosztály és más társadalmi rétegek támogatását, védelmezi a dolgozóknak az alkotmányban és a különböző törvényekben rögzített jogait, s egyben érdekelt abban, hogy aktívan fejlessze a gazdaságot. Partneri kapcsolatuk keretében a kormány és a szakszervezetek arra fognak törekedni, hogy a dolgozók számára optimálisan előnyös megoldásokat találjanak számos lényeges gazdaság- és társadalompolitikai kérdésre.

Az ország belső és nemzetközi helyzetét normalizáló folyamatok erősödését bizonyító jelenségek és tények listája nem lenne teljes, ha nem tennék említést arról, hogy a Nemzeti Újjászületés Hazafias Mozgalma egyre nagyobb szerepet játszik a válság terhes örökségének felszámolásában — különösen számos állampolgár gondolkodásának megváltoztatásában. Nagyra értékeljük a mozgalom sok társadalmi és politikai kezdeményezését, valamint a PRON vezetőségével kialakított eredményes együttműködésünket. A mozgalom vezetősége és a kormány elnöksége ez év első negyedévére tervezett együttes ülése minden bizonnyal jó alkalom lesz arra, hogy konstruktív módon megvitassuk azokat a problémákat, melyekre a kormánynak idén megfelelő megoldást kell találnia.

A belpolitika alapja a törvényesség megtartása

Számos jelenség támasztja tehát alá azt a megállapítást, hogy 1984-ben folytatódott a társadalmi-gazdasági viszonyoknak s egyben az állampolgárok milliói magatartásának a normalizálódása. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a folyamat zavartalan volt. A nemzet és az állam életében felmerültek olyan jelenségek is, amelyek fékezték vagy késleltették ezt az olyannyira kívánatos folyamatot. Az ilyen jelenségek száma korántsem csekély, úgyszólván mindennap beszélünk róluk hivatalos fórumokon, családi körben és baráti társaságban. Egyes ilyen jelenségekre érdemes ma is figyelmet szentelni. Mielőtt azonban rátérnék ezekre a jelenségekre, hadd kommentáljak egy olyan eseményt, amely önmagában nemcsak hogy erősen fékezhette, de lerombolhatta volna azokat az eredményeket, amelyeket eddig a társadalmi és politikai kapcsolatok normalizálása terén elértünk.

Jerzy Popieluszkónak, annak a papnak a meggyilkolása, aki nem tartózkodott a politikától, megrázta a társadalmat. Ezt a gaztettet hivők és nem hivők egyaránt elítélték. Azok is, akik elfogadták szentbeszédeit, és azok is, akik úgy vélték, hogy a szószék nem szolgálhat politikai agitáció színhelyéül. A felháborodást nem tompította az a közismert tény, hogy számos nyugati országban a terrorizmus mindennapos jelenség, és áldozatai között papok is akadnak. Hiszen nem is olyan régen az oltár lépcsőfokán lőtték agyon a miséző Oscar O. Romero érseket. Mint ismeretes, e bűntény igazi tetteseit mind a mai napig nem találják.

Országunk vezető politikai és állami szervei, az általános felháborodásban osztozva, politikai provokációnak, a megegyezés politikája ellen irányuló tettnek minősítették a pap meggyilkolását, és kiadták az

utasítást a határozott nyomozás megkezdésére. Habozás nélkül nyilvánosságra hozták a tettesek személyét is. Szabadjon megjegyezni, hogy éppen a hatóságok ilyen reagálásával — mely abból a meggyőződésből fakad, hogy a törvényesség megtartása az állam igazságosságába vetett hit alapja — magyarázható, hogy az állampolgárok többsége úrrá lett indulatain, a szélsőséges elemek uszításai ellenére is. Elmondhatjuk, hogy éppen ez a többség — józan magatartásával, a hatóságoknak e tragikus ügyben tett intézkedései iránti bizalmával — megvédte a társadalmi és gazdasági viszonyok normalizálása útján már elért sikereket, és hitet tett a megegyezés irányvonalának folytatása mellett. Így ez a gaztett nem fékezte le jelentősebben az egyensúly helyreállításának, a magatartások és hangulatok alakulásának a nemzet szempontjából előnyös folyamatait.

Ellene vagyunk mindannak, ami egészségtelen indulatokat kelt, ami megnehezíti a megegyezést — függetlenül attól, milyen oldalról tapasztalható ilyen jelenség. A kormány következetesen tartani fogja magát ehhez az elvhez. Nem mulaszthatom el, hogy ne hangsúlyozzam: az október 19-én Torun környékén lejátszódott drámát — ugyanúgy, mint a pap végső nyugvóhelyét — nem szabad kihasználni a gyűlölködés és ellenségesség szítására. Sajnálattal kell megjegyeznem, hogy tapasztalhatók effajta próbálkozások, amelyek megütközést és elégedetlenséget keltenek országunk számos hivő állampolgára körében is. Sok olyan levél van birtokunkban, amelyek szerzői hivő emberek, akik tiltakoznak az ellen, hogy ezt a személyes drámát nagyon is földhözragadt politikai célokra használják ki. Örülünk annak a bizalomnak, amellyel ezek az állampolgárok megajándékoznak bennünket, de úgy gondoljuk, hogy a Minisztertanácsi Hivatal ez esetben nem a legmegfelelőbb címzett.

Minden bizonnyal a normalizálódási folyamatokat késleltető társadalmi jelenségek közé kell sorolni az állampolgárok egy részének tüntető közömbösségét a közügyek iránt. E közömbösségnek különböző forrásai vannak. Az egyik ilyen forrás annak a politikának a megelégelése, amely az elmúlt néhány évben — különösen 1980-ban és 1981-ben — csaknem teljes mértékben, ugyanakkor rendkívül izgató, megrázó módon töltötte ki a lengyelek többségének mindennapi életét. Az egyéb okok között szerepelnek a nehéz anyagi feltételek, amelyek a társadalom egy részét arra kényszerítik, hogy figyelmét a (szükséges) többletkereset megszerzésére összpontosítsa. És végül meg kell említeni azt, hogy a társadalom egy része továbbra is bizalmatlan a hatóságok tevékenysége iránt. Bár megértjük azokat az okokat, amelyek a közömbös magatartás mélyén rejtőznek, ugyanakkor meg kell mondani, hogy mai és holnapi nemzeti céljaink szempontjából ezt a magatartást nem lehet elfogadni, minthogy nemcsak a nemzet, de az egyes emberek sorsának jobbra fordulását is késlelteti. A közömbös ember önmagának is károkat okoz. Továbbra is türelmesek leszünk, hogy megmagyarázzuk e magatartás terméketlenségét.

A társadalmi és gazdasági viszonyok normalizálódását késleltető jelenség a mártírmagatartás vagy — nevezzük így — válságokozó magatartás. Igaz, hogy el kell viselnünk a gazdasági válság különféle következményeit, de érdemes elgondolkodni az egyik, évtizedek óta Lon-

donban élő honfitársunknak azon a találó véleményén, miszerint ma válság elsősorban a lengyelek fejében uralkodik.

Nyomasztó hatással vannak ránk a különféle társadalmi bajok is, amelyek kedvezőtlenül befolyásolják a nemzet erkölcsi és fizikai egészségét, közérzetét. E bajok közismertek: a túlzott alkoholfogyasztás, a mélyen meggyökeresedett igazságérzetet sértő tisztességtelen meggazdagodás, a durvaság, a termékek minőségének súlyos romlása, a veszélyesen terjedő türelmetlenség, a fanatizmusra, sőt anarchiára utaló jelek.

A gazdasági fronton tett erőfeszítések mellett fő feladatunk — ma és holnap —, hogy aktívan harcoljunk a nemzet szempontjából hátrányos fenti jelenségek, magatartások és vélemények ellen. A nyomasztó bajoktól azonban nem szabadulhatunk meg azzal, ha sorozatban gyártjuk a felhívásokat, és hangoztatjuk e jelenségek káros voltát, vagy ha megelégszünk a szabadságvesztés súlyos büntetései osztogatásával. A büntető törvénykönyv rendelkezései — még ha szigorúan alkalmazzák is azokat — csak kisegítő szerepet tölthetnek be. E bajok korlátozásában és visszaszorításában a társadalmi magatartás jut döntő szerephez. Személyesen kell szembeszállnunk mindenkivel, aki megsérti a nyugalmat és a rendet, aki megszegi az elfogadott erkölcsi normákat és a társadalmi együttélés szabályait. Mindez azonban nemcsak a hatóságok feladata, hanem az állampolgároké is. Tudjuk, hogy a Nemzeti Újjászületés Hazafias Mozgalma látja ezeket a bajokat, és sokat tesz korlátozásuk és megszüntetésük érdekében.

A megegyezés és a harc irányvonalának következetes érvényesítése

A társadalmi, gazdasági és politikai helyzet múlt évi alakulásának elemzéséből az derül ki, hogy a megegyezés és a harc irányvonala, amely a LEMP és szövetségesei belső politikájának a lényege, jól vizsgázott, megállta a helyét a gyakorlatban. Ugyanakkor a lengyel társadalomra jellemző különböző nézetek és magatartások — köztük szélsőségesek is — ismeretében meg kell állapítani, hogy e következetesen érvényesített irányvonal jóvoltából az elmúlt évben növekedett azoknak az állampolgároknak a száma, akik elfogadják a gazdaság- és társadalompolitika fő irányait. 1984-ben tovább növekedett mindazon események reális megítélése, melyekre 1981-ben került sor. A társadalmi tudat e kedvező átalakulása lehetetlen lett volna, ha csak töredezetten, következetlenül érvényesül a megegyezésnek az az irányvonala, amely célul tűzte ki, hogy minden olyan becsületes lengyelt, aki elfogadja a Lengyel Népköztársaság Alkotmányának alapelveit, meg kell nyerni a társadalmi béke megszilárdítása és a kialakult gazdasági válság követelményeinek felszámolása érdekében végzett közös munka számára, de lehetetlen lett volna akkor is, ha gyakorlatunkban elmosódtak volna a reálisan létező szocializmus ellenfelei ellen folytatott harc frontjának a körvonalai. Még ha a széles tömegek nem is értelmezik mindig megfelelően a kormány minden egyes döntését, a társadalom többsége ösztönösen érzi, hogy a párt, a népi hatalom által folyta-

tott politikát a nemzet alapvető, létérdekeivel egybehangzó célok vezérlik.

Szükségesnek tartjuk, hogy őszinte elismerésünket fejezzük ki a lengyelek millióinak, akik elhatárolják magukat a nagyhangú ellenzékiek csoportjának vásári zajától, és mindennapos becsületes munkájukkal a szocialista Lengyelországra szavaznak, a párt és a kormány politikáját pedig a tények alapján értékelik. A tények viszont arról tanúskodnak, hogy a munka jóvoltából országunk már túl van a legnehezebb időszakon. Számos nehézséggel birkózunk meg valamennyi, hazafiasan érző és gondolkodó honfitársunkkal együtt, a szocializmus — itthoni és külföldi — ellenségei dacára. Sajnos ők nem mondanak le arról a tevékenységről, amelynek célja valójában annak a helyzetnek a visszaállítása, amelynek 1981. december 13-a vetett véget. Ezt a következtetést kell levonniuk mindazoknak, akiknek bepillantásuk van azokba a különböző nyilatkozatokba, deklarációkba, a polgári sajtónak adott interjúkba, amelyek szerzői többnyire a Szolidaritás vezetőinek befolyásos tanácsadói voltak. 1981 nem ismétlődik meg többé. Túl nagy árat fizettünk a független és szuverén szocialista lengyel állam alapjai elpusztítására irányuló baljós folyamatok megszakításáért, hogysem visszatérhessen az anarchia, az üres boltok, a kilométeres sorok időszaka, a fűtetlen lakások, végül a testvérgyilkos konfliktus kísértete.

Csalatkoznak reményeikben azok, akik azt mondják magukról, hogy az egész társadalmat képviselik (felmerül a kérdés, ki bízta meg őket ezzel?). Csalatkoznak, ha azt hiszik, hogy egy napon majd velünk közös asztalhoz ülnek. Nem számítunk önkritikus hajlongásokra, nem követeljük senkitől, hogy lemondjon tevékenységünk bírálatának állampolgári jogáról, de azok, akik tudatosan, előre megfontolt szándékkal, a különböző felhívások és figyelmeztetések ellenére manipuláltak egy többmilliós szervezetet, és a dolgozók jogos tiltakozását kihasználva a szocializmus lengyelországi megdöntésére törekedtek, nem lehetnek partnereink. Az ő idejük már lejárt, és ezt meg kell érteniük. Azok, akik magukat politikai ellenzéknek kiáltják ki, semmiféle konstruktív programot nem képesek javasolni. Ilyen programmal nem rendelkeznek, és nem is rendelkezhetnek, mivel annak a politikának, amelyet a párt és politikai szövetségesei, valamint a népi Lengyelország kormánya folytatnak, nincs ésszerű alternatívája. Így számukra nem marad más hátra, mint meddő módon tagadni a mi tevékenységünket, kétségbe vonni minden olyan lépésünket, amely a társadalmi és gazdasági viszonyok normalizálására irányul, a nyugati világban meglevő lengyel- és kommunistaellenes központok segítségére számítani. A helyzet láttán tanácstalanul a „hosszú menetelés", a destruktív fellazítás és a szocializmus belülről történő fokozatos bomlasztásának stratégiáját hirdetik. De ez sem jár sikerrel, ahogyan nem járt sikerrel a szocializmus frontális megdöntése sem. Ha már a „hosszú menetelésről" van szó, ezeknek az embereknek a magatartásából látni, hogy valóban „hosszú menetelés" vár rájuk, míg elérik a célpontot, ahol az van kiírva: realizmus. Ki tudja, képesek lesznek-e egyáltalán eljutni odáig.

A szocializmus ellenségei kalandor tevékenységükhöz megpróbál-

nak a katolikus egyháznál támogatást szerezni. Szövetségre törekszenek azokkal a papokkal, akik politikai színjátékok színhelyévé teszik a szentélyeket, a népi hatalom elleni politikai agitáció céljaira használják fel a szószéket. Aggodalommal és nyugtalanul figyeljük ezt a tevékenységet, mivel árnyékot vet az állam és az egyház kapcsolataira. Szeretnénk, ha ezek a kapcsolatok a nemzet boldogulását szolgálnák, a realizmuson, az alkotmányos elvek megtartásán alapulnának. Az állam következetesen érvényt szerez ezeknek az elveknek, és senki nem állíthatja, hogy a népi Lengyelországban a hatalom megsérti a felekezeti szabadságot vagy akadályokat gördít a vallás gyakorlása elé. Határozottan szembe fogunk viszont helyezkedni azzal, ha megsértik az egész civilizált világban érvényesülő elveket: az egyház és az állam szétválasztásának elvét. Úgy látjuk, hogy a hivő állampolgárok milliói helyeslik ezt a felfogást, ugyanúgy, mint a világi katolikus szervezeteknek a PRON programnyilatkozatát aláíró szövetségei.

A PRON szerepe az állampolgárok konstruktív magatartásának alakításában

A Nemzeti Újjászületés Hazafias Mozgalma egyre nagyobb szerepet játszik az állampolgárok megnyerésében az országunk javára végzendő közös munkára. E mozgalom változatos és érdekes tevékenysége (megemlíthetjük itt például a nemrég létrehozott ifjúsági fórumot vagy aktivistáinak munkálkodását) — amelynek középpontjában a bizalmatlanságból, az indokolt vagy indokolatlan közömbösségből, a hatóságok tevékenysége iránti ellenérzésből épített akadályok felszámolása áll — a párt és a kormány teljes támogatását élvezi.

A mozgalom soraiban meglevő nézetek változatossága érthető. Mi ezt tiszteletben tartjuk. A párt, szövetségesei és a népi hatalom nem törekszik arra, hogy létrehozza a társadalom külsőleges, mesterséges egységét, a csupán demonstrálásra szolgáló egységet. Abban az igen érdekes és kétségkívül hasznos vitában, amely „A párbeszéd kísérletei" címmel az Odrodzenie című hetilapban folyt, Tymowski professzor a következő véleményének adott kifejezést (idézem): „Arra az úgynevezett egységre való törekvés, amelynek keretében mindenki ugyanazt állítja, a mi országunkban egyenesen tragikus dolog. Félek — folytatta a professzor — mindazon testületektől, amelyek mindig egyhangúlag szavaznak, amelyekben nincs eltérés a vélemények között, nincs nézetkülönbség." Vitába kell szállnom Tymowski professzor véleményével. Először is nem minden egyhangú szavazás tekinthető elítélendő, a társadalmi élet fejlődése szempontjából káros ténynek, másodszor nem ismerünk olyan testületeket, ahol ne lennének „eltérő vélemények" és „nézetkülönbségek". Ezekben az eltérésekben és különbségekben olyan alkotó erőt látunk, amely a szocialista korszakban a lengyel ember nemzeti személyiségét alakító egyik fontos tényező lehet. A párt és a népi állam politikája nem tűzi célul maga elé azt, hogy gondolkodás nélkül vagy parancsra bólogató, opportunista és önálló véleménnyel nem rendelkező társadalmat építsen. Országunk történelme azonban arra is megtanít, hogy voltak olyan időszakok, amikor csaknem minden lengyelnek eltérő véleménye volt, és e

véleményét kifejezésre is juttatta, mindez azonban fecsegésbe fulladt, személyi villongások uralkodtak el a közéletben, a közös célok kitűzésének és megvalósításának a képessége pedig háttérbe szorult. Ez a megjegyzés nem vonatkozik csupán a Lengyelország felosztását megelőző történelmi korszakra. A nézetkülönbségek és a vélemények kinyilvánításának a szabadsága ne legyen csupán öncél, hanem vezessen a nézetek olyan egyeztetéséhez, amely lehetővé teszi a hozott határozatok végrehajtását, azt, hogy tegyünk is valami jót Lengyelországért.

Amikor a nemzeti érdekeket hangsúlyozzuk, arra törekszünk, hogy ezeket az érdekeket az egész társadalom vagy a társadalom többsége elfogadja, nem becsüljük le az egyént és az egyénnek azt az elidegeníthetetlen jogát, hogy megőrizze mindazon vonásokat, amelyek az emberi méltóság fogalmát jellemzik. Nyilvánvaló félreértés a kommunistákat azzal vádolni, hogy ezt a méltóságot feláldozzák a kollektíva „istenítése" oltárán. Ez természetesen nem olyan vád, amely ma született. A burzsoázia szerkesztette meg ezt a vádat közvetlenül a Kommunista Kiáltvány megjelenése után. E vád felújítása azonban ma, a XX. század végén azt bizonyítja, hogy a kapitalizmus egyes ideológusai és személyiségei körében még mindig elevenen él az a gondolat, hogy vissza lehet fordítani a történelem kerekét. Ezek hiábavaló remények. A szocializmus ellen indított minden egyes újabb keresztes hadjárat azok vereségével végződött, akik elindították.

A lengyel munkásmozgalom, a több mint százéves hagyománnyal rendelkező lengyel szocializmus, amely egyesíti a marxizmus—leninizmus egyetemes elveit a nemzeti sajátosságokkal, tiszteletben tartja az igazi kriticizmussal áthatott hazafias nemzeti hagyományt, bátran szembenéz minden olyan próbálkozással, amely azoknak az értékeknek az elpusztítására irányul, amelyek biztosították a lengyel nép társadalmi és gazdasági felszabadulását, feltárták hazánk előtt a nagy történelmi lehetőséget.

E meggyőződés jegyében léptünk be az 1985-ös esztendőbe is.

JEGYZET

A kiadásért felel az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
85-1280 Szikra Lapnyomda, Budapest

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

A Politikai Vitakör „Háttér" füzeteiről

Az orientáció, az útbaigazító tájékoztatás a Politikai Vitakör jellegéből, funkciójából adódó feladat. A politikaközvetítés folyamatában a politikaivitakör-vezető sajátos feladatot tölt be; értékes munkájához kívánunk új típusú füzeteinkkel segítséget nyújtani. A politika formálódásához hozzájáruló, a megértéséhez nélkülözhetetlen gondolatoknak a nyilvánosság megfelelő szintjén az ügyünket szolgáló formában teret kell kapniuk. Ez a cél vezérelt bennünket, amikor útjára indítjuk a Politikai Vitakör „Háttér" füzeteit.

Ezekben a füzetekben olyan anyagokat közlünk, amelyek egy-egy esemény, jelenség hátterét mutatják be. Közreadunk olyan tanulmányokat, elemzéseket, amelyek egy-egy döntést megelőző, érlelő gondolkodás irányát jelzik, vagy beavatnak a döntés mechanizmusába; feltárják a döntésben megtestesülő politikai szándékokat. Mindezzel orientálni szeretnénk, megkönnyíteni az összefüggések megismerését. Forrásaink között szerepelnek a világsajtó, a hazai tömegtájékoztatás orgánumai, a tudományos és szakmai műhelyek munkaanyagai.

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

85
9

NÉHÁNY EURÓPAI KGST-ORSZÁG GAZDASÁGI HELYZETE 1984-BEN

HÁTTÉR

A KGST-országok a nyolcvanas évek elején igyekeztek megoldásokat keresni arra, hogyan tudnák a leghatásosabban ellensúlyozni a kedvezőtlen világgazdasági helyzetből adódó nehézségeket, hogy biztosítsák népgazdaságuk belső és külső egyensúlyát, ha kisebb ütemben is, de folytatódjon a gazdasági növekedés, és megőrizzék az elmúlt évtizedek eredményeit. A KGST-országok erőfeszítéseik nyomán értek el eredményeket, bár nem egyforma mértékben. Az itt megjelentetett cikkek egyike átfogó képet ad az európai KGST-országok gazdaságáról a nyolcvanas évek elején, a többi cikkben pedig külföldi tudósítóink számolnak be arról, hogy az adott országban hogyan értékelik eddigi tevékenységüket, és milyen feladatok megoldását tartják fontosnak az elkövetkező időszakban.

AZ EURÓPAI KGST-ORSZÁGOK GAZDASÁGA: A MEGÉLÉNKÜLÉS OKAI ÉS LEHETŐSÉGEI

Általános helyzetkép

Az európai KGST-országok az 1980-as évek elejére — mint ismeretes — kedvezőtlen gazdaságfejlesztési feltételek közé kerültek. Az 1970-es évtized végéig a kőolajár-robbanás és az ennek nyomán kialakult tőkés világgazdasági válság hatásainak ellensúlyozására, viszonylag dinamikus gazdasági növekedést folytatva törekedtek. A gyors mennyiségi növekedés azonban nem járt együtt a gazdasági fejlődés pályamódosításával: a intenzív jellemzők általános és erőteljes kibontakoztatásával, a hatékonyság, a versenyképesség, a minőség, a műszaki színvonal szükséges növelésével, illetve javításával, a gazdasági szerkezet korszerűsítésével. Ezért a korábbi növekedési ütemhez való ragaszkodás az országok többségében a külső és a belső egyensúlyi helyzet romlását okozta, illetőleg — ezt ellensúlyozandó — jelentős külső források bevonását igényelte. Az eladósodási folyamat 1974 és 1978—1979 között felgyorsult, és az adósságállomány egyes országokban olyan szintet ért el, hogy a gazdasági vezetés kénytelen volt a mérséklését, az egyensúlyi helyzet javítását a gazdaságpolitika középpontjába helyezni.

Az egyensúly helyreállítását előtérbe helyező gazdaságpolitika jelentős sikereket ért el az európai KGST-országokban. A külkereskedelmi forgalom 1982-ben már a fejlett tőkés országok viszonylatában is aktívummal zárult, ami 1978-hoz képest több mint 10 milliárd dolláros egyenlegjavulásnak felel meg. Az eredmények értékét növeli, hogy azo-

kat a vártnál mélyebb és jobban elhúzódó tőkés világgazdasági válság, a világkereskedelem visszaesése és a szocialista országok exportjával szemben megnyilvánuló különféle diszkriminációs intézkedések ellenére sikerült elérni. 1982-ben a nemzetközi pénzügyi kapcsolatokban kialakult bizalmi válság, a hitelfelvételi lehetőségek korlátozása és a kamatterhek növekedése e gazdaságpolitika további szigorítására, gyors és hathatós intézkedések meghozatalára késztette a szocialista országokat. A külgazdasági egyensúly javítása miatt a belföldi felhasználás (főként a felhalmozás) a korábbinál szerényebb mértékben növekedhetett, az európai KGST-országok az import visszafogására, az egyre nehezebb piaci feltételek ellenére az export fokozására kényszerültek. Mindez a gazdasági növekedésre — országonként eltérő mértékben — mérséklőleg hatott. 1980 és 1982 között a Szovjetunióban a nemzeti jövedelem átlagosan mintegy 3,5%-kal, a többi országban együttesen ennél kisebb mértékben nőtt, Lengyelországban pedig számottevően csökkent.

1983-ban az európai KGST-országok korábbi mérséklődő gazdasági fejlődésében változás következett be: a növekedés az országok többségében meggyorsult. A nemzeti jövedelem a Német Demokratikus Köztársaságban, Lengyelországban és a Szovjetunióban emelkedett a leggyorsabban (4—5%-kal), Bulgáriában és Romániában a gazdasági növekedés 3—3,4%-os, Csehszlovákiában 2,2%-os volt. (Lásd az 1. sz. táblázatot.) A gazdasági tevékenység megélénkülésének okai, főbb tényezői a következőkben foglalhatók össze:

● A külső feltételek korábban tapasztalt erőteljes romlása lefékeződött, egyes területeken a stabilizálódás kezdeti jelei figyelhetők meg. A tőkés hitelnyújtók merev, embargó jellegű magatartása valamelyest oldódott, több ország (bár kisebb és feltételeiben — kamatfelár, lejárat — kedvezőtlen) hitelhez juthatott. A nyugati bankok korábbinál rugalmasabb magatartását az váltotta ki, hogy az

1. sz. táblázat
A nemzeti jövedelem alakulása
(Változás az előző évhez, %)

Ország	1981	1982	1983		1984		1985
			Terv	Tény	Terv	Tény	Terv
Bulgária	5,0	4,3	3,8	3,0	3,8	4,6	4,1
Csehszlovákia	— 0,1	—0,4	2,0	2,2	3,0	3,2	3,2
Lengyelország	—12,0	—7,0	2,0—2,5	5,0	2,6	5,0	3,0—3,5
Magyarország	2,5	2,6	0,5—1,0	0,3	1,5—2,0	2,8—3,0	2,5—3,0
Német Demokratikus Köztársaság	4,8	2,5	4,2	4,4	4,2	5,5	4,4
Románia	2,2	2,6	5,0	3,4	7,3	7,7	10,0
Szovjetunió	3,3	4,0	3,3*	3,9	3,1*	2,6*	3,5*

* Belföldi felhasználás (fogyasztás és felhalmozás együtt)

európai KGST-országok — viszonylag rövid idő alatt — jelentősen javítottak külgazdasági helyzetükön; forrásaik mozgósításával, illetőleg átcsoportosításával kihasználták a tervgazdálkodásban rejlő lehetőségeket. Az országok többsége kiállta az 1982. évi hitelembargóval járó megpróbáltatásokat, eleget tett többlettörlesztési kötelezettségeinek. Ez azért is figyelemre méltó, mert ebben az időszakban a fejlődő országok egész sora kényszerült adósságainak átütemezésére, illetve törlesztéseinek felfüggesztésére. A hitelpiaci enyhüléssel egyidejűleg mérséklődtek a kamatlábak. Hatásukra csökkentek a kamatterhek: 1983-ban az összes kamatfizetési kötelezettség a két évvel korábbinak — becslések szerint — alig valamivel több mint kétharmadát tette ki. Az export bővülése folytatódott, ami tovább növelte a külkereskedelmi és a fizetési mérleg aktívumát.

● A külgazdasági egyensúlyi helyzet javulása lehetővé tette az import stabilizálását, illetőleg mérsékelt bővítését. Az energia- és anyagtermelést bővítő, illetőleg az energia- és anyagfelhasználást racionalizáló programok — az importtal együtt — általában javították, kiegyensúlyozottabbá tették a termelés anyagi-műszaki ellátását. A vállalati gazdálkodás mindinkább igazodik a megváltozott beszerzési és értékesítési helyzethez, továbbá jobban kihasználja a rendelkezésre álló termelési kapacitásokat. Sikeresnek bizonyultak — például a Szovjetunióban — a munkaidő jobb kihasználására, a szervezettség és a fegyelem javítására irányuló erőfeszítések is.

● Az országok többségében megélénkült a belföldi — mindenekelőtt a beruházási — kereslet. A beruházások bővítésére nehezedő nyomást egyfelől a fejlesztések korábbi visszafogása, illetőleg csökkentése, elhalasztása, másfelől a műszaki fejlesztés, a termékszerkezet átalakítása iránti igény fokozódása váltotta ki. A belföldi kereslet megélénkülése, az anyagi-műszaki források jobb kihasználása, az ellátás javulása leginkább az ipari termelés alakulását befolyásolta kedvezően.

● Az európai KGST-országok gazdasági fejlődését jelentősen befolyásolta az a tény, hogy Lengyelországban sikerült megállítani a gazdasági teljesítmény több év óta tartó visszaesését. Bár az 1983. évi szint még elmarad a válság előttitől, a nemzeti jövedelem 4-5%-os növekedése a gazdasági konszolidáció előrehaladásának, a térségben bekövetkezett megélénkülésnek egyik számottevő tényezője volt.

Az 1983. évi gazdasági eredmények fényében joggal vetődik fel a kérdés, mennyire marad tartós az európai KGST-országok gazdasági fejlődésének megélénkülése, és nyomában visszatérhet-e a korábbi dinamikus növekedés. A külső és a belső feltételek elemzése, a gazdasági folyamatok tartalmi kérdéseivel összefüggő tapasztalatok és a — realitásokat figyelembe vevő — gazdaságpolitikai célok egyaránt arra utalnak, hogy 1984-ben további — az 1983. évihez hasonló — fejlődési gyorsulásra nincsenek meg a feltételek. Ezért ebben az évben és a közeljövőben inkább egy mérsékelten dinamikus (4% körüli) növekedési ütem megőrzésére nyílik lehetőség, ami az intenzív fejlődési jellemzők további kibontakoztatását igényli. Ez a fejlődési irányvonal alapozhatja meg hosz-

szabb távon, hogy a gazdaság növekedése, fejlődési üteme, az egyensúly, valamint a műszaki-tudományos fejlődés, a strukturális átalakulás egymással összhangban valósuljanak meg, egyidejűleg erősödjék a nemzetközi versenyképesség. A jelenlegi fejlődési lehetőségek megítéléséhez ugyanis a következőket kell figyelembe venni:

● A külső gazdasági környezet jelentős változására az idén és a közeljövőben nem lehet számítani. A tőkés gazdasági konjunktúra javulása egyrészt részleges (tulajdonképpen Észak-Amerikára korlátozódik), másrészt ellentmondásokkal terhes. Nagy a valószínűsége annak, hogy 1985-ben a gazdasági növekedés üteme az Egyesült Államokban ismét visszaesik. Ilyen körülmények között erőteljes piacbővülésre a fejlett tőkés országokban nem lehet számítani, az export bővítéséhez további erőfeszítések, a termékszerkezet, a minőség, a nemzetközi versenyképesség javítása mellett nyílik lehetőség. A változatlanul magas — és az idén ismét növekvő — reálkamatlábak miatt a korábban eladósodott országokra továbbra is nagy adósságszolgálati terhek nehezednek. A cserearányok az országok többségében — elsősorban strukturális okok miatt — tovább romlanak. Ezek nem teszik lehetővé, hogy a belföldi felhasználás a nemzeti jövedelem termeléséhez hasonló ütemben bővüljön. Ez nemcsak a fogyasztás, hanem a beruházási tevékenység növekedésének erőteljesebb bővülését is korlátozza.

● Az egyes országokban a gazdasági vezetés — az elért eredmények ellenére — továbbra sem elégedett a termelési szerkezet átalakításának, a gazdaságtalan termelés felszámolásának előrehaladásával, a minőség javulásával, a műszaki fejlődéssel, az anyagi és a szellemi erőforrások kihasználásával, a külkereskedelmi munka hatékonyságával. Ezeken a területeken radikális változásokat — minden bizonnyal — hosszabb időszak alatt, a tervezési és irányítási rendszernek az intenzív fejlődési követelményekhez való sikeres hozzáigazításával lehet megvalósítani.

1984-ben az európai KGST-országokban — Románia kivételével — a megelőző évihez hasonló (annál csak valamivel gyorsabb, illetőleg mérsékeltebb) gazdasági fejlődéssel számoltak. Romániában az előző évi növekedési ütem megkétszerezését tervezték. Említést érdemel, hogy több országban — megfelelő időjárást feltételezve — a mezőgazdasági termelésnek az ipari termelést meghaladó, illetőleg ahhoz közelálló bővülését irányozták elő. A gazdaságpolitikai célok között továbbra is nagy fontosságot tulajdonítanak a gazdasági egyensúly javításának, a külkereskedelmi aktívum elérésének, a tőkés adósságok mérséklésének. Ennek megfelelően az export az importnál, a nemzeti jövedelem termelése a belföldi felhasználásnál gyorsabban növekszik. A belföldi felhasználáson belül az országok többségében a felhalmozási ráta valószínűleg valamelyest emelkedik, bár a beruházások növekedése várhatóan még mindig nem éri el a nemzeti jövedelem termelésének ütemét. A változatlanul nehéz tőkés piaci és pénzügyi feltételek hatására az európai KGST-országok fokozzák erőfeszítéseiket az egymás közötti gazdasági együttműködés fejlesztésére, a meglevő adottságok, források jobb kihasz-

nálására, az együttműködés mechanizmusának folyamatos korszerűsítésére. Ezt a célt szolgálta a tagországok 1984 júniusában Moszkvában megtartott csúcsértekezlete is.

Az elmúlt évben az európai KGST-országokban — a Szovjetunió kivételével — a tervezettet meghaladóan nőtt a nemzeti jövedelem termelése. A gazdasági fejlődés üteme — főként a Német Demokratikus Köztársaságban és Romániában — figyelemre méltóan gyors volt (5,5, illetve 7,7%). A Szovjetunió esetében azonban tekintettel kell lennünk arra, hogy a nemzeti jövedelem termelése — a korábbi évekhez hasonlóan — erőteljesebben (legalább 3%-kal) emelkedett a belföldi felhasználásnál. Így a térség egészében a gazdasági fejlődés dinamikája az utóbbi két évben számottevően nem változott. A gazdasági folyamatokat a következők jellemezték:

● Azokban az országokban, ahol a nemzeti jövedelem növekedése meggyorsult, az élénkülést egyfelől a jó mezőgazdasági termés és az ebből fakadó többletjövedelem, másfelől az anyag- és energiaráfordítások érdemi csökkentése, ennek a nettó termelésre gyakorolt kedvező hatása biztosította. Több országban az ipar és a mezőgazdaság hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez a bruttó termelésnél másfélszer-kétszer gyorsabban emelkedett.

● A megélénkült gazdasági fejlődés a legtöbb országban továbbra is egyensúly-orientált volt. Az export bővülése meghaladta az importét, a külkereskedelmi aktívum nőtt. Az egyensúlyjavítás eredményeként az import visszafogása enyhült, ami az ellátás javításával hozzájárult a termelés erőteljesebb bővüléséhez. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok bővítésének súlypontja az egymás közötti áruforgalomra tevődött át. Egyes országokban a külgazdasági politika reorientációja figyelhető meg.

● Fordulatszerű változás figyelhető meg a belföldi felhasználás alakulásában. A korábbi mérséklődési folyamatot a beruházásokban és a lakosság fogyasztásában egyaránt a fellendülés kibontakozása váltotta fel. Jelentősen nőtt az építési-szerelési tevékenység, az érdeklődés a beruházási célokat szolgáló gépek és berendezések iránt. A fogyasztási cikkek termelése — helyenként még a termelőeszközöket is meghaladó mértékben — bővült. Ezt a korábbi kielégítetlen lakossági kereslet nyomása, illetve a lakossági jövedelmek gyorsabb emelkedése váltotta ki. Az új impulzusok érdemi strukturális változásokat is eredményeztek. Egyes országokban ez a minőség észrevehető javulásával, a műszaki fejlődés erőteljesebb megjelenésével párosult. A gondot az okozza, hogy a korszerűsödési folyamat nem eléggé átfogó és gyors, a nemzetközi versenyképesség javulása pedig nem kielégítő.

● Az országok többségében jelentős erőfeszítéseket tettek a gazdaságirányítás továbbfejlesztésére. A különböző koncepciók mögött elsősorban a termelési szervezetek önállóságának, felelősségének erősítésére irányuló törekvés húzódik meg.

Az idén az európai KGST-országokban az 1983—1984. évi gazdaságpolitikát követik. Az országok többségében 2,5—4,5%-os gazdasági fejlődéssel számolnak. Ettől eltérő szándékot tükröz Ro-

mánia nemzeti jövedelmének 10%-osra tervezett növekedése.

A termelés

A gazdasági tevékenység megélénkülésében meghatározó szerepet játszott az ipari termelés: 1983—1984-ben az európai KGST-országok többségében 4-5, Magyarországon 1,4 illetve 3%-kal nőtt az ipar teljesítménye. Lengyelországban a több év óta tartó ipari visszaesés után változás történt a termelés alakulásában: a mintegy 7, illetve 5%-os termelésbővülés a korábbi csökkenésnek egy részét kompenzálta. Az országcsoport ipari termelésének növekedési üteme a megelőző két évhez képest összességében megkétszereződött. (Lásd a 2. sz. táblázatot.) A megélénkülés több tényező együttes hatásának eredménye, amiben a kereslet összetételének, értékének változása, az anyagi és a szellemi erőforrások jobb kihasználása, valamint a korábbi feszültségek oldódása egyaránt szerepet játszott.

Az anyag- és energiaellátásban mutatkozó korábbi gondok megszüntetése, illetőleg enyhítése végett, valamint az importkorlátok miatt több jelentős termelőkapacitást helyeztek üzembe, az országok többségében nőtt az energia- és nyersanyagtermelés. A bányászati feltételek nehezebbé válása ellenére a Szovjetunióban 1983-ban, illetve 1984-ben 616 Mt kőolajat, 536, illetve 587 Mrd m³ földgázt és 716 Mt szenet termeltek. Jelentősebben (két év alatt 86 Mrd m³-rel) a földgáztermelés

2. sz. táblázat
Az ipari termelés alakulása
(Változás az előző évhez, %)

Ország	1981	1982	1983		1984		1985
			Terv	Tény	Terv	Tény	Terv
Bulgária	4,9	4,3	4,8	4,6	5,0	4,5	5,0
Csehszlovákia	2,0	1,1	2,4	2,9	2,9	3,9	3,0
Lengyelország	−10,8	−2,1	4,0	6,7	4,5	5,0	4,0—4,5
Magyarország	2,8	2,7	1,0—2,0	1,4	1,5—2,0	3,0	3,0
Német Demokratikus Köztársaság	4,7	3,2	3,8	4,1	3,6	4,2	4,3
Románia	2,5	1,1	6,6	4,8	6,7	6,7	7,5
Szovjetunió	3,4	2,9	3,2	4,0	3,8	4,2	3,9

bővült. A villamosenergia-termelés két év alatt több mint 120 milliárd kWó-val nőtt, 1984-ben megközelítette az 1500 milliárd kWó-t. Az emelkedés mind nagyobb részét atom- és vízierőművek szolgáltatják. Lengyelországban 191 Mt feketeszenet és 43 Mt barnaszenet bányásztak. A termelés mennyisége megközelítette a válság előtti legmagasabb szintet. Bulgáriában, Csehszlovákiában, a Német Demokratikus Köztársaságban és Romániában kismértékben nőtt az energiahordozók termelése. (A Német Demokratikus Köztársaságban 278 Mt barnaszenet, Romániában 11—12 Mt

kőolajat és 33 Mrd m^3 földgázt hoztak felszínre.) Az energiatermelés növekedése az energia- és anyagtakarékossági programokkal párosulva jelentősen növelte az ellátás színvonalát. Az anyag- és energiaracionalizálás ugyanakkor csökkentette az anyagigényeket, ami egyfelől mérséklőleg hatott a termelés növekedésére (például egyes kohászati termékek esetében), másfelől lehetővé tette az export erőteljesebb bővítését. (A kohászat a legjelentősebben, 4%-kal a Szovjetunióban nőtt.)

A múlt évi eredmények azt mutatják, hogy a termelés fajlagos energia- és anyagfelhasználásának csökkenése az iparpolitika középpontjába került, a jövedelemképződés és a termelékenységnövekedés egyik fő tényezőjévé vált. 1983-ban Bulgáriában a fajlagos anyagfelhasználás 0,9%-kal mérséklődött. Csehszlovákiában például a gépipar fajlagos szénfelhasználása 5, a hőerőművek fűtőanyag-fogyasztása 0,4%-kal csökkent. A Német Demokratikus Köztársaságban a fajlagos energia- és anyagfogyasztás az 1982. évinél is nagyobb mértékben: 7%-kal mérséklődött. A Szovjetunióban az anyagmegtakarítások eredménye (2 Mrd rubel) az ipari termelés 0,3%-ával egyenértékű. Romániában az anyag és az energia fajlagos felhasználásának mérséklésével 7 Mrd lej megtakarítást értek el. (Ez az összeg az ipar árutermelésének 0,6—0,7%-a.) 1984-ben az anyag- és energiatakarékosság folytatódott. A Német Demokratikus Köztársaságban például a termelés fajlagos anyag- és energiaköltsége 2,3%-kal mérséklődött. Az európai KGST-országokban az energia- és anyagigényesség korábbi színvonala viszonylag magas volt, ezért a kormányok központi programokat dolgoztak ki a tartalékok feltárására és kihasználására, a technológiai korszerűsítésekre, a bevezetendő szervezési intézkedésekre. Ebben a vonatkozásban is megkülönböztetett figyelmet fordítanak az anyagok minőségének, a kohászati félkész termékek összetételének javítására (például az ötvözött, speciális, nagy tisztaságú fémek arányának növelésére), valamint a kevésbé anyagigényes területek, termékcsoportok fejlesztésére.

A beruházási tevékenység, a tartós fogyasztási javak iránti kereslet, valamint az export megélénkülésének hatására a gépipar termelésének bővülése az egyes ágazatok közül továbbra is a legdinamikusabb. A gépipari termelés 1983-ban Bulgáriában 11, Csehszlovákiában, Romániában és a Szovjetunióban 5-6%-kal nőtt. (Lásd a 3. sz. táblázatot.)

A gépipar továbbra is dinamikus fejlődésében tükröződik, hogy az ágazat a műszaki haladás egyik meghatározó jelentőségű hordozója, és a gépiparra épülnek a termelési szerkezet korszerűsítésére, a ráfordítások mérséklésére, a gazdaság modernizálására hivatott programok. A gépiparon belül a legdinamikusabban az elektronika, az elektrotechnika, a robottechnika, a különféle automatizálási rendszerek, a híradástechnika fejlődik. Csehszlovákiában például az elektrotechnikai iparban 8—9%-kal, a gépipar többi ágazatánál jóval gyorsabban nőtt a termelés. A Német Demokratikus Köztársaságban a robottechnikai termékek gyártása 1983-ban 18%-kal bővült. Tavaly pedig az elektrotechnikai-elektro-

3. sz. táblázat
Az ipari termelés alakulása a főbb ágazatokban 1983-ban
(Változás 1982-höz, %)

Megnevezés	Bulgária	Csehszlovákia	Magyarország	Szovjetunió
Energetika	5,7	2,0	2,4	3,0
Kohászat	3,4*	1,2	–1,5	4,0
Gépipar	11,1	4,8	0,6	6,0
Vegyipar	7,4	2,7	1,6	6,0
Építőanyag-ipar	2,8	0,4	0,8	4,0
Könnyűipar	1,5—2,0	1,2	1,0	2,0
Élelmiszeripar	1,2	2,4	2,2	5,0

* Vaskohászat.

nikai ipar nettó — anyagmentes — termelése 16%-kal emelkedett. A Szovjetunióban az ipari robotok előállítása megkétszereződött. (1983-ban 10 700 programvezérlésű automata gépet gyártottak.) Az elért eredmények mellett a gépipar termékszerkezetének átalakítását a növekvő követelményekhez, a megváltozott feltételekhez képest lassúnak ítélik. Az export szükséges bővítése, a nemzetközi versenyképesség megőrzése, illetőleg növelése ugyanis a termékszerkezet gyors ütemű korszerűsítését igényli, főként az iparilag legfejlettebb, a nemzetközi munkamegosztásra fokozottabban ráutalt országokban.

A vegyipari termelés különösen Bulgáriában és a Szovjetunióban bővült erőteljesen. Az olajellátás korlátozó hatását diverzifikálással, bizonyos „könnyű" vegyipari területek (például a gyógyszeripar) gyorsabb fejlesztésével ellensúlyozták. Figyelmet érdemel a vegyipari termelés megélénkülése a Német Demokratikus Köztársaságban. (Tavaly a vegyipar nettó termelése csaknem 10%-kal bővült.) A lakosság fogyasztásának jobb ellátását szolgálta a könnyűipari ágazatok termelésének egyre gyorsabb növekedése. Az élelmiszeripari termelés bővülése pedig a jobb mezőgazdasági termeléssel függött össze. (A Szovjetunióban az élelmiszeripari termelés 5%-kal haladta meg az egy évvel korábbi szintet.)

A gazdasági hatékonyság fontosabb elemeinek, tényezőinek többsége — amitől az ipari termelés eredményessége mindinkább függ — kedvezően alakult. Az iparban folytatódott a foglalkoztatottság növekedésének mérséklődése, a létszámnövekedés csupán Bulgáriában és Romániában volt számottevő (2–2%), Magyarországon és Lengyelországban viszont csökkent az iparban foglalkoztatottak száma. A termelés megélénkülését tehát a termelékenység korábbinál erőteljesebb növekedése alapozta meg. Az európai KGST-országokban — Lengyelország sajátos helyzetétől eltekintve — viszonylag egyöntetűen, 2,2–3,5%-kal nőtt az egy foglalkoztatottra jutó ipari termelés. (Lásd a 4. sz. táblázatot.) Tavaly a termelékenység növekedése tovább gyorsult. Romániában például az egy foglalkoztatottra jutó termelés 7%-kal emelkedett.

4. sz. táblázat
Az ipari termelés, létszám és termelékenység alakulása 1983-ban
(Változás 1982-höz, %)

Ország	Termelés	Létszám	Termelékenység
Bulgária	4,6	1,6	2,8
Csehszlovákia	2,9	0,5	2,4
Lengyelország	6,7	−1,0	7,8
Magyarország	1,4	−1,9	3,3
Német Demokratikus Köztársaság	4,1	0,6	3,5
Románia	4,8	2,0	2,7
Szovjetunió	4,0	0,5	3,5

A termelékenység növekedésében a jobb anyagi-műszaki ellátottság, a műszaki-tudományos eredmények alkalmazása, a minőség javítása, a termelőkapacitások jobb hasznosítása, a bérezési, ösztönzési rendszerek javítása, eredményesebb alkalmazása játszotta a legnagyobb szerepet. Az eszközhatékonyság — mint ismeretes — az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején hosszabb időszakban csökkent. Ennek egyrészt a termelés növekedési ütemének mérséklődése és az állóeszközök továbbra is számottevő — a termelést meghaladó — bővülése volt az oka. Az utóbbi két évben az eszközhatékonyság mérséklődése folytatódott ugyan, de a korábbi évekhez viszonyítva jóval kisebb mértékben.

Az idén az európai KGST-országok összességében a tavalyihoz hasonló mértékű ipari fejlődéssel számolnak. Romániában a termelés 7,5, Bulgáriában 5, Lengyelországban 4, a Német Demokratikus Köztársaságban és a Szovjetunióban 4–4,5, Csehszlovákiában, Magyarországon 3–3%-os bővülését tervezik.

Az európai KGST-országokban a mezőgazdaságnak megkülönböztetetten nagy szerepe van a lakosság ellátásában és a népgazdaság egyensúlyi helyzetének alakulásában. 1983-ban az országok többségében nem sikerült megismételni az 1982. évi kedvező eredményeket, illetőleg elérni az előirányzatokat. Míg a kora tavaszi időjárás kedvező terméskilátásokkal kecsegtetett, később a rendkívül meleg időjárás és aszály nagymértékben csökkentette a hozamokat. Ezzel szemben Lengyelországban a tervezettet is meghaladó termést sikerült betakarítani. A Szovjetunióban — az 1982. évhez hasonlóan — jelentősen: 5%-kal nőtt a mezőgazdasági termelés. (Lásd az 5. és a 6. sz. táblázatot.) 1984-ben az európai KGST-országokban — a Szovjetunió kivételével — eredményesen küzdötték le az időjárási nehézségeket. A mezőgazdaság összetermelése emelkedett, Romániában 13,3%-kal, Bulgáriában 6,8%-kal.

A növénytermelés eredményei — Lengyelország és a Szovjetunió kivételével — az állattenyésztésnél kedvezőtlenebbül alakultak. Bulgáriában, Magyarországon és Romániában 9—12%-kal csökkent a gabonatermés, és az aszály visszavetette a kapásnövények hozamait is. Csehszlovákiában rekord gabo-

5. sz. táblázat
A mezőgazdasági termelés alakulása
(Változás az előző évhez, %)

Ország	1981	1982	1983		1984	
			terv	tény	terv	tény
Bulgária	5,9	4,7	2,7	−7,0	3,1	4,8
Csehszlovákia	−2,4	4,4	2,7	2,2	2,7*	2,6
Lengyelország	5,4	−3,0	1,5—2,4	3,6	1,5—2,5	**
Magyarország	2,0	7,3	1,0—2,0	−2,7	4,0	2,5—3,0
Német Demokratikus Köztársaság	1,8	−3,8	1,0	...	6,4	**
Románia	−0,9	7,5	5,1—5,6	−2,0	6,4—6,0	13,2
Szovjetunió	−1,0	3,5	10,5	6,1	6,4	...

* Növénytermelés.
** A termelés meghaladta az 1983. évit.

6. sz. táblázat
Fontosabb mezőgazdasági termékek termelésének alakulása 1983-ban
(Változás 1982-höz, %)

Ország	Gabonafélék	Cukorrépa	Burgonya
Bulgária	−12		−15
Csehszlovákia	6	−26	−14
Lengyelország	3	9	8
Magyarország	− 9	−30	−13
Német Demokratikus Köztársaság	0	−15	−16
Románia	−11	−28	12
Szovjetunió	13	15	6

natermést takarítottak be. 1984-ben az országok többségében kedvezően alakult a gabonatermelés, egyes országokban újabb rekordterméseket takarítottak be. (Például Romániában, Csehszlovákiában, a Német Demokratikus Köztársaságban és Magyarországon.) Több ország a jövőben a mezőgazdasági gépgyártás bővítésével, új öntözőrendszerek kiépítésével, illetve talajjavítással kívánja elősegíteni a gabonatermelés további növelését. A Szovjetunióban 1983-ban az 1982. évinél mintegy 12%-kal több, 200 Mt körüli mennyiségű gabona termett. Az egyes országokban mutatkozó egyenetlen terméseredmények ellenére a takarmányellátás általában javult és a legtöbb országban az állattenyésztés további fejlődését alapozta meg. A takarmánygabonatermelés növelése, a takarmányimport és a hatékonyabb takarmányozás hatására nőtt az állatállomány. Csehszlovákiában a szarvasmarha-tenyésztést részesítik előnyben, a sertésállományt — Lengyelországhoz hasonlóan — csökkentik. Figyelemre méltó, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban, Romániában és

7. sz. táblázat
A búza és a kukorica termésátlagának alakulása
(tonna/hektár)

Ország	Búza			Kukorica		
	1981	1982	1983	1981	1982	1983
Bulgária	4,3	4,6	3,2	4,3	5,5	4,9
Csehszlovákia	4,0	4,3	4,9	4,1	5,3	5,3
Lengyelország	3,0	3,1	3,4	4,2	4,2	4,1
Magyarország	4,0	4,4	4,4	5,9	6,9	5,7
Német Demokratikus Köztársaság	4,4	4,6	4,7	..	..	..
Románia	2,5	3,0	2,3	3,5	4,1	3,6
Szovjetunió	1,5	1,5	kb. 1,6	2,3	2,9	kb. 3,1

8. sz. táblázat
Az állatállomány alakulása 1983-ban
(Változás 1982-höz, %)

Ország	Szarvasmarha	Sertés	Juh
Bulgária	−0,3	−1,1	1,8
Csehszlovákia	1,1	−0,6	5,1
Lengyelország	0,5	−9,8	..
Magyarország	−0,6	8,9	−6,4
Német Demokratikus Köztársaság	1,1	7,8	7,3
Románia	2,8	2,5	4,5
Szovjetunió	1,9	2,3	2,0

a Szovjetunióban egyaránt számottevően gyarapodott a szarvasmarha-, a sertés- és a juhállomány. (Lásd a 7. és a 8. sz. táblázatot.) Nőtt — különösen 1984-ben — a fontosabb állati eredetű termékek termelése. A tejtermelés növekedése elsősorban a hozamok emelkedésének köszönhető.

A hét országban az utóbbi években jelentős erőfeszítéseket tettek a termelés intenzív úton történő fejlesztésére. 1983-ban megkülönböztetett jelentősége volt az öntözés bővítésének, a meglevő berendezések jobb kihasználásának. Az öntözés hatására — becslések szerint — mintegy 25%-kal nagyobb terméseredményeket értek el. Folytatódtak a termőföld védelmét, minőségének javítását szolgáló programok. A gépberuházások elsősorban az anyagi-műszaki bázis korszerűsítését szolgálták. Az építési beruházások a tároló, szolgáltató kapacitások bővítését, a meglevő szűk keresztmetszetek megszüntetését segítették elő. A műtrágya-felhasználás stabilizálódott, az országok többségében a műtrágya hatékonyabb hasznosítása került előtérbe. Románia folytatta felzárkózását a magas műtrágya-felhasználást elérő országokhoz. A KGST európai tagállamaiban a korábbinál nagyobb gondot fordí-

tanak a kistermelés támogatására, a nagyüzemekben az ösztönzési rendszer korszerűsítésére.

Az idén az európai KGST-országok a mezőgazdasági termelés növekedésének folytatására számítanak. Romániában és a Szovjetunióban a termelés 6–7%-os bővítését tervezik. Mindenütt kiemelt figyelmet fordítanak a gabonatermesztésre, a növény- és állattenyésztés fejlesztésének eddiginél jobb összehangolására.

A beruházások

Az európai KGST-országok az 1980-as évek elején a külgazdasági egyensúlyi helyzet javításához a beruházási tevékenység mérséklésére kényszerültek. 1982-ben az országok többségében 2—6, Lengyelországban 12%-kal csökkent a beruházások volumene. Az elmúlt években a beruházási források — főként a tőkés import lehetősége — továbbra is szűkösek maradtak ugyan, de a beruházások korábbi csökkentését felváltotta a szinten tartás, illetőleg a szerény mértékű növelés szándéka. Ez alól Magyarország és a Szovjetunió kivételt képez. Magyarországon a beruházások további csökkentésére elkerülhetetlenül szükség van, míg a Szovjetunióban a beruházások növekedése 1979 óta fokozatosan gyorsul: 1983-ban a növekedési ütem már elérte az 5%-ot. (Lásd a 9. sz. táblázatot.) 1984-ben a beruházási tevékenység főként Csehszlovákiában, a Német Demokratikus Köztársaságban és Romániában élénkült meg. Ugyanakkor Magyarországon a beruházások 6–7%-kal tovább mérséklődtek. Az európai KGST-országok döntő többségére érvényes, hogy jelen vannak és hatnak a beruházási vásárlóerőt gerjesztő törekvések, erők. A gazdasági fejlődés gyorsan változó feltételei, az alkalmazkodásnak a termékszerkezet korszerűsítésére késztető szükségessége, a műsza-

9. sz. táblázat
A beruházások alakulása
(Százalékos változás az előző évhez képest)

Ország	1981	1982	1983		1984	
			terv	tény	terv	tény
Bulgária	10,5	3,6	6,0	0,5*	..**	**
Csehszlovákia	– 4,6	– 1,0	..	2,2	..	4,1
Lengyelország	–22,7	–12,1	..	4,8*	– 2,8	..
Magyarország	– 5,1	– 2,2	–10,0	–2,7	–10,0	–6,0–7,0
Német Demokratikus Köztársaság	2,7	– 6,4	..	–0,3*	4,3	..
Románia	– 7,0	– 2,5	0,7	2,9	4,0	6,1
Szovjetunió	3,8	3,6	3,2	5,0	3,9	3,0

* Szocialista szervek beruházása.
** Az értékadatok továbbra is mérsékelt növekedésre utalnak.

ki-tudományos fejlődés nemzetközi tendenciáinak követése a beruházási-fejlesztési lehetőségek bővítését, a források rugalmas átcsoportosítását igényli.

A korlátozottan rendelkezésre álló fejlesztési források egyre inkább előtérbe állítják az intenzív fejlődési szakasz követelményeit: a gazdaságossági szempontok érvényre juttatását a döntésekben, a gyors kivitelezést, a műszaki fejlődés elősegítését, a szervezettséget, a ráfordítások mérséklését. Az egyes országok tervjelentései számot adnak arról, hogy az országok általában fokozták a kitermelő, az energia- és anyagfelhasználást racionalizáló beruházásokat és ezzel egyidejűleg a gépiparban a technikai fejlődést leginkább hordozó fejlesztéseket. Teret nyertek a korszerűsítési, felújítási jellegű, a gyorsan üzembe helyezhető és megtérülő beruházások. Változatlanul napirenden van a fejlesztések irányítási, tervezési, finanszírozási rendszerének továbbfejlesztése. Az eredmények mellett a különféle gondokról, az előrehaladás elégtelen üteméről is beszámolnak a jelentések, az elemzések. Gyakran bírálják a beruházások nem kielégítő előkészítését, szervezettségét, indokolatlanul hosszú kivitelezési idejét, az üzembe helyezések elhúzódását, a magas költségeket. Egyes országokban — főként Lengyelországban — a befejezetlen beruházások túlzottan magas szintje is gondot okoz.

Az idén az európai KGST-országok többsége a beruházási tevékenység 1983. évihez hasonló alakulásával számol. Romániában és a Szovjetunióban a beruházások erőteljesebb növekedését, Magyarországon stagnálását tervezik.

A lakosság jövedelme és fogyasztása

Az európai KGST-országokban az életszínvonal szerény mértékű javítása, illetőleg az elért színvonal megőrzése továbbra is az egyik legfontosabb gazdaságpolitikai cél. A gyorsabb gazdasági növekedés következtében keletkezett forrásnövekmény nagyobb részét az országok a külgazdasági egyensúly megszilárdítására, valamint a beruházások bővítésére fordították. A lakosság jövedelmeinek reálértéke és a fogyasztása 1983-ban — a korábbi évekhez hasonlóan — mérsékelten, 1—3%-kal emelkedett. A lassú javulásra azonban a korábbi évekkel ellentétben általában a fogyasztási hányad stabilizálása, illetőleg csekély mértékű csökkenése mellett is lehetőség nyílt. (1980 és 1982 között az életszínvonal megőrzéséhez a fogyasztási hányad számottevő növelésére és a felhalmozási hányad csökkentésére volt szükség.) A lakosság reáljövedelme 1983-ban — a mérséklődés ellenére — továbbra is Bulgáriában, 1984-ben valószínűleg a Német Demokratikus Köztársaságban és a Szovjetunióban emelkedett a legnagyobb mértékben. (Lásd a 10. sz. táblázatot.)

Az 1980-as évek elején a társadalmi jövedelmek (juttatások) a munkajövedelmeknél gyorsabban emelkedtek, és arányuk az összjövedelmen belül — Lengyelország kivételével — elérte a 32—40%-ot. 1983-ban a társadalmi jövedelmek növekedése a munkajövedelmekéhez közelebb került, így arányuk is stabilizálódott. Az intenzív gazdasági fejlődési pályára való áttéréssel összefüggésben a bérpolitikában a javadalmazást egyre jobban össze-

10. sz. táblázat
A reáljövedelem és a kiskereskedelmi áruforgalom alakulása
(Változás az előző évhez, %-ban)

Ország	Egy lakosra jutó reáljövedelem				Kiskereskedelmi forgalom (változatlan áron)			
	1982	1983	1984 (terv)	1984 (tény)	1982	1983	1984 (terv)	1984 (tény)
Bulgária	4,1	2,8	2,5	2,7	4,5	3,8*	4,2	4,6
Csehszlovákia	1,6	1,9	1,6*	1,6	2,9*	2,9*	1,9	kb. 2,0
Lengyelország	−18,0	kb. 2,0	1,0−2,0		−17,0	6,0	7,2	. .
Magyarország	0,9	0,9	0	1,0	1,2	0,3	0,1	0,2−0,3
Német Demokratikus Köztársaság	3,3	2,3	2,2*	3,9*	1,0	0,5	2,2	4,1*
Románia	8,0*	5,1*	. .	6,0**	. .	0,5	3,0	. .
Szovjetunió	0,1	2,0	3,5	3,0	0,3	2,7	5,4	4,3

* Folyó áron.
** 1980. évhez képest.

kapcsolják a teljesítmények mennyiségi és minőségi értékeivel. Egyes országokban a bérezés preferálja a népgazdaságban megkülönböztetett figyelmet kapott ágazatokat (például a mezőgazdaságot, a bányászatot, a kohászatot), Romániában és Magyarországon az exportárualapok gyártását, a Szovjetunióban a kedvezőtlen éghajlati viszonyok között végzett munkát.

Az országok többségében a pénzjövedelmek és a reáljövedelmek alakulása között kis különbség tapasztalható. Az élelmiszerek drágulása a mezőgazdasági felvásárlási árak emelkedésének hatására következett be. A fogyasztói árak emelkedésének mérséklésére való törekvés egyrészt a költségvetési támogatások felduzzadásával járt együtt, másrészt nehezítette az áruellátás színvonalának megőrzését, illetőleg javítását. Magyarországon a fogyasztói árak 7%-kal (1984-ben 8%-kal), Lengyelországban 25%-kal (1984-ben 15%-kal) nőttek.

A kiskereskedelmi áruforgalom 1983-ban Bulgáriában, Csehszlovákiában és a Szovjetunióban 2—3, Magyarországon, Romániában és a Német Demokratikus Köztársaságban csekély mértékben (0,3—0,5%-kal) bővült. Lengyelországban a kiskereskedelmi áruforgalom nagyobb mértékű növekedése az áruellátás stabilizálódásának és a lakosságnál — a korábbi évek kényszertakarékossága miatt — felhalmozott nagy pénzösszegeknek a következménye. 1984-ben a kiskereskedelmi áruforgalom bővülése Bulgáriában, Csehszlovákiában, a Német Demokratikus Köztársaságban és a Szovjetunióban meggyorsult. A lakosság fogyasztásán belül folytatódott az élelmiszerek arányának mérséklődése, az élelmi-

szereken belül pedig a keresletnek az értékesebb termékek iránti eltolódása. Az iparcikkek értékesítése — főként a tartós fogyasztási cikkeké — az átlagosnál nagyobb mértékben bővült. Míg egyes tartós fogyasztási cikkeknél a telítettség jelei mutatkoznak, a lakossági kereslet a hűtőszekrények, a televíziók (főként a színestelevízió-készülékek), valamint a személygépkocsik iránt tovább nőtt. (1983-ban a Német Demokratikus Köztársaságban már minden második család rendelkezett személygépkocsival.)

Az országok többségében az áruellátás színvonalának javítására, a hiánycikkek körének szűkítésére tett erőfeszítések a korábbi éveknél nagyobb eredménnyel jártak.

Folytatódott a lakossági infrastruktúra fejlesztése, ezzel az életkörülmények javulása. A legnagyobb erőforrásokat a lakásépítkezésekre fordították. Az egyes országokban — Lengyelország kivételével — a lakásépítés szintje nagyjából hasonló (1000 lakosra számítva, évenként 7-8 lakást építenek). Előtérbe kerül a lakások korszerűsítése, felújítása. Az újonnan épülő lakások esetében pedig nő a szobaszám és a lakóterület, javul a lakások minősége, felszereltsége. Megkülönböztetett figyelmet fordítanak a fiatal házasok lakáshoz jutásának megkönnyítésére, miközben teret nyer a szövetkezeti, illetőleg egyes országokban a magánlakás-építés. Tovább javult az egészségügyi, az oktatási és a kulturális ellátás is.

A lakossági jövedelem és a fogyasztás a legtöbb országban az idén is — a gazdasági lehetőségekkel, a külgazdasági egyensúly megszilárdításával, a beruházások növelésével összhangban — mérsékelten emelkedik. A Szovjetunióban a reáljövedelem 3,3%-os, Romániában a javadalmazás reálértékének 8%-os növekedését tervezik, ami meghaladja a tavalyit, és az országok előirányzatai között egyike a legnagyobbaknak. (A Német Demokratikus Köztársaságban a lakosság összes jövedelmének 4%-os növelésével számolnak.)

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok

Az 1980-as évek elején a tőkés világgazdasági válság elhúzódása, a világkereskedelem visszaesése, a protekcionista tendenciák továbberősödése, az ún. válságágazatokban történt áresések nagymértékben megnehezítették az európai KGST-országok konvertibilis exportjának bővülését egy olyan időszakban, amikor a kamatemelkedések és a hitelfelvételek nehezebbé válása nagy terheket rótt a szocialista országok fizetési mérlegére. Ilyen körülmények között a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak már a megőrzése is jelentős erőfeszítéseket igényelt. Az országok többsége az export erőltetett ütemű bővítésére, az import mérséklésére kényszerült, Lengyelország és Románia pedig emellett adósságai törlesztésének átütemezését kérte.

Az ezekben a nehéz években elért eredményekre alapozva 1983-ban tovább javult a szocialista országok külgazdasági egyensúlyi helyzete, miközben módosult a külkereskedelmi forgalom alakulása. Folytatódott az európai KGST-országok kivitelének lendületes (6–7%-os) bővülése, ami a világkereskedelemben tapasztalható bizonytalanság tükrében különösen figyelemremél-

11. sz. táblázat
A külkereskedelmi áruforgalom alakulása
(Százalékos változás az előző évhez képest)

Ország	1982		1983		1984 (terv)	
	export	import	export	import	export	import
Bulgária	9,0	9,1	8,6	8,0	8	
Csehszlovákia	9,0	9,2	8,7	9,3		
Lengyelország	12,0	—10,5	11,1	10,6	12—	15
Magyarország	8,4	3,3	15,3	12,4	9—10	5—6
Német Demokratikus Köztársaság	14,1	4,3	12,0	9,0	5	
Románia	— 9,0	—24,0	6,0	— 4,0	14	
Szovjetunió	11,0	7,0	7,0	5,0		

tó. A cserearányromlás mérséklődött, a kamatterhek és a hitelfelvételi nehézségek enyhültek, ami — az aktívum növekedése mellett — az importcsökkenés megállítását, sőt (becslések szerint) annak 3–4%-os bővülését tette lehetővé. Folyó árakon a külkereskedelmi forgalom a mennyiség változásánál élénkebben bővült. (Lásd a 11. sz. táblázatot.) 1984-ben Bulgáriában, a Német Demokratikus Köztársaságban, a Szovjetunióban 8–9%-kal, Csehszlovákiában 10–11%-kal nőtt az összes áruforgalom. Lengyelországban az export bővülése (7,2%) számottevően meghaladta az importét (a 4,5%-os emelkedést). A dollár árfolyamának erősödése miatt a konvertibilis árbevétel csupán kismértékben nőtt, a kiadások pedig általában csökkentek.

Az európai KGST-országok egymás közötti forgalma folyó árakon számítva az átlagot jóval meghaladóan nőtt. Az egymás közötti forgalom aránya azonban összehasonlító árakon 1983-ban valószínűleg nem változott, 1984-ben emelkedett. A fejlődő országok viszonylatában erőteljesebben bővült az áruforgalom, mint a fejlett tőkés országok irányában.

Az európai KGST-országok külkereskedelmi áruforgalmának áruszerkezete 1983-ban számottevően módosult. A gépek és berendezések exportja — főként a szocialista és a fejlődő országokban — az átlagot meghaladóan bővült. A fejlett tőkés országokból származó gépimport korábbi csökkenése megállt, illetőleg a Szovjetunió gépimportja erőteljesen bővült. Az energiahordozók és az anyagok forgalma országonként eltérően alakult. Az agrárexportban érdekelt országok közül Bulgária és Magyarország az aszály okozta terméskiesések miatt nem tudta növelni élelmiszerexportját. Ezzel ellentétben a lengyel export bővüléséhez jelentős mértékben hozzájárult az élelmiszerexport. Kedvezőtlen, hogy a szocialista országok többsége feldolgozó ipari exportját a piaci nehézségek, a kereslettől továbbra is eltérő áruszerkezet miatt csupán kedvezőtlen árakon volt képes bővíteni, és az élelmiszerek 1983. évi világpiaci áremelkedé-

sét sem tudták kihasználni. Mindez a cserearányok további romlását okozta.

Az országok többsége az elmúlt évekhez hasonlóan az áruforgalom erőteljes bővítésére, ezen belül az exportnak az importot meghaladó növelésére törekszik. Az export bővítésének feltételei az egymás közötti forgalomban tovább javulnak, egyébként továbbra is nehezek. A külgazdasági terheket a cserearányromlás esetleges folytatódása, valamint a magas kamatlábak fokozzák.

*

Az európai KGST-országoknak az idén továbbra is nehéz nemzetközi politikai, gazdasági és pénzügyi helyzet mellett kell megvalósítaniuk az éves népgazdasági terveikben foglalt fő gazdaságpolitikai céljaikat. A nehezebb feltételekhez jobban alkalmazkodó, az intenzív fejlődési pályán elinduló gazdaságok jelenleg a korábbi éveknél kiegyensúlyozottabb és valamivel gyorsabb gazdasági fejlődést képesek elérni. Ennek az új fejlődési irányzatnak a megszilárdulásához azonban szükség van a gazdasági hatékonyság növekedésének meggyorsítására, mindenekelőtt a minőség javítására, a termékszerkezet korszerűsítésére, a műszaki fejlődés eredményeinek gyors hasznosítására, a fajlagos energia- és anyagfelhasználás mérséklődésére. Mindezek az országok nemzetközi versenyképességének javulását, a fejlődésben a dinamizmus és az egyensúly szempontjainak jobb összehangolását eredményezhetik. Az intenzív fejlődési pálya új típusú dinamizmusa feltételezi a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés és a gazdaságirányítás egész rendszerének a változó feltételekhez, a megnövekedett követelményekhez való folyamatos hozzáigazítását, korszerűsítését. Hazánk megfelelően kiveszi részét a KGST-országok — gazdaságpolitikai együttműködésük javítására irányuló — törekvéseinek valóra váltásából, ugyanakkor támaszkodhat a szocialista országok biztonságos gazdasági hátteret és dinamizmust nyújtó környezetére.

Közel két éve már, hogy Bulgáriában a népgazdaság valamennyi ágazatában „új gazdasági szemléletnek" nevezett irányítási-gazdálkodói módszerek érvényesítésére törekszenek. Már a hatvanas években napirendre került a bolgár népgazdaságban is a gazdaságirányítás mechanizmusának, a hagyományosan az agrár-ipari komplexumokra, a hatalmas termelői egységekre alapuló gazdálkodás folyamatának korszerűsítése. Mindez különösen akkor vált sürgetővé, amikor kimerültek, vagy legalábbis jelentősen csökkentek a gazdasági növekedés extenzív forrásokból történő biztosításának lehetőségei.

Az utóbbi három évtizedben a Bolgár Népköztársaságban a nemzeti jövedelem átlagosan évi 7,5%-kal növekedett. Ezt hosszú ideig elsősorban a növekedés mennyiségi forrásainak kiaknázása biztosította a viszonylag fejletlenebb gazdasági szintről indult szocialista gazdálkodás számára. Bolgár közgazdászok elemzései szerint is elsősorban ennek köszönhető, hogy jelenleg például az ország ipari termelése 84-szerese, a termelési eszközök gyártása 236-szorosa az 1939. évnek.

A növekedés extenzív tényezőinek háttérbe szorulása Bulgáriában is szükségessé tette az új irányítói-gazdálkodói módszerek kidolgozását és alkalmazását. Az új gazdasági szemlélet azon a tételen alapul, hogy a szocialista népgazdaságban a termelési eszközök tulajdonosa az állam, gazdái pedig a dolgozó kollektívák. Ebből kiindulva a gazdálkodó egységek nagyobb önállósághoz jutnak a tervgazdaság keretei között, a korábbiaknál lényegesen nagyobb szerepet kap a szocialista gazdaság árutermelő jellege, az áru-, pénz- és piaci viszonyok figyelembevétele. A gazdálkodó szervezetek szerepének növekedése nem jelenti azt, hogy háttérbe szorult volna a központi tervezés és irányítás. A központi tervlebontásos irányítói rendszerre jellemző kötelező tervmutatók számát lényegesen csökkentették, de még mindig a direktív tervezés és irányítás a meghatározó.

Az utóbbi években Bulgáriában a minisztérium és az ágazati szintű irányítás módszereinek váltakozó jellegű dominanciája gazdasági kísérletezést, gazdaságirányítási útkeresést jelez. Ebben mindinkább előtérbe kerültek a gazdálkodó egységek önállóságának növelését célzó módszerek. Az érvényes közgazdasági irányelvek szerint a dolgozó kollektíváknak az önfinanszírozás jegyében bizonyos önigazgatási vonások kibontakoztatásával kell folytatniuk tevékenységüket.

Új vonások a tervezésben

Jelenleg a központi terv—gazdálkodói ellenterv koncepciója érvényesül. A központi tervezés a gazdaságpolitikai céloknak megfelelően a gazdálkodó egységek számára meghatározza a fontosabb beruházásokat, a fő termékek termelésének volumenét, előkalkulálja a nyereséget, a kitermelendő valutamennyiséget. A szándék az, hogy a gazdálkodó egységek kapacitásának „alátervezésével" nagyobb mozgásteret biztosítsa-

nak az ellentervezőknek, hogy — lehetőségeik, tartalékaik jobb ismeretében — saját érdekeik szem előtt tartásával dolgozhassák ki tervfeladataikat. Az általános elv szerint, amennyiben az ellentervben foglaltak meghaladják a központi előírásokat, akkor a teljesítés arányában — külön szabályozás szerint — premizálhatják a gazdálkodó egységeket.

Ez a módszer érvényes a gazdálkodó egységeken belül is, ahol a termelő-, kiszolgáló-, szállító-, értékesítési stb. egységeket szerződések hálózata kapcsolja össze.

Az új módszereket a brigádoknál is alkalmazzák Bulgáriában, megteremtették az új típusú brigád modelljét. Ezek — az új típusú termelési alapegység tervfeladatainak önálló meghatározásán kívül — a demokratikus centralizmus elve alapján működő irányítói testületeikben, bizonyos határok között megállapíthatják a dolgozók anyagi ösztönzését is.

Népgazdasági célok és eredmények

Bulgáriában jelenleg a nyolcadik ötéves terv utolsó előtti évének feladatait teljesítik. Az 1981—1985 közötti időszakra vonatkozó program a korábbinál lassúbb gazdasági növekedéssel számol: a nemzeti jövedelem 25—30, a bruttó ipari termelés 30—35, a mezőgazdasági termelés 20—22, a külkereskedelmi forgalom 40%-os növelését irányozták elő.

Bulgáriában tovább folyik a gazdasági szerkezet átalakítása, a gépipar további fejlesztése. A népgazdaság szerkezeti átalakításának eredményeként a nemzeti jövedelem mintegy 57%-át az ipar termeli. Az 1984 júliusában közzétett népgazdasági tervteljesítési adatok szerint összességében sikeresen valóra válnak a tervben előírt feladatok. Az év első hat hónapjában például a nem mezőgazdasági gazdálkodó egységek termelése 4,4, együttes nyereségük 5,6%-kal volt nagyobb, mint a megelőző év hasonló időszakában. Különösen gyors volt a termelésnövekedés a gépgyártásban (9%), a kohászatban, a vegyiparban (8,3%), az elektromos- és hőenergia-termelő ágazatban (7%). Valószínű, hogy az eredmények elérésében jelentős szerepet játszott a „multiplikációs módszer", azaz egy-egy ágazat teljes felújítása, korszerűsítése. Az öntödei kapacitás felújítását végrehajtották, most a kohászatban kezdtek hozzá a korszerűsítéshez, a termékszerkezet és a minőség javításához.

A tavalyi aszály és az azt követő szokatlanul hosszú tél Bulgáriában is bonyolultabb feladatok végrehajtását kívánta a mezőgazdaságban. A takarmányhiány következtében, a baromfi és a juh kivételével, csökkent az állatállomány. A szarvasmarha- és a sertésállomány 0,9, illetve 0,7%-kal kisebb, mint 1983 hasonló időszakában. Bár még a növénytermesztés 1984-es összesített eredményei nem ismertek, a hivatalos állásfoglalások szerint a legfontosabb élelmezési cikkeknél általában mindenütt átlagos terméshozamokra számítanak.

Részvétel a nemzetközi munkamegosztásban

Bulgária közepesen fejlett ipari-agrár országgá válása elképzelhetetlen lett volna a szocialista gazdasági integrációba való aktív bekapcsolódása nélkül. A bolgár

népgazdaság számára mindenekelőtt a Szovjetunióval kialakított gazdasági együttműködés bizonyult gyümölcsözőnek. Ma a bruttó ipari termelés csaknem háromnegyedét olyan gyárak és üzemek adják, amelyek szovjet segítséggel épültek. Emellett szinte felmérhetetlen a gazdasági jelentősége annak a több mint 7000 komplett szovjet műszaki-tudományos dokumentációnak, amelyet a Szovjetunióból kapott. A bolgár gazdaság működtetéséhez nélkülözhetetlenek a Szovjetunió nyers- és alapanyag-szállításai. A szén- 98, a kőolaj- 93, a koksz- 87 és a földgázimport csaknem 100 százalékát a Szovjetunió szállítja, s 1983-ban 57%-ban részesedett az egész külkereskedelmi áruforgalomból.

Bulgária elsősorban a KGST keretében kialakított gazdasági kapcsolatainak fejlesztésére törekszik. Ezt jelzi az is, hogy ebben az ötéves tervidőszakban 30%-kal növeli a szocialista integrációban részt vevő országokkal folytatott árucsere-forgalmat. 1983-ban külkereskedelmi áruforgalmának mintegy 80%-át a KGST tagországaival folytatta. Rendkívül jelentős a részvétele a KGST specializációs és kooperációs programjaiban. A bolgár vállalatok jelenleg például mintegy 260 két- és többoldalú szerződés alapján több mint 400-féle ipari és 200-féle vegyipari termék gyártásával vesznek részt a KGST szakosítási és kooperációs programjaiban. A gép- és berendezésexport 86%-a a KGST-piacon talál vevőre, ennek keretében a külföldre irányuló elektromostargonca-szállításnak 98, számítástechnikai berendezés exportjának 77%-a irányul a KGST országaiba. Mindezek mellett több mint 30 vegyes vállalatot és társulást hozott létre KGST-partnereivel, akik ebben az ötéves tervidőszakban 130 bolgár gazdasági létesítmény építésében, illetve korszerűsítésében vállaltak részt.

Bulgária nem zárkózik el a fejlett tőkés országokkal való kereskedelmi-gazdasági kapcsolatok elől sem. Ez az országcsoport 1983-ban mintegy 12%-ban részesedett a bolgár külkereskedelmi forgalomból, ami értékben körülbelül 3 milliárd dollár. Jelenleg mintegy 40 vegyes vállalatban és társulásban vesz részt Nyugaton, s eddig több mint 200 kooperációs megállapodást kötött nyugati cégekkel.

A Bolgár Népköztársaság jelenleg 120 országgal tart fenn kereskedelmi-gazdasági kapcsolatot. A fejlődő országokba is elsősorban gépeket, berendezéseket, komplett ipari létesítményeket szállít nyers- és alapanyagokért, félkész termékekért, mezőgazdasági cikkekért cserében. Volt olyan év, amikor a fejlődő országokkal folytatott kereskedelmének aktívuma ellensúlyozta a szocialista és tőkés viszonylatban kialakult passzívumot.

A népgazdaság fejlődésének kulcsproblémája

Az utóbbi években egyre nagyobb figyelmet fordítanak a minőség, a hatékonyság és a termelékenység problémakörére. Nem véletlen, hogy a Bolgár Kommunista Párt e témáról 1984 márciusában országos értekezletet tartott. A minőségjavítás többet jelent, mint a tetszetősebb, magasabb műszaki követelményeknek megfelelő termékek gyártása. Elsősorban hatékonyabb, fegyelme-

zettebb munkát a népgazdaság minden területén, valamennyi munkahelyen.

A Bolgár Kommunista Párt több hónapos országos vita után hosszú távú programot fogadott el a minőség javítására. Ebben a minőségi fejlődés 3 főbb feltételét határozták meg:

- a gazdaság korszerűsítése, az új műszaki vívmányok elterjesztésének meggyorsítása, a kisebb beruházásokkal megvalósítható közép- és kisüzemek létesítésének támogatása;
- a dolgozók termelési felelősségének, érdekeltségének növelése, a teljesítmény szerinti bérezés általánossá tétele népgazdasági szinten, a termelői alapegységek (brigádok) szerepének fokozása;
- a termelés és a piac fokozottabb összekapcsolása, a vállalatok és termékeik egyenlő feltételek melletti piaci versenyeztetésének növelése.

Mindezen feladatok megoldását hatékonyabb ár-, bér-, kamat-, hitel- és adópolitikával is ösztönzik. A beruházások területén ezentúl elsőbbséget élveznek azok a gazdálkodó egységek, amelyek felújításra vagy korszerűsítésre vállalkoznak.

A tervek szerint a beruházásokra szánt összegek mintegy háromnegyedét fordítják ilyen célokra. A vállalati létszámgazdálkodás nagyobb befolyásolása érdekében például egyes területeken már bevezették, hogy a munkaadó havonta 50 levát köteles a költségvetésbe befizetni minden új dolgozó felvétele után. Jogszabály írja elő, hogy a vállalati béralapok egy részét ezentúl el kell különíteni a minőségi munkát végző dolgozók premizálására. Külön szabályozták a vezetők tervteljesítéstől függő fizetését. Lemaradás esetén 20%-kal is csökkenthetik a vétkesek bérét. Új módszer a pályázati rendszer, amelyet először 1984. május 1-től, a külkereskedelmi vállalatoknál vezettek be. Szakértőtől vezérigazgató-helyettesig meghirdetett beosztásokra pályázhatnak a jelentkezők, felkészültségük és rátermettségük alapján.

Az új gazdasági szemlélet irányelveivel összhangban lehetővé teszik, hogy a termelő vállalatok is folytathassanak külkereskedelmi tevékenységet, elsősorban a termelő vállalat—külkereskedelmi vállalat társulást ösztönzik. Az árak alakításánál előtérbe kívánják állítani az áru tényleges használati értékét, a termék valós piaci megítélését, meg akarják szüntetni az önkényes árképzést, nagyobb állami árellenőrzésre, a minőségi felárak rendszerének bevezetésére törekszenek.

Most dolgoznak az új adórendszer kialakításán, amely ösztönzi a minőségi gazdálkodást, előreláthatóan 1985. január 1-től léptetik életbe.

Életszínvonal- és szociálpolitika

1972 decemberében részletes programot fogadtak el a dolgozók életszínvonalának állandó emeléséről. Ennek köszönhetően az utóbbi tíz évben csaknem 50%-kal nőtt a népgazdaságban foglalkoztatottak reáljövedelme. (Nagy szerepet játszott ebben a háztáji és kisegítő gazdaságok fejlesztése és állami támogatása is.) Bulgáriában a havi átlagbér 1972-ben 125 leva volt, 1983-ban pedig már 202 leva. (1 leva 17,76 forint.) A több mint 2 millió nyugdíjas átlagnyugdíja tíz év alatt 38

leváról 82 levára, a minimális bér 60 leváról 110 levára emelkedett. Ugyanezen időszakban két és félszeresére növekedtek az egy lakosra számított társadalmi fogyasztási alapok, és megháromszorozódtak a kultúrára, az oktatásra és az egészségügyre fordított összegek.

1984. szeptember 1-től jelentős központi béremelésekre került sor, amellyel elsősorban a kisekeresetűek és a pályakezdő diplomások anyagi helyzetét kívánták javítani. Ennek megfelelően a minimális béreket 10, a minimális nyugdíjakat 25, az oktatás és az egészségügy területén dolgozók fizetését 5—30%-kal növelték. Havi 155 leváról 170 levára emelkedett a pályakezdő diplomások fizetése, ezenkívül növelték a felsőoktatási intézmények ösztöndíjainak számát és összegét is.

A Bolgár Népköztársaságban 1984-től elsősorban olyan új szociálpolitikai intézkedéseket vezetnek be, amelyek a gyermekes családok anyagi helyzetének javításával a gyermekvállalási kedv növelését célozzák. A demográfiai előrejelzések szerint ugyanis még az ezredforduló előtt csökkenhet az ország lakosainak száma.

A gyermekgondozási segély időtartamának és összegének növelésével, a családi pótlékok emelésével, a fiatalok családalapítási, lakáshoz jutási gondjainak enyhítésével is törekszenek a népességszaporulat további csökkenésének megakadályozására. (A természetes szaporulat 1970-ben 7,2, 1983-ban már csak 2,2 ezrelék volt.)

*

Az „új gazdasági szemlélet" eredményei alapvetően beváltották a reményeket. De minden irányítói szinten azt hangsúlyozzák, hogy a program állandó korszerűsítése napirenden marad, mert az új módszerek elterjesztése, az új szemlélet általánossá tétele hosszabb folyamat. A közel két év eredményei azonban szinte mindenki előtt világossá tették, hogy az ország jelentős hasznosítatlan készletekkel rendelkezik a gazdasági növekedés intenzív forrásainak területén. Kézzelfoghatóan bizonyítja ezt például a nemzeti jövedelem alakulása is, amelynek több mint 90%-a az utóbbi években a munka termelékenységének növekedéséből származott.

A csehszlovák népgazdaság legfontosabb jelszava és célja: áttérés a valóban intenzív gazdálkodásra. Ezt a XIV. pártkongresszuson elfogadott irányvonalat megerősítette a XV. és a XVI. kongresszus is, azzal a kiegészítéssel, hogy a fejlődésre nincs más reális lehetőség. Az eltelt időszakok kétségbevonhatatlan eredményei mellett azonban még számos megoldandó probléma is van.

A gazdaság fejlődésének iránya

A gazdaság egészének 1983. évi kedvező eredményeire alapozva határozatot hoztak a gazdasági növekedés ütemének gyorsításáról. A nemzeti jövedelem ugyanis az 1981—1982-es enyhe visszaesés után 1983-ban 2,7%-kal nőtt, és a hivatalos megfogalmazás szerint nincs ok arra, hogy 1984-ben alacsonyabb dinamikával számoljanak. Így 1984 tavaszán felfelé módosították a tervelőirányzatot. A nemzeti jövedelemnek minimálisan 3, az ipari termelésnek szintén 3%-kal kell növekednie. A vállalatoknak előírták, hogy terven felül 1%-kal növeljék a munka termelékenységét, 0,5%-al csökkentsék az önköltséget. Mindezt differenciáltan kell megoldani, úgy, hogy a termelés elsősorban a hatékonynak számító iparágakban emelkedjen. A központi bizottság áprilisi ülésének megfogalmazása szerint: csak olyan termékekről lehet szó, amelyeknek hatékony értékesítése teljes mértékben garantált, elsősorban a Szovjetunióba és a nem szocialista országokba irányuló kivitel számára, a legfontosabb beruházások jobb ellátására, továbbá a leginkább keresett áruk terven felüli szállítására. A sok nyersanyagot és energiát fogyasztó ágazatokban főleg a termelés gazdaságosságának javítására kell törekedni.

A féléves tervjelentés szerint a fejlődés egészében az elképzeléseknek megfelelően alakult, a nemzeti jövedelem 3,1%-kal nőtt, érezhetővé váltak a szükséges szerkezeti átalakítások. Változatlan gond viszont a beruházások elhúzódása és a tőkés kivitel áruösszetételének eltérése a tervektől.

A külkereskedelem, pontosabban a fejlett ipari országokkal történő összehasonlítás felfedi a csehszlovák gazdaság néhány akut gondját. Ennek talán legáltalánosabb mutatója, hogy amíg 10 évvel ezelőtt Csehszlovákia 2%-kal részesedett a világ kereskedelmi forgalmából, mára ez az arány 1% alá süllyedt. A megoldás nyilvánvalóan nem lehet más, mint a gyorsabb alkalmazkodás a piac igényeihez, azaz a termelési szerkezet korszerűsítése, a rendkívül sok energiát fogyasztó kohászat és vegyipar visszaszorítása, a gombostűtől a repülőgépig szinte mindent gyártó gépipar termékszerkezetének ésszerű korlátok közé szorítása, végül az ún. korszerű iparágak, mindenekelőtt az elektronika bővítése.

Ez utóbbit a tudományos-technikai haladás és általában a hatékonyság szempontjából is nagyon fontosnak tekintik. Ezért úgy döntöttek, hogy a gépipari termelésen belül az elektrotechnikai

ipar eddigi viszonylag alacsony részarányát 18%-ról 25%-ra kell növelni. A fejlesztést elsősorban a mikro-elektrotechnikai alaktrészgyártásra, az irányítási rendszerekre, a mérési és szabályozási technikára, a számítástechnikára, az automatizálásra és a fogyasztói elektronika egyes ágaira kell koncentrálni. Mindez természetesen sok pénzbe kerül. Az előzetes felmérések szerint az iparágnak a következő ötéves tervben 25 Md korona pótlólagos beruházási összegre lesz szüksége, sőt az elektrotechnikai iparba át kell vinni egyes gépipari, esetleg más jellegű termelési kapacitásokat is.

Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy az energiaellátás biztosítására már jelenleg is az összes gépipari beruházás 38%-át fordítják, akkor ez meghatározza a csehszlovák ipar fejlesztési, fejlődési lehetőségeit hosszabb távra is. Az energia a csehszlovák gazdaság számára változatlanul kulcskérdés, elsősorban az ipar igen nagyfokú energiaigényessége miatt. A megoldást hosszú távon az atomerőművektől várják, de csak 2000 körül lehet arra számítani, hogy az atomerőművek szolgáltatják a szükséges energia 50%-át. Addig a szénerőművekre kell támaszkodni, de itt egyre nagyobb gondot jelent, hogy fokozatosan romlik a barnaszén minősége, s az egyre nagyobb kéntartalmú szén elégetése pedig óriási környezetvédelmi gondokat jelent. (A tervidőszak első három évében több pénzt fordítottak a levegőszennyeződés mérséklésére, mint az előző tervidőszakban összesen.)

Csehszlovákia olajat szinte kizárólag a Szovjetuniótól vásárol. Ennek növelésére egyelőre nincs lehetőség, az ország a következő ötéves tervben évente annyi olajat vásárolhat, mint az 1985. évi mennyiség. Ezért Csehszlovákia is bekapcsolódik a Szovjetunió új olajlelő helyeinek feltárásába, a gázvezeték-építésbe, illetve növeli a Szovjetunió szükségleteinek megfelelő termékek exportját.

A külgazdasági politikában általánosságban is nagyobb jelentőséget kapnak a szocialista országokhoz, mindenekelőtt a KGST-államokhoz fűződő kapcsolatok. 1983-ban az ország külkereskedelmi forgalmából a Szovjetunió 44, a szocialista országok összesen 76,9%-kal részesedtek. A KGST ilyen méretű előretörése viszonylag új jelenség, mivel 1980-ig lényegében változatlan — 65—66% — volt az arány. A változás okait a nemzetközi politikai helyzet alakulása magyarázza, amely rontja a gazdasági kapcsolatokat a nem szocialista országokkal, amelyek enélkül is rendkívül bonyolultak és nehezek voltak. A kereskedelmi diszkrimináció korlátozza a kivitelt, a hitelhez jutás, valamint a csúcsszintű technika és technológia vásárlásának lehetőségeit.

Ebből kiindulva vonták le azt a következtetést, hogy elsősorban politikai okokból mérsékelni kell a tőkés hitelállományt. Becslések szerint Csehszlovákia a szocialista országok közül a legkevésbé eladósodott államok közé tartozik, mégis az elmúlt években a külgazdasági egyensúly helyreállítása a figyelem középpontjába került. Részben a növekedés ütemének visszafogásával sikerült adósságainak egy részét még a hitelek lejárta előtt törlesztenie. Ennek eredményeként az adósság mai mértéke már nem fékezi a fejlődés dinamikáját. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne fordítsanak gondot a gazdaság magas színvo-

lú export-teljesítőképességére és a behozatal gazdaságosságára. Mindez nem mond ellent annak, hogy Csehszlovákia változatlanul érdekelt a fejlett tőkés országokkal kiépített gazdasági kapcsolatok fenntartásában és bővítésében, ha a partnerek is tiszteletben tartják a kölcsönös előnyök elvét.

Az említett tényezők mellett a külgazdasági egyensúly lényeges javulásához hozzájárult a mezőgazdasági önellátásra irányuló politika is. Főként azáltal, hogy jelentősen sikerült mérsékelni a valutáért vásárolt gabona mennyiségét. A gabonakérdés Csehszlovákiában nem elsősorban kenyér-, hanem takarmányprobléma. Hosszú éveken át a meglehetősen nagy állatállomány számára a hazai mezőgazdaság nem tudta megtermelni a szükséges takarmányt. Ezért — jelentős áremelés révén — a korábbi, fejenkénti 85 kg-os évi húsfogyasztást 80 kg-ra mérsékelték, és növelték a hazai takarmánybázison jobban tartható szarvasmarha-állomány számát, visszaszorítva a sertésállományt.

Központi programmá vált, hogy a növénytermesztés gyorsabban fejlődjön az állattenyésztésnél. Mindennek eredményeként a jelenlegi ötéves terv első három évében az előző tervidőszakhoz viszonyítva 52%-kal csökkent a gabonaimport. Az önellátási politika szellemének megfelelően nagyobb figyelmet fordítottak a földterület kihasználására, és a nagyüzemek által gazdaságosan meg nem művelhető területek jelentős részét bérleti formában kiadták a kiskerttulajdonosoknak. A kisgazdaságok egyéb támogatást, mindenekelőtt adókedvezményeket is kaptak, ami érezhetően javította a piaci ellátást, elsősorban zöldségből és gyümölcsből.

Életszínvonal-politika

Az életszínvonal-politikát változatlanul az jellemzi, hogy megőrizzék az eddigi eredményeket, és amennyiben a gazdaság fejlődése erre lehetőséget nyújt, javítsák az életkörülmények minőségét. A lakossági ellátás javítása érdekében mind az élelmiszer-, mind az iparcikkpiacon számos intézkedést hoztak, de a javulás ellenére még mindig vannak hiánycikkek. Ebben szerepet játszanak objektív okok — a kereslet váratlan megváltozása, a kapacitások átmeneti hiánya, a behozatali lehetőségek csökkenése stb. —, de a termelés és a kereskedelem rugalmatlansága, az irányítás fogyatékosságai és más szubjektív okok is. A közgazdászok szerint mindezek mellett a népgazdaság érdekében fel kell számolni azt a helyenként még uralkodó szemléletet, hogy a belkereskedelemben el lehet adni mindazt, ami exportképtelen.

A személyes fogyasztás növekedésének fő forrása a lakossági pénzbevétel. Jelenleg csaknem 2900 korona az átlagbér. A jövőben ezen a téren nagyobb differenciálásra lehet számítani, mert a kormány a bérek hatékonyabb felhasználására, a jó minőségű munka ösztönzésére, a nagyobb teljesítmények elérésére, a munka termelékenységének növelésére törekszik. A gazdasági vezetőknek előírták, hogy a szakszervezetekkel együtt következetesen érvényesítsék a valós eredmények alapján a differenciálást a bérezésben, és lépjenek fel az egyenlősdi, a hamis szolidaritás, valamint az ellen, hogy a bérpoli-

tikában szociális szempontokat érvényesítsenek. Azokat a dolgozókat és kollektívákat részesítsék előnyben, amelyek színvonalas munkával tartósan átlagon felüli eredményeket érnek el.

A bérpolitikában sürgetett változások a gazdaságirányítás korszerűsítésének részét jelentik.

Az irányítási rendszer átalakítása

A parlament 1984. évi tavaszi ülésszakán bejelentették, hogy 1985 után jelentősen átalakítják az irányítási rendszert, amelynek jelenlegi formája 1981 januárjától van érvényben. Annak idején „komplex intézkedések" néven először az iparra, majd egy évvel később a mezőgazdaságra is kiterjesztették az új irányítási rendszert, amely a központi szerveket mentesítette az operatív döntésektől. Ezeket a döntési jogköröket a gazdaságirányítás alsóbb szintjeire helyezték. A tervezésben, az irányításban, a szervezésben és a feladatok lépcsőzetes megosztásában a változások egész sorát hajtották végre. Ezek nem lebecsülendő eredményeket hoztak.

A csehszlovák gazdaság irányítói azonban nem titkolják, hogy a jelenlegi irányítási rendszer — amely elsősorban a nagy, vertikális, több tízezer embert foglalkoztató ún. termelési gazdasági egységek önállóságát növelte — eddig elsősorban a viszonylag könnyen és egyszerűen kiaknázható és a vállalatok számára látványos tervteljesítéseket produkáló tartalékok mozgósítását eredményezte.

A hatékony, a jó minőségű és valóban intenzív termelés megvalósítása nélkülözhetetlen előfeltétele mind a növekvő hazai igények jobb kielégítésének, mind a nemzetközi munkamegosztásba való fokozottabb bekapcsolódásnak. Ezért az e célokat leginkább elősegítő irányítási rendszer fejlesztése állandó feladat, és nem is csupán csehszlovák sajátosság. Az elképzelések szerint az irányításban változatlanul a központi tervezésé és a tervlebontásé a domináns szerep, de nagyobb jelentőséget kapnak a hatékonyságot és a minőséget preferáló szabályozók, és ha korlátozott mértékben is, de erősödik a vállalati szféra önállósága, ezzel együtt gazdasági felelőssége is.

Lengyelországban 1984 első félévének gazdasági eredményeire alapozva teljesül az 1983—1985-ös hároméves népgazdasági terv, sőt lehetőség van a terv túlteljesítésére is. Ez nem kis dolog, hiszen a hároméves terv a válság gazdasági következményeinek felszámolását, az újjáépítés és a népgazdaság új növekedési pályára állítását tűzte ki.

A gazdasági feltételek továbbra is nagyon nehezek. A válság következetében kb. 30%-kal csökkent a nemzeti jövedelem, a gazdasági élet szinte minden területén egyensúlyhiány alakult ki. Ennek legdrasztikusabb megnyilvánulása az áruhiány, az élelmiszerek jelentős részére bevezetett jegyrendszer, az évek óta tartó kétszámjegyű infláció. A felgyorsított újjáépítést akadályozza az ország rossz külgazdasági helyzete.

Lengyelország ma mintegy 26 milliárd dollárral tartozik nyugati hitelezőinek. Az egy állampolgárra jutó külföldi adósság összege nem túl magas, ám a lengyel gazdaság konvertibilis valutákban elszámolt kivitele az utóbbi időben csökkent, az egy főre jutó export (1983-ban 137 dollár) lényegesen kisebb, mint a szomszédos országokban. A lengyel kivitel 1983-ban 5,4 milliárd dollárt tett ki, az adósságok visszafizetéséhez tehát ötévi teljes konvertibilis exportbevételt kellene felhasználni. Ez nem lehetséges, mivel a népgazdaság működéséhez, az ipar nyersanyag-, részegység- és pótalkatrész-ellátásához nélkülözhetetlen a behozatal a tőkés országokból. Éppen ezért cél az export fellendítése, az 1980-as évi nyolcmilliárd dolláros szint mielőbbi helyreállítása. Mindezt akadályozza az Egyesült Államok és NATO-szövetségeseinek szankciópolitikája. Lengyelországtól az Egyesült Államok megvonta a legnagyobb kedvezményt a kereskedelemben s ezzel gátolja a lengyel áruk bevitelét az északamerikai piacra. Nagy károkat okozott a halászati egyezmény felmondása (erről ismét tárgyalnak), a takarmányszállítások leállítása, s több más „megszorító" intézkedés, közöttük a technológiai vásárlások akadályozása a fejlett tőkés országokban. Az Egyesült Államok megakadályozta Lengyelország belépését a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba. Lengyelországban 1984 tavaszán „Fehér könyv"-et adtak ki a nyugati szankciópolitika okozta gazdasági károkról: összesítve mintegy 13 milliárd dollárra becsülték a népgazdaság veszteségét. Ezeket a károkat minden lengyel állampolgár érzékelte, közvetlenül akadályozta a termelést, az élelmiszer-gazdaság normális működését. Például 1982 első felében szinte egyik napról a másikra fel kellett számolni a nagyüzemi baromfitelepek működését.

E különösen súlyos helyzetben a szocialista országok, mindenekelőtt a Szovjetunió, gyors és jelentős segítséget nyújtottak lengyel barátaiknak. Ez azonban nem lehetett elegendő valamennyi kár ellensúlyozására.

Az adósságok visszafizetésének, illetve törlesztésének átütemezéséről az úgynevezett keres-

kedelmi bankokkal már több megállapodást kötöttek. Megbeszélések folynak a kormányok által garantált hitelek (kb. 15 milliárd dollár) átütemezéséről az ún. Párizsi Klubbal, a kölcsönző nyugati országok közös képviseletével. A lengyel kormány olyan megállapodásra törekszik, amivel átütemeznék a legközelebbi évekre jutó törlesztéseket. Ezzel lehetségessé válna a népgazdaság számára elengedhetetlen import növelése, az exporttermelés fellendítése, amivel — amennyiben nem állítanak mesterséges akadályokat a lengyel áruk elé — fedezetet teremtenének a kölcsönök és kamatok törlesztésére.

A korábbi termelési szint helyreállítását nem csak az import visszaesése miatti hiányok okozzák. 1984 második felében mintegy 600 000 fővel kevesebben dolgoztak az iparban, mint négy évvel ezelőtt. 1982-ben kb. félmillió dolgozót korengedményes nyugdíjba helyeztek, s bevezették a fizetett hároméves gyermekgondozási segély intézményét is. (Lengyelországban a nyugdíjkorhatár férfiaknak 65, nőknek 60 év.) A termelés visszaesésével egyidőben jelentősen csökkent a munkaidő is: 1981-ben bevezették a szabad szombatokat (havonta három alkalommal), de a termelékenységnek az utóbbi két évben már tapasztalt növelése egyelőre nem pótolja a kieső munkaidő okozta veszteséget. Az egyensúly felborulásához vezetett, hogy a munkaidő és a termelés csökkenésével párhuzamosan rendkívüli mértékben nőttek a lakosság pénzjövedelmei. Az inflációs — árufedezet nélküli — papírpénztömeg továbbra is gondot okoz, s ezt a többszöri áremelések sem oldhatták meg. Ma általában úgy számolnak, hogy a pénz értéke 1979 óta körülbelül egyharmadára csökkent.

Az infláció a lengyel népgazdaság egyensúlyhiányának egyik legsúlyosabb gondja. A kormány inflációellenes tervet dolgozott ki, melynek lényege: a keresletet lekötő piaci árucikkek termelésének növelése, a pénzkiáramlás csökkentése. Ezt a teljesítményhez, a termelésnövekedéshez kötődő jövedelmekkel, szigorú adópolitikával kívánják elérni. A gazdasági szabályozók között ezért kiemelt szerepet játszanak az ún. „állami szakmai továbbképzési alapra" való befizetések, ami nem más, mint a bérszínvonal ellenőrzését szolgáló adó.

A lengyel népgazdaság számára rendkívül fontos a beruházások alakulása. Közismert, hogy a gazdasági válság egyik fő oka a hibás és aránytalan beruházási politika volt. A korábbi vezetés nyugati hitelekből akart olyan korszerű létesítményeket megvalósítani, amelyek termékeivel törleszthetik a kölcsönöket. Mivel azonban egyszerre több, nagy értékű beruházásba fogtak, s ezek megvalósulása elhúzódott, a félig kész épületek mellett a hitelbe vásárolt gépek is tönkrementek. (A beruházások megvalósulási ideje a tervezett 3-4 év helyett ennek a többszöröse.) Végül is az évtized elején 1500 jelentős beruházást kellett leállítani. Ma abban látják a fő veszélyt, hogy az önállóságot szerzett vállalatok saját beruházásai okoznak feszültséget. A terv előirányozta ugyan a beruházási összegek csökkentését (1983-ban a nemzeti jövedelem 18,3%-a), de tartani lehet attól, hogy ez nem teljesül. Gond az is, hogy a folytatandó állami, központi beruházások az energia- és

nyersanyagtermelésre koncentrálódnak. Ezek pedig igen lassan megvalósuló és még lassabban megtérülő befektetések.

Mindenesetre a jó jelek között tartják számon, hogy ma az üzemek fejlesztéseikben a korábbiaknál sokkal jobban számolnak a hazai tudományos eredményekkel, s keresik a KGST-országokkal való együttműködés különböző lehetőségeit a kutatásban és a termelésben. Jó példa erre a magyar—lengyel autóbusz-egyezmény, amely lehetővé teszi, hogy a Wroclawban levő Jelcz Autógyár megfelelő minőségű városi buszokat gyártson a tömegközlekedés számára. A Csepel Autógyárban készült alvázakra lengyel karosszéria kerül majd, 1985-ben előreláthatóan 400 darabra. (Egyébként erre az együttműködésre mindenekelőtt azért volt szükség, mert az itt, francia licensz alapján készült Berliet buszok a lengyel körülmények között alkalmatlannak bizonyultak). Másik példa az együttműködés lehetőségeire a színestelevízó-képcsőgyártás. A magyar fél dollárkölcsönnel járult hozzá a Polcolor Képcsőgyár beruházásához. Ez lehetővé tette korszerű, energiatakarékos képcsövek gyártását, amelyeknek ma Magyarország a legnagyobb vásárlója. Sőt a Videoton gyár úgynevezett kitteket is szállít Lengyelországba plusz képcsőért cserébe. A Polcolorban a kittekbe képcsövet szerelnek, így 20 000 televízióval gazdagodik a lengyel piac kínálata. Hasonlóan eredményes együttműködésre van lehetőség az elektronikai iparban, mindenekelőtt a mikroelektronikai alkatrészek fejlesztésében és gyártásában. A szocialista országokkal való gazdasági együttműködés gyorsított ütemű fejlesztését, az árucsere gazdagítását Lengyelországban a jövő szempontjából alapvető feladatnak tartják. Ez az irány a lengyel politikai nyelvben a „reorientáció" elnevezést kapta.

Az általános nehézségek ellenére immár két éve javuló tendenciát mutatnak a lengyel népgazdaság eredményei. A nyersanyagtermelés már 1982-ben lényegében visszaállt a korábbi színvonalra. A Lengyelország számára létfontosságú kőszén kitermelése 1984-ben valószínűleg eléri a 200 millió tonnát. 1981-ben ez csak 163 millió tonna volt, ami azzal járt, hogy Lengyelország kiszorult a nemzetközi szénpiacokról. Helyét az Egyesült Államok, a Dél-afrikai Köztársaság és Ausztrália foglalta el. Az elmúlt két évben sikerült visszaszerezniük az elvesztett pozíciókat. 1982 szeptemberétől hónapról hónapra növekszik a feldolgozó ipar teljesítménye: 1984 első féléve az előző évihez képest 4,8%-os növekedést hozott, ez 0,3%-kal magasabb a tervben előirányzottnál. Különösen jó eredményeket ért el a fémipar (9,2% — terv: 3,8%), a könnyűipar (7,3% — terv: 4,5%). A tervnek megfelelően növekedett a gépipar (9%) és az elektromos és elektronikai ipar (10,9%) termelése. A tervtől elmaradt a közútijármű-gyártás, a vegyipar és az élelmiszeripar növekedése (2,5; 7; 1,5%).

Bizakodásra adott okott 1984 utolsó hónapjaiban a mezőgazdaság javuló helyzete is. Az év elején még gondot okozott az állatállomány csökkenése, s ennek következtében a húsfelvásárlás alacsonyabb szintje, ez a tendencia azonban az év közepén megfordult. Ez a javuló takarmányellátásnak és a felvásárlási árak eme-

lésének következménye. Jó termést takarítottak be a mezőgazdaságban: a gabona termésátlaga elérte a hektáronkénti 30 mázsát. Ez három mázsával több a tavalyi jónak minősített év eredményénél. Az agrárpolitika gazdasági eszközökkel — így a felvásárlási árak emelésével — kívánja rábírni a termelőket, hogy az alacsony hozamú rozs helyett búzát, őszi árpát vessenek. A mezőgazdasági termelés fellendítése a háromféves terv fő feladata: ezt szolgálja a mezőgépipar, a műtrágyák és növényvédő szerek termelésének növelése, az egyénileg gazdálkodó parasztok (ők művelik a termelőterület háromnegyedét) és a mezőgazdasági nagyüzemek számára szükséges gépek, berendezések gyártása olyan vállalatoknál, amelyek korábban más célokra termeltek.

Lengyelország azonban továbbra sem önellátó mezőgazdasági termékekből. Ahhoz, hogy ne szoruljanak gabonabehozatalra, a hektáronkénti termésnek legalább a 36-37 mázsát kellene elérnie. Ez pedig olyan követelmény, amit az archaikus szerkezetű mezőgazdaság, amely hosszú éveken át nem részesült megfelelően a beruházásokból, aligha tudja elérni a közeli jövőben. Az egyéni gazdaságok országos átlagmérete 4,5 hektár körül van. Jelentős földterületeket — 1—3 hektáros gazdaságokat — kétlakiak művelnek, akik szinte csak saját szükségletre termelnek. 1984 elején alkotmánykiegészítéssel garantálták a családi parasztbirtokok tartósságát. Ez azonban — hangoztatják — nem jelentheti azt, hogy örök biztosítékot kapjanak a rosszul gazdálkodó, s éppen ezért magas költséggel termelő egyéni parasztok arra, hogy számukra is mindig kifizetődő lesz a földművelés.

Az agrárstruktúra javításának útját különböző szövetkezetek szervezésében, állami gazdaságok létrehozásában s a parasztbirtokok növelésében látják. Úgy vélekednek, hogy az átlagosan 15 hektáros, a szocialista szektorral integrált, gépesített árutermelő gazdaságok fellendíthetnék az élelmiszer-ellátást.

A népgazdaság elsőrendű feladatai között tartják számon a külgazdasági kapcsolatok fejlesztését. 1984-ben nőtt a kivitel és a behozatal a tőkés és a szocialista piacokon. Növeli a gondokat, hogy mind a rubelelszámolású, mind a tőkés országokkal folytatott kereskedelemben kedvezőtlenül alakulnak a cserearányok (97,9, illetve 98,5%). A szocialista országokkal folyó árucserében mérleghiány mutatkozik — az első félév végén 190 millió rubel értékben. Pozitív volt viszont a dollárviszonylatú kereskedelem egyenlege: 810 millió dollár; második éve (tízéves szünet után) van többlete a lengyel gazdaságnak a Nyugattal folyó kereskedelemben. Ez jelentős eredmény akkor is, ha ez főként az import erőteljes korlátozásának köszönhető. Ismerve Lengyelország törlesztési kötelezettségeit, nagyon nagy szükség van erre a többletre.

Lengyelországban általános az a vélekedés, hogy a stabilizálódás viszonylag gyors ütemét az ország nem utolsósorban az 1982 elején bevezetett új gazdaságirányítási rendszernek, ahogy Lengyelországban nevezik, a „reformnak" köszönheti. A lengyel népgazdaságot korábban a központi tervutasításos—elosztásos módszerrel irányították. Az új rendszer önállóságot adott a vál-

lalatoknak a tervezésben, üzletpolitikájuk, beruházási elképzeléseik megvalósításában. Megszüntették a középirányító szerveket, trösztöket. A vállalatoknak a reform értelmében önfinanszírozóknak kell lenniük, eredményességük mértéke az elért nyereség. A gazdaságirányítás rendszerében a központi tervezés mellett fontos szerepet kaptak a kereslet—kínálat elemei. A reformtörvény azzal számolt, hogy a gazdaság irányítását közvetett, közgazdasági eszközökkel valósítják meg. Fontos eleme a lengyel reformnak a vállalati önkormányzatok intézményének bevezetése. Ezek a testületek jogosultak pályázat útján kiválasztani a vállalat vezetőjét, meghatározzák — az igazgatóval együtt — a vállalati tervet, a gazdasági stratégiát, döntenek a nyereség felhasználásáról. A stratégiainak minősülő ipari nagyvállalatokban az igazgatót — szintén pályázat alapján — az alapító szerv (minisztérium) nevezi ki, de a törvény itt is ugyanezeket a feladatokat bízza a dolgozók tanácsaira.

A gazdasági-politikai válság, az általános egyensúlyhiány következtében a reform csak fokozatosan léphet életbe, a vállalati önkormányzatok is csak 1983 végére alakultak meg az összes vállalatnál. Az infláció szigorú hitelgazdálkodást, a beruházások, fejlesztések visszafogását követeli. A kormány úgynevezett operatív programokkal, kormánymegrendelésekkel biztosít prioritást bizonyos alapvető gazdasági és ellátási célok megvalósításának. A jelenlegi helyzet akadályozza a banktörvény teljes megvalósulását, ami több bank létrehozását engedné meg. Egyelőre nem valósul meg a reform előirányzataiban szereplő követelmény, hogy tökéletesítsék az iparirányítást az ágazati minisztériumok további egyesítésével.

A reform egyben árreformmal — átlagban 150—200% áremeléssel — járt. Ez érthetően kedvezőtlenül befolyásolta a közvélemény állásfoglalását az új gazdaságirányítási rendszerről. Sokan az áremelkedéseket egyedül az új gazdaságirányítási rendszernek tulajdonítják, olyan hangokat is hallani, hogy állítsák vissza a kötött árrendszert, valamennyi termék árát hatóságilag állapítsák meg.

A gazdaságelemzések kimutatják: a reform nagyban növelte a vállalatok vállalkozókedvét, takarékossági hajlamát. Keresik az új megoldásokat, s a válság gúzsába kötve is igyekeznek eredményesen, nyereségesen gazdálkodni. Vannak természetesen olyan cégek, amelyek a lehetőségeket tisztességtelen haszon szerzésére fordítják. Ezeket a kormányzat és a közvélemény egységesen elítéli.

A reformmal kapcsolatban jelenleg azt tartják a fő feladatnak, hogy a törvényben megfogalmazott valamennyi lehetőséget jól használják ki, fejlesszék a vállalati önállóságot, a vállalkozókedvet. Meg akarják őrizni az elért vívmányokat és fellépnek azon törekvések ellen, amelyek a hetvenes évek elhibázott módszereit, túlcentralizált irányítását akarnák visszahozni.

A gazdasági válság következményeként a fogyasztás 1979 és 1982 között kb. 30%-kal csökkent. 1982-ben szinte minden élelmiszerre, s több ipar- és élvezeti cikkre jegyrendszer volt érvényben. Ezenkívül az iparcikkek jelentős részét úgynevezett „irányított árusítás"-ban, talonok ellenében lehetett megvásárolni, azaz

burkolt jegyrendszert alkalmaztak. Ma a helyzet lényegesen kedvezőbb: 1984 szeptemberében már csak néhány élelmiszert árultak jegyre, s remény van arra, hogy rövid időn belül csak a húsjegyek maradnak meg. (Jelenleg lisztet, cukrot, vajat, rizst árulnak jegyre.) Javult az iparcikkellátás. 1983 tavaszáig még cipőjegyek voltak érvényben — 1984 őszén már kiárusítást rendezhettek a lábbelikből és néhány ruházati cikkből, leszállították több mosószer árát. A húsfogyasztás tavaly körülbelül fejenként 58 kiló volt — ez 16 kilóval kevesebb az 1980. évinél.

Az alapellátás javulása tény, de továbbra is gond sok árucikk beszerzése, a minőségi igények kielégítése. Hiány van a legtöbb iparcikkből, háztartási gépből, bútorból. A hiány feketepiacot szül, ahol egyes élősdi rétegek nagy nyereségre tesznek szert. Mindez érthetően felháborítja a bérből élőket, akik közül sokan küzdenek megélhetési gondokkal. Az átlagbér havi 16 000 zloty (1 zloty kb 24 fillér). A nyugdíjasok, rokkantnyugdíjasok, sokgyerekes családok, a családalapítók anyagi helyzetén a különböző szociális juttatások csak részben tudnak javítani. Az elkövetkező években fokozatosan emelik a nyugdíjakat, hogy az idős emberek számára biztosítsák a korábbi fogyasztási színvonalat.

Különösen sürgető a lakáshelyzet javítása: a szejm hosszú távú lakásépítési programot fogadott el, amelynek értelmében el kell érni, hogy az évtized végére évente 300 000 lakás épüljön fel. (1983-ban 195 000 lakás épült, 20 000-rel kevesebb, mint 1980-ban.) A lakáshelyzet javítását sürgeti a demográfiai csúcs: a jelenlegi 36,7 milliós lakosság az évezred végére meghaladja a 40 milliót.

Összegezve. A lengyel népgazdaságnak — mindenekelőtt a meglevő belső tartalékok kihasználásával — lehetősége van arra, hogy újjáépüljön, felszámolja a válság következményét, helyreállítsa a termelés és a lakossági fogyasztás szintjét. Ezt az újjáépítést rossz külgazdasági feltételek, nyugati politikai nyomás mellett, a belpolitikai normalizálással együtt kell végrehajtani. A Lengyel Egyesült Munkáspárt a gazdasági reform útját választotta: új növekedési pályára, az intenzív fejlesztés útjára lépett. A reform egyben azt jelenti, hogy növelik a szocialista demokratizmust a gazdaságban, ezzel új kezdeményező erőket szabadítva fel.

A válság felszámolása közepette meg kell szüntetni az elmúlt évtized hibás gazdaságpolitikájának és az 1980—1981-es időszak anarchikus jelenségeinek következményeit is. Mindez fokozott nehézségeket okoz, kihat az életszínvonalra, a fogyasztásra. A lengyel vezetés — a IX. pártkongresszus határozatát végrehajtva — nagy erőfeszítéseket tesz, hogy csökkenjenek a boltok előtt álló sorok, javuljon az ellátás. Ennek eredménye az üzletek polcainak fokozatos feltöltése, a fogyasztás szerény, de állandó növekedése.

A statisztikák és az utóbbi hetek felelős megnyilatkozásai szerint az 1984-es jubileumi esztendő a Német Demokratikus Köztársaság három és fél évtizedes történetének gazdaságilag az eddigi legsikeresebb éve volt. Az 1984. november végi, de már az esztendő egészére valószínűsíthető népgazdasági mérlege kétségkívül arról tanúskodik, hogy az eredmények valóban felülmúlják az elmúlt időszakét.

A népgazdaság eredményei

A Német Demokratikus Köztársaság közgazdászai is a nemzeti jövedelem alakulását tartják a legfontosabb mutatónak. Mint mondják — olykor talán túl hangsúlyosan is —, ennek elért szintje az a mérce, amellyel az ország teljesítőképessége megméretik. Büszkeségre ennek alapján van is okuk, hiszen a megtermelt új érték 5,1%-kal bővült, ami lényegesen felülmúlja a tervezett 4,4%-os ütemet és nemzetközi összehasonlításban is megállja helyét. A nagyipar nettó termelése 8,5%-kal nőtt. Ezeket az eredményeket mindenekelőtt az ipari termelékenység 7,7%-os növekedése, továbbá az egységre jutó, mérséklődő irányzatú termelési költségek révén sikerült elérni: a 100 márka értékű árutermelésre jutó költségek 2,5%-kal csökkentek.

Jelentős eredmény az is, hogy az energiahordozók és az anyagok összes felhasználása nem lépte túl az 1983. évi szintet, sőt néhány területen alatta is maradt; a fajlagos felhasználás pedig továbbra is számottevően csökken. E vonatkozásban figyelemre méltóak az évtized eddig eltelt részének eredményei: 1981—1984 között évente átlagosan 6%-kal mérséklődött a népgazdaságilag legfontosabb energiahordozók, alap- és szerkezeti anyagok fajlagos felhasználása. Egyszersmind számottevően csökkent a fajlagos szállítási ráfordítás. Kiszámították, hogy mindezen megtakarítások pénzben kifejezett értéke hozzávetőlegesen 14 milliárd márka. A szakemberek nagyon fontosnak tartják, hogy kevesebb volt a felhasználás a folyékony energiahordozókból, különösen fűtőolajból. Ez főképpen abból adódik, hogy a kazánokat átalakították hazai barnaszénre és földgázra. Jellemző egyébként, hogy a hazai barnaszén részesedése az elsődleges a Német Demokratikus Köztársaság energiafogyasztásában, mintegy 72%-os és aránya tovább bővül.

A gazdasági növekedés ütemét nem csupán az jellemzi, hogy nemzetközi összehasonlításban is magas, hanem az is, hogy az utóbbi években felfelé ívelő. A gazdaság ezen alapvető irányzata mindenképpen figyelemre méltó, még akkor is, ha 1985-re az 1984-ben elérthez képest szerényebb, 4,4%-os növekedést terveztek. Az ipar önköltségét 2,6%-kal kívánják csökkenteni.

A lakosság ellátása

A vásárlók persze nem annyira a statisztikai adatokat, mint inkább az üzletek polcait figyelik. A fogyasztási cikkekkel való ellátottságban is kedvező jelenségek ta-

pasztalhatók. A Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának legutóbbi ülésén elhangzott beszámoló is megállapítja, hogy a termelők többet és mindenekelőtt nagyobb választékban szállítanak a piacra. A fogyasztási cikkek termeléséből az elsősorban termelési eszközöket gyártó kombinátok is aktívabban kiveszik részüket. A fogyasztási cikkek termelése 1984. november végéig 5%-kal nőtt. Nyilván ezért is növekedett a vásárlási kedv. A kiskereskedelmi forgalom 4,2%-kal múlta felül az 1983. évit. Nyilván ebben szerepet játszik a nem alapvetőnek minősített fogyasztási cikkek árának növekedése is — de erről nincsenek statisztikai adatok. A kiskereskedelmi forgalom bővülését 1985-re 4%-ra tervezik, s ennyivel nőnek a lakosság pénzbevételei is.

A Központi Bizottság ugyanakkor bírálta is a kereskedelmet. Úgy értékelte, hogy az eredmények ellenére — az árucikkek kínálatában, a kiszolgálásban — még sok a teendő. Változatlan feladat a fogyasztási javak termelésének növelése. Erről mondta Willi Stoph miniszterelnök a Népi Kamara november végi ülésén: „A népgazdaság valamennyi területén jelentősen fokozni kell a jó minőségű, magas használati értékű, tartós fogyasztási cikkek termelését." Figyelmeztette a gyártókat a szerződések és a határidőre történő szállítások betartására. Felhívta a kereskedelem figyelmét is, hogy ösztönözzék a termelőket olyan cikkek előállítására, amit a lakosság meg is vásárol.

A gazdasági növekedés üteme lehetővé teszi, hogy folytatódjon a szociálpolitikai program, amelynek központi célja a lakásépítés. A Német Demokratikus Köztársaság szakemberei szerint napjaink politikai-társadalmi kérdései és a termelés hatékonysága között elválaszthatatlan összefüggés áll fenn. Azt tapasztalják: minél magasabb a hatékonyság, annál nagyobb a nemzeti jövedelem növekedési üteme, s ily módon kedvezőbbek a szociális feladatok megoldásának lehetőségei is. 1984-ben még több állami lakást építettek, mint az előző évben. A magánerős építkezésekkel együtt — bár ezek aránya viszonylag elenyésző — meglehetősen jó lakáshelyzet alakult ki a Német Demokratikus Köztársaságban. A szociálpolitikai program meghirdetése után (1971 óta) felépítettek, illetve korszerűsítettek 2 000 000 otthont, 1985-ben 203 000 lakást akarnak felépíteni és modernizálni. Ebből az utóbbiak száma több mint 85 000, az egyéni lakásépítés keretében pedig 13 000.

Gazdasági egyensúly

A külgazdaságban is pozitív a mérleg. Ez annak köszönhető, hogy az utóbbi években jelentős erőfeszítéseket tettek a kivitel fokozására valamennyi irányban, ugyanakkor igyekeztek mérsékelni a behozatalt. A szocialista országokba irányuló export például 1984 első felében 14%-kal növekedett, s a tőkés piacokon is sikerült megszilárdítani és bővíteni pozícióikat. A Központi Bizottság már említett ülésén Erich Honecker is beszélt a nem szocialista országokkal folytatott kereskedelem eredményeiről: „1984-ben immár a negyedik egymást követő esztendőben e cserében jelentékeny exporttöbbletet érünk el. Ezzel tovább szilárdítjuk az ország gazda-

sági sérthetetlenségét és szélesítjük kereskedelempolitikai játékterünket. A tudománynak, a termelésnek és a forgalmazásnak mind jobban meg kell felelnie a tartós, sőt még inkább kemény feltételeknek a tőkés világpiacon." A vállalatok egyre érzékenyebben reagálnak a külpiaci követelményekre, ennek megfelelően rugalmasabban alakítják a gyártmányszerkezetet, rövidebb idő alatt vezetik be a termelésbe a műszaki-tudományos kutatások eredményeit.

A Német Demokratikus Köztársaságban az évtized elején kidolgozott gazdasági stratégia — amely megfogalmazta a választ a nyolcvanas évek gazdasági kihívásaira — új szakaszáról beszélnek napjainkban. Ennek lényege, hogy átfogó jelleget kölcsönözzenek az intenzitás folyamatának, stabil alapokat teremtsenek e folyamat számára, új technológiák és termékek révén mind magasabb hatékonyságot érjenek el. A közgazdászok pontosan megfogalmazott, közérthető válaszokat dolgoztak ki arra, milyen legyen az intenzivitás iránya.

Szándékok és módszerek

A termelést változatlanul — abszolút értelemben is — csökkenő anyag- és energiafelhasználás mellett kívánják bővíteni. Tovább akarják fokozni a munkatermelékenység növekedését, fenntartani folyamatosságát, úgy, hogy a termelékenység — mindenekelőtt a termelési eszközök jobb kihasználása révén — gyorsabban emelkedjen az állóeszközök gyarapodásánál. Fontos cél az is, hogy a gazdasági eredményesség — különösen az exportáruk körében — jobb ütemben javuljon, mint a műszaki-tudományos ráfordítások növekedése. Mindemellett fontos szerepet kap a költség- és készletgazdálkodás, hogy a termelési költségek mérséklése révén javuljon a ráfordítás és az eredmény viszonya, vagyis bővüljön a valóban megtermelt nyereség.

A gazdálkodás intenzívebbé tételének fontos tényezője a termelés folyamatos megújítása, a kínálat hozzáigazítása az igényekhez, a kor követelményeihez, mivel a tapasztalatok szerint a modern termékek egyúttal gazdaságosabbak is. A gyártmányskála úgynevezett megújulási fokát az iparban 1985-re 22%-ra tervezik, az elektrotechnikában és az elektronikában viszont 29%-ra. A technológiai fejlesztésben döntő láncszemnek tekintik a mikroelektronikát. Úgy vélik, hogy ennek fejlesztése népgazdasági méretekben is erőteljes impulzusokat ad a termelékenység fokozásának. Ezért meggyorsítják a fejlesztést, a gyártást és az alkalmazást. Előtérben áll az áruválaszték bővítése és magasabb műszaki szintre emelése. Mindezzel egyidőben már előkészítik a mikroelektronikai alkatrészek újabb generációinak gyártását is.

Véleményük szerint a mikroelektronikai fejlesztés követelményei átfogják az egész népgazdaságot: egyrészt új technológiák és berendezések szükségesek a mikroelektronikai termelésben, másrészt az egyéb ágazatokban — például a fémkohászatban, a vegyiparban stb. Általában: nagyobb tempóban kívánják bevezetni a mikroelektronika eredményeit a népgazdaság valamennyi területén.

A kvalifikált szakemberek képzésének fokozódó követelménye a felsőoktatásra hárul.

Váljék mindenki ügyévé a tempó gyorsítása

Az intenzivitáshoz kapcsolódik, hogy főként olyan gyártmányok előállítását bővítik, amelyek egyrészt fejlett technológiai színvonalon, másrészt az országban kiaknázott, illetve a szocialista országokból beszerzett anyagokból állíthatók elő. Az anyagok magasabb feldolgozottsági foka és a szigorú takarékosság egybefonódó követelmények.

A feldolgozottság általános javításának követelményében fontos szerepet kap a hazai barnaszén, aminek kiaknázásában a Német Demokratikus Köztársaság világelső. A barnaszenet még szélesebb körben és gazdaságosabban kívánják hasznosítani, nemcsak energiahordozóként, hanem nyersanyagként is. A kitermelést ezért 1985-ben jelentősen felfuttatják. A barnaszenet nyersanyagként elsősorban a vegyipar hasznosítja. Már a közeljövőben intézkedéseket dolgoznak ki arra, hogy létrejöjjenek a barnaszén értékes vegyipari termékké alakításának tudományos, eljárástechnikai és termelési feltételei. Összességében az a cél, hogy üzemanyagot és vegyicikkeket állítsanak elő nemzetközi összehasonlításban is igen alacsony olajfelhasználással.

Előtérben áll a termelőberendezések kihasználása, amelynek eddigi eredményei is pozitívak. Az iparban ma a gépeknek több mint egyharmada nem idősebb ötévesnél, s 60%-uk nem régibb tízesztendősnél. Örvendetesnek tartják, hogy a legfontosabb termelőberendezések kihasználtsága jelenleg egy naptári napra vetítve 16,1 óra (1983-ban 15,6 óra volt). Nyilván hozzájárult ehhez a beruházáspolitika is. A beruházásoknak ugyanis alapvetően a termelés nagyobb hatékonyságát kell ma szolgálniuk. Úgy vélik, hogy a beruházások növekvő részének kell az ésszerűsítésre irányulnia.

Az 1980 és 1984 első fele közötti időszakban a racionalizálást szolgáló beruházások részaránya a nagyiparban 39%-ról 54%-ra nőtt, s ma is tovább bővül. A fémfeldolgozásban már túllépte a 70%-ot. Ez tükrözi azt a szándékot, hogy az automatizálást — tehát voltaképpen az új technológia alkalmazását — össze kell kapcsolni a meglevő berendezések felújításával. A Német Demokratikus Köztársaság tapasztalatai azt mutatják, hogy azok a beruházások a leggazdaságosabbak, amelyekkel a meglevő állóeszközöket korszerűsítik. A beruházáspolitikában emellett fontos a megvalósítás idejének lerövidítése. A műszaki-tudományos csúcsteljesítmények ugyanis nem veszíthetnek értékükből amiatt, hogy a beruházás túl hosszúra nyúlik. Ezért a műszaki-tudományos feladatokat és az ezek megvalósítására szolgáló beruházások előkészítését egységes folyamatként tervezik és irányítják. Természetesen a beruházások nem kizárólag az állóeszközök megújulására összpontosulnak. További koncentrációs területet alkot a hazai nyersanyagok kitermelése és feldolgozása, az olajfinomítás fejlesztése, a további átállás új energiaforrásokra.

Gazdaságirányítás

Az intenzívebb gazdálkodás érdekében tökéletesítésre szorult a

gazdaságirányítás némely eleme, jóllehet alapvető változásokat nem hajtottak végre a nagy vonalaiban beváltnak minősített irányítási rendszeren. Ennek alapja továbbra is a központi tervezés. Megítélésük szerint a módosításokkal megfelelően követik a termelőerők és a termelési viszonyok, valamint a gazdasági szervezet átalakulásából adódó követelményeket. Példaként hozzák fel, hogy a demokratikus centralizmus elveinek következetes megtartása mellett fokozni kívánják az egész ágazatokat átfogó kombinátok felelősségének növelését, tevékenységük rugalmasságának további javítását. Több mutatót megváltoztattak, amelyek módosítják a vállalati tevékenység megítélését. Az eredmények értékelésében fontos helyet kap az elért nyereség, a nettó termelés alakulása, valamint a lakossági fogyasztásra és az exportra szánt cikkek előállítása. A Központi Bizottság értékelése szerint ezek a mutatók pontosabban kifejezik, hogy a kombinátok mennyire helyesen fogják fel a népgazdasági feladatokat.

A Német Demokratikus Köztársaság sincs tehát híján a megoldandó feladatoknak, de ezek egy fejlett gazdasági színvonalú ország gondjai. A teendők természetesen hasonlóak a többi szocialista ország előtt álló feladatokhoz, amelyeket jórészt az ország adottságainak és hagyományainak leginkább megfelelő módon igyekeznek megoldani. Ezt semmiképpen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, amikor az előrelépés egyes megoldásait más országokéval összehasonlítjuk.

A felszabadulás óta eltelt években gyorsan átalakult Románia gazdasága, s a rendkívüli mértékű iparosítás révén négy évtized alatt gyengén fejlett agráripari országból ipari-agrár országgá vált. A fejlődés két alapvető szakaszát lehet megkülönböztetni. Az első szakaszban — a felszabadulástól a hatvanas évek elejéig — általánossá vált a szocialista tulajdon, a mezőgazdaságban befejeződött a szövetkezetesítés, a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban meghatározó szerepe volt a Szovjetunióval folytatott együttműködésnek. A második szakaszban — a hetvenes évek második felétől — erőteljesen fokozódott az iparosítás, s az enyhülés éveiben, a kedvező világgazdasági helyzetben széles körű együttműködést valósított meg a nyugati országokkal és a fejlődő államokkal.

A hetvenes évek végén a világgazdasági válság, az olajárrobbanás a román gazdaságban is szűkítette az együttműködés lehetőségét, s az egyre kedvezőtlenebb világpolitikai helyzet következtében egyre érzékelhetőbbé váltak a román gazdaság belső ellentmondásai is. Több ágazatban egyensúlyhiány alakult ki, ami korlátozta a belső fogyasztást, a közellátást is. A kőolaj drágulása miatt nem tudják kihasználni a hetvenes években kiépített feldolgozókapacitást, amely évente több mint 30 millió tonna olaj finomítását tenné lehetővé. Egyensúlyhiány jött létre az energiatermelés és az energiaigény, a fogyasztás és a termelés között, s az eladósodás miatt a külkereskedelem is egyre egyoldalúbbá vált, mivel az egyre romló külgazdasági feltételek következtében óriási mértékben nőttek az exportfeladatok, az importot viszont radikálisan visszaszorították; leszámítva a kőolajimportot. A román vezetés értékelése szerint az utóbbi két évben sikerült elhárítaniuk a nehézségek egy részét, és ismét megközelítik a korábbi fejlődési ütemet.

A legfontosabb feladat a külföldi adósságállomány törlesztése. A nyolcvanas évek elején mintegy tízmilliárd dollár volt az ország adósságállománya, a kamatterhek és az éves adósságszolgálat egyre nyomasztóbbá vált. Ezért 1982-ben átütemezést kényszerültek kérni, s azóta az adósságállomány valamelyest csökkent.

A népgazdaság helyzete

Jelenleg az ország nemzeti jövedelmének 55,7%-át az ipar termeli, a mezőgazdaság részesedése már nem éri el a 20%-ot (19,7%). De a mezőgazdaság szerepe a külkereskedelemben változatlanul nagy, a gabonaexport — különösen a nyugati relációban, valamint a Szovjetunióval folytatott kereskedelemben — rendkívül lényeges tényező.

Románia gazdasági fejlődésére jellemző, hogy jelenleg 12 nap alatt termelik meg az 1945. évi teljes nemzeti jövedelmet, az ipari termelés százszorosára nőtt. Az ipar szerkezete jelentősen átalakult. A legerőteljesebben a gépipar és a vegyipar fejlődött, de szinte minden ipari ágazatban nagymértékű növekedést mutat-

nak ki. Figyelemre méltóak az energiakitermelési adatok, annak ellenére, hogy az energiaigényt — különösen a téli hónapokban — a termelés nem fedezi. A villamosenergia-termelés csaknem 70 milliárd kilowattóra, ennek nagy hányadát hőerőművek szolgáltatják, de ma már kb. 12 milliárd kilowattóra származik vízierőművekből. Nagyszabású beruházást valósítanak meg az Olt folyón, épül a Vaskapu—2 vízlépcső, s számos törpeerőművet építenek a kisebb folyókon. A feketeszéntermelést azonban már nem tudják fokozni, sőt az utóbbi években a netto széntermelés csökkent. Az utóbbi időben lényegében azonos szinten maradt a kőolajkitermelés (11 742 000 tonna 1982-ben), de a kőolajat egyre mélyebbről kell a felszínre hozni.

Nagyon erőteljesen fejlesztett ágazat a vegyipar, amely évi 9,3%-os növekedési ütemet ért el átlagosan az 1951-től számított időszakban, s a gépgyártás, amelynek termelése évi átlagban 10,1%-kal növekszik. Kiemelt terület a szerszámgépgyártás. Komoly összegeket ruháztak be a járműiparba, ahol azonban a reményeket az eredmények nem mindig igazolják. Ismeretesek a román—francia oltcit-együttműködés nehézségei, s nem gazdaságos a repülőgépgyártás sem. Az angol—román együttműködésben készülő Rombac repülőből még csak három darab készült el.

A mezőgazdaság termelése hétszeresére nőtt 1945 óta.

Az utóbbi húsz év alatt a nemzeti jövedelem több mint egyharmadát fordították beruházásokra. Az ennek eredményeként létrejött hatalmas kapacitásokat azonban még nem használják ki teljesen, különösen igaz ez a kőolajfeldolgozó kapacitásra, ahol a kihasználtság szintje kb. 50%-os.

Az ipar a központi tervgazdálkodásra épül. A vállalatok tervszámait — amelyek rendkívül feszítettek — általában a kapacitás alapján határozzák meg. A tervmutatók teljesítésének elbírálásánál azonban nem az eredeti tervszámok az alapvetőek, hanem a bázis alapján számolt növekedés, s ennek alapján nyilvánítanak sikeresnek különböző ágazatokat. A legfontosabb mutatók: az energiafelhasználási keretszám, valamint az exportterv, amelyet a gazdálkodó egységeknek szigorúan be kell tartaniuk.

A termelékenység és a minőség problémája szinte állandóan foglalkoztatja a gazdasági irányítást. Erre vall, hogy különböző, központilag meghirdetett programokat dolgoznak ki a hatékonyság és a termelékenység növelésére. Legutóbb egy hosszú távú tervben már százalékosan megszabták, hogy a termékek milyen hányadánál kell elérni a világszínvonalat.

Az ipar fejlődésének lehetőségeit korlátozza a fizetőképes belső piac beszűkülése s a világpiac egyre fokozódó minőségi követelményrendszere. A termelői érdekeltséget azzal fokozzák, hogy növelik a mozgó bér arányát, s állandóan szigorodnak a feltételek a normázásnál. Egy évvel ezelőtt a normarendszert kiterjesztették, s ma már üzemegységi szinten számolják a teljesítménybért, bevonva a teljesítménybérezésbe a termelésirányítókat és a karbantartókat is. Emellett igyekeznek hatni a dolgozók tudatára is, tulajdonosi mivoltukat hangsúlyozva: már nem alkalmazottaknak tekintik őket, hanem a termelési eszközök tulajdonosainak. Ennek

alapján tulajdonképpen megszűnt a bér fogalma is, helyére a javadalmazás lépett. A tulajdonosi szemléletet igyekeztek erősíteni az úgynevezett szociális részvénnyel is, amelynek keretében társadalmi részvénnyel a dolgozók megvásárolhatták vállalatuk gépeit, berendezéseit.

A beruházás jelenleg is nagymértékű. A vezetés nagy fontosságot tulajdonít a felhalmozási és beruházási ráta fenntartásának, s ebben nagy szerepe van annak, hogy működtetni kívánják a korábban létrehozott építőkapacitást, s foglalkoztatni kell a gazdaságba évente áramló fiatalokat is.

Az egyik legnagyobb beruházás az 1984-ben átadott Duna—Fekete-tenger csatorna volt, ahol jelenleg is folytatják a munkát. Kikötőket építenek és tereprendezést végeznek. A rendszeres külföldi hajóforgalom beindulása még várat magára, de öntözésre már 1983-ban is használták a csatornát. Az ott dolgozó fiatalok nagy többsége más csatornák, köztük a Bukarest—Duna csatorna építését kezdi meg rövidesen.

Hatalmas arányú a lakásépítés. 1981-ben és 1982-ben 161 000 lakás épült, de a szolgáltatások — távfűtés, víz-, gázellátás — nem megfelelőek. Bukarestben óriási építkezés kezdődött: új, reprezentatív sugárutat alakítanak ki, s hozzákezdtek a Köztársaság Háza nevű óriási palota építéséhez is.

Mezőgazdaság

Az 1984 őszén meghirdetett második agrárforradalom keretében az új technológiák, növénytermesztési rendszerek, kemizálás és talajjavítás révén nagymértékben akarják növelni a terméshozamokat. Jelenleg a mezőgazdaságban is szigorú tervmutatók, termelési tervek szabják meg a szövetkezetek és állami gazdaságok munkáját. Az érdekeltségnek csak másodlagos szerepe van. Bár nagymértékben kiterjesztették az öntözött területeket (1965—1982 között 222 000 hektárról 2 047 000 hektárra), az időjárás még mindig nagymértékben befolyásolja a termelést. Ez volt a helyzet például 1983-ban, mikor a tervezettnél 5 millió tonnával kevesebb gabona termett. A mezőgazdaság gépesítettsége elég nagyfokú, de a gépparkot még mindig a gépállomások kezelik, s ezért a szövetkezetek nem eléggé érdekeltek abban, hogy megfelelően kezeljék a traktorokat és más gépeket.

Külkereskedelem

A külkereskedelemben is erőteljesen érvényesül az az elv, hogy társadalmi megkülönböztetés nélkül minden állammal együttműködnek a kölcsönös előnyök alapján. Románia legnagyobb külkereskedelmi partnere a Szovjetunió, amelynek kőolaj- és nyersanyagszállításai kulcsszerepet játszanak a gazdasági fejlődésben. Emellett az utóbbi időszakban egyre inkább épít a KGST-tagországokkal folytatott kereskedelemre, s főként a gépexportot kívánják növelni. A Nyugatra irányuló export zöme a hagyományos szerkezetet tükrözi; a technológia-import fejében mezőgazdasági és fogyasztási cikkeket szállít. Rendkívül fontos külkereskedelmében a nyugatnémet részesedés, figyelemre méltó a Német Demokratikus Köztársaság aránya is. Románia szempontjából fontos az Irakkal és az Iránnal folytatott külkereskede-

lem, az arab országokból jelenleg is tekintélyes mennyiségű kőolajat szállítanak. Egyre növekszik Kína részesedése is a román külkereskedelemből.

1982 óta nemigen vesznek fel külföldi hiteleket, és a növekvő külkereskedelmi aktívumot elsősorban az adósságok törlesztésére használják. Mind több nyugati ország szorgalmazza, hogy a viszonosság alapján enyhítsék a román importkorlátozásokat. Emellett szorgalmazzák a külkereskedelem lehetőségeit korlátozó román árfolyam-politika megváltoztatását is. Romániában ugyanis még kettős — turista és kereskedelmi — árfolyam van érvényben, s ezek az árfolyamok nemigen tükrözik a lej valódi vásárlóértékét.

Románia is érdekelt a KGST-országok együttműködésének korszerűsítésében, s azt szorgalmazza, hogy a Szovjetunió a tagországok egy főre jutó termelése alapján juttasson mind több kőolajat és nyersanyagot a román gazdaságnak. Szovjet részről viszont a szállított áruk minőségének javítását várják.

JEGYZET

A kiadásért felel az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
Szikra Lapnyomda, Budapest (85—1286)

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

A Politikai Vitakör „Háttér" füzeteiről

Az orientáció, az útbaigazító tájékoztatás a Politikai Vitakör jellegéből, funkciójából adódó feladat. A politikaközvetítés folyamatában a politikai vitakörvezető sajátos feladatot tölt be; értékes munkájához kívánunk új típusú füzeteinkkel segítséget nyújtani. A politika formálódásához hozzájáruló, a megértéséhez nélkülözhetetlen gondolatoknak a nyilvánosság megfelelő szintjén és ügyünket szolgáló formában teret kell kapniuk. Ez a cél vezérelt bennünket, amikor útjára indítjuk a Politikai Vitakör „Háttér" füzeteit.

Ezekben a füzetekben olyan anyagokat közlünk, amelyek egy-egy esemény, jelenség hátterét mutatják be. Közreadunk olyan tanulmányokat, elemzéseket, amelyek egy-egy döntést megelőző, érlelő gondolkodás irányát jelzik, vagy beavatnak a döntés mechanizmusába; feltárják a döntésben megtestesülő politikai szándékokat. Mindezzel orientálni szeretnénk, megkönnyíteni az összefüggések megismerését. Forrásaink között szerepelnek a világsajtó, a hazai tömegtájékoztatás orgánumai, a tudományos és szakmai műhelyek munkaanyagai.

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

85
11

NEMZETI PROGRAMUNK A SZOCIALIZMUS

- A megújulás képessége, a változásokhoz való alkalmazkodás
- A XII. kongresszus óta megtett út
- A nemzetközi kapcsolatok és a béke
- Milyen értékelhetőek nemzetközi gazdasági kapcsolatainkban?
- Lépést tudunk-e tartani a gazdasággal szemben támasztott növekvő követelményekkel?
- Feladatok az életszínvonal, a szociálpolitika területén
- A szocialista demokrácia értelmezéséhez
- Nemzeti programunk a szocializmus

Nagy hazai és nemzetközi figyelem kísérte pártunk XIII. kongresszusát. Társadalmunk vezető erejének, a pártnak legmagasabb fóruma hivatott arra, hogy behatóan és nyíltan megvitassa a legutóbbi öt év alatt végzett munkát, felelősséggel vessen számot a körülményekkel, amelyek között dolgozunk, és **határozza meg a további cselekvés útját, adjon munkaprogramot** párttagságunknak és a szocializmust építő dolgozó népnek.

A XIII. kongresszus megfelelt e történelmi küldetésnek, elvégezte feladatát, de határozata s munkájának stílusa, szelleme csak akkor válhat igazán a következő évek munkájának az alapjává, csak akkor igazíthat el a tennivalók sokaságában, ha alaposan szemügyre vesszük, átgondoljuk, elemezzük azokat a politikai hangsúlyokat, a számtalan fontos megállapítás és feladatmegjelölés közül azokat a leglényegesebbeket, amelyek ismerete, a köztük levő összefüggések megértése biztos vezérfonalat jelenthet, s megadhatja azt az elvi-politikai alapot, amelyre támaszkodva kell dolgoznunk és politizálnunk.

Az első kérdés, amely már a kongresszusra való felkészülés időszakában sokszor és sok helyen felvetődött, így hangzik: hoz-e fordulatot a politikában ez a kongresszus?

Válaszunk erre egyértelműen: nem. Kádár János elvtárs vita-összefoglalójában külön is utalt erre, amikor ezt mondta: „Néha félig kimondva és néha egyenes formában felteszik a kérdést: tartós-e ez a politikai irányvonal, amely most Magyarországon érvényesül?" És utalva a kongresszus munkájára, a küldöttek felszólalásaiban megnyilvánuló politikai egységre, kijelentette: „Ez a magyarországi politikai fő vonal sokáig fog tartani." **A XIII. kongresszus tehát a politikai folytonosságot demonstrálta,** megnyugtatta az aggodalmaskodókat a tekintetben, hogy az utóbbi évtizedekben elért nagy sikereink kovásza, a nép bizalmát elnyerni és megőrizni képes **a szocializmust nemzeti programmá emelt politika változatlan marad.**

A MEGÚJULÁS KÉPESSÉGE, A VÁLTOZÁSOKHOZ VALÓ ALKALMAZKODÁS

A megújulás és a folytonosság, a rugalmasság és az állandóság nem ellentmondást, hanem éppen hogy dialektikus egységet képez a Magyar Szocialista Munkáspárt politikai gyakorlatában. Jelenti ez egyrészt **az elvi alapokhoz való töretlen ragaszkodást s ugyanakkor a realitások alapos tanulmányozását,** számbavételét. Ennek szellemében tehát éppen a politika állandó elemeinek megőrzését szolgálta az a tény, hogy a kongresszuson rendkívül erőteljes volt a kritika és az önkritika hangja. Voltak, akiket ez meglepett, holott ez nemcsak a párt

munkastílusából következett, hanem már a kongresszus előtt, az irányelvek társadalmi méretű vitájából is. Amit tehát sokan hajlamosak új vonásnak tekinteni, az nem a kongresszusnak tulajdonítható, hanem a párttagságnak és az ország politikai közvéleményének: **társadalmunknak, közéletünknek ugyanis mindinkább természetes és jellemző vonása, hogy a gondokat és a tennivalókat, a feszültségeket és a tévedéseket is hangosan megfogalmazza.** A kongresszus pedig éppen azáltal tölthette be jól hivatását, hogy pontosan és híven tükrözte e tekintetben is a párttagság és a szocializmust igenlő pártonkívüliek véleményét, problémafelvetéseit.

A XII. KONGRESSZUS ÓTA MEGTETT ÚT

A kongresszus mindenekelőtt körültekintően elemezte azokat a körülményeket, amelyek között hazánkban az utóbbi öt esztendőben a szocializmus építése folyt. Nehezebbé váltak munkánk külső feltételei, a tőkés világgazdasági válság tendenciái és hatásai alól nem vonhattuk ki magunkat; a világpiacon olykor velünk szembeállított, politikai természetű korlátok is csökkentették eredményességünket. A világgazdaságot a gazdasági növekedés lassulása jellemezte — ugyanígy a mi országunkét is. Ebből pedig az életszínvonal stagnálása, bizonyos rétegeknél csökkenése is következett.

De nemcsak a külső nehézségek okoztak sok gondot nekünk, hanem — mint mindig, ha a gondok száma nő — felerősödtek, nyilvánvalóbbá váltak saját feszültségeink, gyengeségeink is. Olyanok is, amelyekkel szemben már régóta harcot vívunk — mindeddig még végleges megoldás nélkül —, s olyanok is, amelyek éppen a nehezebbé vált körülmények között kerülnek felszínre, válnak jelentőssé, a tömegek számára is egyértelműbben felismerhetővé.

Építőmunkánk fontos jellemzőjének, sőt egyik meghatározójának kell tekintenünk a párt munkastílusát, amely nemcsak hogy biztatást kapott a pártban bízó tömegek őszinteségétől, hanem amely vállalta a nehézségekkel való nyílt szembenézést, s erre is ösztönzött. Amint Kádár János elvtárs a kongresszus első napján, nagy hatású vitaindítójában mondta: „Nagyon fontos, hogy a súlyos gondokat és problémákat nem igyekeztünk a szőnyeg alá söpörni."

Hihetetlenül **gyorsan változó valóságunk új meg új kérdései elől hazafias és internacionalista pártunk, amely az ország vezető ereje, s e történelmi küldetését vállalja s betölti, nem térhetett ki, nem is szándékozott kitérni.** Amint azt a párt valamennyi kongresszusi dokumentuma s maga a kongresszus is nyíltan megmondta, a külső és belső, s köztük több váratlan nehézség miatt nem sikerült minden részletében teljesítenünk azokat a terveket, amelyeket öt évvel ezelőtt magunk elé tűztünk. Ez a tény s az összes többi nehézség, az államra s a lakosságra hárult terhek növekedése a korábbinál jobban próbára tette népünk erejét, politikai érettségét, még inkább előtérbe helyezte a pártegység s a pártonkívüliekkel való összefogás, együttgondolkodás és cselekvés szükségességét.

Ezért is **fontos, hogy a párton belüli munkában, a kommunisták érvelésében, kiállásában egyértelműen tisztázottak legyenek a kongresszus állásfoglalásai.**

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK ÉS A BÉKE

A kongresszus vitájában kevesebb szó esett nemzetközi, külpolitikai kérdésekről, mint belső ügyeinkről. Ez azonban nem az érdeklődés hiányát, hanem a párt nemzetközi politikájával való általános egyetértést, külpolitikai törekvéseinek vita nélküli támogatását mutatta. Hiszen a dokumentumokban rögzítetteket kivétel nélkül valamennyi felszólaló helyeselte.

A mi népünk békét akar, e tekintetben csakúgy, mint a szocializmus akarásában, teljes nálunk a nemzeti egység. De jól tudjuk, hogy a nemzetközi helyzet feszült, hogy a világban óriási mennyiségben halmozódtak fel a tömegpusztító fegyverek. Közismertek azok a lépések, amelyekkel az Egyesült Államok szélsőséges imperialista körei a Varsói Szerződés és az Észak-atlanti Szövetség között kialakult katonai erőegyensúly megbontására, katonai erőfölény megszerzésére törekednek. Közismert — s ez a kongresszus szónoki emelvényéről is elhangzott —, hogy a Szovjetunió nem is egyszer javasolta a Varsói Szerződés és a NATO egyidejű megszüntetését. Javaslata azonban az imperialista körökben nem talált meghallgatásra. Ezért nyilvánvaló, hogy pártunk s hazánk a Varsói Szerződés fenntartása mellett foglal állást.

További veszélyeket jelent a béke megőrzésére, hogy a világ több pontján is léteznek, elhúzódnak, igen sok vért, halált, anyagi kárt, az érintett népeknek sok szenvedést okoznak a regionális konfliktusok, a helyi háborúk és tűzfészkek, amelyek olykor önnön eszkalációjukkal is fenyegetik a világot.

Kongresszusunk értékelése szerint — miközben az imperialisták a fegyverkezési versenyt a világűrre is ki akarják terjeszteni, miközben mindent elkövetnek, hogy az erőfölény pozíciójára törjenek — **vannak a világ békéje szempontjából reményt keltő jelenségek is.** Így például a békemozgalmak megerősödése, az a tény, hogy a népek szerte a világon mind jobban felismerik a létüket fenyegető valódi veszélyeket, hogy a békés egymás mellett élés lenini elvét már nemcsak azok az országok vallják és támogatják, amelyek társadalmi rendjében a marxizmus—leninizmus a vezérlő eszme, hanem a fejlődő országok nagy többsége és igen sok más polgári haladó erő is a világ minden országában.

Az MSZMP elvi álláspontja a béke kérdésében változatlan. Azt valljuk, hogy többé nem elkerülhetetlen a világháború. Mi nem tartjuk lehetségesnek a forradalom exportját, s nem tűrjük el az ellenforradalom exportját sem. Hazánk szolidáris a haladó erőkkel az egész világon, a nemzeti szabadságért küzdőkkel, a béke minden hívével. A kapcsolatok fenntartásának és ápolásának, a tárgyalásoknak a hívei vagyunk, szövetségeseinknek hű szövetségese, partnereinknek korrekt partnere voltunk és maradunk. Üdvözlünk minden olyan lépést, elhatározást, cselekedetet, amely az enyhülés folytatását, illetve visszaállítását célozza, amely a

népek közti barátság szellemében, a világ javára történik. Ezért üdvözöljük a genfi tanácskozást, a biztonság és a béke megerősítését, ezért adunk szívesen otthont 1985 őszén Budapesten az Európai Kulturális Fórumnak, ezért vagyunk jelen mindenütt, ahol a béke ügyét védelmezni és szolgálni lehet.

Ugyanakkor — és ez a realista felismerés éppen elvi politikánkból következik — tisztában vagyunk azzal, hogy fellépésünknek, tárgyalási készségünknek, **érveinknek és véleményünknek elsősorban az ad súlyt, hogy a Szovjetunió és a szocialista közösség védelmi ereje képes álljt parancsolni mindenfajta kalandorságnak s háborús politikának, továbbá az, hogy mekkora s milyen eredményeket érünk el a szocializmus építésében, népünk boldogulásában.**

Ez is magyarázza, hogy kongresszusunk munkájának előterében a gazdasági építőmunka állt, több vonatkozásban is. A kongresszus állást foglalt nemzetközi gazdasági kapcsolataink ügyében és gazdasági növekedésünkről, célkitűzéseinkről is.

MIKÉNT ÉRTÉKELHETŐEK NEMZETKÖZI GAZDASÁGI KAPCSOLATAINK?

Fokozott részvételünk a nemzetközi munkamegosztásban fontos nemzeti érdekünk. Ez hazánk társadalmi-gazdasági adottságaiból is következik. Közismert, hogy energiahordozókban szegény ország vagyunk, s hogy gazdaságunk struktúrája rendkívül nyitott a világpiac felé: ez nem elhatározás, hanem gazdasági szükségszerűség kérdése. **Nemzetközi kapcsolatainkban meghatározó szerepe van a KGST-nek,** s az lesz a jövőben is. Érdekünk, hogy a szocialista országok gazdasági együttműködése erőteljesebb, még összehangoltabb legyen. Tudjuk, hogy a jövőben is — mint a kongresszus határozata is kimondja — a „Szovjetunió lesz legfontosabb külkereskedelmi partnerünk, a fejlett műszaki berendezések, technikai eszközök, az energiahordozók és egyes fontos nyers- és alapanyagok beszerzési forrása, termékeink fő vásárlója". Tevékenyen akarunk közreműködni a KGST-ben való együttműködés új formáinak és módszereinek kialakításában.

Természetesen, **a kölcsönös érdekek alapján a tőkés országokkal is fenntartjuk gazdasági-pénzügyi kapcsolatainkat.** Ez utóbbiakkal kapcsolatosan — amint azt a kongresszus hangsúlyozta — rendkívül fontos tény, hogy hitelképességünk változatlan a világban. Az utóbbi öt év, bátran mondhatjuk, nagy nemzeti eredménye, hogy miközben a nemzetközi gazdasági viszonyok szüntelenül romlottak, miközben számtalan ország adósságainak átütemezését kérte, addig Magyarország nemcsak hogy **javítani tudta nemzetközi fizetési mérlegét,** hanem az adósságát is mintegy 15 százalékkal volt képes csökkenteni. Ez a KGST-ben való részvételünk nélkül, e szervezet biztonságot nyújtó létezése nélkül lehetetlen lett volna. Ugyancsak segítségünkre volt pénzügyi egyensúlyi helyzetünk javításában az a tény is, hogy 1982 óta tagjai vagyunk az ENSZ szakosított nemzetközi pénzügyi intézményeinek.

LÉPÉST TUDUNK-E TARTANI A GAZDASÁGGAL SZEMBEN TÁMASZTOTT NÖVEKVŐ KÖVETELMÉNYEKKEL?

Gazdasági helyzetünket sokan és sokszor hajlamosak csak a — kétségtelenül meglevő — gyengeségei és hiányosságai felől megítélni. Holott az utóbbi ötéves tervben, illetve 1984 végéig még az ismert körülmények dacára is mintegy 8,5 százalékkal növeltük a nemzeti jövedelmet, négy év alatt az ipar termelése 10,3, a mezőgazdaságé 12,4 százalékkal nőtt. Az elért eredmények bízvást lehetnek minden további tervünk alapjai és garanciái.

Ezek **az eredmények** — s ezt a kongresszus joggal hangsúlyozta — **olyan időszakban születtek, amikor a magyar gazdaság az úgynevezett extenzív szakaszból az intenzív szakaszba való átlépés nehéz folyamatát éli.** Ami a többi közt azt jelenti, hogy további forrásait kizárólag a műszaki-technológiai fejlesztéstől, a munkaerővel, az energiával, az anyaggal, az idővel való korszerűbb gazdálkodástól, a jobb szervezéstől remélheti. A hatékonyság és a gazdasági racionalitás előtérbe kerülését sürgetően írja elő az élet, s **ennek csak akkor tudunk megfelelni, ha a reform a vállalatok kapuin belülre kerül, s a minőség mércéi kerülnek az első helyre a szocialista építőmunka minden területén.**

A kongresszuson is szóba került, hogy kormányzatunk programokat dolgozott ki az elektronika, a biotechnika fejlesztésére, az energiával és az anyaggal való takarékosabb gazdálkodásra. Kidolgozta a népgazdasági tervezés és a gazdaságirányítási rendszer fejlesztésének komplex programját és megvitatta a 2000-ig terjedő időszak társadalmi-gazdasági fejlődésének irányait. Már a most kidolgozás alatt levő hetedik ötéves terv is ezeken az alapelveken, a fentebb ismertetett követelmények maximális figyelembevételével készül.

Az is nagy hangsúlyt kapott a kongresszuson, hogy hazánkban a társadalom, a gazdaság irányítása és a tudomány között fejlődik a szoros és alkotó kapcsolat. Ennek is nagy szerepe van abban, hogy a helyes döntéseket megalapozott és sokrétű előkészítő munka előzi meg.

A gazdaság kétségkívül nagy és jelentős kérdései azonban nem öncélúan fogalmazódtak meg, illetve vetődtek fel a kongresszuson. Hiszen nem kormányülés vagy valamely gazdasági vezető testület ülése volt ez, hanem pártkongresszus, mindenekelőtt tehát politikai fórum. Ennek megfelelően a gazdaság kérdéseit szinte minden felszólaló az életszínvonal kérdéseivel összefüggésben tárgyalta. Hiszen a **gazdaság nálunk nem öncél,** nem kevesek profitjának forrása, **hanem a népjólét emelésének és kiterjesztésének legfontosabb terepe.**

FELADATOK AZ ÉLETSZÍNVONAL, A SZOCIÁLPOLITIKA TERÜLETÉN

A XII. kongresszusnak **az életszínvonal megőrzéséről szóló határozatát nem tudtuk teljes mértékben megvalósítani.** Az átlagos reáljövedelem és a fogyasztás valamelyest növekedett, de a reálbér csökkent. A nyugdíjak, a társadalmi juttatások egy része veszített reálértékéből, így a lakos-

ság egyes rétegeinek életszínvonala romlott. **Megvalósítottuk** viszont **azokat** a kongresszusi **célokat, amelyek az életkörülmények javítására vonatkoztak.** Fenntartottuk a vásárlóerő és az árualap egyensúlyát, ami rendkívül fontos nemcsak a gazdaság és az életszínvonal, hanem az egész társadalmi közérzet szempontjából. (Hazánk történelmében is ismerünk olyan időszakokat, amelyekben hiába volt az emberek kezében-zsebében pénz, ha egyszerűen nem volt áru, amit megvásárolhattak volna.)

Részletezve kissé a fenti, tömör megállapítást, feltétlenül első helyen kell említenünk azokat a kényszerű áremeléseket, amelyekre az utóbbi öt évben sor került, s amelyeket ugyan igyekezett az állam ellentételezni, ez azonban nem lehetett teljes értékű. A fogyasztói árak emelkedése különösen érzékenyen érintette a nagycsaládosokat, a nyugdíjasokat és a családalapító fiatalokat.

Ez is az oka annak, hogy napjainkban különösen a figyelem homlokterébe kerültek a szociálpolitikai teendők. A kongresszus állásfoglalása megfontolt és iránymutató volt. Jelenleg a nemzeti jövedelem 26 százalékát fordítjuk pénzbeni és természetbeni társadalmi juttatásokra. Ez cseppet sem kis összeg, a közeljövőben ez az arány nem is igen növelhető. Hogyan lehet mégis, hogy e nagy állami erőfeszítés dacára konzerválódnak, sőt helyenként és esetenként még nőnek is a szociális feszültségek? Ennek elsősorban az az oka, hogy **a szociálpolitikai célokra rendelkezésre álló összeg elosztása nem tökéletes, nem mindig veszi következetesen figyelembe a rászorultság elvét és mértékét,** olykor nem a leginkább indokolt esetekben nyújt az állam anyagi segítséget.

A társadalmi igazságosság úgy kívánja, hogy a teljesen magányos, pótlólagos jövedelemszerzésre már képtelen öreg emberek, az elesettek, a betegek, a nagycsaládosok, az önhibájukon kívül hátrányos vagy a gyakran többszörösen hátrányos helyzetűek feltétlenül nagyobb figyelmet és törődést igényelnek, s kell is hogy kapjanak a társadalomtól. Ezért kell most még a rászorultság elvének szempontjait figyelemmel kísérni. „Hosszabb távon azonban az állampolgári jogosultságot kell fokozatosan uralkodóvá tenni" — amint azt a kongresszuson Havasi Ferenc elvtárs, a Politikai Bizottság tagja, a Központi Bizottság titkára is hangsúlyozta.

A kongresszus — és ez fontos jellemzője volt — igen **sokat foglalkozott az idős emberekkel és a fiatalokkal,** illetve a társadalom e két hatalmas csoportjának speciális problémáival. A kongresszus e tekintetben is tükrözte az irányelvek vitáját, amelyben e kérdéskör ugyancsak kitüntetett figyelmet kapott, s tükrözte egész társadalmunknak azt az alapvetően humánus magatartását, amely e két rétegről való erőteljesebb gondoskodás szándékában fejeződik ki a leginkább.

Szociálpolitikai tennivalóink nagymértékben növekedtek azáltal, hogy a nyugdíjasok száma meghaladja a kétmilliót, s hogy az alacsony nyugdíjú idősek száma igen magas.

A kongresszus — megerősítve a Központi Bizottság korábbi állásfoglalásait — nyomatékosan kifejezésre juttatta: **a nyugdíj munkával és járulékfizetéssel szerzett jog,** s mint ilyen, **vissza-**

vonhatatlan vívmány. Az a törekvésünk, hogy a nyugdíjrendszer jobban vegye figyelembe a végzett munkát, legyen rugalmasabb, s nyújtson nagyobb szociális biztonságot is. A módosításokon az illetékes állami szervek dolgoznak. Indokolatlan azonban a nyugdíj előtt állók aggodalma a változásoktól, ezek ugyanis nem érinthetik őket hátrányosan. Az elgondolások szerint a jelenlegi és a korszerűsített nyugdíjkiszámítási módszer néhány éven át együtt marad hatályban, s aki nyugállományba vonul, a számára előnyösebb módon számított nyugdíjat választhatja.

Ismét megfogalmazódott a kongresszuson, hogy Magyarországon a jövőben is **a munkajövedelmek és a társadalombiztosítási ellátások maradnak a létbiztonság fő pillérei.** Tehát azoknál a rétegeknél, amelyeknél munkajövedelem már, vagy még nem létezhet, a társadalomnak kell erejéhez képest maximális mértékben és igazságosan juttatnia annyit, amennyi a tisztes megélhetéshez, illetve fiatalok esetében a perspektívákat garantáló pályakezdéshez, családalapításhoz szükséges. De a differenciálás — csakúgy, mint a munka utáni jövedelmek esetében — elengedhetetlen.

Kádár elvtárs vitaindítójából idézünk: „A pályakezdők sincsenek azonos helyzetben, mert ismerünk jómódban élő családokat, ahol a pályakezdő fiatalok elindítása az életbe nem nagy probléma, másoknak viszont nincs ilyesfajta hátterük. Azok kapjanak érezhető támogatást, akik valóban rászorulnak." Kádár elvtárs ebben a kérdésben igen határozott kritikát is megfogalmazott: „Az életszínvonalról és a szociális kérdésekről szólva azt is szeretném elmondani, hogy ezek megítélésekor negyven év történelmi tapasztalata áll rendelkezésünkre. Az a tanulság, hogy az életszínvonallal, a szociális kérdésekkel kapcsolatos gyakorlatunkban nem volt helyes a lépéseink sorrendje. Előbb volt béremelés, a járandóságok deklarálása, mint a fizetésemelések, társadalmi juttatások anyagi fedezetének megteremtése. Majdnem egy évtizede küzdünk azért, hogy e területen megfelelő helyzetet teremtsünk."

E küzdelem egyik jelentős állomása-eredménye volt, hogy — s a családok anyagi helyzetére nézve ez előnyösen hat — a gyermekgondozási díjat fokozatosan kiterjesztik a gyermek egyéves korán túl a gyermek hároméves koráig, s hogy megőrizzük a családi pótlék vásárlóerejét, és bővítjük a három- és többgyermekes családok természetbeni kedvezményeit.

A fiatalok legnagyobb gondja — a lakáshoz jutás. A kongresszus megerősítette azt az állásfoglalást, hogy **a lakásépítéseken belül növelni kell az állami lakásépítések arányát.** De a lakáskérdéssel kapcsolatosan csakúgy, mint más szociálpolitikai kérdésekben hangsúlyozta, hogy gondjainkat nagymértékben enyhíthetnénk — az erre a célra fordítandó anyagi javak növelése mellett —, ha a szociálpolitikai célokra jelenleg rendelkezésre álló erőket körültekintőbben, átgondoltabban, igazságosabban osztanánk el. E tekintetben pedig nemcsak az illetékes államigazgatási szervekre hárul nagy felelősség, hanem a lakóhelyek, munkahelyek közösségeire is, hiszen ők tudják a legjobban, hogy kik, milyen mértékben és mire rászorul-

tak, hová, milyen és mekkora mértékű segítség kell.

Mert nyilvánvaló, hogy az életkor, a lakóhely, a jövedelem a szocializmus építésének hosszú, történelmi korszakában fenntart társadalmi különbségeket. Sőt az árutermelő társadalom viszonyai közt szükséges is a teljesítmények szerinti differenciálás elvének érvényre juttatása, következetes alkalmazása. Nemcsak érthető tehát, hanem indokolt és szükséges is, hogy legyenek különbségek a jövedelmek között. E különbségeket azonban a teljesítmények, illetve a társadalmi munkamegosztásban betöltött hely fontossága, a tehetség, a felkészültség, a szorgalom, a tudás szerint kell egymástól különbözővé tenni. **Hamis egyenlőség az, és a szocializmus eszméjétől idegen, amely a társadalomnak nyújtott értékek méreteitől függetlenül a társadalomtól azonos érték nyújtását várná el** mindenki számára. Ez káros nivellálás volna, amely nem ösztönöz a munkára, amely demoralizál, amely ellene szól annak a teljesítményelvnek, amelyet a szocializmus építésének korszakában történelmileg indokoltnak, elengedhetetlennek kell tartanunk. A szocialista társadalomban azonban **különös hangsúlyt kap a teljesítmény szerinti differenciálásnál a társadalmi hasznosság.**

A magyar közvélemény mind élesebben ítéli el az ügyeskedést, és a teljesítménnyel arányban nem álló magas jövedelmeket. A kongresszus ugyanígy foglalt állást. Azt is hangsúlyozta, hogy szocializmust építő országunkban, rendszerünk alapelveinek szellemében, különös gondot kell fordítani azokra a szociális juttatásokra, amelyekről a fentiekben szó esett. A kongresszus határozata félreérthetetlenül fogalmaz: „A szociálpolitika elsődleges célja továbbra is a szociális biztonság fenntartása, a munkateljesítménytől független társadalmi egyenlőtlenségek mérséklése."

Nem szabad hallgatnunk arról, hiszen egész társadalmunk így gondolkodik, hogy a szociálpolitika kérdése, **a fiatalokról s az idősekről való gondoskodás** távolról sem csupán anyagi, hanem **erkölcsi kérdés is.** A kongresszus ezt sokszorosan, több felszólalásban is aláhúzta. Ezért esett annyi szó — ahogy többen fogalmazták — a család, az anya és a gyermek kultusza növelésének szükségességéről. Ezért esett szó olyan fontos szocialista értékekről, mint a kollektivitás, a segítőkészség; az emberi megértés erősítéséről, támogatásáról és terjesztéséről, a nevelés fontosságáról és jelentőségéről, a megalapozottabb emberi kapcsolatok gyarapításáról.

Hogy egy társadalom mennyire képes a maga elé tűzött célokat mind szélesebb körben elfogadtatni, megértetni, azok elérésére mozgósítani, az — mint történelmi tapasztalataink egyértelműen bizonyítják — nagymértékben függ a szocialista demokrácia fokától, mélységétől, elterjedtségétől és erősödésének, elmélyítésének lehetőségeitől.

A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA ÉRTELMEZÉSÉHEZ

A szocialista demokrácia értelmezéséhez s lehetőségeinek megértéséhez a kongresszus szinte kulcsot adott, amikor hangsúlyozta, hogy hazánkban — ahol a történelmi fejlődés sajátossága következtében egypártrendszer van —

a kommunisták pártjában meghatározóan **a lenini normák következetes érvényesülésétől, így a pártdemokrácia fokától függ, hogy miként tudjuk elmélyíteni a szocialista demokráciát az egész országban.**

A kongresszus határozata többek között így szól erről: „A szocialista demokrácia fejlesztése, elmélyítése pártunk történelmi programja. A szocialista demokrácia intézményeinek hatékony működése elősegíti a dolgozó nép hatalmának erősítését, társadalmi céljaink gyorsabb megvalósítását. Folytatni kell a szocialista demokrácia fejlesztését a társadalmi élet minden területén, az államéletben, a munkahelyen, a társadalmi szervezetekben, mozgalmakban, a lakóhelyi közösségekben."

Hogy e tekintetben miféle tévedésekkel, rossz értelmezésekkel kell számolnunk, arra Aczél György elvtárs, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja is utalt, amikor azt mondta: „Tévednek, akik a szocialista demokrácia kétségtelenül meglevő fogyatékosságait a burzsoá demokrácia receptjei szerint gondolnák »kijavítani«." Ugyanis a szocializmus egészen más és sokkal több lehetőséget kínál a demokráciához, mint bármelyik burzsoá állam. Amint Aczél elvtárs folytatta: „A demokrácia: az beleszólás. A mi társadalmunk a »közöm van hozzá« társadalma. Nem a felelőtlen fecsegés, nem a lefelé nivellálás játéktere. Az érvek döntenek, nem a hangerő. Az igazi szocialista demokrácia a közösségi szigorúság értelmes fegyelme. A demokráciától nem lesz kényelmesebb senki élete, hisz »nehéz iskola« ez. De értelmesebb, hatékonyabb, gazdagabb lesz általa az egyén, a közösség élete."

A szocialista demokráciától elválaszthatatlan a vita. Vitatkozni mindenekelőtt a pártban szükséges. A politikai párt léte elképzelhetetlen viták nélkül. Elképzelhetetlen olyan eleven, élő légkör nélkül, amelyben minden párttag aggály nélkül, őszintén elmondja véleményét, kérdéseit, sőt, ha úgy adódik, kétségeit s ellenvéleményét is. Az ilyesfajta viták nélkül nem lehetséges olyan döntést hozni, amely a cselekvés vezérfonala, iránytűje lehet.

Szükséges, hogy — amint a kongresszus hangsúlyozta — döntés előtt a legszabadabb vitalehetőségek álljanak rendelkezésre, hogy minden párttag a párt előtti egyenlőség tudatában és biztonságával nyilvánítson véleményt. **De a vita csak a határozathozatalig tart.** A határozat pedig a mi pártunkban úgy születik, hogy **a többségi vélemény emelkedik döntéssé.** A vitában alulmaradtak, vagyis azok, akiknek véleménye elleni döntés született, a cselekvésben, sőt a döntés védelmében is kötelesek a határozat mellett kiállni, a végrehajtásért fenntartások nélkül dolgozni.

Ha a pártéletben a demokratikus centralizmusnak ez az egyik alapvető követelménye maradéktalanabbul fog érvényesülni, mint eddig, akkor jóval könnyebb lesz a politikai harc a szocializmus építése időszakában is jelenlevő, s a párt eszméitől idegen politikai nézetekkel szemben.

A ma élő nemzedékeket — ellentétben azzal, amit évtizedekkel ezelőtt a szocializmus időszakáról feltételeztünk vagy jósoltunk — sajnos változatlanul fertőzi a kispolgáriság, az antiszemitizmus, sőt az utóbbi időben erősebb

„hangokat" hallató nacionalizmus is. Nyilvánvaló, hogy ezek a szocializmustól, népünktől idegen nézetek hivatalos fórumot nem kaphatnak — ez ellenkeznék is alkotmányunkkal —, de sajnos megtalálják azokat a közvetett utakat és módokat, amelyekkel embereket megtéveszthetnek, szállást csinálhatnak burzsoá nézeteknek, gyengíthetik az internacionalizmus eszméjének térhódítását, a szocialista építésbe vetett hitet.

A mi fegyverünk az érvelés és a meggyőzés, a nevelés, a személyes példamutatás, eszméink igazának és magasabbrendűségének igazolása a köznapokon, a munkában s az életvitelben. Természetesen minden olyan esetben, ha a szóban forgó ellenséges nézetek a szocialista állam érdekeit vagy biztonságát sértő módon lépnek fel, akkor más velük szemben az eljárás: nem szorítkozhat kizárólag a meggyőző szó erejére.

Ám — és ez bizonyos oldalról ismét csak eszméink erejét bizonyítja —, ahol a tömegtájékoztatás reális, kritikai elemzéssel mutatja be a mi hazánkban, a szocializmus építésében, ugyanakkor illúziók és egyszerűsítések nélkül a tőkés világban végbemenő folyamatokat, **ha** tehát **pontos, elvszerű a tájékoztatás, ha a párt politikai gyakorlatában az eszmei és a cselekvési egység erős, akkor az ellenséges nézetek alól „kicsúszik" a talaj,** tömegbázis nélkül maradnak, képviselőik elszigetelődnek. Ezért szükséges — mint a kongresszus határozata mondja — többet tenni a politikai tudat formálásáért, „össze kell hangolni a propagandát, az agitációt és a tömegtájékoztatást, hasznosítani kell a társadalomtudományi kutatások eredményeit, a közvélemény és a közhangulat tudományos vizsgálatának tapasztalatait".

NEMZETI PROGRAMUNK A SZOCIALIZMUS

Összegezve a XIII. kongresszus legfontosabb megállapításait, kiemelkedik annak a ténynek határozott rögzítése, hogy **a szocializmus, a további szocialista fejlődés Magyarország nemzeti programja.** A magyar nép az elmúlt negyven év során munkájával, a politikai és gazdasági feladatok végrehajtásával, a nehézségek leküzdésében tanúsított helytállásával hitet tett a szocialista rendszer mellett. A párt tudatában van annak, hogy **vívmányaink** — bár nem születhettek volna meg a párt felelősségteljes vezetése, irányítása nélkül — elsősorban **a dolgozó emberek termelő munkájának, áldozatvállalásának, közéleti részvételének köszönhetők.**

A kongresszusi irányelvek vitájában százezrek nyilvánították ki milliók szándékát: **továbbra is érvényesüljön az a politika,** amelynek jegyében az elmúlt évtizedekben jelentős eredmények születtek; maradjon változatlan az az irányvonal, amely lehetővé tette a társadalom minden rétegéhez tartozók bekapcsolódását a közügyekbe, s amelyek révén a szocialista előrehaladás valóban az egész nemzet sajátjává válhatott. Helyzetünk, gyakorlatunk kritikája is — az esetek túlnyomó többségében — azt a kívánságot tükrözi, hogy még jobb, igazságosabb, emberibb szocialista viszonyokat alakítsunk ki.

A kongresszus ezt a közös szándékot emelte a párt politiká-

jának rangjára, amikor megfogalmazta: tovább kell haladnunk azon az úton, amely a demokrácia erőteljesebb kibontakoztatásán, az általános létbiztonság megőrzésén, a munka szerinti elosztás elvének fokozott érvényesítésén, a szociális gondoskodás rendszerének tökéletesítésén keresztül vezet.

További fejlődésünk jellegét megszabja, hogy hazánkban a termelőeszközök csaknem egésze szocialista (állami és szövetkezeti) tulajdonban van, s ez így is marad. A szocialista tulajdon gyarapítása, erősítése társadalmi viszonyaink fejlesztésének egyik legfőbb feltétele. Továbbra is keressük azokat a módokat, amelyekkel a szocialista tulajdonban levő termelőeszközök, berendezések jobban kihasználhatók, hatékonyabban működtethetők, keressük az ösztönzés jobb formáit, amelyek lendületbe hozzák az emberi alkotóerőket. Ám mindezt úgy, hogy viszonyaink szocialista — közösségi — vonásai ne gyengüljenek. Ehhez tartozik, hogy államunk elismeri és védi a munkával, törvényes úton szerzett személyes tulajdont, megteremti a jövedelmek tetszés szerinti elköltésének lehetőségét — ám a jövőben még határozottabban fellép a törvénytelen eszközökkel megszerzett jövedelmek ellen.

Szocialista népgazdaságunk nagy teherpróbát állt ki az elmúlt években, s ez alapot ad annak az eltökéltségnek, hogy a következő időszakban **saját erőinkre támaszkodva megélénkítsük a gazdasági fejlődést,** lendületesebben bővítsük a felhasználható forrásokat, az eladható javakat. A kormány körültekintő vizsgálódást folytat annak feltérképezésére, hogy adottságaink milyen ütemű előrehaladást tesznek lehetővé. Joggal állapította meg a kongresszuson Lázár György elvtárs, a Minisztertanács elnöke, hogy lehetőségeink megvannak, figyelmeztetett azonban arra is, hogy a lehetőség még nem valóság. „Hogy azzá legyen, egész társadalmunkban tudatosítani kell: az egyensúly megszilárdítása, haladásunk megalapozása nem történhet meg a hatékonyság javításának gyorsabb kibontakoztatása nélkül, a gazdaság korszerűsítésének folyamata pedig elakad, de legalábbis lassul, ha az egyensúly megszilárdításában nem jutunk előre. A két egybekapcsolódó feladat egyidejű megoldása a megújulási készségnek, a szellemi tőke kamatoztatásának, a munkakultúra fejlesztésének, a szervezettség, a minőség javításának olyan sürgető igényével lép fel, amire gazdaságtörténetünk korábbi szakaszaiban alig volt példa, s aminek jelentősége csak szocialista fejlődésünk nagy forradalmi változásaival mérhető össze.

Ezzel együtt azt is meg kell értenünk, hogy a hatékonyság növelése, a gazdálkodás intenzív jellemzőinek kibontakoztatása, aminek csak a kezdeténél tartunk, nem csupán a szűken vett gazdasági szféra ügye, hanem annak határait messze túllépő össztársadalmi ügy. Olyan összetett feladat, aminek eredményes megoldása végső soron és alapvetően az emberi tényezők minőségétől függ."

A kongresszus határozatában megszabott feladatok nem csupán pártfeladatok, hanem egy egész ország feladatai. Pártunk ismételten bebizonyította alkalmasságát arra a történelmi küldetésre, szolgálatra, amit az egész ország boldogulásáért vállal. Be-

tölti vezető szerepét, politikája mozgósít, reális célokat ad, egybeesik a nép vágyaival, igényeivel, véleményével és alapvető érdekeivel.

E politikát azonban — természetesen — emberek váltják valóra. És mindenekelőtt a kommunistáknak, a párt tagjainak a kötelessége ez. Erre alkalmassá válni pedig csak akkor képesek, ha a feladatokat egységesen értelmezik, ha a kommunistáktól elvárható politikai érettséggel és felelősségérzettel, ha példamutató és tiszteletet keltő magatartással és életvitellel, ha az új befogadására mindig készen, az eszme iránti hűséggel, a nép iránt elkötelezetten élnek, dolgoznak, s ha kell, szóban is kiállnak e politikáért s e politika mellett: munkahelyen, a közélet fórumain, a lakóterületeken, s ha kell, a családban is.

A XIII. kongresszus és annak határozata egyetlen kommunista számára sem ad recepteket, amelyek alkalmazásával már meg is oldhatók a feladatok. A párt nem ad ki kiskátét, amelyben a feltételezett s bárhol felmerülő kérdésekre készen áll a válasz. Nem olyan időket élünk, amelyekben ilyésmi lehetséges és célravezető volna, s pártunk munkastílusától idegen is az efféle gyakorlat. Éppen ezért — és napjainkban nagyon is hangsúlyosan — van szükség arra, hogy **a párttagok növekvő politikai műveltséggel, szilárd elvi alapokon állva, mind önállóbban álljanak helyt** politikailag is azokon a posztokon, ahová őket munkájuk köti. Ez a legfontosabb feltétele a XIII. kongresszus határozatai valóra váltásának. Pontosabban szólva: nemzeti programunknak, a szocializmus felépítésének. Ami nem pártunk belügye, hanem nemzeti érdek.

A kiadásért felel az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
Szikra Lapnyomda, Budapest (85-1854)

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

Nagy hazai és nemzetközi figyelem kísérte pártunk XIII. kongresszusát. Társadalmunk vezető erejének, a pártnak legmagasabb fóruma hivatott arra, hogy behatóan és nyíltan megvitassa a legutóbbi öt év alatt végzett munkát, felelősséggel vessen számot a körülményekkel, amelyek között dolgozunk, és határozza meg a további cselekvés útját, adjon munkaprogramot pártunknak és a szocializmust építő dolgozó népnek.

A XIII. kongresszus megfelelt e történelmi küldetésnek, elvégezte feladatát, de határozata, s munkájának stílusa, szelleme csak akkor válhat igazán a következő évek munkájának az alapjává, csak akkor igazíthat el a tennivalók sokaságában, ha alaposan szemügyre vesszük, átgondoljuk, elemezzük azokat a politikai hangsúlyokat, a számtalan fontos megállapítás és feladatmegjelölés közül azokat a leglényegesebbeket, amelyek ismerete, a köztük levő összefüggések megértése biztos vezérfonalat jelenthet, s megadhatja azt az elvi-politikai alapot, amelyre támaszkodva kell dolgoznunk és politizálnunk.

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

85
12

HAMISÍTÁSOK – NEGYVEN ÉV MÚLTÁN

A második világháború az antikommunista propagandában

HÁTTÉR

A kiadásért felel az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
Szikra Lapnyomda. Budapest (85-2065)

Napjainkban az imperialista propagandában széleskörűen alkalmazott módszer a történelmi tények célzatos elferdítése – a történelemhamisítás. Ennek a törekvésnek egyik célpontja a második világháború történetének meghamisítása. Az ilyen tárgyú propagandatevékenység különösen felélénkült a német fasizmus és a japán militarizmus feletti győzelem közelgő 40. évfordulója kapcsán. A szovjetellenes központokban aktívabbá vált a második világháborúval kapcsolatos „kutatói tevékenység". Részben ennek hatására számos kiadvány is megjelent különféle műfajokban. Ezek közül megemlíthető például a 85 kötetes *Az USA hadserege a második világháborúban* című amerikai sorozat, a 80 kötetes *A második világháború története* című angol, az NSZK-ban kiadott 10 kötetes *A német birodalom és a második világháború* című sorozat stb. E propaganda eszközéül szolgálnak az USIA (az Egyesült Államok Információs Ügynöksége), a *Szabadság* és a *Szabad Európa* rádióadók, valamint egyéb tömegkommunikációs eszközök. Így például az USIA irányításával működő *Amerika Hangja* a háború befejezéséről és az amerikaiaknak Európa felszabadításában betöltött szerepéről készít ilyen célzatú adássorozatot. Az USIA mellett e tevékenység koordinálására munkacsoport alakult, amelynek – az ügynökség képviselői mellett – tagjai a külügyminisztérium, a CIA és az antikommunista központok munkatársai, emigránsok, ún. „Szovjetunió-szakértők" és az európai szocialista országokkal foglalkozó más kutatók. Általános irányvonalát az Egyesült Államok legfelsőbb hatalmi szerveiben, mindenekelőtt abban a speciális tervezőcsoportban dolgozzák ki, amelynek élén az elnök nemzetbiztonsági főtanácsadója áll.*

A széles körű hamisítási kampány szervezőinek az a céljuk, hogy a közvéleményben (különösen a fiatalok körében) saját – a tényeknek sok vonatkozásban meg nem felelő – értékelése váljon általánossá, s elhomályosodjon az a tény, hogy az emberiségnek a fasizmusról való megmentésében a világ első szocialista állama játszotta a döntő szerepet. Céljaink lényege az, hogy gyengítsék a Szovjetunió és a szocializmus tekintélyét, hogy igazolják az Egyesült Államok és NATO-beli szövetségesei külpolitikai irányvonalát, a fegyverkezési hajszát, hogy visszafogják a világ közvéleményének háborúellenes hangulatát. Ennek a propagandának a feladata igazolni az Egyesült Államok nyugat-európai katonai jelenlétét és a NATO agresszív politikáját. Látványos jele volt ennek 1984 júniusában a normandiai hadművelet és a második front megnyitása 40. évfordulójának megünneplése, amit a szocia-

* Háttéranyagunkat a második világháború történetével foglalkozó legújabb szovjet források alapján állítottuk össze.

lizmus elleni „keresztes hadjárat" szervezői arra is felhasználtak, hogy meghamisítsák a háború eredményeit és tanulságait. Nagyszabású rendezvények egészítették ki a propagandakampányt, a nyugati országok magas rangú képviselőinek részvételével. *Reagan,* az Egyesült Államok elnöke erre az alkalomra látogatott el Normandiába. Hogy ebben a propagandában milyen szerepet vállalnak az imperialista hatalmak legfelsőbb körei, azt jól érzékeltette Reagan 1984. június 6-i beszéde, amelyben mindenekelőtt azt próbálta bizonyítani, hogy a Szovjetuniónak sem Európa felszabadításához, sem pedig a hitleri fasizmus legyőzéséhez nincs köze. „Európa le volt igázva, és a világ a megmentéséért imádkozott. És itt Normandiában kezdődött el a megmentés." Vagyis szerinte „Európa valódi felszabadítói" az amerikaiak.

Beszédében a Szovjetuniót az európai népek „elnyomójaként" mutatta be, amely rájuk erőltette, és mind a mai napig gyakorolja felettük uralmát. Ime *Reagan* szavai: „Eltekintve hatalmas erőfeszítéseinktől és sikereinktől, nem minden ment olyan simán a háború utáni időszakban, mint ahogy azt terveztük. A felszabadított országok közül némelyiket elveszítettük. Ennek a veszteségnek a keserűsége járja be mind a mai napig Varsó, Prága és Kelet-Berlin utcáit. A szovjet csapatok, amelyek e földrész legközpontibb területeire vonultak be, nem távoztak el a béke helyreállításával. Ők mind a mai napig itt tartózkodnak – hívatlanul, nemkívánatosan, kíméletlenül – a háború befejezése után majdnem 40 évvel." Ilyen módon az az ország, amely békét és szabadságot hozott Európának, az amerikai propaganda tálalásában „az európai népek biztonságát fenyegeti". Logikájuk szerint éppen ez az állítólagos „fenyegetés" ad igazolást az amerikaiak európai jelenlétéhez. Úgymond: az Amerikai Egyesült Államok „megmentette" Európát Hitlertől, most pedig jelenlétével, fegyvereivel és első csapást mérő rakétáival „védi" a kommunizmustól. Kijelentette: „És ma, ahogy 40 évvel ezelőtt is, hadseregeink csak egy cél érdekében tartózkodnak itt – megvédeni a demokráciát . . . Inkább itt legyünk készültségben a béke védelmében, mintsem vakon megbújjunk a tengeren túl, és akkor siessünk a segítséggel, miután a szabadság már elveszett."

I.

A mostani propagandakampány lényege tehát: a Szovjetunió szerepének csökkentése a nácizmus legyőzésében, ezzel szemben a Hitler-ellenes koalíció burzsoá államai (elsősorban az Egyesült Államok) részvételi súlyának felértékelése.

Sajnálatos és egyben jelzi e propaganda veszélyességét is, hogy hatása a nyugati történészek körében is erőteljes, munkáikban meglehetősen általános az igazság elhallgatása a Szovjetunióról. Miközben a könyvek, a filmek, a rádió- és televízióműsorok részletesen bemutatják az angol csapatok tevékenységét Észak-Afrikában vagy az amerikai tengerészgyalogosok harcait a Csendes-óceánon, gyakran háttérbe helyezik, mellékesen említik vagy egészében kihagyják a szovjet–német fronton történt

eseményeket, pedig valójában az emberiség sorsa ott dőlt el.

Például *R. Dupuy és T. Dupuy Hadtörténeti lexikon* című munkájukban a belorusz stratégiai támadó hadműveletnek (Bagratyion-hadművelet) mindössze 15 szót szentelnek, mintegy négyszer kevesebbet, mint az angol–amerikai csapatok harcának az Anzio (Olaszország) melletti hídfőállásért, ahol mindössze 8 német hadosztály védekezett, és a szövetségesek támadása háromszor is sikertelen maradt.

A szovjet csapatok 1944. június 23. és augusztus 29. közötti belorusz hadművelete a második világháború kiemelkedő eseménye volt, melyben mindkét részről több mint 4 millió ember, közel 62 ezer ágyú és aknavető, több mint 7500 harckocsi és mozgó löveg, és több mint 7100 repülőgép vett részt. Megsemmisítettek 17 hitlerista hadosztályt és 3 dandárt, 50 ellenséges hadosztály állománya pedig 50 százalékos veszteséget szenvedett. A német csapatok közel 2000 repülőgépet és sok más haditechnikai eszközt veszítettek. A hadművelet során a szovjet csapatok 550–600 kilométerre törtek előre.

Az Egyesült Államokban minden olyan szovjet kiadványt tilalmi listára helyeznek, amely rávilágít a háború valódi történetére. Például nemrégiben egy amerikai kiadó foglalkozott a Szovjetunióban elkészült *A második világháború története* című 12 kötetes mű kiadásának gondolatával, melyhez a szovjet fél beleegyezését adta; az Egyesült Államokban azonban megakadályozták a megjelentetést. Vagyis „gondosan" megszűrik, hogy e tárgykörben mi juthat el az amerikai olvasókhoz.

Napjainkban azonban már nem lehet a tényeket teljesen elhallgatni. A szovjet nép hősiessége különböző utakon, igaz, lassan, de sokak által ismertté válik. Fontos állomása volt ennek például *A Nagy Honvédő Háború* című több részes tévéfilm bemutatása az Egyesült Államokban (*Az ismeretlen háború* címen), az NSZK-ban (*El nem felejtett háború* címen), majd több más nyugati országban – pedig nem kis erők sokat tettek azért, hogy ezt megakadályozzák.

A nyugati propaganda új vonása, hogy gyarapodott azoknak a hamisító kiadványoknak a száma, amelyek kifejezetten a szovjet–német front eseményeivel foglalkoznak. Erről a témáról csupán a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas évek elején több tucat kiadvány jelent meg Nyugaton.

A Szovjetuniónak a fasiszta-militarista blokk legyőzésében játszott szerepének csökkentését szolgálja az úgynevezett „döntő csaták" nyugati koncepciója.

A nyugati szövetségesek bizonyos csatáit úgy állítják be, mintha gyökeres változást gyakoroltak volna a háború kimenetelére. Olyanokat sorolnak ide, mint az amerikaiak győzelme a Midway-szigeteknél, az angol csapatok győzelme El-Alameinnél stb. A szovjet–német front csatáinak jelentőségét pedig vagy lekicsinylik vagy elhallgatják. Jellemző példa erre *D. Middleton* amerikai újságíró *A szovjet hadtudomány fordulópontjai* című könyve, mely a New York-i Doubleday kiadó gondozásában jelent meg 1983-ban. A szerző szerint a sztálingrádi győzelem csak a keleti front szempontjából volt „döntő csata", s ezt olyan másodlagos

hadszíntereken történt összecsapásokkal állítja egy sorba, mint El-Alamein, Midway, sőt mi több, azt bizonygatja, hogy „a háborúban 1942 nyarán Midway mellett kezdődött a gyökeres fordulat".

Valójában az angol–amerikai szövetségesek úgynevezett „döntő csatái" – a normandiai és az ardennes-i hadműveletek kivételével (1944–1945) – nem voltak közvetlen hatással a hitleri Németországnak, a fasiszta-militarista blokk fő erejének legyőzésére, ugyanis korlátozott erőkkel és a hadi események különböző színterein folytak. Például a sokat, és az egyik legjelentősebbnek hirdetett el-alameini csatában, Afrikában a 8. angol hadseregnek csupán 4 német és 8 olasz hadosztály állt ellen (kb. 80 ezer ember), amelyek birtokában 12 ezer ágyú és aknavető, 540 harckocsi és 350 repülőgép volt.

A nyugati „döntő csaták" koncepciója teljesen tarthatatlan. A stratégiai kezdeményezésért folytatott harcban a Moszkva melletti, a sztálingrádi és a kurszki csaták játszották a döntő szerepet, ezek pedig megmutatták, hogy a Szovjetunió képes egyedül, az angol–amerikai csapatok nélkül is visszaverni az ellenséget. A második világháború több más nagy összecsapása is a szovjet fegyveres erők győzelmét hozta. Ezek a csaták méreteikben nagyságrendileg különböztek a nyugati szövetségesek hadműveleteitől. A szövetségesek legnagyobb hadművelete – eredményeit tekintve – 23 ellenséges hadosztály fogságba esésével fejeződött be a Ruhr-vidéken, Németország összeomlásának idején, amikor csapatai nyugaton már nem voltak képesek komoly ellenállásra. Ugyanakkor a Vörös Hadsereg csupán a belorusz hadművelet közben mintegy 70, a iaşi-kisinyovi áttörésben 53, a visztula–oderai támadásban 58, a kelet-poroszországiban 37, a berliniben pedig több mint 80 ellenséges hadosztályt semmisített meg.

A burzsoá propaganda széles körben terjeszti, hogy 1944 nyarától, a szövetségesek normandiai partraszállása után a háború döntő ütközetei nyugaton a 2. fronton folytak. *P. Young* angol történész például a tényeket figyelmen kívül hagyva állítja, hogy a 2. front „Európa fő frontja lett". Amerikai kollégája, *M. Hoyle* arra a következtetésre jut, hogy a szövetségesek franciaországi partraszállása „a náci Németország kapitulációjának alapvető oka volt". *D. Keagan* a *Hat hadsereg Normandiában* című könyvében (Viking Press, New York) azt írja, hogy a „La Manche-on való átkelés olyan jelentős hadművelet volt, amely Hitler legyőzésére volt hivatva". *M. Hastings* az *Overlord: D-nap és harc Normandiáért, 1944* című könyvében (Michael Joseph Limited, Anglia) úgy jellemzi a normandiai hadműveletet, mint amely „halált hozott az ellenségre". Az *Amerika* című lap 1983. novemberi száma azt írta, hogy a normandiai hadművelet „gyökeresen megváltoztatta a helyzetet a nyugati fronton, és Németország kapitulációjához vezetett, ami 11 hónap elteltével be is következett".

A történelmi igazság az, hogy éppen a Szovjetunió állt a nácizmus világuralomhoz vezető útjába, saját maga viselve a háború legnagyobb terheit és döntő részt vállalva a győzelem kivívásában. Ezt megdönthetetlen tények támasztják alá.

Éppen a szovjet–német fronton történtek a második világháború fő eseményei, itt érték el a döntő eredményeket. 1944 nyaráig itt állomásozott a fasiszta Németország és csatlósai szárazföldi haderőinek 92–95 százaléka, ezt követően pedig 65–74 százalékuk. Ezen a fronton semmisítették meg az ellenség 607 hadosztályát (a szövetségesek 176 hadosztályt győztek le), a német légierő háromnegyed részét, a tüzérség 74, a harckocsik 75 százalékát, a flotta több mint 1600 harci és szállítási egységét. Itt szenvedte el az ellenség teljes emberveszteségének háromnegyed részét: a fasiszta Németország 13,6 millió meghalt, sebesült és fogságba esett emberéből 10 milliót itt vesztett el. A szovjet–német fronton az idő 93 százaléka aktív hadműveletekkel telt. Ez közel háromszor több, mint a nyugat-európai és az észak-afrikai frontokon.

Saját területének felszabadítása után a Vörös Hadsereg segítséget nyújtott más országoknak is nemzeti függetlenségük visszaszerzéséhez. A felszabadító hadjáratban több mint 8 millió szovjet katona vett részt. Ezen országok népeinek felszabadításáért fizetett ár: több mint 3 millió halott, sebesült és nyomtalanul eltűnt; 600 ezren haltak meg Lengyelország földjén, 140 ezren Csehszlovákiában, több mint 140 ezren Magyarországon, sok ezren Romániában, Jugoszláviában, Ausztriában, Norvégiában, más európai és ázsiai országokban. „A Vörös Hadsereg gyakorlatilag Európa és a fél világ felszabadító hadserege abban az értelemben, hogy e hadsereg nélkül és az óriási áldozatok nélkül, amelyekkel az orosz nép e hadsereget támogatta, a nácizmus kegyetlen igája alóli felszabadulás egyszerűen lehetetlen lett volna" – írta 1945. június 25-én a *New York Herald Tribune*.

A Szovjetunió minden eszközzel elősegítette az antifasiszta ellenállási mozgalmak aktivizálódását. A szovjet fegyveres erők lekötötték a fasiszta hadseregek nagy részét, ami létrehozta e harc kedvező feltételeit. De ezzel nem merült ki a Szovjetunió segítsége: csak az európai országok partizánosztagaiban közel 40 ezer szovjet állampolgár harcolt. A nehéz helyzetben levő Szovjetunió jelentős anyagi és egyéb támogatást nyújtott a közép- és délkelet-európai felszabadító hadseregeknek. Segítségével a háború éveiben 2 összfegyvernemi hadsereg, 3 páncélos és légi hadtest; 30 gyalogsági, tüzérségi, aknavető-tüzérségi és légi hadosztály, 31 dandár és 182 ennek alárendelt egység, 19 tiszti iskola, tanfolyam és oktatási központ, nagyszámú különböző zászlóalj, repülőszázad jött létre és a lengyel, csehszlovák, jugoszláv, román, magyar és francia haderő más egységeit szervezték meg szovjet segítséggel. Összlétszámuk a háború végére az 550 ezret is elérte. Csak központi rendeletre több mint 16 ezer löveget és aknavetőt, több mint 800 harckocsit és mozgó löveget, több mint ezer repülőt, több mint 14 ezer gépkocsit adtak át a szovjet egységek ezeknek az alakulatoknak.

Miután a háború Európában véget ért, a szovjet fegyveres erők távol-keleti hadműveletei megpecsételték a fasiszta Japán sorsát, s ezzel több százezer angol és amerikai katonát mentettek meg a pusztulástól, s további áldozatoktól és szenvedésektől szabadították meg a japánok millióit. „Az-

zal, hogy ma reggel a Szovjetunió belépett a háborúba, végérvényesen reménytelen helyzetbe kerültünk és lehetetlenné vált a háború további folytatása" – jelentette be 1945. augusztus 9-én Japán akkori miniszterelnöke, *K. Szuzuki.*

A Szovjetunió döntő szerepét a német fasizmus és a japán militarizmus legyőzésében több alkalommal, nyilvánosan beismerte sok nyugati politikai és állami vezető. *F. Roosevelt,* az Egyesült Államok akkori elnöke a következőket írta 1942. május 6-án: „A nagy stratégia szempontjából... nehéz eltekinteni attól a magától értetődő ténytől, hogy az orosz hadseregek az ellenség több katonáját és harci eszközét semmisítik meg, mint az Egyesült Nemzetek többi 25 állama együttvéve."

„Amikor én a Nagy-Britannia által véghezvittekről és az Egyesült Államok háborús részvételéről beszélek – jegyezte meg *W. Churchill* 1944. október 10-én –, sohasem feledkezem meg arról, hogy éppen a Vörös Hadsereg nyomta ki a nácik lelkét... A Vörös Hadsereg az önfeláldozás és bátorság példáját mutatta be. Ez a példa oltotta belénk a reményt, hogy a világ szabadságát megmenthetjük."

1944. október 26-án a londoni rádióban *VII. Haakon* norvég király bejelentette: „... a Szovjetunió meghatározó tényezője volt és marad is a demokratikus erők hitleri barbárság elleni harcában... Elragadtatással és csodálattal figyeljük a Szovjetunió hősies és győzedelmes harcát a közös ellenség ellen. Minden norvég kötelessége a legnagyobb támogatást biztosítani a szovjet szövetségeseknek."

A Szovjetunió „a háborúban főszerepet játszik, ahogyan hasonló szerepet fog játszani holnap, a béke időszakában" – jegyezte meg *de Gaulle* 1944. július 25-én.

A mostani „keresztes hadjárat" szervezőinek, a történelem meghamisítóinak gyakrabban kellene emlékezetükbe idézni ezeket az értékeléseket.

II.

A fasizmus feletti győzelem a népi demokratikus és a szocialista forradalmak kezdetét is jelentette, további szocialista államok létrejöttét eredményezte. A történelemhamisító propaganda egyik jellemző vonása, hogy semmibe veszi, elvitatja bizonyos országok, népek részvételét a fasizmus elleni harcban és az ezt követő progresszív átalakulásban. A Szovjetuniót a „forradalom exportjával" vádolják – a Vörös Hadsereg felszabadító küldetését „expanzióként", „a belügyekbe való beavatkozásként", „a szovjet rend erőltetéseként" címkézik. Például 1984 augusztusától a *Spiegel* című nyugatnémet hetilap célzatos cikksorozatot közölt, amelyben meghamisítják a háború befejező szakaszának történetét Európában, hamis fényben tüntetik fel a szovjet csapatok hadműveleteit, rágalmazzák a felszabadított országok progresszív erőit, mindenekelőtt a kommunistákat. Az átalakulásokat – amelyek sok or-

ságban a szocialista rendszer megteremtésével végződtek – kizárólag a szovjet „hadigépezet" hatásának tulajdonítják.

A burzsoá propaganda egyes képviselői a Szovjetunió felszabadító küldetését úgy jellemzik, mint „a háború alatt létező szövetségesi kapcsolatok szétszakadásának fő okát". Ezt állítja például az egyik amerikai szovjetológus, a Harward egyetem mellett működő speciális kutatóközpont igazgatója, *Adam Ulam* az 1983-ban megjelent *Veszélyes kapcsolatok. A Szovjetunió a világpolitikában, 1970–1982.* című könyvében.

Az NSZK-ban nemrég megjelent az *Oroszország útja a világhatalomhoz* című könyvben a szerző, *L. Ruehl* azt bizonygatja, hogy a Szovjetunió „a háború éveiben kiterjesztette a hatalmát egy sor európai országra". *A. Seaton* angol történész is úgy állítja be a helyzetet, hogy a Vörös Hadsereg nyugatra való előretörése „lehetőséget adott a szovjeteknek ráerőltetni Kelet-Európára a kommunista rezsimet".

Az igazság ezzel szemben az, hogy a szovjet hadsereg nem hódítóként érkezett Európa országaiba, hanem a fasiszta megszállás alóli felszabadítóként; a népek segítségére érkezett, amelyek harcot folytattak nemzeti felszabadításukért és utána önállóan határozták meg jövőjüket. *A szovjet nép 1941–1945-ös Nagy Honvédő Háborúban elért győzelmének 40. évfordulójáról* szóló határozat kiemeli, hogy önfeláldozóan harcoltak a fasiszta hódítókkal a jugoszláv, lengyel, csehszlovák partizán hadseregek és csapatok, Bulgária, Románia, Albánia, Magyarország hazafias erői, az ellenállás és a földalatti antifasiszta mozgalom résztvevői. Németországban hősiesen harcoltak a nácizmus ellen a német antifasiszták. A legnehezebb időkben sem hagyták abba a megszállókkal szembeni ellenállást a hazafiak Franciaországban, Olaszországban, Görögországban és más nyugat-európai országokban. A Mongol Népköztársaság katonái részt vettek a japán Kvantung hadsereg szétverésében Mandzsúriában, hosszú, szívós harcot folytattak a japán militarizmus ellen Kína, Korea, Vietnam és más ázsiai országok népei is.

A fasiszta diktatúra kiváltotta a népi háborút, a valóban népi ellenállást.

Hősi harcot folytatott a megszállókkal Jugoszlávia népi felszabadító hadserege. Soraiban már 1941 végén közel 80 ezren harcoltak. 1943-ra számuk 300 ezerre, a háború végére pedig 800 ezerre nőtt.

Harcolva jutott el Berlinig a Szovjetunióban szervezett első lengyel hadsereg, Z. Berling tábornok parancsnoksága alatt. Ez képezte a Lengyel Hadsereg alapegységét, amelynek létszáma a háború végéig elérte a 400 ezret. Közülük 200 ezren vettek részt a háború befejező ütközeteiben.

Csehországban és Szlovákiában már 1943-ban működtek partizáncsoportok, amelyeket az illegalitásban harcoló kommunisták irányítottak. 1944 elején Szlovákiában a partizánok már mintegy 20 ezer km² területen tevékenykedtek, ahol több mint másfél millió ember élt. A szlovák nemzeti felkelésben, amely 1944. augusztus 29-én tört ki, több mint 60 ezren vettek részt.

A szovjet katonákkal vállvetve szabadították fel hazájukat az első csehszlovák hadtest katonái és

tisztjei L. Svoboda parancsnokságával.

Részt vett a fasizmus legyőzésében – a háború befejező szakaszában – a román és a bolgár hadsereg is.

III.

A fasizmus feletti győzelem 40. évfordulója kapcsán a rágalomhadjárat egyik fontos iránya, hogy – a jaltai és a potsdami szerződések lejáratásával – megalapozzák az európai rend megváltoztatására irányuló revansista terveket, többek között megkérdőjelezzék a háború után kialakult határok jogosságát.

A jaltai és a potsdami szerződések az európai földrész tartós békéjének szilárd alapjai. Tartalmukkal nem annyira a múlthoz, mint inkább a jövőhöz szóltak, a háború utáni igazságos és biztonságos rendezést szolgálták. E szerződésektől egyenes út vezetett a szocialista és a kapitalista országok közötti szerződésekhez a hetvenes évekig, többek között a moszkvai, berlini, varsói, prágai megállapodásokhoz és a helsinki Záróokmányhoz, amelyek megalapozták az európai biztonság és stabilitás növelésének reményét.

„Ezek a megállapodások – mondta *A. Gromiko* szovjet külügyminiszter a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 67. évfordulója tiszteletére rendezett ünnepi gyűlésen – az események menete folytán a nemzetközi jog alapját képezik. 20 millió szovjet ember áldozta életét a fasizmus feletti győzelemért. A Hitler-ellenes koalíció országainak milliói estek el a békéért vívott harcban, azért, hogy német földről soha többé ne indulhasson ki háborús veszély."

A jaltai és a potsdami történelmi egyezmények, amelyek rögzítik a mai európai politikai-területi viszonyokat, akadályként állnak az olyan nyugati erők útjában, amelyek a katonai erőfölény megszerzésére törekszenek. Ezért az uóbbi időben fokozzák kísérleteiket, hogy megkérdőjelezzék e szerződéseket. Az Amerikai Egyesült Államok elnöke, alelnöke, külügyminisztere és az amerikai adminisztráció más vezető tisztségviselői olyan kijelentéseket engednek meg maguknak, amelyek meghamisítják a szerződések lényegét, azok felülvizsgálatát követelik. Jellemző *G. Shultz* amerikai külügyminiszter beszéde, amelyet 1984. január 17-én Stockholmban mondott el az európai bizalom- és biztonságerősítő intézkedésekkel és leszereléssel foglalkozó konferencián. Az „európai szakadás el nem ismerése" mellett úgy állt ki, mintha ez 1945-ben Jaltában következett volna be. „Az Egyesült Államok jelen pillanatban nem ismeri el és soha nem is ismerte el Európa mesterséges szétdarabolásának törvényességét, amely a Kelet-Európában levő szovjet uralom eredményeképpen keletkezett" – hangoztatta nyíltan az *Amerika Hangja* rádióállomás *A Szovjetek és Jalta* című kommentárjában, 1984 májusában. Az „európai szakadásról", a „német egység helyreállításának szükségességéről" szóló fejtegetések szerepelnek a

NATO Tanácsának dokumentumaiban is, amelyeket 1984 májusában fogalmaztak meg Washingtonban.

A kampány azonban nem korlátozódik csupán propagandajellegű nyilatkozatokra. Ezt igazolja, hogy még 1983 decemberében az amerikai kongresszus két határozattervezetet vitatott meg, amelyekben az az Egyesült Államokhoz intézett követelés állt, hogy tagadják meg a jaltai konferencia határozatait.

Ezzel kapcsolatban érdemes emlékeztetni *A. Eden* angol külügyminiszter 1945 februárjában elhangzott szavaira: „Kételkedhet-e valaki most abban, hogy ha még 1939-ben megszületett volna Oroszország, Britannia és az Egyesült Államok Jaltában létrehozott egysége, ez a háború sohasem tört volna ki."

A hivatalos Washington által hangoztatott „a fennálló európai helyzet megváltoztatása" jelszóra támaszkodva aktivizálódtak az NSZK reakciós körei, a revansisták, a neonácik. Különleges szerepet szántak nekik abban a provokatív kampányban, amely a második világháború történelmi eredményeinek felülvizsgálatára irányul. A tények bizonyítják, hogy a „német kérdés nyitottságát" és a mostani európai határok „ideiglenes jellegét" hangoztató propagandát Bonn lényegében az állami politika rangjára emelte.

1984-ben, 18 év óta először mondott beszédet a revansisták előtt az NSZK kancellárja. 1984. szeptember 2-án Braunschweigben az úgynevezett „elüldözöttek szövetségének" összejövetelén „a kormány nevében szívélyesen üdvözölte a találkozó résztvevőit", és „szolidaritást" vállalt a „szövetség" tevékenységének céljával. Az NSZK történetében először 1984-ben Münchenben lépett fel a „szudéta németek" találkozóján a szövetségi elnök. Ugyanott beszédet mondott *Zimmermann* szövetségi belügyminiszter, valamint *Strauss* bajor miniszterelnök, a CSU elnöke. A „pomerániai közösség" előtt *Stoltenberg* pénzügyminiszter, a „sziléziai németek", illetve a „nyugat-poroszországi közösség" előtt pedig *Windelen*, a belnémet kapcsolatok minisztere mondott beszédet.

A hatalmi szervek bátorítják a revansista elvek aktív terjesztését. 1984 tavaszán az „elüldözöttek szövetsége" vezetőinek egy csoportját szolgálataikért az NSZK legmagasabb érdemrendjével, a Nagy Kereszttel tüntették ki. A revansisták sok rendezvényét az „elüldözöttekről" szóló szövetségi törvénynek megfelelően finanszírozza a nyugatnémet kormány, valamint a tartományi kormányok és a helyi közigazgatási szervek. Csupán 1984-ben működésükre több mint 40 millió márkát szántak.

Céltudatosan folytatják a háborús bűnösökkel szembeni elnéző politikát. 1955-től 1982-ig az NSZK-ban 84 463 háborús bűnössel szemben folyt vizsgálat vagy bírósági eljárás. Ebből mindössze 6432 embert ítéltek el, vagyis kevesebb mint 8 százalékukat, holott a nürnbergi per során kiderült, hogy csupán az SS szervezetének kb. 800 ezer tagja volt. Ily módon az NSZK-ban több tízezer gyilkos van szabadlábon.

A nyugatnémet revansisták számottevő erőt képviselnek. Az „elüldözöttek szövetsége" soraiban mintegy 2,5 millió embert tartanak számon. Hatékony pro-

pagandaapparátussal rendelkeznek; 300 lap összpontosul kezükben, amelyek összesen több mint 1,5 millió példányban jelennek meg.

A mai NSZK másik valósága a neofasiszta veszély. A helyi propaganda máig is úgy emlegeti a neonácikat, mint „szélsőséges nézeteket vallók szánalmas kis csoportját". Ezzel szemben hivatalos adatok szerint 1984-ben az NSZK-ban 150 neofasiszta szervezetet tartottak számon. Nem kevés fiatal válik a „barna propaganda" áldozatává. Egy Frankfurt-am-Mainben tartott közvéleménykutatás kimutatta, hogy minden negyedik tanuló osztja a jobboldali szélsőségesek jelszavait. 10 százalékuk „Hitler és hű katonái becsületének visszaállítása" mellett foglalt állást, 15 százalékuk pedig kijelentette, hogy olyan ember, mint Hitler, jobban meg tudná oldani a mai problémákat, mint a mostani politikusok.

A revansista tendenciák felerősödése az NSZK-ban szorosan összefügg az ország militarizálásával, a militarista erők aktivizálódásával.

Éppen az NSZK kormánya kezdeményezte azt a NATO-döntést, hogy telepítsenek Európába a Szovjetunióra és szövetségeseire irányított, első csapás mérésére alkalmas amerikai rakétákat.

1984-ben a Német Szövetségi Köztársaság elérte a Bundeswehr támadó haderejének útjában álló utolsó korlátok ledöntését: a stratégiai célokat szolgáló bombázó légierőre, valamint a nagy hatótávolságú rakétákra vonatkozó, az NSZK-t érintő nemzetközi megállapodásokban szereplő tilalom feloldását.

A nyugatnémet revansisták és militaristák a tömegpusztító fegyverek közvetlen közelébe jutottak. 1984-ben a NATO európai fegyveres erői főparancsnokának helyettesét, a nyugatnémet Mack tábornokot bízták meg a tömb rendszerén belüli atomfegyverekkel kapcsolatos kérdések intézésével.

Ezek és más tények azt bizonyítják, hogy – először a háború befejezése óta – német földön ismét jelen van a háború kirobbantásának reális veszélye.

Ezzel kapcsolatban – húzzák alá abban a szovjet „emlékeztető" levélben, amelyet 1984. július 10-én adtak át hivatalosan az NSZK kormányának – emlékeztetni kell arra, hogy a Német Szövetségi Köztársaság, mint a régi birodalom egyik jogutódja, a potsdami megállapodás értelmében kötelezettséget vállalt, hogy német földről soha többé nem indul fenyegetés a szomszéd államokra és a világra. Ezt a kötelezettségvállalást maradéktalanul végre kell hajtani.

A történelem bizonyította, hogy a világbéke erősítését nem lehet elválasztani Európa biztonságától. Sok összetevője van az európai biztonságnak – emelte ki *A. Gromiko* az NDK megalakulásának 35. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülésen Berlinben –, de a legfontosabb: az európai határok sérthetetlensége abban a formában, ahogyan azokat Jaltában, Potsdamban és azokban a későbbi szerződésekben megállapították, amelyeket a szocialista országok kötöttek az NSZK-val. Az Európa jelenlegi arculatát meghatározó fontos nemzetközi okmányok ellen irá-

nyuló bármilyen támadás kudarcra van ítélve. A Szovjetunió mindent megtesz azért, hogy Európa békéjét – amelyért népének és a többi népnek drága árat kellett fizetnie – senki meg ne sérthesse.

IV.

Az ellenséges propaganda széles körben terjeszti a háború kitöréséről szóló sajátos nézeteit. A világ első szocialista országát egy kalap alá veszik a rabló német militarizmussal. „Kevesen vannak olyanok, akik be merik maguknak vallani – hangoztatta nemrég az *Amerika Hangja* –, hogy mennyi közös volt Hitlerben és Sztálinban... A nemzeti szocializmus, akárhogy is nézzük, a szocializmus valamiféle formája volt."

Az utóbbi időben feltámasztották – pedig úgy tűnt, egyszer és mindenkorra lelepleződött – a „preventív háború" (!) legendáját, amit állítólag a hitleristák folytattak a Szovjetunió ellen, hogy „megelőzzék", a Németország elleni „szovjet támadást".

A burzsoá propaganda a Szovjetuniót a második világháború kirobbantásában való „részvétellel" vádolja. „1939. augusztus 23-án Sztálin paktumot kötött Hitlerrel és kilenc nap múlva megkezdődött a háború" — ez a legtipikusabb szovjetellenes rágalom, amelyet már a háború utolsó szakaszában is széles körben terjesztettek. Akkor tervezték el azt a provokációt, amelynek alapjául az Egyesült Államok külügyminisztériuma (az angol és a francia külügyminisztériummal együttműködve) által kibocsátott *A náci–szovjet kapcsolatok az 1939–1941. években* című dokumentumok kiadása szolgált. A kiadványt hitlerista diplomata tisztviselők célzatosan kiválogatott jelentéseiből állították össze; a hamisítást még annak idején leleplezték. Ennek ellenére Nyugaton újra és újra azt a hazugságot terjesztik, hogy a megnemtámadási szerződéssel a Szovjetunió „szabaddá tette az utat" a náciknak: „Hitler kirobbantotta a második világháborút, de ezt csak Sztálin segítségével tehette meg" – közölte nemrég hallgatóival a *Deutsche Welle* rádió. „A döntő lökést a háborúhoz – fejtegette az *Amerika Hangja* – a Hitler és Sztálin közötti paktum szolgáltatta. Ahogy aláírták a szerződést, világossá vált, hogy a háború teljességgel elkerülhetetlen."

A Szovjetunió rágalmazásával kívánják igazolni a hitleri Németország „megbékítésének" egykori nyugati politikáját, amely kifejezésre jutott a kollektív biztonságról való lemondásban, a német fasiszták agresszív követeléseinek elnézésében.

1938 szeptemberében a nyugati hatalmak áruló alkut kötöttek Hitlerrel Münchenben, beleegyezve a csehszlovák területek annektálásába, aki annak fejében kapta ezt meg, hogy kötelezettséget vállalt a Szovjetunió elleni háború megkezdésére.

A müncheni alku, amely a háborús készülődést szolgálta, nemcsak Csehszlovákia népének elárulása volt. Egyúttal kegyetlen csapást mért az európai kollektív

biztonságra, ugyanis semmissé tette a Szovjetunió, Csehszlovákia és Franciaország közötti kölcsönös segítségnyújtási szerződést. Franciaország megtagadta az e megállapodásban foglalt kötelezettségeit. Csehszlovákiát kiszolgáltatták a németeknek.

A nyugati hatalmakkal ellentétben a Szovjetunió a háborút megelőző években aktív harcot folytatott a kollektív biztonság rendszerének létrehozásáért. A háború előestéjén kitartóan törekedett egy háromoldalú katonai-politikai szövetség létrehozására Angliával és Franciaországgal, amely biztosította volna a béke védelmét, minden, a fasiszta agresszió ellen fellépő állam és nép létfontosságú érdekeit. A Moszkvában folyó tárgyalások (1939. augusztus 12–21.) befejező szakaszában a Szovjetunió az együttes akciók konkrét változatait javasolta. A moszkvai angol nagykövetséget azonban már előre utasították az egyezmény elutasítására. A nyugati hatalmak megszakították a tárgyalásokat.

Ahogy később kiderült, Anglia a Szovjetunió háta mögött titkos tárgyalásokat folytatott a hitleri birodalommal. Németországnak messzire menő ajánlatokat tettek a szovjetellenes alapokon történő együttműködésre. Az angol uralkodó körök ígéretet tettek a Szovjetunióval folytatott tárgyalások beszüntetésére és a Lengyelországnak adott garanciákról való lemondásra (amit nem sokkal előbb ajánlott fel Anglia), vagyis Lengyelország kiszolgáltatására Hitlernek, annak megfelelően, ahogyan ez Csehszlovákiával történt.

A nemzetközi imperializmus tervei – hogy a Szovjetuniót nyugatról és keletről két front közé szorítsák (1939 nyarán a szovjet és a mongol csapatok a Halhin-Gol folyónál álltak ellen a japán agressziónak) —, úgy tűnt, közel álltak a megvalósításhoz. E fenyegető helyzetben a szovjet kormány – miután hiábavalónak bizonyultak kísérletei, hogy egyeztetett lépésekkel meggátolják a fasiszta agressziót – elhatározta, hogy elfogadja Németország kölcsönös megnemtámadási szerződésre tett javaslatát. „... Az összes nem agresszív európai nagyhatalmak közül a Szovjetunió volt az utolsó hatalom, amely paktumot kötött a németekkel" – írja a *Történelemhamisítók* című szovjet dokumentum. Ez egy kényszerű és – ahogyan ezt a későbbi események mutatják – előrelátó lépés volt. A Szovjetunió döntésével meg tudta törni az imperialista nagyhatalmak kialakulóban levő szovjetellenes blokkját, egy időre el tudta odázni az ellene készülő háború veszélyét, majdnem két évet nyerve az ország védelmének megerősítéséhez.

A Szovjetunió aktív és sokoldalú diplomáciája a Nagy Honvédő Háború éveiben jelentősen hozzájárult a Hitler-ellenes erők antifasiszta harcához. Ezekben az években külpolitikájának és diplomáciájának egyik központi feladata Európában a második front megnyitásáért folyó harc volt. A háborús években a szovjet diplomácia tevékenységében fontos szerepet játszott, hogy az antihitlerista koalíció tagjai között nézetazonosságot érjen el a háború utáni világot illetően. Ezeket a kérdéseket a szovjet képviselők állandóan napirendre tűzték a háborús évek összes szövetségesi találkozóján, a moszkvai, a teheráni, a krími és a berlini konferenciákon.

Azokban az években, amikor a

szocialista haza sorsa a harcmezőkön dőlt el, a Szovjetunió nemhogy beszuntette, hanem ellenkezőleg, addig soha nem látott mértékben kiszélesítette diplomáciai tevékenységét. 1941–1942-ben 33 országgal vette fel (vagy újította fel) a diplomáciai kapcsolatokat.

Olyan fontos célokra összpontosította erőfeszítéseit, mint a Hitler-ellenes koalíció létrehozása, megerősítése és kiterjesztése, a második front megnyitása Európában, a külföldről érkező és a szovjet hadseregnek és népnek szánt fegyver-, szállítóeszköz-, nyersanyag- és élelmiszer-szállítmányok célba juttatása. Emellett előkészítette a talajt a háború utáni békés rendezés kérdéseinek megoldásához, a szovjet határok és az európai igazságos határok biztonságának szavatolásához, a fasiszta Németország volt szovetségeseivel való béketárgyalások előkészítéséhez, a háború utáni időszakban a béke biztosítására létrehozandó nemzetközi szervezet felállításához.

A kitartó, rugalmas, következetes és elvi politikának koszönhetően kölcsönösen elfogadható határozatokat dolgoztak ki a nyugati hatalmakkal, mindenekelőtt az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával a háború utáni békés rendezéssel kapcsolatban. E dontés meghatározó jellegét maga az élet igazolta. A második világháború után kialakult helyzetet – amely nemzetközi jogi megoldását a háború utáni békés rendezésben kapta meg – rogzítette és megerősítette a helsinki értekezlet Záróokmánya is.

Mint ismeretes, már a háború utáni első években az Egyesult Államok és Anglia példa nélkuli fegyverkezési versenybe kezdték hajszolni a világot, kiterjesztették a „hidegháborút", és jelenleg – az enyhulés rovid időszaka után – az imperializmus szélsőséges korei „keresztes hadjáratot" szerveznek a szocializmus ellen. A mostani helyzetben a szovjet diplomácia sokrétű harcot folytat a béke megerősítéséért és megőrzéséért.

▼

A második világháború tanulságai arra figyelmeztetnek, hogy az agressziós és kalandor politika, bármilyen formát öltson is, határozott ellenállásba kell hogy utközzön. „A háború ellen addig kell harcolni, amíg az el nem kezdődött" – hangsúlyozza az SZKP KB a szovjet nép 1941–1945-os Nagy Honvédő Háborúban elért győzelmének 40 évfordulójáról szóló határozatában. Erre kotelezneK a múlt tapasztalatai, a háború megmásíthatatlan kovetkezményei. A történelem leckéje a béke, a demokrácia, a haladás és a politikai realizmus erőinek kozos tevékenységét koveteli meg.

Ez kulonosen fontos most, amikor a reakciós imperialista korok, mindenekelőtt az amerikaiak, katonai erőfolényre torekszenek a Szovjetunióval és szovetségeseivel szemben, határtalanul fokozzák a fegyverkezési versenyt, az erő pozíciójából igyekeznek akaratukat rákényszeríteni a szuverén államokra.

A Szovjetunió kovetkezetesen fellép a háborús veszély elhárításáért, a fegyverkezési verseny megfékezéséért, a béke megóvásáért. Az SZKP és a szovjet állam minden lehetőt megtesz azért, hogy megvédjék a békét, megelőzzék az atomkatasztrófát, ne engedjék a kialakult katonai stratégiai erőegyensúly megbontását.

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

Napjainkban az imperialista propagandában széleskörűen alkalmazott módszer a történelmi tények célzatos elferdítése – a történelemhamisítás. Ennek a törekvésnek egyik célpontja a második világháború történetének meghamisítása. Az ilyen tárgyú propagandatevékenység különösen felélénkült a német fasizmus és a japán militarizmus feletti győzelem közelgő 40. évfordulója kapcsán. Célja, hogy a közvéleményben (különösen a fiatalok körében) saját – a tényeknek sok vonatkozásban meg nem felelő – értékelés váljon általánossá, s elhomályosodjon az a tény, hogy az emberiségnek a fasizmustól való megmentésében a világ első szocialista állama játszotta a döntő szerepet. Céljaik lényege az, hogy gyengítsék a Szovjetunió és a szocializmus tekintélyét, hogy igazolják az Egyesült Államok és NATO-beli szövetségesei külpolitikai irányvonalát, a fegyverkezési hajszát, hogy visszafogják a világ közvéleményének háborúellenes hangulatát.

A második világháború tanulságai arra figyelmeztetnek, hogy az agressziós és kalandor politika, bármilyen formát öltsön is, határozott ellenállásba kell hogy ütközzön. „A háború ellen addig kell harcolni, amíg az el nem kezdődött" – hangsúlyozza az SZKP KB a szovjet nép 1941–1945-ös Nagy Honvédő Háborúban elért győzelmének 40. évfordulójáról szóló határozatában. Erre kötelezik a múlt tapasztalatai, a háború megmásíthatatlan következményei. A történelem leckéje a béke, a demokrácia, a haladás és a politikai realizmus erőinek közös tevékenységét követeli meg.

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

85
20

AZ OKTATÁSI TÖRVÉNY ÉS A KÖZOKTATÁS FEJLESZTÉSÉNEK FELTÉTELEI ÉS LEHETŐSÉGEI

INTERJÚ GAZSÓ FERENCCEL

Mi tette szükségessé az új oktatási törvény megalkotását?

Már a törvénytervezet vitájában is feltették ezt a kérdést. Eddig mindig akkor kellett a közoktatás egészét szabályozó új jogszabályt alkotni, amikor gyökeres változtatást akartunk végrehajtani az iskolarendszerben. Például új iskolatípusokat hoztunk létre, vagy jelentősen módosítottuk a közoktatás szerkezetét. A jelenlegi oktatási törvény nem zár le egy történeti szakaszt, nem következik strukturális változtatás sem, mégis szükség volt a törvény megalkotására, mivel 1961 óta annyiszor módosítottuk a közoktatás irányítását, hogy már-már áttekinthetetlenné vált a helyzet. Több mint 800 miniszteri utasítást, határozatot hoztunk a 24 év alatt. Ezeknek a módosításoknak az alapján egységesíteni kellett a jogszabályokat.

A másik ok, hogy a közoktatás továbbfejlesztéséhez meg kellett fogalmazni bizonyos új törvényes formákat, alapelveket, egységesíteni kellett az iskolák rendjét, mert csak ezekre építve lehet részletesebb és pontosabb fejlesztési programot kidolgozni.

A tervezet vitájában felvetődtek-e új, érdemi kiegészítések és módosítások?

Igen. Bár kevés idő állt rendelkezésre, mégis sok pedagógus alaposan tanulmányozta a tervezetet, és igen sok hozzászólás érkezett. Az érdemi javaslatok 90%-át fel is tudtuk használni: a kiegészítéseket beépítettük a törvénytervezet végleges megfogalmazásába, a kifogásokat és módosításokat pedig messzemenően figyelembe vettük. A hozzászólók jó része olyan kérdésekkel foglalkozott, amelyek a gyakorlat szintjén ragadhatók meg és nem a felső szintű irányításban.

Ezek szerint a javaslatok bőséges információt is adtak a minisztériumnak?

A javaslatok nagy része tételesen is bekerült a törvénytervezet megfogalmazásába, és lényeges módosításokat jelentettek: ingyenesség, tankötelezettség, a pedagógusok jogai és kötelességei, a diákönkormányzat jogi leképezése, az iskolatanácsok jogi statútuma. Az észrevételek egy része nem szerepelt az eredeti törvényjavaslatban, vagy a megfogalmazásával nem tudtak egyetérteni, s helyette valóságközelibb és ilyen értelemben orientáltabb érvényű jogszabályt segítettek megalkotni.

A hozzászólások tehát segítették a távolabbi fejlesztési program kidolgozását is. Vegyük sorra, miben segíti a törvény az iskola jelenlegi gondjainak megoldását. Kezdjük az általános iskolával.

Oktatási rendszerünk egyik legnagyobb történelmi tapasztalata,

hogy nem lehet minőségileg megfelelő iskolarendszert kialakítani, ha nincsenek megoldva az alapiskolázás problémái. Az óriási vívmány volt, hogy harminc évvel ezelőtt létrehoztuk a nyolcosztályos általános iskolát. De azt elmulasztottuk, hogy teljeskörűen kiépítsük, nem tudtuk biztosítani az alapvető tárgyi és személyi feltételeket, amelyek a megfelelő színvonalon működő és fejlődésre is képes kötelező iskolához szükségesek. Elég csak a krónikus tanteremhiányra utalni, ami hosszú ideje kíséri az általános iskolát, s máig sincs megoldva. A képesítés nélküli pedagógusok alkalmazására vagy a zsúfoltságra, amely részben általános jellegű, de bizonyos területekre koncentrálódik, lakótelepekre, peremkerületekre. A több mint három évtizedes múlttal rendelkező alapiskola tehát nem vált teljes körűvé, mert nem tudtuk a működéséhez szükséges feltételeket biztosítani feladatrendszerének korszerű elvégzéséhez.

Az általános iskola alapfunkciója véleményem szerint az, hogy elsősorban a továbbtanulásra készítse fel a tanulókat. Már egy–másfél évtizede az általános iskolát elvégző gyermekek több mint 90%-a intézményesen továbbtanul. De azt nem mondhatjuk, hogy ugyanannyian fel is vannak készülve a középfokú továbbtanulásra. Tehát ez a kedvezőnek tűnő továbbtanulási adat elfed egy minőségi problémát, hogy a gyermekeknek egy része, méghozzá nem is kis része, nincs felkészülve a nagyobb követelményeket támasztó középiskolai továbbtanulásra. Jellemző és tanulságos, hogy az intellektuálisan legkisebb követelményt támasztó hároméves szakmunkásképző iskolából maradnak ki a legtöbben, ott van a legtöbb tanulmányi sikertelenség, mert oda iratkoznak be a leggyengébben tanuló gyerekek. Tehát ebben az iskolatípusban sűrűsödik az általános iskola minden ellentmondása: hogy a felnövekvő generáció jó része, legalább 20%-a nagyon hiányos ismeretekkel és nagyon fejletlen alapkészséggel rendelkezik . . .

A hatvanas évek óta vált ez nyilvánvalóvá. A hazai közoktatással foglalkozó szociológiai kutatások már a hatvanas évek közepén jelezték a problémát és kimutatták összefüggését a társadalmi szerkezettel. Az eredménytelenség okai a társadalmi, szociális környezetben keresendők. De az, hogy ma még nálunk nem egyenlőek a művelődési lehetőségek, nem ment fel bennünket az alól a kötelezettség alól, hogy olyan általános iskolát hozzunk létre, amely általános alapműveltséget ad és az alapkészségeket kialakítja minden normálisan képezhető gyermekben.

A tanulók eredményei közötti különbségek az elmúlt évtizedekben tehát inkább növekedtek, mintsem csökkentek?

Nem elsősorban a különbség növekedett, hanem inkább polarizálódott. A lemaradók, a szélső póluson levők helyzete vált reménytelenebbé, mert a verseny erőteljesebb lett. Minden esztendőben túljelentkezés van a jó gimnáziumokban, a jó szakközépiskolákban. De ma már a szakmák is differenciálnak. És ugyanakkor egyes szakképző iskolákba csak azok mennek, akik amúgy is gyengébb tanulók. Ez tehát nemcsak iskolai jelenség, hanem társadalmi probléma, mert bizonyos szakmák presztízsét, vonzását – mondhatni: divatját – nem az iskola határozza meg. Ez nagyon összetett jelenség, de a végeredmény még-

iscsak az, hogy a polarizáció egyik pólusán levő tömeg a nagyon alacsony szinten iskolázott szakképzetlen szülők gyermekeiből tevődik össze. Ők váltak esélytelenebbé. Az ötvenes években ilyen környezetből is el lehetett jutni középiskolába, még főiskolára is, most pedig az is gond, hogy olyan szakközépiskolába vagy szakmunkásképzőbe kerüljenek, amely frekventáltabb, keresettebb szakmára képez. Ilyen értelemben tehát nehezebb lett a helyzet, mert elvileg ugyan mindenki mindenhová be tud iratkozni, hiszen nincs előszelekció, és az állam biztosítja is, hogy valahová felvegyenek minden tanulót. De sok fiatal nem tudja elvégezni a nagyobb követelményt támasztó szakképző iskolát. Évről évre nő a lemorzsolódók száma és aránya, minden száz gyermekből huszonnégy kudarcot vall és kimarad.

A nagyarányú továbbtanulás ellenére is egy korosztálynak csak a 70%-a tanul valóban tovább, azaz szerez az általános iskolánál magasabb műveltséget, a 30% változatlanul általános iskolai vagy valamivel alacsonyabb szintű végzettségű, ugyanis egy-egy korosztály 8%-a még az általános iskolát sem végzi el. Ez a tény a hatvanas években nem volt ilyen kirívó, mivel a népesség nagy részének sem volt meg az általános iskolai végzettsége. A mai generációnak az általános iskola is alacsony végzettségi szintet jelent, mert nem ad más lehetőséget, mint azt, hogy az itt végzett fiatalok szakképzetlen, betanított vagy segédmunkások legyenek.

Ez nem más, mint a társadalmi szerkezetben végbemenő változások iskolai leképeződése. Ott is két tendencia van. Egy homogenizálódási folyamat a társadalomban, amely nem terjedt ki kivétel nélkül minden rétegre, csoportra. A szakmunkásság jó része fölzárkózott, leküzdötte a korábbi esélyhátrányt. Ugyanakkor romlott az alacsony szinten iskolázott, szakképzetlen munkásság pozíciója, társadalmi mobilitása általánosságban is lelassult, és ez természetesen visszahatott a gyermekek iskoláztatására is. Itt elfedi a gondot az a statisztikai tény, hogy minden általános iskolát végzett gyermek lényegében továbbtanul. A polarizáció tehát nem sajátosan iskolai, nem elsődlegesen pedagógiai jelenség, hanem a társadalmi szerkezetben zajló általános folyamatok egyik oldala: nemcsak felzárkózás és bizonyos fajta kiegyenlítődés ment végbe a társadalmi szerkezetben, hanem ugyanakkor megmaradt az is, amit a szociológia halmozottan hátrányos helyzetnek nevez. Most ez a probléma nagyon előtérbe került, mert ez a fajta lemaradás azt jelenti, hogy sem a réteg, sem az egyén saját erejéből nem tud kitörni elmaradott helyzetéből és fölzárkózni. Ha az iskola nem segít, hátrányuk a társadalmi-termelési szerkezet további változása, a követelmények növekedése miatt valószínűleg növekedni fog.

Az iskola tehát nem tudott megfelelni céljának, a társadalmi mobilitás elősegítésének?

Az iskolának valóban volt ilyen deklarált célja, hogy segítse a mobilitást. A hatvanas évek eleje óta – amióta a származási kategóriát eltöröltük – a leggyakrabban hangoztatott közoktatáspolitikai jelszó és igény a hátrányos helyzetűek segítése és a társadalmi mobilitás iskolai eszközökkel való támogatása volt. Csakhogy ezt a célt sohasem határoztuk meg elég differenciáltan. Tudniillik más segíteni az amúgy is

feltörekvő szakmunkásgyermeket ahhoz, hogy bejusson a középiskolába és esetleg a főiskolára, mint foglalkozni az alacsony szinten iskolázott gyermek további tanulásával nemigen törődő, perspektívákban nem gondolkodó, elesettebb társadalmi tömegekkel. A nagy probléma az volt és jelenleg is az, hogy az iskola olyan esetekben, amikor a hátrányok halmozódnak, nem tud hathatósan segíteni. Itt van például a veszélyeztetettség problémája. Tudjuk, hogy évről évre növekszik a veszélyeztetett gyermekek száma. És ezeknek nagy része ilyen társadalmi környezetből kerül ki. Egyre sürgetőbb feladat, hogy tegyünk valamit a veszélyeztetett gyermekek megmentéséért. Ez nyilvánvalóan egyszerre iskolai és társadalmi feladat. A veszélyben levő gyermekek megfelelő eszközrendszert és speciális bánásmódot kívánnak. Az általános iskolában nem teremtődtek meg az ilyen nehéz esetek kezeléséhez szükséges személyi, tárgyi, intézményi feltételek, de a pedagógiaiak sem. Az eszközök, a speciális eljárások kidolgozása, megteremtése nem csekély erőfeszítést követel. A nyolcvanas években talán ez az egyik legnagyobb feladat. Nem törődhetünk bele, hogy a hátrányos helyzetű réteg újratermelje önmagát és örökre a társadalmi szféra alján maradjon. Meg kell teremteni a gyermekek számára a reális felemelkedés lehetőségét, mert ha nem is tudja mindenki végigjárni ezeket a lépcsőfokokat, az esélyt meg kell adni mindenki számára ahhoz, hogy eljusson a szakképzettség fokára. Ez az elsődleges feltétele annak, hogy meghaladja azt a szintet, amelyben jelenleg a családja él, s ne maradjon ott ő is perspektívátlanul.

Ezt a funkcióját eddig az általános iskola nem tudta ellátni. A feltörekvő – és nem nagyon rossz helyzetben levő – szakmunkásréteg gyermekeit sikerrel bekapcsolta az iskolázás menetébe. Nagyon sok gyermeknek adott érettségit vagy legalábbis szakmát. Mégis itt van ez a hatalmas lemaradó tömeg. Bár az is igaz, hogy ilyen nagy társadalmi problémát nem lehet rövid idő alatt megoldani.

Illúzió lenne, ha ezt a nagyarányú társadalmi széttagoltságot és lemaradást iskolai, vagy csak iskolai eszközökkel akarnánk felszámolni. Az iskola akkor tud eredményt elérni, ha ezt társadalmi folyamatok elősegítik, pontosabban, ha a társadalmi folyamatok ebben az irányban hatnak. Főleg szociálpolitikai tennivalóink vannak. Olyasfajta gondoskodásra, intézkedésekre lenne szükség, amelyek ezt a réteget emelik fel, kimozdítják hátrányos helyzetéből. A segítés egyik mozzanata lehet az iskola erőfeszítése, amelynek eredménye attól függ, milyen segítséget kap más intézkedésekkel. Igen nagy erőket kell mozgósítanunk ennek a súlyosan hátrányos helyzetnek a felszámolására. A teljes megoldást nem tűzhetjük ki reális célként a közeljövőben. Egyelőre a hátrány növekedésének mérséklésére törekedhetünk.

Eddig az iskolán belüli egyenlőtlenségről beszéltünk általában. Gondolom, vannak regionális különbségek is az egyes iskolák között. Hogyan szüntethetők meg ezek a különbségek?

Régen meghirdettük, hogy ezeket a regionális különbségeket csökkenteni kell az egész országban. De a folyamat nagyon lassan halad előre. Az iskolák minőségében meglevő – elsősorban nem pedagógiai – különbségek, különösen a felszereltséget illetően nagyon nagyok,

nemcsak a város és a falu között, hanem még azonos településen belül is. A legrosszabb a helyzet a fővárosban, ami nem magától értetődő. Nagyon nagyok a különbségek a belvárosi, a peremkerületi és a lakótelepi iskolák között. Régi, jó nevű belvárosi iskolákban kis létszámú osztályok vannak, jó a pedagógusellátottság, jobbak a tanítás körülményei, alig van képesítés nélküli nevelő. A külvárosi iskolákban általában nagy a zsúfoltság, sok a képesítés nélküli pedagógus, és minden tekintetben mostohábbak a körülmények. A gyermekanyag is eleve gyengébb. De kisvárosban, sőt még falun is ez a helyzet, ha mondjuk, két iskola van. Az alapprobléma tehát az, hogy az ellátottság igen jelentős különbségeit eddig nem sikerült felszámolni, sőt ezek bizonyos tekintetben nőttek és szélsőségesebbek lettek. Nem a jobb helyzetben levő iskolát kell rosszabb helyzetbe hozni, hanem a különbségeket a felfelé építés irányában kell felszámolni.

Sok új iskola épült az utóbbi években, de ezek éppen a leggyengébben ellátottakhoz tartoznak, például ezekben van a legtöbb képesítés nélküli nevelő. Mi ennek az oka?

Sajnos mindmáig nem készült olyan precíz fejlesztési program, amely az általános elveken túl konkretizálta volna az iskolák közötti különbségek felszámolásának reális tennivalóit. Hiába mondjuk, hogy csökkenteni kell a különbségeket, ettől még nem oldódik meg a probléma. Mindenki arra törekszik, hogy az elért színvonalat megőrizze. A fejlesztéshez szükséges eszközök pedig korlátozottan állnak rendelkezésre, ezekkel tulajdonképpen nem tudják a hátrányt enyhíteni. Speciális programok kellenének. Hogyha lenne elég eszköz, megindulhatna a kiegyenlítődési folyamat. Ugyanez mondható el a személyi ellátottságról. Teljesen nyilvánvaló, hogy egy új iskolában nehezebb kialakítani egy jó tanári testületet, mint egy hagyományokkal rendelkező, nevesebb intézményben gondoskodni az utánpótlásról. Ezért itt a legrosszabbak a feltételek, pedig a legnagyobb szükség itt lenne rá. Nem elegendő tehát ezeket az általános elveket kimondani, gondoskodni kell arról, hogy a gyakorlatban meg is valósuljanak.

Ugyanez a helyzet a pedagógusellátottságban. A fővárosban például azért nincs elegendő pedagógus, mert megszüntették a főiskolát az ötvenes évek elején, és sokáig nem építettek helyette másikat. Az ellátottság egyenetlensége a legnagyobb gond ma és nem általában a pedagógushiány. Minden ötéves tervben 10 000–15 000-rel növekedett a pedagógusok abszolút száma, még sincs elegendő pedagógus, sőt helyenként krónikussá vált a hiány, például Pest megye és Budapest állandó hiánnyal küzd. Ezen a helyzeten csak területi fejlesztéssel lehet segíteni.

Van egyáltalán országosan összehangolt iskolafejlesztési program?

Erre az ötéves tervidőszakra már lesz. Készítenünk kell egy átfogó programot az egész közoktatás fejlesztésére, amely nem maradhat az általánosságok szintjén. Az általános iskolákra vonatkozóan három alprogram készül: egy az iskolával egyáltalán nem rendelkező településekre, egy a különösen rossz feltételek között dolgozó területekre és külön program a lakótelepek számára. Amíg ez nem készül el, addig

nem lesz megoldás sem. A terveket a megyékkel összehangoltan dolgozzuk ki, mert az ő számukra sem elég az általános elvek kimondása, elő kell írni azt is, milyen felszereltséggel kell rendelkeznie egy új iskolának, milyen normák szerint kell újat építeni (például tornaterem nélkül ne tervezzenek iskolát, szükséghelyiségből ne alakítsanak ki tantermet). A gazdálkodás mai rendjében ezt a követelményt nem lesz könnyű érvényesíteni, de végül is annyi iskola készül el, amennyire a központi fedezet elegendő lesz. A központi irányítás eszközeivel, ösztönzéssel, támogatással el kell érni, hogy az iskolát fenntartó tanácsok betartsák a normákat, valóban megépítsék az iskolát, és az korszerű, jó felszereltségű legyen.

Az iskolaépítés társadalmi érdek, de nem biztos, hogy a partikuláris érdek ezzel egybeesik. Az állam ebben az ötéves tervben 6200 iskola építésére adott pénzt. El kell érni, hogy ezek ott létesüljenek, ahol a legnagyobb szükség van rájuk és olyan minőségben, olyan normatívák szerint, ami megfelel a korszerűség követelményének. (Ne legyenek egyes helyeken kacsalábon forgó paloták, máshol szükségtantermek.) Ezeket a normatívákat a minisztérium dolgozza ki, és a maga ellenőrző munkájával betartatja. Nekünk szankcionáló eszközeink azonban nincsenek, a minisztérium kezében pénz nincs, ezért a terveket és a követelményeket előre egyeztetjük a megyei tanácsokkal. Fontos itt a társadalmi nyilvánosság is, mert ezzel lehet ellenőrzést, ha kell nyomást gyakorolni.

Ez a terv alkalmas lesz a pedagógushiány felszámolására vagy enyhítésére is?

A pedagógusképző intézetek ma még nem bocsátanak ki annyi szakembert, amennyire szükség lenne. Most 800 hallgatóval többet vesznek fel, mint két évvel ezelőtt, de még így is lesznek problémák Budapesten, Pest megyében és a Dél-Alföldön, ahol a legnagyobb a hiány. Tehát nem is annyira globális növekedésre van szükség, hanem arra, hogy a képzési kapacitásban jobban érvényesüljenek a regionális szempontok. A tanácsokat pedig arra kell ösztönözni, hogy különböző kedvezményekkel, lakásfelajánlással, jobb fizetéssel igyekezzenek megszüntetni a hiányt. A pedagógusképző intézeteket is úgy kell telepíteni, hogy a helyi hiánylétszámot pótolják, és a tanácsok ne onnan vigyék el a nevelőt, ahol teljes a létszám. A pedagógusjelöltek számát általában nem kell növelni, mert ez nem old meg semmit, sőt inkább fenntartja az aránytalanságot. Célzott fejlesztésre van szükség. Baján és környékén például nincs pedagógushiány, ott a képzők a helyi igényeket kielégítik, és gondoskodtak arról is, hogy különböző kedvezményekkel helyhez kössék a nevelőket.

Amikor a képzési szükségletet kiszámítjuk, arra is figyelni kell, hogy a pedagógusdiplomával rendelkezők mintegy 20–25%-a nem megy tanítani, hanem más értelmiségi munkakörben helyezkedik el. Erre is szükség van, erre be kell rendezkedni.

Eddig az általános iskolák anyagi, személyi feltételeinek javításáról volt szó. Milyen feladatok vannak a tartalmi továbbfejlesztésben?

A tartalmi korszerűsítés az alapvető, a legfontosabb feladat. Az álta-

lános iskola fő gondja az ismeretanyag korszerűségének és a tanítás minőségének, színvonalának nem kielégítő volta. A feltételek javítására szükség van, de ezek önmagukban még nem oldanak meg semmit. A következő nagy gond, hogy az oktatás tartalmi fejlesztésében eddig a mennyiség dominált. Vagyis igyekeztünk minél több ismeretet adni a gyermekeknek. Az eredmény pedig csak az lett, hogy vastagodtak a tantervek, a tankönyvek. A mennyiség ellentmondásba került a minőséggel. A túlméretezett ismeretanyag – kicsit élesebben fogalmazva – éppen azt akadályozta meg, hogy emelkedjen a tanítás színvonala. Mert azt nem lehet állítani, hogy most az iskola színvonalasabban teljesíti feladatát, mint mondjuk egy évtizeddel ezelőtt. Sőt egyes szakemberek azt állítják, hogy inkább romlott az iskola hatékonysága. Ha nem is romlott, az biztos, hogy nem emelkedett. Az írás-olvasás készsége, a matematikai alapismeretek elsajátításának hiánya, az önálló ismeretszerzés képességének oly sokszor tapasztalt fejletlensége nagy tartalmi zavarokról tanúskodik. Ezért ezt a mennyiségi elvet összhangba kell hozni a képességfejlesztés feladataival, illetve alá kell rendelni annak. A kevesebb – úgy tűnik – több volna. Nagyon nagy gondot kellene fordítani arra, hogy összhangba hozzuk az önálló ismeretszerzés legszükségesebb ismeretbeli bázisát és a készségeket, képességeket fejlesztő módszereket. Csak így lehet kialakítani a teljesítményképes tudást. Ez szükségessé teszi a tanterv, a tananyag átgondolását, bizonyos korrekciókat; a mennyiségi túlburjánzást mindenütt vissza kell szorítani. Ezenkívül nagyon fontos a differenciálás.

Ennek fontosságát már korábban felismertük, és már az 1978-as tanterv elkülönítette az úgynevezett törzsanyagot a teljes ismerethalmaztól. Gyakorlatilag azonban ez nem oldott meg semmit, mert a pedagógusok lényegében mindent végigtanítanak, „végigzavarják" a tanulót a tankönyvön, ha képes megtanulni a tanuló, ha nem. A végeredmény pedig az lesz, hogy semmit sem tudnak megfelelően. A differenciálás azért szükséges, mert a tanulók képessége nem egyforma. Aki többre képes, annak többet kellene tanítani, aki pedig lassúbb ütemben halad, annak lehetővé kell tenni, hogy saját tempója szerint szerezze meg a szükséges ismereteket. Korábban alaposan félreértettük az egységesség követelményét; az általános iskola ne abban az értelemben legyen egységes, hogy mindenkinek ugyanannyi idő alatt tölcsérezze a fejébe a tananyagot, hanem abban, hogy a társadalmilag szükséges ismereteket mindenki megtanulhassa, és aki többre képes, az tanulhasson többet.

Az egységességet felcseréltük az uniformizálással. Nem voltunk tekintettel például arra, hogy a képességszórásnak vannak genetikai alapjai meg társadalmi vonatkozásai is, és ráadásul ez a kettő összeszövődik és fel is erősíti egymást. Ha erre nincs tekintettel a pedagógiai folyamat, akkor az a végeredmény, hogy az átlagosnál lassabban haladók reménytelenül lemaradnak, és a jobb képességűek sem fejlődnek, mert unatkoznak az órán. Így azután mindkét csoport alatta marad saját teljesítőképessége optimumának, marad az átlagra méretezett követelményszint, pedig az átlagtól nagyon sokan eltérnek lefelé és fölfelé. Ez szemléleti változást tesz szükségessé a tananyag és módszer tervezésében. Azt el kell ismerni, hogy a differenciált oktatási forma

nagyon nagy feladatot jelent – különösen a túlzsúfolt osztályokban –, de meg lehet oldani. Ha például tartani tudnánk magunkat ahhoz, hogy van az ismeretminimum, és ezt tekintem alapnak, akkor ez más helyzetet teremtene a pedagógusok számára, mint az, hogy a teljes tananyagot mindenkinek meg kell tanítani, ráadásul egyforma ütemben.

De hiába követeljük meg a pedagógustól, hogy differenciáltan foglalkozzék a gyermekekkel, ha nem tesszük lehetővé számára, hogy szelektálja a tananyagot. Ehhez nagyfokú önállóság kell. Szakmai, módszerbeli önállóság arra, hogy módja legyen színvonalas pedagógiai tudáson alapuló belátása szerint szelektálni a tananyagot és egyénre szabott ütemet diktálni a tanulásban. Ha ez a differenciálás nincs, akkor nem marad más lehetőség, mint bontani az osztályt, kisebb csoportokat létrehozni, amihez viszont nincs elég tanterem. A kiscsoportos foglalkozásnak van előnye, de súlyosak a feltételei is. Tegyük fel, hogy minden feltétel együtt van: akkor sem oldja meg az alapproblémát, az egyén fejlesztését. Ez csak differenciált foglalkozási formák, tantervek, tankönyvek megtervezésével és bevezetésével oldható meg. Iskolarendszerünknek ez az egyik legnagyobb hiányossága, ami hosszú idő óta gátolja a pedagógiai munka színvonalának fejlődését, az egész iskola hatékonyságának jelentős emelkedését. Ennek az ellenkezője uralkodik ma, az uniformizálás és a hamisan értelmezett egységesség, nemcsak Magyarországon, hanem mondhatni, világszerte.

A differenciálás érvényesítéséhez viszont át kellene rendezni a tananyag jelenlegi struktúráját is. Kérdés, hogy a mai, lényegében mennyiségre törekvő, egyre bővülő ismeretanyag mechanikus egymásra építését lehet-e valami mással felváltani?

Ez a feladat a törvényben is benne van. De itt az iskolán túlmutató dilemmával kell szembenéznünk, azzal, hogy a tudományok mennyiségi növekedése, felgyorsult fejlődése magával hozta a tudomány átstruktúrálódását is. Ezt az ütemet az iskola nyilvánvalóan nem tudja követni. Egy tudományos tömb – egy tantárgy, ez a szemlélet ma már tarthatatlan. Új tudományágak is megjelentek: belépett a számítástechnika – vezessük be az informatika tantárgyat? Vagy: a családi életre nevelést vezessük be tantárgyként? A közlekedési ismeretekre is szükség van, kapjon ez is órát? Ha ezt mind belezsúfoljuk a hagyományos keretbe, akkor semmiféle átrendezésre nincs mód.

Az egyetlen megoldás: integrált ismeretkörök tanítására kell berendezkednünk. Nem a tudomány és a technikai ismeretek tantárgyi leképezésére van szükség, hanem átfogó, komplex, de a pedagógiai célszerűség elvei szerint megalkotott ismeretanyagra, ami modern abban az értelemben, hogy a tudomány újszerű szemléletére épül, de nem fogja át a teljes ismeretanyagot, nem tartalmaz számos olyan részletet, ami önmagában nagyon fontos, de tanítására nincs szükség.

Vegyünk egy olyan gyorsan fejlődő tudományt, mint a biológia. Teljesen nyilvánvaló, hogy a modern biológiának sok ága van. E mellett van sajátos szemléletmódja, amely áthatja ezeket a részdiszciplínákat. Aki el akar igazodni ezekben az ágakban, nem elég csak bizonyos

konkrét ismereteket elsajátítania, az alapelveket, a szemléletmódot kell megtanulnia. Ráadásul az élő anyagot nemcsak mint sajátos biológikumot tekinti a tudomány, hanem mint olyasvalamit, amiben a fizika, a kémia törvényszerűségei is benne vannak, tehát maga a tudomány is integráló jellegű. Ezt figyelembe véve kell az új ismeretanyagot meghatározó tanterveket elkészíteni. A természettudományos világkép széttöredezettségének is az az oka, hogy a tanulók eleve szétaprózott ismeretekkel rendelkeznek. A modern genetikát nem lehet megérteni kémiai, matematikai ismeretek nélkül. A matematika áthatja nemcsak a természettudományokat, hanem a társadalomtudományok jó részét is. Csak az integráló szemlélet lehet korszerű alapja a tanításnak. Az a baj, hogy ilyen ismeretkörök sehol a világon nincsenek kidolgozva. Az igény még a felismerés stádiumában van. Azt már tudjuk, hogy a hagyományos tantárgyi felépítés perspektivikusan nem járható, de azt még nem, hogyan kellene az integrált ismereteket tantárggyá szerkeszteni. Ez a dilemma egyaránt jellemzi az egész iskolarendszert, sőt bizonyos tekintetben a felsőoktatást is.

A komplex matematika már ezt célozta volna, de hiányosságok ott is vannak. Nem szükségszerű, hogy miközben a gyermekek megtanulják a matematikai logikát, fejletlen maradjon numerikus számolási készségük. Bizonyos korrekciókra itt is szükség van, de az alapelvet, a szemléleti formát nem szabad feladni. A matematika előremutató eleme az iskolai ismeretanyag átrendezésének, de bizonyos korrekciókkal.

Az általános iskola tartalmi továbbfejlesztésének nélkülözhetetlen feltétele a pedagógusképzés tartalmának és továbbképzési formájának korszerűsítése, a továbbképzés intézményes lehetőségének megteremtése. Enélkül hiába dolgozunk ki bármilyen modern, integrált, jó szemléletű ismeretanyagot, ha a pedagógusok erre nincsenek kiképezve. Most az a sajátos helyzet alakult ki, hogy minél alkalmasabb, minél modernebb kísérletek folynak ilyen integrált jellegű tanítási tömbök kialakítására, annál nagyobb tudatlanságot eredményeznek a pedagógusok felkészületlensége miatt. Ki kell mondani, hogy az iskolában csak az fog meghonosodni, amit a pedagógus megért, magáénak tekint és alkalmazni is képes. Ha ehhez nincs meg a mesterségbeli tudása, a dolog megfeneklik már a kísérleti stádiumban. A pedagógusképzés ma még nincs ilyen előremutató tartalommal telítődve; a képzésben igen nagyok a lemaradások. Amíg nem oldjuk meg a pedagógusképzés tartalmi korszerűsítését, addig puszta jelszó marad az, hogy ő a kulcsfigurája az iskola megújhodásának.

Van-e már terv a pedagógusképzés korszerűsítésére?

Készülnek ezek. A minisztérium felsőoktatási részlege felkérte a pedagógusképző intézményeket, hogy dolgozzanak ki terveket, tegyenek javaslatokat és készítsenek kísérleti programokat. Korai lenne még ezekről nyilatkozni, mert a viták azt mutatják, hogy nincs még alapos analízis. A képzőben is túlteng a sok tantárgyra való törekvés: mindenből tanítsunk egy kicsit. Az eszközrendszer gazdagsága még inkább csak a sokféleségben mutatkozik meg. Nem lehet jó az a tanítóképzés, amelyben mindennel foglalkoznak néhány órában, de nincs jó

módszere az olvasás tanításának. Összesen hat órát fordítanak rá. Pedig sokféle metódust kellene végiganalizálni, hogy megtaláljuk a legjobbat. Ha a tanító nem tudja az írás-olvasás készségét megtanítani, akkor tulajdonképpen semmit sem tud. Esetleg szépen mesél a környezetismeret órán, de a tanítói alapfunkcióját nem tudja ellátni. Ezért a tanítóképzés egészét kell felülvizsgálni, hogy átrendezhessük tartalmát. Az egyetemeken is az az egyik baj, hogy a tudósképzés nincs elválasztva a tanárképzéstől. Lényegében itt is, ott is ugyanazt tanulják, csak egy kicsit másként, egyes tudományágakat több óraszámban, a tanárképzésben legfeljebb ez kiegészül egy kis szakmódszertannal.

Nézzük meg ezek után a középfokú iskolák problematikáját. Térjünk vissza a szakmunkásképzőkre. A törvénytervezetben még úgy szerepel a hároméves szakmunkásképző, mint középiskola, a jóváhagyott forma már nem nevezi annak.

A szakmunkásképző helye nem eléggé tisztázott az iskolarendszerben. Középfokú képzést nyújt abban az értelemben, hogy az általános iskolára épül és annál magasabb szintű végzettséget ad. De nem középiskola, hiszen a másik két formával – a szakközépiskolával és a gimnáziummal – szemben nem ad közvetlen továbbtanulásra jogosító végzettséget. A középfokú képzés legproblematikusabb intézménye ez a hároméves képző, amely sűrítetten tükrözi az általános iskola minden gondját. Az a nagy kérdés, hogyan lehet feloldani az itt tapasztalható anomáliákat, s perspektivikusan mi legyen ezzel az iskolával?

Úgy gondolom, hosszabb távon a teljes értékű középiskolát kell tervbe venni. A hároméves képzés nyilvánvalóan nehezen tudja ellátni azt a kettős funkciót, hogy tovább gyarapítja a tanulók műveltségét, és szakképesítést, szakmunkás-bizonyítványt ad. Jelenlegi formájában még sokkal jobb gyermekanyaggal sem lenne képes eleget tenni a modern oktatás követelményének. Ha van négyévfolyamos szakközépiskola és gimnázium, s most lesz egy ötévfolyamos technikum, akkor hogy tud ezzel lépést tartani a hároméves képzés? Nem ugyanazt a lehetőséget kínálja.

Jelenleg a szakmunkásképző iskolára szükség van, és szükség lesz a jövőben is, mert nehezen pótolható funkciót lát el. Úgy tűnik, hogy a jelenlegi képzés a gazdaság pillanatnyi igényét ki tudja elégíteni. De illúzió azt gondolni, hogy ez az iskola jól látja el a feladatát. Lehet, jobban járnánk, ha annak tekintenénk, ami valójában: elsősorban bizonyos ipari szakmák ismeretanyagának olyan szintű elsajátítását biztosító intézménynek, amely megfelel a technológia mai állapotának és a belátható változások követelményeinek. Ráadásul még azt is felvállalja, hogy a lehetőségekhez képest gyarapítja vagy éppen pótolja a gyermekek általános műveltségét, a maga nem túl jó adottságaival, eszközeivel, feltételeivel.

Nyíltan el kellene ismerni, hogy itt a gyermekek igen hiányos ismeretekkel kezdenek, és a rendelkezésre álló idő csak arra elegendő, hogy a szakma elméleti és gyakorlati alapismereteit elsajátítsák, illetve az alapkészségeket kialakítsák. És ha még abban is segít a tanulóknak, hogy el tudjanak igazodni a világban, az már tiszta nyereség. Ez nem azt jelenti, hogy nem kell fejleszteni ezt az iskolát, hiszen

sokáig fennmarad. De teljes értékű középiskolának csak akkor lehet tekinteni, ha a mainál jóval többet tud majd nyújtani. Ez azonban igen távoli perspektíva.

Jelenleg csak arra lehet vállalkozni, hogy egy sokkal differenciáltabb képzési programmal jobban közelítsük meg a szakmai igényeket. Ebbe az iskolatípusba az általános iskolát végzetteknek 50%-a iratkozik be. Nagyobb részük gyenge tanulmányi eredményt hoz magával. De itt is vannak elitszakmák, ahová csak a jobbakat veszik fel. Ők nagyobb intellektuális terhelést is elbírnának, mint amit ma kapnak. Ha mernénk differenciálni, a jobbaktól többet követelni, nekik gyorsabb előrehaladási lehetőséget biztosítani – a szakmai tudásban is jobb eredményeket lehetne elérni. Tehát itt is speciális tantervekre lenne szükség – szakmánként, képzési áganként, szinte iskolánként. Többet kellene rábízni az iskolára. Nem azt mondom, hogy az alapkövetelményeket föl kellene adni, hanem azt, hogy a szakmai követelmények évről évre változó igényeit jobban figyelembe kellene venni. Azzal nem sokat érünk el, hogy az uniformizált mérce alapján aki megbukik történelemből vagy magyarból, annak nem tudnak szakmunkás-képesítést adni. Kikerül a rendszerből, elmegy segédmunkásnak, és majd valamilyen tanfolyam elvégzése után betanított munkás lesz vagy segédmunkás. Ettől nem lesz sem műveltebb, sem a szakmára alkalmasabb ember. Legfeljebb megkeseredik egy életre.

Ugyanakkor e területen dolgoznak a legkevésbé alkalmas pedagógusok is, nem azért, mert ők rosszabbak a többinél, hanem azért, mert nem ilyen feladatra képezték őket. A közismereti tárgyakat tanító tanárok vannak a legnehezebb helyzetben, mert igen kevés óraszámban majdnem ugyanazt kell megtanítaniuk, amit más iskolában sokkal jobb feltételek mellett, nagyobb óraszámban, jobb gyermekanyagnak. Ezen a nehéz helyzeten is csak a pedagógusok továbbképzése segíthet, mert arra nem tudunk berendezkedni, hogy speciálisan képzett tanárokat irányítsunk ide.

Van tehát fejlesztési lehetőség a szakmunkásképzőben is. Nem kis szakközépiskolákat kell alakítani belőlük, hanem el kell ismerni, hogy ezek önálló iskolák sajátos képzési feladatokkal, sajátos feltételekkel és speciális céllal.

A szakma gyakorlati ismereteinek tanításában többet segíthetnének az üzemek, a vállalatok, mert jobban ismerik a szakmai igényeket.

Ez annál is inkább igaz, mert nemcsak a szakmai elméleti és közismereti oktatással van baj, hanem a gyakorlati tudnivalókkal, a szakmai gyakorlatokkal is. A szakmunkásképző iskolák technológiai bázisa nagyon elavult. A tanműhelyek gép- és műszerparkja korszerűtlen, messze elmarad a magyar ipar átlagától is. Mivel ez az iskolarendszer igen széles, az államnak nincs elég pénze arra, hogy valamennyit modern felszereléssel lássa el. Az üzemi technológia színvonalát tehát csak az üzemi műhelyek biztosíthatják. Az üzemi szakemberek tudását is be kellene vonni a képzésbe. Ezért mondja ki az új törvény, hogy vállalat, üzem, szövetkezet is alapíthat és fenntarthat iskolát. Ebben a

fogalmazásban már benne van a jövő fejlesztési lehetőségének jogi alapja is.

Az üzem azonban csak akkor lehet érdekelt a képzésben, ha beleszólhat a tartalmába. A minisztérium ne mondja meg ától cettig, mi történjék a szakképzésben, csak az alapkövetelmények betartását ellenőrizze. Ha az üzem adja a felszerelést, és beleszólhat a képzésbe, akkor az számára garancia, hogy valóban az igényeinek megfelelően képzett szakembert kap. Nem a gazdaságtól kell félteni a szakképzést, nem az a veszély, amit az nyújtani tud, hanem a másik alternatíva: az iskolai technológia elmaradottsága. A vállalathoz kell tehát igazítani a szakképzést még akkor is, ha ott nem is a világ legmodernebb technológiáját alkalmazzák, mert amit csinál és ahogyan csinálja, az még mindig modernebb, mint amit az iskolai tanműhely biztosít. Ez lehet a másik emelője a színvonalnak.

És mi a helyzet a középiskolákban?

A középfokú képzés másik két iskolatípusában, a szakközépiskolában és a gimnáziumban szintén nagy fejlesztési lehetőséget biztosít, illetve ír elő a törvény. A kettő közül a gimnáziumban nyílik a nagyobb lehetőség a gyorsabb fejlődésre. A gimnázium kis létszámú iskola lett, ahol egy korosztály 10–12%-a tanul. Majdnem csak annyian, mint a felsőoktatásban. Ide nagyon szelektált gyermekanyag kerül, az általános iskolák legjobb tanulói. A legnagyobb probléma az, hogy a gimnázium lényegében a felsőfokú továbbtanulásra készíti elő a tanulókat. Száz érettségiző közül hetven tovább is tanul. Ugyanakkor a gimnázium főleg lányiskola, kevés a fiútanuló. Ez pedig azzal a veszéllyel jár, hogy az értelmiségi pályák lassan teljesen elnőiesednek. A fiúkat a gimnázium eleve nem is vonzza, ők inkább a szakközépiskolába iratkoznak be. Ezért a két iskolatípust közelíteni kellene egymáshoz az első két évben, hogy a harmadik-negyedik osztályban legyen reális „átjárás".

A másik gond az, hogy a gimnáziumok egyformák. A felsőfokú intézmények követelményrendszerének jobban be kellene épülnie a gimnáziumok tananyagába. Ilyen törekvés most is van. A szegedi egyetem például „lenyúl" a gimnáziumba, s modern biológiai alapismereteket igyekszik ott tanítani. De erre nincs törvényes keret, intézményes lehetőség, csak a tanórán kívül, a szakkörökben és külön tanfolyamokon készítik elő a leendő biológia szakos hallgatókat. A gimnáziumi órakeretben kellene helyet biztosítani az ilyen törekvéseknek. De hogyan? Az óraszám nem növekedhet korlátlanul. S ha semmit nem lehet elhagyni, akkor a dolog megoldhatatlan?

Ez a probléma már a fakultáció rendszerét érinti. Sokkal mozgékonyabb, mobilabb fakultációs rendszer kellene, ami nagyobb mozgást tenne lehetővé. A fakultáció mai formája nagyon merev, nem elégíti ki a felsőoktatás – főleg az egyetem – igényeit, pedig a gimnázium elsősorban arra szolgál, hogy egyetemi továbbtanulásra készítse elő a fiatalokat. Az általánosan kötelező ismereteket kellene csökkenteni és nagyobb teret biztosítani a speciális ismereteknek. A gimnázium első két éve elegendő ahhoz, hogy eldőljön, ki hol akar továbbtanulni a befejező két évben. Ez jobban szolgálná a tanulók érdekeit és megkön-

nyítené az egyetemi képzést. Ehhez természetesen alaposan felül kellene vizsgálni a gimnáziumok egész rendszerét, átrendezni és szelektálni az ismeretanyagot. Biztosan sok fölösleges témát találnánk vagy éppen „tanulnivalót". Az alapos átrendezéstől nem válna egyoldalúbbá a tanítás, viszont gyakorlatilag életképesebbé tenné az iskolát. Van erre a módra sok jó külföldi példa és tapasztalat. A Szovjetunióban a nagy egyetemek mellett 20–30 iskola is működik, ahol igen jó hatásfokkal hasznosítják az egyetem szellemi kapacitását.

A fakultációs rendszerünket is tágítani kellene, több választási lehetőséget biztosítva az ismeretkörök között, és akkor nálunk is be lehetne kapcsolni a képzésbe az egyetem szakembereit, jobban fel lehetne használni a felsőfokú intézmény gépparkját, laboratóriumait. A tanulók bejárhatnának az előadásokra, a gyakorlatokra, a szemináriumokra. Ezzel a tehetséggondozásnak is óriási terepe nyílna meg. Közben természetesen gondoskodni lehet arról, hogy a kötelező általános műveltségi anyagot, a közismereti tudnivalókat mindenki elsajátítsa.

Merészebbnek kellene lennünk az ilyen variábilisabb gimnáziumi rendszer kialakításában, mert a lehetőségek adottak, csak rajtunk múlik, tudunk-e kezdeni ezzel valamit. A jelenlegi kísérletek sokat ígérőek. Jelenleg három jól kidolgozott fakultációs rendszer működik az országban. De ez mégis csak szimptomatikus, mert minden évben külön engedélyt kell kérnünk a folytatáshoz. Bizonytalanságban pedig nem lehet igazán jól dolgozni. Ezek a kísérletek szakmailag jól megalapozott, átgondolt és sokat ígérő formák, amelyekhez hasonlót másutt is lehetne szervezni.

A gimnáziumok egyébként sem egyformán működnek az országban. Egyesekből a tanulók 80%-a továbbtanul, másokból (kisközségben) csak 10–15%. Ez utóbbiakban a tanulókat valami másra kellene felkészíteni: munkára, tanfolyami továbbképzésre, közigazgatási tennivalókra, mert ők nagyobb részben itt helyezkednek el. Innen az egész szolgáltatási szféra számára biztosítani lehetne a munkaerő-utánpótlást, s erre óriási szükség lenne. A gimnáziumban sem jó tehát az uniformizálás.

Mi kellene ahhoz, hogy ebben az irányban fejlesszük a gimnáziumi oktatást?

Az irányításban kellene rugalmasabbnak lennünk. Engedni, sőt ösztönözni kellene a helyi kezdeményezéseket. A jelenlegi fakultációs rendszer ugyanis nem teszi lehetővé a lazább mozgásformát, mert elő van írva, mit mivel lehet párosítani.

Ami a szakközépiskolát illeti, ott már elindult az új folyamat: az ötéves technikusképzés széles alapú szakképzést és erre épülő specifikációt tesz lehetővé. Itt kellene az üzemekkel szorosabb kapcsolatot kialakítani. Lesznek bázisüzemek, amelyekkel az együttműködés nem merül ki abban, hogy ezt meg azt kérünk tőlük, hanem a képzésbe, annak is a szakmai gyakorlati részébe kapcsolódnak bele.

A középiskolák továbbfejlesztésének tehát több lehetősége is van. Az egész rendszer egyszeri nagy meglendítésére nincs lehetőség, annál inkább a differenciált formák finom kialakítására. Bizonyos ponto-

kon az elmozdulásnak vannak reális esélyei, ezt a törvény biztosítja. Meg kell találni a módját, hogy melyik iskolát milyen irányban és módon fejlesszük tovább. Szakszerűbbé kell tenni az irányítást, és merészebben kell rábízni a pedagógustársadalomra az útkeresést. Egy rendszert nemcsak fölülről lehet javítani, hanem alulról is. A rendszer maga is ki tud termelni új elemeket. Ehhez segítséget kell nyújtani, elhárítani az akadályokat, és akkor kialakulnak az iskolának olyan szigetei, amelyek példamutatók lehetnek a többiek számára.

A megyei nevelési központokat pedagógiai szolgáltató intézményekké kell fejleszteni, nem hatósági jogkörrel felruházott szervezetté, hanem kezdeményező, kísérletező, erjesztő bázisokká.

Mindehhez a munkához pedig szakemberek kellenek, és itt jutunk el a továbbképzés fontosságához. Jövőre 5000 pedagógus továbbképzését indítjuk el, később ez a szám növekszik. A minisztertanács lehetővé teszi az egyéves postgraduális továbbképzést és biztosítja hozzá az anyagi feltételeket is. Most már elkészült ennek pontos terve is, sokat várunk ettől.

A közoktatás továbbfejlesztéséről szólva, többnyire a gondokról, problémákról beszéltem. De hát a továbbfejlesztés egyetlen reális esélye az, hogy megoldjuk az eddig felgyülemlett problémákat, enyhítsük a gondokat s oldjuk a feszültségeket. Ennél többre a mai gazdasági helyzetben nemigen vállalkozhatunk. Gyökeres változtatásra nincs is szükség, legalábbis addig, amíg az alapbajokat meg nem szüntetjük, fel nem számoljuk az iskolák közötti nagy különbségeket. A hosszú távú tervezésnek is ez lehet a kiindulópontja. Az oktatási törvény lehetőséget biztosít a reális fejlesztéshez, rajtunk múlik, mennyire tudunk élni ezzel a lehetőséggel.

JEGYZET

A kiadásért felel az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya
Szikra Lapnyomda, Budapest (85–3353)

Politikai Vitakör

KIADJA AZ MSZMP KB AGITÁCIÓS ÉS PROPAGANDA OSZTÁLYA

MEGJELENT A REFLEKTOR 1985/3. SZÁMA